

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Миљана С. Павићевић

**ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ И ВАСПИТНИ
СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ
САМОЕФИКАСНОСТИ, СУБЈЕКТИВНОГ
БЛАГОСТАЊА И ПСИХОПАТСКИХ
ТЕНДЕНЦИЈА АДОЛЕСЦЕНАТА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ниш, 2019.

UNIVERSITY IN NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Miljana S. Pavićević

**PERSONALITY TRAITS AND PARENTING
STYLES AS PREDICTORS OF ADOLESCENT
SELF-EFFICACY, SUBJECTIVE WELL-BEING,
AND PSYCHOPATHIC TENDENCIES**

DOCTORAL DISSERTATION

Niš, 2019.

Подаци о докторској дисертацији

Ментор:

Проф. др Снежана Стојиљковић, редовни професор
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Наслов:

Особине личности и васпитни стилови родитеља као предиктори самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената

Резиме:

Циљ рада је био да се испита да ли особине личности и васпитни стилови родитеља, процењени од њих самих као и од стране њихове деце адолесцентног узраста, имају значајан допринос у предвиђању самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената. Теоријску основу истраживања чине: модел личности «Великих пет плус два», који подразумева постојање седам базичних димензија личности (неуротицизам, екстраверзија, савесност, отвореност, агресивност, позитивна валенца, негативна валенца); модел васпитних стилова Дајане Баумринд, према коме постоје три васпитна стила (ауторитарни, ауторитативан и пермисивни); Бандурина теорија самоефикасности (академска, социјална и емоционална), Динеров концепт субјективног благостања (когнитивна и афективна компонента) и Хејров модел психопатије (интерперсонална, афективна и бихејвиорална компонента). У истраживању је учествовало 270 адолесцената, из четири средње школе у Косовској Митровици, узраста од 16 до 17 година, као и њихови родитељи (N=540). Родитељи су попуњавали Инвентар личности Великих пет плус два (краћа верзија) и Упитник родитељских стилова и димензија (прилагођен), а адолесценти су попуњавали Упитник родитељских стилова и димензија, Упитник самоефикасности за децу, Кратку скалу субјективног благостања и Упитник за процену психопатских девијација. За проверу могућности предвиђања критеријумских варијабли на основу предикторских варијабли коришћена је мултипла регресиона анализа. За тестирање претпостављених модела релација између предикторских, медијаторских и критеријумских варијабли коришћен је поступак СЕМ анализе (структурално моделирање). Добијени резултати показују да особине личности оца

(екстраверзија, отвореност за искуство и позитивна валенца) и мајке (екстраверзија, отвореност за искуство) доприносе стимулативнијем родитељству, што може допринети доживљају самоефикасности и субјективног благостања код њихове деце адолесцентног узраста. Са друге стране, особине личности оца и мајке попут агресивности и негативне валенце могу бити сметња адекватном родитељству због наметљивог и превише контролишућег васпитног стила, што за исход може имати дисфункционално понашање адолесцената у форми психопатских тенденција. Укупно гледано, ауторитативни васпитни стил родитеља (самопроцена родитеља и процена деце), доприноси томе да адолесценти развију доживљај самоефикасности и субјективног благостања, док ауторитарни васпитни стил родитеља може да допринесе, у малој мери, да адолесценти испоље психопатске тенденције. Главни налази су сагласни са полазним претпоставкама модела васпитних стилова Дајане Баумринд: ауторитативни родитељи - кроз високу топлину и контролу - пружају детету оптималну средину за развој, док ауторитарни родитељи - кроз ниску топлину и високу контролу - ускраћују детету аутономију, не уважавају његове потребе и жеље, па деца могу да испоље неке облике дисфункционалног понашања. Важан је налаз да су особине личности родитеља значајни медијатори односа васпитних стилова родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената, што показује да профил личности родитеља игра одређену улогу у формирању стила родитељства а то има индиректне ефекте на понашање њихове деце. Критеријумске варијабле (особине адолесцената) нису у довољној мери објашњене обухваћеним предикторима, али се може закључити смер наредних истраживања.

Научна област:

Психологија

Научна
дисциплина:

Психологија

Кључне речи:

Особине личности, васпитни стилови, самоефикасност, субјективно благостање, психопатске тенденције, родитељи, адолесценти

УДК: 159.923.2-053.6 159.922.8

CERIF
класификација: S 260 Психологија

Тип лиценце
Креативне
заједнице: **CC BY-NC-ND**

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral
Supervisor: Prof. dr Snežana Stojiljković,
University in Niš, Faculty of Philosophy

Title: Personality traits and parenting styles as predictors of adolescent self-efficacy, subjective well-being, and psychopathic tendencies

Abstract: The thesis strives to examine whether personality traits and parenting styles as assessed by themselves and by their adolescent children, make a significant contribution to predicting adolescents' self-efficacy, subjective well-being, and psychopathic tendencies. The theoretical basis of the research is made up of: "the Big Five plus Two" personality model, which implies the existence of seven basic dimensions of personality (neuroticism, extraversion, conscientiousness, openness, aggression, positive valence, negative valence); Diana Baumrind's model of parenting styles, according to which there are three parenting styles (authoritarian, authoritative and permissive); Bandura's theory of self-efficacy (academic, social, and emotional), Diener's concept of subjective well-being (cognitive and affective component), and Heyer's model of psychopathy (interpersonal, affective, and behavioral component). The study involved 270 adolescents from four secondary schools based in Kosovska Mitrovica, aged between 16 and 17, as well

as their parents (N = 540). Parents completed the Big Five plus Two Personality Inventory (shorter version) and the Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (Adapted), and adolescents completed the Parenting Styles and Dimensions Questionnaire, the Child Self-efficacy Questionnaire, the Subjective Well-Being Scale, and the Psychopathic Deviation Questionnaire. Multiple regression analysis was used to test the possibility of predicting criterion variables based on predictor variables. The SEM analysis (structural modeling) procedure was used to test the assumed model of relationship between predictor, mediator and criterion variables. The results obtained show that personality traits of father (extraversion, openness to experience and positive valence) and mothers (extraversion, openness to experience) contribute to more stimulating parenting, which can contribute to the experience of self-efficacy and subjective well-being in their adolescent children. On the other hand, father and mother personality traits such as aggression and negative valence may be an impediment to adequate parenting due to intrusive and overly controlling parenting style, which may result in adolescent dysfunctional behavior in the form of psychopathic tendencies. Overall, an authoritative parenting style (parental self-assessment and child assessment) contributes to adolescents' experience of self-efficacy and subjective well-being, while the authoritarian parenting style may be conducive, to a small extent, to adolescents' psychopathic tendencies. The main findings are consistent with the initial assumptions of Diana Baumrind's parenting styles: authoritative parents – through high level of warm-heartedness and control - provide the child with an optimal environment for their development, while authoritarian parents - through low level of warm-heartedness and high control - deny the child their autonomy, disregarding their needs and desires, so children may exhibit some forms of dysfunctional behavior. An important finding is that the personality traits of parents are significant mediators of the relationship between parenting styles and self-efficacy, subjective well-being and adolescent psychopathic tendencies, showing that parents' personality profiles play a role in parenting style formation, which has indirect effects on their children's behavior.

Scientific Field:

Psychology

Scientific
Discipline:

Psychology

Key Words:

Personality traits, parenting styles, self-efficacy, subjective well-being, psychopathic tendencies, parents, adolescents

UDC:

159.923.2-053.6 159.922.8

CERIF
Classification:

S260 Psychology

Creative
CommonsLicense
Type:

CC BY-NC-ND

Захваљујем се проф. др Снежани Стојиљковић, својој менторки, на вођењу израде докторске дисертације, на идејама, корисним саветима и предлозима помоћу којих сам унапредила рад, на стрпљењу, разумевању и подршци.

Захваљујем се проф. др Јелисавети Тодоровић и проф. др Јелени Опсеници Костић на труду и издвојеном времену, пажљивом читању, идејама и сугестијама које су допринеле квалитету овог рада.

Захваљујем се и проф. др Љубиши Златановићу и проф. др Радмили Миловановић на сарадњи и конструктивним предлозима.

Захваљујем се својим колегама са Филозофског факултета у Косовској Митровици на великој подршци и разумевању, својим пријатељима и свима који су ми помогли да спроведем истраживање.

Захваљујем се својој породици: родитељима, сестрама, свекрви што су веровали у мене.

Највећу захвалност дугујем свом супругу Стевану и синовима Урошу и Огњену на безрезервној љубави, разумевању и подршци.

САДРЖАЈ

УВОД	1
1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	3
1.1. ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ	3
1.2. ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА	13
1.2.1. Релевантна истраживања о повезаности васпитних стилова и особина личности родитеља	22
1.3. АСПЕКТИ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ АДОЛЕСЦЕНАТА	25
1.3.1. Самоефикасност	25
1.4.2. Субјективно благостање	33
1.4. АСПЕКТИ НЕФУНКЦИОНАЛНОСТИ АДОЛЕСЦЕНАТА	43
1.4.1. Психопатске тенденције	43
1.5. Релевантна истраживања повезаности особина личности родитеља са самоефикасношћу, субјективним благостањем и психопатским тенденцијама адолесцената	54
1.6. Релевантна истраживања повезаности васпитних стилова родитеља са самоефикасношћу, субјективним благостањем и психопатским тенденцијама адолесцената	58
1.7. Релевантна истраживања повезаности васпитних стилова родитеља процењених од стране адолесцената са самоефикасношћу, субјективним благостањем и психопатским тенденцијама адолесцената	65
1.8. Релевантна истраживања повезаности родитељских васпитних стилова и особина личности, самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената са социодемографским варијаблама	70
2. МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП ИСТРАЖИВАЊУ	76
2.1. ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА	76
2.2. ЗНАЧАЈ ИСТРАЖИВАЊА	77
2.3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА	78
2.4. ВАРИЈАБЛЕ ИСТРАЖИВАЊА	79
2.5. ИНСТРУМЕНТИ	82
2.5.1. Поузданост примењених инструмената	85
2.6. ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА	90
2.7. УЗОРАК	94
2.8. НАЧИН ПРИКУПЉАЊА И ОБРАДЕ ПОДАТАКА	96
3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	98
3.1. РЕЗУЛТАТИ ДЕСКРИПТИВНЕ АНАЛИЗЕ ПОДАТАКА	98

3.2. ПОВЕЗАНОСТ ОСОБИНА ЛИЧНОСТИ И ВАСПИТНИХ СТИЛОВА РОДИТЕЉА СА САМОЕФИКАСНОШЋУ, СУБЈЕКТИВНИМ БЛАГОСТАЊЕМ И ПСИХОПАТСКИМ ТЕНДЕНЦИЈАМА АДОЛЕСЦЕНАТА	105
3.3. ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ САМОЕФИКАСНОСТИ АДОЛЕСЦЕНАТА	121
3.4. ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА АДОЛЕСЦЕНАТА	123
3.5. ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ ПСИХОПАТСКИХ ТЕНДЕНЦИЈА АДОЛЕСЦЕНАТА	126
3.6. ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ САМОЕФИКАСНОСТИ АДОЛЕСЦЕНАТА	129
3.7. ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА АДОЛЕСЦЕНАТА	131
3.8. ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ ПСИХОПАТСКИХ ТЕНДЕНЦИЈА АДОЛЕСЦЕНАТА	134
3.9. ПРОЦЕЊЕНИ ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ САМОЕФИКАСНОСТИ АДОЛЕСЦЕНАТА	136
3.10. ПРОЦЕЊЕНИ ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА АДОЛЕСЦЕНАТА	139
3.11. ПРОЦЕЊЕНИ ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ ПСИХОПАТСКИХ ТЕНДЕНЦИЈА АДОЛЕСЦЕНАТА	141
3.12. ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО МЕДИЈАТОРИ ОДНОСА ОСОБИНА ЛИЧНОСТИ РОДИТЕЉА И САМОЕФИКАСНОСТИ, СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА И ПСИХОПАТСКИХ ТЕНДЕНЦИЈА АДОЛЕСЦЕНАТА	144
3.13. ПОВЕЗАНОСТ ОСОБИНА ЛИЧНОСТИ И ВАСПИТНИХ СТИЛОВА РОДИТЕЉА, САМОЕФИКАСНОСТИ, СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА И ПСИХОПАТСКИХ ТЕНДЕНЦИЈА АДОЛЕСЦЕНАТА И СОЦИОДЕМОГРАФСКИХ ВАРИЈАБЛИ	147
4. ДИСКУСИЈА	159
4.1. Дескриптивни показатељи примењених инструмената	159
4.2. Однос особина личности родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената	163
4.3. Однос васпитних стилова родитеља (добијених самопроценом) и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената	168
4.4. Однос васпитних стилова родитеља (процењених од стране адолесцената) и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената	174
4.5. Васпитни стилови родитеља као медијатори односа особина личности родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената	179
4.6. Однос особина личности и васпитних стилова родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција и социодемографских варијабли	180

4.7. Ограничења и препоруке за будућа истраживања	184
5. ЗАКЉУЧАК	187
6. ЛИТЕРАТУРА	190
ПРИЛОГ 1	221
ПРИЛОГ 2	234
БИОГРАФИЈА	241

УВОД

Улога родитеља у развоју личности детета је несумњиво примарна. Породица и породични контекст су од великог значаја за одрастање детета и формирање одређених особина личности, као и система вредности. Личност родитеља и васпитни стилови могу, са једне стране, да делују подстицајно на развој детета, а са друге стране спутавајуће и ограничавајуће. Дете из породице може да понесе базичну сигурност и поверење, што га чини отпорним на будуће стресове. Ако не стекне ову врсту сигурности, може развити неки облик дисфункционалног понашања, као што је насилништво, агресивност, делинквенција.

Развојно доба адолесценције доноси жељу за самопотврђивањем и изградњом аутономије, којима је понекад основни циљ одударање од ставова и начина понашања одраслих. Читава адолесценција прожима ризик иницијације. У том раздобљу млади све више измичу контроли родитеља, супротстављају се њиховом ауторитету, пркосе, не желе да поштују родитељска правила и императивно желе све више уважавања и слободе у својим поступцима. Испробавање и предузимање ризичних понашања подстакнуто је код младих радозналости, жељом за самопотврђивањем, имитирањем, самодоказивањем, итд. (Marinković, 2012).

Последњих година код нас и у иностранству велика пажња истраживача усмерена је на испитивање ризичних и протективних фактора у развоју детета. Најчешће помињани фактори су подељени у три групе (Jugović, 2004). Прву групу чине особине личности, односно когнитивне вештине и способности, социјалне и социјално-когнитивне способности, црте темперамента итд. Другу групу чини квалитет интеракције између детета и околине који се односи на везаност детета за родитеље, на интегрисаност у вршњачку групу и друго. Трећу групу чине аспекти мезосистема и егзосистема, односно сарадња школе и породице, превентивни програми у школи итд.

Породица и породични односи су одувек били интересантни за проучавање. Тумачење породичног функционисања вршено је из различитих углова. Постоји велики број истраживања која осветљавају проблематику породичног живота у савременим условима и указују на потребу нових истраживања. Током претходног периода јавила се научна радозналост за испитивање ове тематике па су тако настала истраживања односа особина личности и задовољства и квалитета брачних релација (Bentler & Newcomb, 1978; Bouchard, Lussier & Sabourin, 1999), односа особина

личности родитеља (Belsky, 1984; Prinzie, Stams, Deković, Reijntjes & Belsky, 2009), односа емпатије и породичног функционисања (Simić, Stojiljković i Todorović, 2013), субјективног благостања и породичног функционисања (Тодоровић и Симић, 2013), и ризичних понашања адолесцената (Radulović, 2006). Наведена истраживања јесу значајна и показала су повезаност одређених варијабли, али ниједно од тих истраживања није обухватно испитало међуодносе поменутих психосоцијалних феномена и на тај начин направило интеграцију досадашњих сазнања. Током претходног периода спроведено је више студија мањег обима, у којима је активно учешће имао и писац ових редова. Испитиван је однос васпитних ставова родитеља и филантропске и мизантропске оријентације студената (Pavićević i Stojiljković, 2016), васпитних ставова родитеља и етноцентризма адолесцената (Pavićević i Petrović, 2016), васпитних ставова родитеља и селф-концепта младих (Павићевић и Минић, 2014), родитељског понашања и особина личности деце (Павићевић, 2018). Резултати ових истраживања су показали да су васпитни ставови значајни у предвиђању селф-концепта, етноцентризма, филантропске и мизантропске оријентације адолесцената. Улазећи све дубље у ово поље проучавања, постала је јасна потреба за прошировањем истраживања и укључивањем других варијабли које би могле бити значајне у формирању одређених персоналних и других карактеристика адолесцената. То је била непосредна инспирација за спровођење истраживања у оквиру ове докторске дисертације.

1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1.1. ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ

Лексички приступ у изучавању структуре личности представља једну од две доминантне парадигме у савременој психологији личности. За разлику од психобиолошког модела личности који примарно трага за биолошком основом индивидуалних разлика, под претпоставком да је јасна биолошка основа први предуслов идентификовања неке особине личности као базичне, лексички приступ полази од идеје да се оне особине по којима се људи разликују, а које су се кроз свакодневно људско исуство показале као значајне, кодирају у језик. Претпоставља се да сваки језик садржи велики број термина који представљају описе личности и који могу формирати репрезентативан узорак описа личности из кога се може сазнати целокупна структура личности.

Олпорт и Одберт (Allport, Odbert 1936, према Waller, 1999) извршили су прву психолексичку студију користећи Вебстеров *Речник енглеског језика*. Они су пописали све речи из овог речника које су представљале описе личности и груписали их у неколико категорија. Једна од њих је категорија личних описа, универзално прихваћена од стране бројних аутора, као категорија „правих“ описа личности. Први аутор који се ослонио на резултате Олпорта и Одберта и наставио истраживање на овој основи је био Кател (Cattell, 1973). Његов први корак је био избор категорија које су формирали Олпорт и Одберт, као и допуњавање ове листе описа, како би се добио што обухватнији, репрезентативни узорак описа. Најпре је уследило семантичко сажимање листе, а затим је на основу низа истраживања заснованих на кондензованој листи, Кател развио обухватни систем димензија личности. Иако је његов систем познат као шеснаестофакторски, углавном због упитника 16ПФ који представља операционализацију овог модела, он заправо садржи 23 примарне димензије нормалног и 12 димензија патолошког простора. Упитник 16ПФ намењен је процени оних димензија које се показују као значајне у опису индивидуалних разлика.

Кателове налазе су током педесетих и шездесетих година неки истраживачи преиспитивали и нису успели да репликују факторе које је добио Кател. Тако је нпр. Фиске анализирајући Кателове податке дошао до пет фактора које је назвао: 1) снажно самоизражавање; 2) социјална адаптабилност; 3) конформизам; 4) емоционална контрола и 5) испитивачки интелект, док су Тјупс и Кристал поред Кателових користили и сопствене податке, а пет

добијених фактора су назвали: 1) сургенција; 2) пријатност; 3) поузданост; 4) емоционална стабилност и 5) култура.

После тога, покушавајући да својом студијом обухвати и евентуалне промене у језику, Норман је пошао од близу 18.000 термина које су издвојили Олпорт и Одберт, али је ту листу допунио неким додатним терминима. Након семантичких анализа и класификација термина за описивање личности, Норман одређује категорију од 1.600 термина као ону која представља праве описе личности. Са циљем да се испита да ли је пет фактора довољно за адекватан опис личности, Норман је сврстао ове термине на полове фактора аналогних онима које су добили Фиске и Тјупс и закључио да је петофакторска таксономија личности одговарајућа и довољно исцрпна. Називе које Норман предлаже су: екстраверзија, пријатност, савесност, емоционална стабилност и култура.

Осамдесетих година прошлог века Дигман је први употребио термин *Великих пет* и тиме указао на генерални консензус у лексичким истраживањима када су у питању петофакторска решења. Већина аутора се сложила са називима фактора које је предложио Норман. У оквиру лексичког приступа велики допринос дао је Голдберг, који је конструисао упитничке ајтеме на основу описа личности према Нормановом предлогу, применио их и потврдио адекватност петофакторског решења. Голдберг је аутор и већег броја инструмената за процену пет димензија личности.

Сагласност у вези са Великих пет особина личности додатно је потенцирана развојем „Петофакторског модела личности“ Косте и Мекрија (McCrae & Costa, 1990). Ови аутори су развили модел и теорију личности индиректно на резултатима истраживања у оквиру лексичке хипотезе. Иако сами нису спровели лексичку студију, они су у својим првим истраживањима применили Кателов инструмент 16ПФ настао из лексичке студије и на основу ових резултата предложили најпре трофакторско решење (неуротицизам, екстраверзија и отвореност према искуству), а затим су укључили још две димензије (пријатност и савесност). Петофакторски модел, дакле, није аутентичан лексички модел, што значи да није развијен директно на основу психолексичке студије. Овај модел обухвата претпоставке о интеракцији биосоцијалних и спољашних утицаја на личност, као и покушај да се објасни улога пет фактора у функционисању личности, па се о овом моделу више говори као о теорији. Коста и Мекри су развили упитник за процену личности, НЕО ПИ Р, намењен мерењу пет широких домена личности од којих сваки обухвата по шест аспеката или фацета.

Петофакторски модел је највише критикован од стране Телегена и Волера (Tellegen & Waller, 1987, према Waller, 1999), који су сматрали да Петофакторски модел није успео да обухвати неке важне димензије личности и да је поглед на структуру личности у оквиру лексичке парадигме систематски искривљаван. Ови аутори су такође сматрали да су претходни аутори Олпорт и Одберт (1963), Кател (1943), Норман (1967) и Голдберг (1990) подржали дефиницију личности која искључује већину емоција и описа расположења и велики број евалуативних термина, који су кодирани у природни језик (према Waller, 1999). Након Олпорта и Одберта, као и Нормана, Телеген и Волер (Tellegen & Waller, 1987, према Waller, 1999) спровели су трећу велику студију описа личности у енглеском језику. Телеген и Волер (Waller, 1999) узели су у обзир и евалуативне термине и описе стања, како би овај задатак остварили најефикасније. Да би избегли ситуацију да дођу до скупа термина који је сувише велики да би се њиме могло радити, они су се одлучили да не користе све термине већ да раде само са узорком речи – поделили су речник на 25 делова. Потом су на страни означавали прву реч која се може сматрати описом личности. Описом личности су сматрали сваку реч која се на смислен начин може уврстити у једну или обе опште фразе – *Тежи да буде X или Он је X*. Према правилима случајног узорковања издвојили су 400 описа личности. Са овим подацима урадили су факторска решења са од 5 до 20 фактора, након чега су закључили да је оптимално решење оно са 7 фактора. Интересантно је да Телегенов и Волеров фактор конвенционалности више личи на супротност отворености ка искуству него интелекту. Поред пет димензија личности које су у великој мери кореспондирале са димензијама петофакторских модела, појавиле су се две евалуативне димензије - *позитивна и негативна валенца* које се сматрају најупечатљивим разликама између Телегеновог и Волеровог открића и осталих лексичних резултата. Позитивна валенца мери осећај сопствене важности и посебности. Негативна валенца означава самоперцепције зла или ужаса (Waller, 1999). Телеген и сарадници (1991, према Waller, 1999) развили су упитник за испитивање седмофакторског модела личности (IPC-7).

У нашој земљи спроведене су три психолексичке студије (Smederevac, 2000; Smederevac, Mitrović i Čolović, 2007; DeRaad, Smederevac, Čolović i Mitrović, 2017, према Smederevac i Mitrović, 2018). Прва психолексичка студија спроведена је према критеријумима Телегена и Волера (Smederevac, 2000). Коришћен је Речник српскохрватског књижевног језика (Матица српска, 1976), који садржи шест томова и 5.638 страна. Критеријуми за одабир описа личности су били следећи: 1) изабран је сваки термин који се односи на личност - именице, придеви и глаголи; 2) бирана је прва реч која се односи на личност са сваке десете стране; 3) из коначне листе термина

искључивани су само они са идентичним значењем - синоними (Smederevac, 2000). Коначну листу описа чинило је 292 термина и на основу креиран је упитник УКЛ, који је примењен на 482 испитаника. Резултати нису у потпуности подржали седмофакторску структуру, што указује на значајне кроскултуралне разлике приликом примене емиц приступа у психолексичким истраживањима.

Друга лексичка студија у српском језику спроведена је са циљем да се креира адекватнији почетни скуп варијабли у односу на прву студију, јер је у међувремену изашао из штампе нови *Речник савременог српског књижевног језикаса језичким саветником* (Московљевић, 2000), за који је претпостављено да представља адекватнији корпус савременог српског језика, будући да не садржи архаизме и превелик број варијација префикса и суфикса у истим речима. *Речник* обухвата 874 стране и применом исте методологије као у првој студији, бирана је прва реч са сваке парне стране, те је коначна листа обухватала 264 речи. У овом истраживању креирана су два упитника (ЛЕКСИ И ПЛ). Ставке првог упитника представљале су описе личности у форми у којој се појављују у *Речнику* или одговарајућа објашњења термина из речника. Други упитник је обухватио другачије упитничке исказе формиране на основу истих речи, формулисане тако да опишу понашања и осећања у одређеним контекстима и ситуацијама. Идеја која се налазила у основи креирања оваквог упитника била је да ће, уколико се описи ставе у одговарајући контекст, испитаници можда другачије реаговати и другачије процењивати властито понашање. Након тога уследио је развој упитника ЛЕКСИ. Избацивани су ајтеми са лошим метријским карактеристикама, испробана су решења са различитим бројем ајтема, конструисани додатни ајтеми итд. Као резултативног напора настао је упитник *Великих пет плус два (VP+2)* (Smederevac, Mitrović i Šolović, 2010). Стандардизација и нормирање упитника спроведена је на узорку од 2.924 испитаника. Упитник VP+2 намењен је процени седам широких димензија личности. Састоји се од 184 ајтема уз петостепену скалу Ликертовог типа за одговарање. Ајтеми су распоређени у седам субскала: *неуротицизам, екстарверзија, савесност, агресивност, отвореност према искуству, позитивна валенца и негативна валенца*. Свака од седам скала садржи две, односно три субскале, намењене супротивној субдимензији или фацета седам широких димензија.

Неуротицизам је димензија личности око које постоји највећи консензус међу ауторима, јер је идентификована у свим истраживањима. Иако се за неуротицизам користе још и термини емоционална стабилност или емоционална нестабилност, садржај ове димензије у свим моделима се односи на склоност особе ка искуству негативних емоција као што су туга, брига, страх или

анксиозност. Неуротицизам се може посматрати као димензија индивидуалних разлика у степену реактивности на потенцијално угрожавајућу ситуацију, и те разлике се могу кретати од претеране реактивности, па и на оне стимулусе које се сматрају бенигним, до изражене нереактивности коју карактерише хладнокрвност и стабилност, чак и у ситуацијама у којима би просечна особа одреаговала узнемиренешћу (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010). На угрожавајуће стимулусе из спољашње средине, код особе на неурофизиолошком плану долази до ширења зеница, убрзаног рада срца, успореног рада гастроинтестиналног тракта, што говори у прилог да је неуротицизам повезан са функционисањем аутономног нервног система. Поред тога, разлике постоје и у начину на који индивидуа реагује на неку ситуацију као потенцијално угрожавајућу, а то зависи од индивидуалног искуства. Наиме, ако је особа одрасла у окружењу у коме није могла да развије адекватне стратегије за суочавање са захтевима сложеног окружења, вероватније је да ће све нове ситуације доживљавати као угрожавајуће. Током двадесетог века у психологији је постојало мишљење да се неуротицизам чешће јавља код људи који су у детињству доживели физичко кажњавање, одбацивање и сл. Међутим, поред трауме која оставља значајне последице на одрастање, претерано заштитнички став према детету такође може оставити проблематичне последице. Дете које одраста у презаштићеном окружењу, без могућности да се суочава са великим бројем изазова, не развија вештине неопходне за процену ситуације као претеће или не. Једноличан, идиличан васпитни образац не стимулише у довољној мери индивидуалне капацитете за суочавање са стресним ситуацијама. Димензија неуротицизма односи се на индивидуалне разлике у склоности да се доживљавају негативне емоције. Она обухвата индикаторе анксиозности, осећања кривице, депресивног расположења, огорчености, отуђености, осећања мање вредности. Када је скор на скали неуротицизма висок, то указује на хронично негативан афекат, песимизам, незадовољство и смањене капацитете за суочавање са стресним ситуацијама. Са друге стране, када је скор низак, то указује на изразиту хладнокрвност, недостатак функционалне бриге, изостанак осећања кривице или бриге о туђем мишљењу.

Екстраверзија је димензија личности која се поред неуротицизма такође јавља у већини модела личности, али не постоје два модела личности који на исти начин операционализују ову димензију. Како је екстраверзија димензија индивидуалних разлика у реактивности на спољашње стимулусе, разлике на овој димензији се могу кретати од високе реактивности карактеристичне за интроверте до ниске реактивности карактеристичне за екстраверте. Ове разлике се могу приписати серотонинском и допаминском систему преноса информација. Интровертне особе склоне су да интензивно реагују на већи број стимулуса из окружења и те реакције подразумевају

перцепцију и обраду информација која се одвија брже и снажнијег интензитета него код екстраверта. Временом интроверти могу да постану преплављени стимулусима и могу да избегавају ситуације које су засићене великим бројем информација. У питању су социјалне ситуације и због тога интроверти остављају утисак недружељубивих особа. Екстравертној особи је неопходан много већи број стимулуса јачег интензитета како би постигла задовољавајући ниво когнитивне активације. Имајући у виду да су најчешћи стимулуси на које свакодневно реагују људи, као и да већина свакодневних активности подразумева интеракцију са другим људима, није необично што је социјабилност уобичајена компонента екстраверзије. Отуда се за екстравертне особе каже да су дружељубиве и спонтане. За екстраверзију се може рећи да је једна од особина код које су једино екстремни скорови непожељни, док сви остали могу бити адаптивни. Екстраверти стање задовољства постижу кроз повећани активитет, оптимизам и активно трагање за ситуацијама које ће довести до позитивних исхода. Екстремно високи скорови могу указати на неспособност особе да се прилагоди самоћи, претерано тражење стимулације, а изразита срдачност, друштвеност и причљивост, могу од стране других људи бити доживљени као претерани, извештачени, неумесни и неприкладни. Екстремно ниски скорови на овој димензији могу указивати на друштвену изолацију, изузетно дистанцирано и резервисано понашање, недостатак радости и уживања у животу, што на друге људе може оставити утисак да је особа незаинтересована и непријатељски настројена (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010), и што даље може утицати на квалитет и интензитет друштвених интеракција.

Савесност као димензија личности се под овим називом до сада јављала искључиво као резултат лексичких студија. Указује на индивидуалне разлике које се односе на став према обавезама и те разлике могу да се крећу од претеране активности и посвећености обавезама, карактеристичне за радохоличаре, до изразите неактивности, карактеристичне за инертне, пасивне и лење људе. Пошто савесност укључује и снагу воље, људи се разликују и према степену у ком су у стању да жртвују тренутну лагодности уложи напор зарад остварења дугорочних циљева. Ова димензија је великим делом обликована васпитањем и степеном у ком је особа на ранијим узрастима била у стању да успостави контролу над властитим понашањем, што чини основу за самодисциплину. Способност одлагања задовољства зарад виших циљева у том контексту представља окосницу савесног понашања. Циљеви могу да буду различити и степен интензитета савесности не мора да има везе са постизањем врхунских резултата у некој области или са високом амбицијом у смислу друштвеног престижа. Са друге стране, особе са слабом вољом су инертне и неорганизоване. Оне могу да имају проблем са доношењем одлука, пошто

може да их истовремено привлачи више циљева, али може се лако догодити да им ниједан не делује привлачно у оној мери која је неопходна за улагање личних напора у њихово остварење. Особе са слабом вољом могу такође истовремено да имају висок ниво аспирације, али недовољну способност да процене сопствене потенцијале, вештине и могућности за њихову реализацију. Зато је погрешно савесност изједначавати са амбицијом. Ипак, савесне особе обично себи постављају јасне стандарде када су у питању области у које улажу своју енергију и остварење тих стандарда их чини задовољним. Поред тога, истрајне су и самодисциплиноване, па њихов стил понашања често води високом постигнућу. За остварење важних циљева свакако је неопходна висока савесност, а потенцијални проблеми настају са екстремним скоровима. Савесне особе пред себе постављају релативно јасне стандарде и њихово испуњење доводи до задовољства, истрајне су и самодисциплиноване, па њихов стил понашања их често води ка високом постигнућу. Екстремно изражена савесност може указати на радохолизам, перфекционизам, неспособност особе да се опусти и преда уживањима, занемаривање свега осим обавеза. Екстремно ниска савесност указује на недовољно постигнуће, а други људи их могу проценити као неодговорне и непоуздане особе на које се не могу ослонити (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010). Услед изостанка неопходног степена контроле понашања, због чега многе послове остављају недовршеним и многе циљеве неоствареним, ове особе постепено могу смањивати очекивања од себе или формирати неке одбрамбене обрасце понашања, како би очувале сопствено самопоштовање.

Агресивност је димензија личности која подразумева индивидуалне разлике у учесталости и интензитету агресивних импулса, у њиховој контроли и интензитету агресивне реакције, манифестацији и провокативним факторима. Веома је битно и то који стимулуси се процењују као угрожавајући. Хиперсензитивне особе већи број стимулуса процењују као претеће, док опуштеније особе мањи број стимулуса процењују као претњу. Други аспект реаговања је испољавање агресивног понашања и интензитет реакције. Људи се разликују према начину испољавања агресивног импулса. Особе које нису склоне емоционалној експресији, устручаваће се од манифестовања агресивности, док особе које генерално лакше испољавају емоције, лакше ће испољити и агресивне импулсе. Испољавање агресије зависи и од процене других као слабијих или јачих у односу на себе. Различита понашања могу бити процењена као агресивна: претерана доминација у конверзацији, вербална увреда, физички напад, оговарање, игнорисање, различити видови невербалног понашања који могу бити схваћени као нападачки, као и различити облици пасивне агресије (намерно неизвршавање задатака, тврдоглавост и сл.). Умерен степен агресивности се може тумачити као борбеност која је у функцији залагање особе за сопствене

потребе и циљеве, али и смирена и сарадљива особа. Екстремно висока агресивност указује на недостатак контроле импулса, непријатељско понашање, антагонизам и наметљивост, док екстремно ниска агресивност указује на особу која избегава конфликти по сваку цену, али је веома незадовољна на личном плану (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010). За оптимално функционисање најпожељнији је просечан или благо снижен степен агресивности, који особу чини довољно смиреном и сарадљивом, али и довољно спремном да се упусти у сукоб када су у питању важни циљеви за њу. Некада, у неким подручјима адаптације, и благо повишена агресивност може да буде функционална.

Отвореност према искуству је особина која обухвата тежњу ка напретку и усавршавању и у највећој мери је одређена културолошким чиниоцима, пошто манифестације те склоности у свакодневном животу морају бити обликоване културом. Људи који остварују високи скор на димензији савесност добровољно прихватају нова искуства, мишљења и вредности и описују себе као прогресивне и радикалне. Са друге стране, они људи који су затворени за нова искуства описују себе у конвенционалним терминима, они прихватају традиционалне вредности и веровања и имају природно поштовање према ауторитетима и правилима (Waller, 1999). Екстремно повишен скор на овој димензији може указивати на особу која тешко функционише у неким стереотипним условима и која може бити веома несрећна, уколико су јој такви услови наметнути. Уколико ситуациони фактори спречавају овакву особу да задовољи потребе за новинама и разноврсношћу, то може да води ка проблемима у адаптацији. Међутим, уколико оваква особа нађе адекватан начин да те потребе задовољи, она може да води веома испуњен живот и да одлично функционише. Неопрезност при трагању за новим искуствима код особа са екстремно израженом отвореношћу може водити ка извесним ризицима по здравље и физички интегритет. Екстремно ниски скорови указују на то да је особа ригидна, конзервативног духа, и да ће се тешко прилагодити на било какве промене (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010). С обзиром на то да су промене саставни део живота, оваква особа може испољити потпуну преплављеност страхом при суочавању са променљивим околностима, а стабилно функционисање показује само у условима сигурности и устаљености. Уз структуриране захтеве у оквиру којих се од ње неће очекивати флексибилно мишљење и делање или значајније интелектуално усавршавање.

Позитивна валенца је димензија самоевалуације и може представљати један од предуслова менталног здравља. Благо повишени скорови на димензији позитивна валенца могу указивати на

самопоуздање и спремност да се отворено изрази мишљење о сопственој вредности, а благо умањени скорови могу говорити о озбиљности и умереној скромности које се могу сматрати делом конвенционалног лепог васпитања. Екстремно висок скор на овој димензији указује на изразит осећај супериорности, егоцентричност и нарцизам. Особа са екстремно високим скором на димензији позитивна валенца оставља непријатан утисак на своју околину, јер је до те мере експлицитан став о сопственој супериорности повезан са доминантним и арогантним понашањем и потребом за дивљењем других људи. Основна негативна последица оваквог понашања је социјална неприлагођеност, одбаченост од других. Лична неприлагођеност се појављује уколико је овакав став особе исход латентне несигурности у сопствене вредности. Са друге стране, скромне особе ће бити боље прихваћене од других. Екстремно ниски скорови могу указивати на недостатак самопоштовања, снисходљивост и самоумањивање (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010), који утичу како на личну, тако и на друштвену прилагођеност особе.

Негативна валенца односи се на доживљај себе као лоше особе, и поред негативне самоевалуације карактеристичне за депресивни когнитивни стил, ова димензија обухвата и спремност да се себи припише улога опасне особе, које други имају разлога да се плаше. Просечни скорови указују на спремност особе да се посвети својим непожељним карактеристикама, али и довољну дозу вештине у интерперсоналним односима која омогућује постизање одређених циљева. Екстремно висок скор на овој димензији је ретка појава, односно може се очекивати да особа која постиже екстремне скорове на манипулативности као аспекту негативне валенце, нема тако високе скорове на негативној слици о себи као другом аспекту негативне валенце, и обрнуто. Ако је израженија манипулативност, може се очекивати да је у питању особа која користи сва расположива средства да оствари своје циљеве, остављајући утисак недодирљивости, демонстрације властите важности уз омаловажавање других. Ако је израженија негативна слика о себи, онда склоност ка самооптуживању и самокритицизму може допринети развијању депресивних когниција. Екстремно ниски скорови се јављају код особа које могу бити лаковерне и наивне или површне и некритичне према себи и својим особинама (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010).

Аутори скале су дошли на идеју да конструишу скраћену верзију упитника VP+2-70 (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014). На основу корелација ставки интегралне верзије VP+2 (184 ајтема) са главним компонентама скала вишег реда, формирано је седам десетоајтемских скала. Конструкција инструмента VP+2-70 спроведена је на калибрационом узорку од 2.924 испитаника

(56% жена), старости 18–68 година (у питању је нормативни узорак на којем је спроведена психометријска евалуација интегралне верзије упутника Великих пет плус два), а стабилност факторске структуре проверена је на валидационом узорку од 802 испитаника (60% жена), старости 18–60 (у питању је узорак прикупљен у оквиру истраживања на пројекту *Наследни, средински и психолошки чиниоци менталног здравља*). Резултати указују на задовољавајућу поузданост, конвергентну и предиктивну валидност упитника VP+2- 70.

У трећој психолексичкој студији у српском језику коришћен је Речник српскога језика (Вујанић, 2007) у циљу селекције описа личности. Речник садржи око 85.000 одредница и 1.450 страна у две колоне. Три процењивача су имала задатак да одаберу све придеве који се односе на личност према критеријуму релевантности. Тај критеријум подразумева могућност уграђивања придева у једну од две реченице: „ОН (она) је ... по природи“ и „Каква је особа Х?“ Овај критеријум је у складу да процедуром која је коришћена у студијама у холандском језику. Према следећем критеријуму, искључивани су придеви који су родно специфични. Кредибилитет придева је тестиран од стране 34 независна процењивача и резултат је био почетна листа од 1.414 придева. У следећој фази, 14 процењивача је добило иницијалну листу од 1.414 дескриптора личности. Процењивачи су имали два задатка. Први је био да сврстају опис личности у једну од 9 категорија, према критеријуму који је сличан оном примењиваном у немачкој студији. Коначну листу термина чинили су описи у вези са којима је постојало слагање у више од 50% процењивача. Други задатак био је класификација сваког термина у једну од 6 категорија, према критеријуму адекватности. Почетна листа описа редукована је на тај начин на 383 адекватних и психолошки релевантних описа, који су представљали почетни скуп варијабли у истраживању у ком је учествовало 1.575 испитаника. Испитиване су структуре од 3 до 7 фактора, а вариран је и почетни скуп варијабли искључивањем термина из појединих група, тако што су термини који се односе на таленте и способности или евалуацију. Такође, испитивана су решења на сировим и ипсатизованим скоровима. Најробусније факторско решење обухвата Великих пет плус негативну валенцу (или поштење) (DeRaad, Smedrevac, Čolović i Mitrović, 2017, према Smedrevac i Mitrović, 2018).

Коста и Мекри (Costa & McCrae, 1992) наводе да је у већини спроведених истраживања добијено да су димензије неуротицизам и екстраверзија значајно одређене генетичким утицајима. Такође, неколицина истраживања су пронашла доказе о наслеђивању димензије отвореност. Пломин и Меклирн (Plomin & McCearn, 1990, према Costa & McCrae, 1992) добили су да 41%

варијетета на отворености из НЕО-ПИ-Р се може преписати адитивима генетичких варијација. Телеген и Волер су за две скале повезане са позитивним и негативним половима Отворености објавили наследност од .55 и .50, а контролна скала која је повезана са високом савесношћу, показује наслеђивање од око .40. У неким другим истраживањима је такође процењена наследност од .56 до .72 за скале које мере несебичност, емпатију, брижност и агресивност (Costa & McCrae, 1992). Нека друга истраживања (Bergerman et al., 1993; Tellegen et al., 1988, према Waller, 1999) утврдила су да је на свих пет фактора личности утицала генетичка варијација са општим осећајем херитабилности у опсегу од 0,33 (пријатност) до 0,59 (конвенционалност).

Разлике између људи у погледу димензија личности су квантитативне, а не квалитативне, односно разлике између људи на свакој од базичних димензија личности су разлике у степену изражености те димензије. Дакле, не постоји човек који нема неку особину. Особина може бити само мање или више изражена, а у складу са тим и њене манифестације могу варирати од индивидуе до индивидуе. Разлике које се испољавају као квалитативне су последица различитог степена изражености великог броја особина, јер се свака особина испољава у контексту особе као целине (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010).

1.2. ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА

У литератури се налази на различите термине којима се може описати поступање родитеља према детету: васпитни ставови, васпитни стилови, васпитни поступци родитеља, стилови родитељства итд. Између ових одређења постоје извесне разлике, а на неке од њих је указао Генц (Genc, 1988), који се бавио проучавањем васпитања и васпитних димензија током последње три деценије. Он сматра да се однос између ових појмова може приказати помоћу хијерархијског модела, у коме би на најнижем нивоу били васпитни поступци, на средњем васпитни стилови, а на највишем васпитна атмосфера породице. Треба имати у виду да се васпитни ставови родитеља према деци мењају у складу са развојним фазама деце и родитељства, односно да су условљени развојним фазама детета и родитељства и да су само релативно трајни. Управо због оваквих одлика васпитних ставова и због неодређености појма васпитна атмосфера, Матејевић (2007) сматра да је најприхватљивије термин васпитни стил. У оквиру васпитног стила родитеља налазе се и васпитни поступци и васпитни ставови родитеља и однос између родитеља и детета. Према овој ауторки, хијерархијски модел би сада изгледао овако: на најнижем нивоу су

васпитни поступци, затим васпитни ставови родитеља и на највишем нивоу васпитни стил родитеља. За однос родитеља према детету у овом раду биће коришћен термин васпитни стилови родитеља.

Васпитни стил подразумева доследан начин понашања родитеља, којим ће то васпитним поступцима на најбољи начин остварити своје васпитне циљеве, а да пре свега не наруше емоционални однос према детету. Васпитни стил је поступак који проистиче из базичног осећања прихватања и љубави или одбацивања и условне љубави (Piorkowska Petrović, 1990). Емоционални чинилац (љубав, мржња, нежност, хладноћа) сматра се најважнијом компонентом васпитног стила родитеља. Афективни део васпитних поступака родитеља у највећој мери одражава ставове родитеља и доприноси усмеравању њиховог понашања према деци.

Васпитни стил почиње врло рано да се формира и протеже се кроз цело детињство и младост особе (Todorović, 2005). То је релативно доследан начин понашања родитеља којима се успостављају укупни односи са децом (Matejević, 2007). Иако се се променом дететових развојних потреба васпитни циљеви као и дисциплински захтеви постепено мењају, емоционални однос који прожима васпитање у основи задржава своју постојаност (Todorović, 2005).

Постоји неколико различитих типологија васпитних или родитељских стилова. Прву поделу родитељских ставова према деци дао је Канер (Kanner, 1935, према Piorkowska Petrović, 1990). Он је издвојио прихватање и љубав, јавно одбацивање, претеране захтеве и претерану бригу. Свака врста ставова праћена је говорним исказима родитеља, поступцима са децом и последицама за развој деце. Након овог аутора, у литератури наилазимо на модел родитељских ставова Роа и Сигелмана (Roe & Siegemal, 1957, према Piorkowska Petrović, 1990). У свом моделу они разликују емоционалну компоненту односа родитеља према детету (хладно-топло) и квалитет избегавања (прихватање и усредсређеност на дете). Тако су дошли до шест врста понашања родитеља: запостављање, равнодушност, љубав, претерана заштита, претерани захтеви и одбацивање. Велики допринос истраживању васпитних стилова дао је Шефер постављајући дводимензионални модел васпитних стилова родитеља. У овом моделу, Шефер (Schaefer, 1959 према Piorkowska Petrović, 1991) разликује афективну и димензију контроле. Афективна димензија представља емоционални однос родитеља према детету и има два екстремна пола: топло и хладно васпитање. Димензија контроле показује дозвољену психичку и физичку слободу и самосталност детета и она такође има два пола: попустљиво и ограничавајуће васпитање. Комбинацијом полова ове две димензије добијају се четири различита васпитна става: топло-

попустљив, хладно-попустљив, топло-ограничавајући и хладно-ограничавајући васпитни став. Треба свакако поменути и Ронерову (Rohner, 2004) ПАРТ теорију (**P**arental **A**cceptance-**R**ejection **T**heory) родитељства, која покушава да предвиди и објасни главне узроке, последице и друге корелате интерперсоналног, посебно родитељског прихватања и одбијања. Родитељско прихватање и одбијање заједно формирају димензију топлина, на чијем се једном крају налази родитељско прихватање (наклоност, топлина, брига, подршка, љубав), а на другом крају континуума налази се родитељско одбацивање (одсуство или недостатак емоција и понашања која могу повредити дете).

Зиемска (1990, према Piorkowska Petrović, 1991) под појмом став родитеља подразумева усвојену структуру сазнајно-афективног карактера понашања родитеља према деци. Према овој ауторки, ставови родитеља су тежња ка одређеном непроменљивом начину понашања родитеља (посебно мајке и посебно оца) према детету, којима се успостављају укупни односи са децом (Matejević, 2007).

Једна од најчешће проучаваних и коришћених типологија је типологија коју је развила Дијана Баумринд (Baumrind, 1966). Како наводи ова ауторка, родитељска контрола или надзор је најважнији елемент родитељске функције и премањему је Баумринд и дефинисала три различита васпитна стила: ауторитаран или крути-строги стил, затим ауторитативан или демократски-доследни стил и пермисиван или попустљиви васпитни стил. Нешто касније Мартин и Макоби су проширили ову типологију, тако што су надзор преименовали у захтевност и предложили су димензију топлине, коју су схватили као родитељску осетљивост на дететове потребе. Тако су дошли до четири васпитна става, комбинујући високу и ниску захтевност и топлину.

Ауторитаран или крути-строги васпитни стил одликује се високом контролом која је често неприлагођена узрасту, и ниском топлином. Главни васпитни циљеви су учење самоконтроле (саморегулација и владање собом) и послушности, при чему су родитељи ти који постављају захтеве и одређују правила, која не треба да објашњавају. Најважнији задатак овог васпитног стила је постављање граница и правила, а прекршаји се често и телесно кажњавају. Овакви родитељи мање користе методе убеђивања и награђивања. Деца која расту у аутократском окружењу су променљивог расположења, повучена и раздражљива (Čudina-Obradović i Obradović, 2006), што отежава њихову социјализацију и осамостаљивање (Todorović, 2005). Ауторитарни родитељ покушава да обликује, контролише и процењује понашање и ставове детета у складу са стандардима понашања, обично апсолутним стандардима, теолошки мотивисаним и

формулисаним вишим ауторитетом (Baumrind, 1966). Он вреднује послушност као врлину и фаворизује казнене, насилне мере да сузбије самовољу на местима где су дететове акције или уверења у конфликту са оним за шта он мисли да је исправно понашање. Родитељ верује да дете треба да зна своје место у породици, што ограничава дететову аутономију и додељује му дужности у домаћинству са циљем да изгради поштовање према раду. Ауторитарни родитељ поштује очување реда и традиционалне структуре као високовредан циљ. Он не подстиче вербалну интеракцију, верујући да би дете требало да прихвати реч родитеља као једино исправну (Baumrind, 1966). Кроз вербалне поруке родитељ обесхрабрује комуникацију и иницијативу. У ауторитарном васпитном стилу, родитељи имају ригиднија правила и очекивања и стриктно их намећу. Ти родитељи од своје деце очекују и захтевају послушност и лојалност. Са друге стране, таква деца трагају за спољашњим ауторитетима, повучена су, недостаје им иницијатива и субмисивна су.

Ауторитативан или демократско-доследан васпитни стил обухвата високе захтеве, прилагођене узрасту детета, границе и надзор, али и високу топлину и подршку. Главни васпитни циљеви су развити дететову радозналост, креативност, мотивацију и самосталност. Основни однос између родитеља и детета је прихватање, а прихвата се дечја машта и изражавање емоција. Улога родитеља је саветничка, а не надзорна. Правила и границе које родитељ поставља детету и објашњава их. Деца која расту у ауторитативном окружењу су спонтана и слободно изражавају мисли и осећања (Ћудина-Obradović i Obradović, 2006), самопоуздана су, са добром самоконтролом и жељом да се афирмишу (Todorović, 2005). Ауторитативни родитељ покушава да усмери дечје активности на рационалан начин окренут ка проблему. Он подстиче вербалну интеракцију и међусобно разумевање. Родитељ спроводи чврсту контролу у односима неслагања родитељ-дете, али не ограничава дете. Он подстиче своју перспективу одрасле особе, али признаје дечје индивидуалне интересе и специјалне вештине (Baumrind, 1966). Ауторитативни родитељ потврђује дечје садашње квалитете, али такође поставља стандарде за даље понашање. Ауторитет који је основан на рационалној забринутости за дечју добробит је добро прихваћен од стране детета, док ауторитет који је основан на жељи одраслих да доминирају или искористе дете бива одбијен. У демократском стилу родитељства родитељи успостављају јасна правила и очекивања и дискутују о томе са дететом. Премда признају и дечју перспективу, они користе и разум и моћ да би наметнули њихове стандарде. Овај васпитни стил је одраз прихватања и поштовања детета. Таква деца развијају социјалну одговорност, независност и сарадњу (Todorović, 2005), пријатељски су настројена према вршњацима, истраживачки усмерена, кооперативнија са

родитељима и окренута достигнућима (Matejević i Todorović, 2012). Према Дајани Баумринд (Baumrind & Thompson, 2002), стратегије ауторитативних родитеља обухватају: 1) конструкције дечјих компетенција, укључујући дечје социјалне компетенције кроз заједничке активности; 2) ослањање на убеђивање уместо на принуду; 3) праћење деце и оснаживање када је то неопходно; 4) усклађеност са „принципом довољног минимума“, када је потребно употребити притисак, како би се задобило поштовање деце; 5) примена етичког принципа реципроцитета и 6) укљученост и ангажовано учешће у животу детета. Успостављање привржености између родитеља и деце, дисциплина, ред, адаптација деце, контрола понашања и надзор развоја, адекватна комуникација, инсистирање и рад на утискивању моралних и етичких начела у личност детета, мноштво слободног времена које дете проводи на квалитетан начин у оквиру породице, контролисано и дозирање излагање утицајима медија, вршњачких група и шире социјалне средине, заједно и удружено представљају централне тачке у адекватном развоју деце, сматрају Шо и Вуд (2012).

Пермисиван или попустљиви васпитни стил одликује ниска контрола, а висока топлина и подршка. Родитељи задовољавају сваки дететов захтев. Пермисивни родитељ не кажњава већ прихвата дететове импULSE, жеље и активности (Baumrind, 1966). Он се консултује са дететом о одлукама и даје му објашњења о правилима породице. Међутим, превелика слобода код мале деце ствара осећај несигурности, неспособност сналажења што подстиче импулсивно и агресивно понашање детета (Ћудина-Obradović i Obradović, 2006). Пермисивни родитељи дозвољавају деци да уређују своје активности, колико год је то могуће избегавају практиковање контроле и не охрабрују децу да поштују одређене друштвене стандарде понашања (Matejević i Todorović, 2012). Пред децу су постављени мањи захтеви за одговорност у домаћинству и уредно понашање, али се у суштини детету пермисивни родитељи представљају као помоћно средство које је увек доступно, а не као активно средство одговорно за обликовање и промену његовог тренутног или будућег понашања. У пермисивном родитељском стилу родитељи пуштају да дечје преференције имају приоритет над њиховим идеалима и ретко присиљавају дете да се конформира са њиховим стандардима. Пре изгледа да овде деца контролишу породицу него родитељи. Баумринд (Baumrind, 1966) уочава да деца родитеља са пермисивним стилем генерално испољавају импулсивно-агресивно понашање. Та деца често су прости побуњеници са ниском социјалном одговорношћу, доминирају привидно независни и са ниским постигнућима. Шо и Вуд (2012) сматрају да деца из породица са попустљивим васпитним стилем нису у стању да се изборе са захтевима света ван њихове породице. То их чини додатно фрустрираним, а њихово понашање још проблематичнијим. Ови аутори наводе да се попустљиво родитељство огледа у

неуспостављању снажне емоционалне везе са дететом, недостатку пажње која се поклања деци, недостатку разговора са децом, надомештањем свог одсуства у васпитању детета, присуством других људи, изостанку правила и реда, непреношењу моралних, етичких и духовних норми детету, награђивању без заслуга и награђивању проблематичног понашања, како би оно тренутно престало.

Занемарујући или неангажовани васпитни стил се односи на ситуацију када је ниска контрола, али су ниске и топлина и подршка, односно када родитељи најчешће не обраћају пажњу на понашање детета. Родитељи или одбацују дете или немају времена и снаге да брину о њему. На овакав став родитеља дете реагује непријатељством и отпором и због тога дете не успева да стекне одговарајуће социјалнекомпетенције, те бива неуспешноу школи. Деца пуно времена проводе без надзора и родитељи врло често не знају где су њихова деца, шта раде, са ким се друже, па се из таквог родитељског односа најчешће развијају адолесценти који показују различите облике неприхватљивог понашања (Martin & Colbertg, 1997, према Ćudina-Obradović i Obradović, 2006). Код овог васпитног стила, један или оба родитеља су често одсутни од куће или преокупирани нечим другим (радом, стицањем добара, алкохолизмом, разводом или болешћу). Нико не поставља границе и емоционално занемаривање је честа појава. У неангажованом родитељству родитељи често игноришу дете, допуштају да преовлађују дечје жеље и преференције, све дотле док те преференције не почну да сметају активностима родитеља. Деца неангажованих родитеља су неретко повучена и са ниским постигнућима.

Према Баумриндовој, родитељски васпитни стил је могуће описати двема димензијама: родитељска топлина и родитељска контрола. Разликује се спољашњи или надзор понашања и унутрашњи или психолошки надзор. Надзор понашања односи се на постављање правила понашања и допуштених граница, па се контролише и кажњава кршење постављених правила и граница. Правилмасе најчешће жели избећи непожељно понашање детета и адолесцената (Ćudina-Obradović i Obradović, 2006). Психолошки надзорпредставља врсту контроле којаима за циљ да прати дететове унутрашње доживљаје, емоције и мисли. Према Барберу (Barber, 1996), психолошки надзор, притисак и ограничавање повезани су са лошим развојним резултатима, као што су депресија и делинквенција, док је надзор понашања повезан са агресивним и антисоцијалним понашањем. Међусобно усклађивање топлине и подршке са надзором, и то његовим обликом који адолесцент неће доживети као наметљив, највећа је вештина доброг родитељства.

Истраживања родитељства (Skinner, Johnson & Snyder, 2005) показују да однос између родитеља и детета укључује: 1) срдачност или прихватање наспрам одбијања; 2) бихејвиорална тј. контрола понашања наспрам хаоса, односно недоследности и произвољности; 3) аутономна подршка насупротив принуди. Срдачност, саосећање или прихватање односе се на степен до ког родитељи намерно негују индивидуалност, саморегулацију и самозалагање, тако што су прилагођени, подржавајући и прећутно прихватају дечје посебне потребе и захтеве (Baumrind, 1991). Ова димензија родитељства је кључна за позитивне развојне исходе, регулацију емоција и интерперсоналну блискост, док недостатак саосећајности може допринети проблематичном понашању (Belsky, Domitrovich & Crnic, 1997). Друга димензија родитељства, бихејвиорална контрола, односи се на захтеве које родитељи постављају пред дете, да постане интегрисано у породичну средину, па све до захтева зрелости, надзора, дисциплинованих напора и воље да се суочи са дететом које је непослушно (Baumrind, 1991). Бихејвиорална контрола односи се и на очекивано зрело понашање које је комбиновано са доследним и одговарајућем постављању граница, и укључује сензитивно понашање родитеља са одговарајућим нивоом стимулације одговора и акције које прате дечје сигнале и олакшавају саморегулацију и позитивни развој. Истраживања сугеришу да бихејвиорална контрола родитеља може да заштити адолесцените од укључивања у проблематична понашања, јер оваквим обликом контроле родитељи пружају смернице за одговарајуће социјално понашање адолесцената (Hancock Hoskins, 2014). На пример, виши нивои бихејвиоралне родитељске контроле су директно повезани са мањом стопом ступања у ризичне сексуалне односе и малолетничке трудноће, употребом алкохола и психоактивних супстанци од стране адолесцената. Са друге стране је хаос који се односи на понашања родитеља која су либерална, недоследна, непредвидљива или произвољна. Трећа димензија је аутономна подршка која укључује охрабривање деце да активно истражују, откривају и формулишу своје ставове и циљеве, и дата им је важност у планирању и решавању проблема. На супротном крају је принуда, окарактерисана као психолошка контрола која укључује наметљивост и контролишуће понашање.

Статин и Кер (Stattin & Ker, 2000, према Ćudina-Obradović i Obradović, 2006) у свом истраживању су показали да велика непосредна контрола и испитивање детета и његових пријатеља ствара неприкладне облике дететовог понашања, а да је само надзор заснован на отвореној комуникацији и међусобном поверењу родитеља и детета водио до мање опасности од непожељног понашања. Отворена и топла комуникација између родитеља и детета од детињства

па надаље подстиче искрену дететову отвореност, а само таква комуникација ће довести до квалитетног и делотворног надзора у адолесценцији.

Према Баумриндовој (Baumrind, 1968), не сме и не треба да се користи родитељска моћ да оправда ауторитет родитеља. Адолесценти су у овом развојном периоду способни да логично расуђују, буду критични и виде много алтернатива директивама родитеља и због тога родитељи морају да буду спремни да се разумно бране, да образлажу своје ставове, јер неравномерна расподела моћи у адолесценцији више не постоји. Адолесцент је способен да се супротстави принципима родитеља и кроз дијалог. Родитељ може да научи да је његова наредба била неправедна, а адолесцент да наредба његовог родитеља може бити оправдана. У периоду адолесценције родитељ своју ауторитативну улогу игра другачије, прилагођену нивоу развоја старијег детета. Под нормалним условима адолесценти се не буне против свеукупног ауторитета. Они прилично прецизно праве разлику између ауторитарне и ауторитативне родитељске контроле. Дете добро прихвата ауторитет заснован на разумној бризи за његово добро, док одбацује онај заснован на жељи одраслих да доминирају или користи дете (Baumrind, 1968). Разумни ауторитет је сличан ауторитативној контроли и присутан је код родитеља са ауторитативним васпитним стилем, док је ауторитет забране сличан ауторитарној контроли и присутан је код родитеља са ауторитарним васпитним стилем. За разлику од њих, пермисивни родитељи одрекли су се сопственог ауторитета и препустили га деци (Matejević i Todorović, 2012).

Баумриндова (Baumrind & Thompson, 2002) закључује да је ауторитативни васпитни стил најефикаснији код остваривања високог нивоа индивидуалности деце и заједништва, али она ограничава ову компетентност у односу на васпитање деце у Европи и Америци. Према овој ауторки, ауторитативно родитељство балансира између топлог учешћа и психолошке аутономије, доследне контроле понашања и високих развојних очекивања у погледу социјалне зрелости и когнитивних постигнућа. Ауторитативни родитељи обезбеђују чврсту контролу и постављају високе захтеве зрелости, а са друге стране пружају топлину, осетљивост за дечје потребе и охрабрују самосталност. Овакви родитељи су отворени за мишљење детета, али и за преузимање одговорности за чврсто усмеравање његових акција, наглашавајући му потребу одлучивања путем комуникације и рационалне дискусије кроз интеракције које су пријатељске, али и васпитне. Ауторитативно родитељство настоји да интегрише потребе детета са потребама родитеља. На права и одговорности детета и родитеља се гледа као на комплементарне, уместо на идентичне. Механизме које одликују ауторитативно родитељство карактерише подстицање моралне интернализације, самосталности, просоцијално понашање и висок ниво когнитивних

функционисања операција (Matejević i Todorović, 2012). Иако у различитим културним контекстима постоје различите алтернативе ауторитативном васпитном стилу, ниједна студија није показала да ауторитативни васпитни стил може бити штетан или мање ефикасан (Matejević i Todorović, 2012).

Емпиријско проучавање овако дефинисаних стилова родитељства је започело кроз посматрање понашања деце и интеракције родитељ-дете, као и кроз интервјуе са родитељима и децом. Временом су истраживачи почели да користе упитнике и анкете како би проценили стилове родитељства. Робинсон је са сарадницима (Robinson, Mandleco, Olsen & Hart, 1995) конструисао Упитник родитељске праксе (Parenting Practices Questionnaire - PPQ), који је имао за циљ да идентификује ауторитативни, ауторитарни и пермисивни родитељски стил. Унутар сваке скале родитељског стила PPQ постоји неколико подскала које мере основне димензије стилова родитељства. Ауторитативна скала се састоји од димензија топлине, расуђивања, демократског учешћа и доброг расположења. Ауторитарна скала PPQ комбинује подскеле вербалног непријатељства, телесног кажњавања, казних стратегија и директивности, док пермисивна скала укључује подскеле ниског самопоуздања, игнорисање недоличног понашања и недостатак праћења (Robinson, Mandleco, Olsen & Hart, 1995). Последњих година развијено је неколико верзија овог упитника. Робинсон и сарадници су 2001. године (Robinson, Mandleco, Olsen & Hart, 2001) развили упитник PSDQ (Parenting Styles and Dimensions Questionnaire) као адаптацију PPQ. PSDQ је скраћена верзија PPQ са 32 ставке намењене мерењу ауторитарних, ауторитативних и пермисивних стилова родитељства. PSDQ је широко коришћен последњих година (Padilla-Walker & Coyne, 2011; Williams et al., 2009), а његов развој је омогућио да се приступи великим узорцима и у многим културама (Kern & Jonyniene, 2012). Ипак, идентификовано је неколико ограничења овог упитника. Прво, упитник укључује само мере три васпитна стила: ауторитарни, ауторитативни и пермисивни, не и занемарујући васпитни стил. Друго ограничење PSDQ је ниска поузданост и ваљаност субскеле која мери попустљиви васпитни стил. Треће, пошавши од теоријског одређења према концептуалним дефиницијама се не би очекивало да ауторитарни и попустљиви васпитни стил буду позитивно повезани. Без обзира на то, бројне студије (Kern & Jonyniene, 2012; Langer, Crain, Senso, Levy & Sherwood, 2014) које су користиле PSDQ су нашле значајну позитивну корелацију ова два васпитна стила. Четврто ограничење је да PSDQ одступа од оригиналног концептуалног оквира за стилове родитељства као категорије. Ово би значило да стилове родитељства треба посматрати као категорије користећи типолошки метод, а не као континуиране димензије.

1.2.1. Релевантна истраживања о повезаности васпитних стилова и особина личности родитеља

Неопходно је обратити пажњу на однос особина личности и васпитних стилова родитеља, јер је према Белском (Belsky, 1984) родитељство одређено особинама родитеља (пол, личност, лична искуства у интеракцији са својим родитељима, ставови и уверења о родитељству), детета (пол, узраст, темперамент детета и способности) и контекстуалним факторима (брачни односи, социјална мрежа и занимање родитеља).

Бројна истраживања су се бавила односом родитељства и базичних димензија личности. Тако је Белски (Belsky, 1984) поставио личност родитеља у центар свог модела родитељства. По мишљењу овог аутора, личност родитеља је повезана са тиме како се родитељ генерално осећа (склоност ка позитивном или негативном расположењу), како размишља (родитељеви доприноси понашању детета) и како делује (степен родитељеве изражајности).

Претпостављало се да особине личности имају улогу у формирању родитељског стила васпитања. Како су показала истраживања на родитељима холандских студената (Huver, Otten, de Vries & Engels, 2010), екстраверзија и сарадљивост су повезани са родитељском подршком, а емоционална нестабилност са ниском родитељском контролом, односно екстравертни, сарадљиви и емоционално стабилни родитељи су примењивали ауторитативни васпитни стил.

У једној лонгитудиналној студији (Oliver, Guerin & Coffman, 2009) испитивана је повезаност родитељских особина и понашања родитеља и резултати су показали да висока савесност код оба родитеља олакшава постављање граница у односу на адолесценте и успостављање оптималних односа са својом децом.

У једном ранијем истраживању (Metsäpelto & Pulkkinen, 2003) аутори су дошли до налаза да су ауторитативни родитељи који су показивали високу негу и упућеност у активност својих адолесцената имали високе скорове на екстраверзији и отворености за искуство. Ауторитарни родитељи који су показивали низак степен неге, а високу рестриктивност према деци, имали су ниске скорове на екстраверзији и отворености за искуство. Пермисивни родитељи који су имали низак степен рестриктивности били су мало упућени у дететове активности и показивали умерен степен неге, постигли су високе скорове на екстраверзији, отворености и неуротицизму.

У Ирану је спроведено једно истраживање о улози родитељских особина у формирању родитељског стила (Bahrami, Dolatshahi, Pourshahbaz & Mohammadkhani, 2018). У истраживању

је учествовало 270 мајки деце предшколског узраста и налази су показали да ауторитативне мајке имају више скорове на димензијама екстраверзија, отвореност и сарадљивост, а ниске скорове на димензији неуротицизам, док код ауторитарних и пермисивних мајки постоје високи скорови на димензији неуротицизам, а ниски скорови на димензијама екстраверзија, отвореност за искуство и сарадљивост. Такође се показало да ауторитативне и ауторитарне мајке имају више скорове на димензији савесност. Према овим ауторима, најпожељније особине код ауторитативних мајки су висока екстраверзија, отвореност и савесност, а низак неуротицизам.

Особе са високим неуротицизмом су анксиозне, напете, нервозне, емоционално нестабилне. Ова склоност ка негативној емоционалности може поткопати родитељеву способност да започне и одржава интеракцију са дететом и може да ограничи родитељску способност и вољу да одговарајуће реагује на сигнале детета. Диспозиција да се искуси анксиозност може водити до наметљивог и презаштитничког родитељства. Родитељи са високим неуротицизмом ће вероватније приписати негативне намере својој деци млађег узраста, када се ова лоше понашају, што може резултирати строгим родитељством. Насупрот томе, ови родитељи се могу удаљити од свог детета, чиме не успевају да обезбеде структуру и смернице. Свеукупни резултати могу бити јако непредвидиво и неконзистентно понашање родитеља (Prinzle, Stams, Deković, Reijntjes & Belsky, 2009). Виши нивои неуротицизма су повезаниса мање активним и мање укљученим родитељством, као и са негативнијим, наметљивијим и превише контролишућим родитељством.

Екстраверзија одражава квантитет и интензитет интерперсоналних интеракција, ниво активности и капацитет за срећу који карактерише индивидуе. Социјабилност, енергија и позитивни афекти су одражени у родитељском понашању током интеракције са дететом. Висок ниво укључености, која је карактеристика екстраверзије, може допринети стимулативнијем родитељству и активнијем, асертивнијем родитељском понашању у односу према детету. Екстраверзија је, дакле, позитивно повезана са одговорним, осећајним, емоционално укљученим и стимулишућим родитељством (Prinzle et al., 2009).

Пријатност одражава интерперсоналну оријентацију заједно са континуитетом од емпатије до антагонизма у мислима, осећањима и радњама. Љубазни, добронамерни и опуштени родитељи имају капацитет да обезбеде срдчаност и заштиту. Родитељи који имају високу пријатност, вероватно теже да имају позитивније атрибуције поводом дечјег понашања. Улога родитеља захтева бригу за друге, и родитељи са већом способношћу да се саосећају са дететом, вероватно

ће боље идентификовати и одговорити на дечје потребе. Пријатност је позитивно повезана са одговорнијим родитељством и већим поштовањем дечје аутономије (Prinzle et al., 2009).

Савесност одражава степен до којег је особа добро организована, темељна и оријентисана ка циљу, и поседује снажан осећај сврхе и високе стандарде. Родитељи који имају високе резултате на савесности вероватно такође намећу такве стандарде у родитељству, тиме обезбеђујући доследније и структурисаније животно окружење за васпитање детета (Prinzle et al., 2009).

Отвореност за искуство одражава степен до којег особа ужива у новим искуствима, има широке интересе и маштовита је. Родитељи који имају високе резултате на овој димензији вероватније ће бити укључени у васпитање детета и обезбедити више стимулације.

Родитељи који показују високе нивое екстраверзије, пријатности, савесности и отворености, и ниже нивое неуротицизма, укључују се у срдачније и структурисаније родитељство. Родитељи који имају високе резултате на овим димензијама могу бити способнији да започну и одржавају позитивне интеракције, да адекватно одговарају на сигнале њихове деце и да обезбеде доследније и структурисаније окружење васпитања детета (Prinzle et al., 2009) .

Родитељи који имају више резултате на пријатности и ниже резултате на неуротицизму, више подржавају аутономију своје деце него остали родитељи. Ови родитељи су склонији толеранцији или чак подршци деци која теже ка аутономији, гледајући то у позитивном светлу пре него као напад на ауторитет родитеља. Ово је сагласно са открићима који указују да неуротичнији и мање пријатни родитељи ће вероватно приписати негативне намере својој деци млађег узраста када се лоше понашају (Bugental & Shennum, 1984). Такође, пријатни и мање неуротични родитељи су мање склони фрустрацији, забринутости, иритацији и бесу, што често резултира строгом дисциплином, и вероватно прилазе својој деци на начин који умањује могућности за покретање конфликтне интеракције (Prinzle et al., 2009).

Као што се видело из наведених истраживања, особине личности родитеља доприносе развоју одређеног облика поступања према детету, односно формирању одређеног васпитног стила, а могу допринети развоју и испољавању функционалних и нефункционалних облика понашања код своје деце.

1.3. АСПЕКТИ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ АДОЛЕСЦЕНАТА

У литератури можемо наићи на различите појмове којима се покушава објаснити функционално понашање особе. То су појмови попут прилагођавања, ефикасности, среће, задовољства, различитих облика благостања. Неки аутори сматрају да сви ови појмови спадају у модел менталног здравља. У овом раду ће као аспекти функционалности личности бити испиивани самоефикасност и субјективно благостање адолесцената.

1.3.1. Самоефикасност

Самоефикасност је кључни појам у Бандуриној теорији социјално-когнитивног развоја. У социјално-когнитивној теорији нагласак се ставља на когнитивни развој очекивања у вези са резултатима различитих активности, као и на развој правила и стандарда за понашање. Одређено понашање одржава се помоћу очекивања или антиципирања последица. Понашање није регулисано само спољашњим поткрепљењем, него и процесом самопоткрепљења, помоћу ког особа награђује себе за постизање стандарда које је поставила. Остваривање тих стандарда служи као мотивација за понашање. У питању је антиципација задовољства због жељених последица и незадовољства због нежељених, које у суштини представљају поткрепљење човекових напора. Стандарди понашања и антиципиране последице на тај начин представљају објашњење за понашање које је усмерено ка одређеном циљу (Pervin, Cervone i John, 2008). Нагласак на развоју стандарда за самопоткрепљење и на когнитивним процесима од највеће је важности за социјално когнитивне теорије. Кроз развој таквих когнитивних механизма људи нису само способни да стекну или испоље извесну контролу над својим животом, него су способни да постављају планове и циљеве за будућност. Односно, људи су у стању да мењају спољашње могућности (Smederevac, 2004). Капацитети за антиципирање будућности, стандарди понашања, искуства задовољства собом и самокритицизам су важни за ангажовање у дужем временском периоду.

Током разматрања активности и предузимања тих активности, људи праве процене које се односе на њихову способност да изврше различите тражене задатке. На те процене самоефикасности утичу мисли (као што су, на пример: „То је оно што би требало да урадим“, на супрот „Ја то никад нећу успети“ или „Шта ће људи мислити о мени“), емоције (радост наспрам анксиозности и депресије) и активности (веће залагање на супрот инхибицији) (Smederevac, 2004).

Појединац осмишљава стандарде и циљеве и прави процене које се заснивају на способности извођења одређеног задатканеопходног за постизање циља. И поред утицаја срединских фактора, људи су активни зато што постављају циљеве, праве процене самоефикасности и врше самоевалуацију.

Бандура (Bandura, 1977) примењује микроаналитичку стратегију истраживања, према којој се детаљне мере опажене самоефикасности спроводе пре одређеног понашања у специфичној ситуацији. Та стратегија одражава став да процене самоефикасности зависе од специфичности ситуације и не представљају општу диспозицију која може бити мерена свеобухватним упитником личности. Процена самоефикасности односи се на опажање властите способности да се изведу одређене активности, а не на способност контроле последица или поткрепљења. Генерално постоји однос између одређеног понашања и последица. Међутим, то није увек случај. Бандура сугерише да процена самоефикасности оперише као критични когнитивни медијатор акције.

Самоефикасност по Бандурином мишљењу (Bandura, 2006) није глобална особина, али јесте диференцирани скуп самоверовања везаних за различите области функционисања. Да би реализовали своје циљеве, људи покушавају да остваре контролу над догађајима који утичу на њихове животе. Они имају снажнију мотивацију да делују ако верују да имају такву контролу и да ће њихове акције бити ефикасне. Перципирана самоефикасност је веровање у сопствене способности ефикасног деловања на догађаје (Bandura, 1997). Четири основне врсте медијаторског процеса преко којих самоефикасност регулише понашање према Бандури (Bandura, 1995) јесу следећи: а) когнитивни процеси – постављање личних циљева, организовање и коришћење вештина, успостављање контроле над догађајима, обликовање очекиваних ситуација, селекција опција при решавању проблема, предвиђање догађаја, учење и доношење одлука; б) мотивациони процеси – приписивање позитивне каузалности, очекивања у вези са резултатима и циљевима или личним стандардима, што подразумева да се мотивација повећава уколико особа верује да може остварити своје циљеве; ц) афективни процеси – детерминишу опажање, интерпретацију и реаговање на потенцијалне опасности и препреке током реализације активности; д) селективни процеси – особе изражавају тенденцију ка избегавању активности, интеракција и окружења за које се сматрају некомпетентним, те на тај начин самоефикасност утиче на изборе који се праве током живота.

Према теорији самоефикасности постоје два основна типа очекивања у процесу реализације понашања усмереног ка циљу. Прво је очекивање персоналне ефикасности (уверење појединца да јесте или није способан да реализује потребно понашање) и друго је очекивање исхода (односи се на веровање појединца да ће неко понашање довести или неће довести до жељеног исхода). Сматра се да када су циљеви конкретни, специфични и временски смештени у ближој будућности, обезбеђују већу мотивацију и ефикасност, у односу на циљеве који су апстрактни, нејасни и смештени у далекој будућности. Резултати истраживања указују да самоефикасност функционише као мултистепен и вишедимензионални сет уверења, при чему се сваки разликује по следећем: а) нивоу (интензитет самоефикасности односи се на број „корака“ у понашању за које особа мисли да их може успешно остварити), б) снази (степен уверења, односно сигурност особе да може успешно реализовати одређена понашања) и ц) општости (искуства личних успеха или неуспеха која утичу на самоефикасност у специфичним ситуацијама, а која се могу генерализовати) (Pervin, Cervone i John, 2008).

Већина аутора који се баве истраживањем самоефикасности су прихватили дефиницију према којој је самоефикасност веровање у сопствене способности коришћења мотивације, когнитивних ресурса и акција, како би се одговорило на захтеве у датој ситуацији (Wood & Bandura, 1989). Из овакве дефиниције се могу издвојити три главне карактеристике самоефикасности: 1) то је суд о способностима да се изврши неки задатак на који утичу индивидуални фактори, природа постављеног задатка и окружење; 2) то је динамички конструкт који се мења током времена у складу са информацијама и искуством; 3) то је комплексан процес који укључује компоненту мобилизације, па се постигнућа особа са истим способностима разликују у зависности од тога како користе и комбинују своје вештине (Gist & Mitchell, 1992).

Према Бандури (Bandura, 1977), самоефикасност није наследна особина већ се развија током времена и богаћењем искуства, почев од детињства. У литератури се најчешће наводе четири примарна извора информација на којима се базира лична ефикасност. То су:

1) Властито искуство – сматра се најважнијим извором информација, према коме аутентично искуство успеха подиже веру у сопствену ефикасност, а неуспех је умањује. Ако неко добро извршава задатак током обуке у једној области, веће су шансе да ће се осећати сигурније и имати више вере у своје способности приликом обуке у некој другој, па ће бити и мотивисанији. Супротно томе, уколико је прво доживео неуспех, његова самоефикасност ће бити смањена током рада у другој области.

2) Посредно искуство (моделовање по узору) – искуства других људи, која омогућавају учење с једне стране и компарацију својих и туђих способности са особама сличних или истих способности с друге стране, по моделу „ако могу други, могу и ја“ и обрнуто. Важна карактеристика учења по моделу је да се учи посматрањем и да није неопходно да радња буде изведена. Иако се на овај начин уче нова понашања, врши се и модификовање већ постојећих. Такође, учење може бити са поткрепљивањем или без поткрепљивања, јер Бандура сматра да поткрепљење не утиче на процес учења, већ само на испољавање понашања (нека понашања бисмо умели да испољимо, али нећемо или не смемо). Типови моделирања понашања (Bandura, 1968) подељени су на: директно моделирање (опонашање), симболичко (опонашање модела из филмова, књига), синтетизовано (комбиновање понашања преузетих од различитих модела) и апстрактно моделирање (екстраховање правила на основу посматрања различитих појединачних модела, нпр. правила у комуникацији).

3) Вербална персуазија (социјални сигнали) – сматра се да особа може бити стимулирана путем охрабрења („Ти то можеш“, „Верују себе“ и сл.), подстицајних инструкција за улагање додатног напора у остваривању задатака, што ће повратно утицати на унапређивање вештина и самоперцепцију ефикасности. Међутим, успех је зависан и од ауторитета извора стимулације (родитељ, наставник, вршњак и др.), његове атрактивности и/или поверења које појединац има у њега. Иако су вербална уверења мање делотворна, она су веома заступљена у пракси због своје једноставности и доступности.

4) Психофизиолошко стање – стања пријатности у ситуацијама када особа реализује жељену активност учврстиће осећај сигурности, док се непријатна стања (узнемиреност, анксиозност, знојење дланова, лупање срца) у околностима када се извршава активност везују за осећај мање компетентности.

Касније су постојеће изворе самоефикасности Медокс и Госелин (Maddux & Gosselin, 2003) допунили петим извором, које су назвали имагинарна искуства. Описују их као имагинарна искуства о себи или другима у хипотетичким ситуацијама, а она могу бити позитивна или негативна, па у вези са тим могу деловати на самоефикасност. Развој самоефикасности снажно детерминише будуће понашање у остваривању циља, јер покреће акцију, одређује количину напора који треба уложити, истрајност при суочавању с препрекама и резилијентност у нежељеним ситуацијама.

Информације које се добијају из четири извора могу да се класификују према томе да ли су екстерне или интерне, променљиве или непроменљиве и више или мање под контролом дотичне особе. Према Гисту и Мичелу (Gist & Mitchell, 1992), ове три димензије представљају основу модела детерминанти самоефикасности. Екстерне информације односе се на степен независности и расположиве ресурсе, сложеност задатка, број саставних делова који су укључени у извршење задатака и секвенционалне кораке које треба направити да би се задатак успешно извршио. У екстерне информације се убрајају и интерперсоналне карактеристике окружења, односно постојање уверавања, фидбека и модела, као и специфичност окружења постављеног задатка у смислу ометања, ризика и физичких или географских услова. Интерне информације се односе на адекватност способности (знања и вештине), опште физичко стање и факторе личности. Такође, важне интерне информације су и процена адекватности сопствених стратегија (бихејвиоралних, психоаналитичких и психолошких) за решавање проблема и мотивација на коју утичу циљеви, приоритети, интересовања и тренутно расположење. Каузални утицај екстерних и интерних информација се мења у зависности од њихове варијабилности и подложности контроли, као на пример тежина задатка или фактори личности су отпорнији на промене у односу на окружење или мотивацију. По правилу, већа контрола постоји над интерним него над екстерним детерминантама, као и над променљивим у односу на оне које су резистентније на промену (Gist & Mitchell, 1992). Према Гисту и Мичелу (Gist & Mitchell, 1992), људи се разликују по начину на који прихватају, процесују и интегришу информације из четири извора информација. Добијене информације представљају основу за анализу постављеног задатка, претходног искуства, као и личних и ситуационих ресурса и ограничења. Анализа задатка, односно захтева који из њега произилазе, омогућава извођење закључка о томе шта треба урадити како би се остварио успех. Други ниво анализе подразумева индивидуалну процену претходног искуства у смислу трагања за разлогима којима се може приписати раније остварен степен успешности. И на крају се анализирају индивидуални и ситуациони фактори који могу позитивно или негативно утицати на извршење задатака. На основу овако троструког аналитичког просеца формира се оцена самоефикасности.

Људи са ниском самоефикасношћу избегавају тешке задатке, имају ниске аспирације и слабу преданост личним циљевима. Они се окрећу сумњама у себе уместо да размишљају како да успешно делују. Кад се суочавају са тешким задацима, задржавају се на потешкоћама, последицама неуспеха и личним недостацима. Неуспех доводи до тога да особе губе веру у себе, зато што за неуспех оптужују сопствену неадекватност. Одустају од суочавања са тешкоћама,

споро се опорављају и лако постају подложне стресу и депресији (Vandura, 1997). Истраживања су показала позитивну повезаност ниске самоефикасности са избегавајућим понашањима, депресивним стањем и анксиозним поремећајима (Maddux, 2005).

Са друге стране, људи са високом самоефикасношћу доживљавају тешке задатке као изазове које треба савладати, а не као претње које треба избегавати. Они су дубоко заинтересовани за оно што раде, постављају себи високе циљеве и одржавају јаку преданост њима. Они се концентришу на задатак, не на саме себе. Неуспех објашњавају неинформисаношћу, недостатком вештине или недовољном улагању труда, што се може поправити. Уколико наиђу на препреку, упорне су у њеном превладавању и брзо се опорављају након неуспеха (Genc, Pečić i Matanović, 2013). Овакав поглед подржава мотивацију, смањује стрес и подложност депресији (Vandura, 1997). Међутим, Кларк (Clark, 2001) наводи да и сувише висок ниво самоефикасности понекад може да доведе до деградације у обављању појединих задатака, зато што ствара лажан осећај способности, па се због претераног убеђења ангажују погрешне стратегије, праве се грешке, не преузима се одговорност за грешке и одбацују се корективне повратне информације. Поред тога, претерана самоефикасност може довести до смањеног залагања и пажње у извршавању задатака (Stone, 1994). Тако Класен (Klassen, 2002) наводи пример неколико ученика са сметњама у учењу који су имали нереално позитивна мишљења о сопственим способностима, јер су сматрали да могу врло лако да заврше одређене задатке, да би на крају закључили да су ти задаци сувише тешки за њих, односно да је лоша процена настала услед погрешне анализе сложености радних захтева или ограничене самоспознаје реалних компетенција.

Самоефикасност представља важан механизам који одређује квалитет живота сваког појединца. Позитивна процена сопствених способности утиче на постављање циљева и виших нивоа аспирације. У свакодневном животу, самоефикасност детерминише интензитет напора који ће се уложити приликом суочавања са тешкоћама, па су истрајније особе са развијенијим осећањем самоефикасности. Након доживљеног неуспеха, самоефикасност омогућава брже опорављање и реалније сагледавање разлога за неуспех. Поред тога, самоефикасност одређује ниво опажене контроле над животним догађајима и тиме утиче на емоционалне реакције и изложеност стресу (Vulić-Prtorić, 2002). Због тога што самоефикасност има важну улогу у усмеравању понашања, сматра се и основним механизмом бихејвиоралних промена.

Концепт самоефикасности је широко примењив, с обзиром на то да њиме могу бити објашњене многобројне одреднице понашања појединца. Сусреће се у истраживањима која

разматрају психолошка, социјална, емоционална, а нарочито академска постигнућа (Ђukić, Radusinović i Vukčević, 2012).

Академска самоефикасност се односи на индивидуалну самоефикасност која се формира у оквиру академских домена, односно академска самоефикасност се односи на појединчева уверења о сопственом постигнућу у одређеним академским задацима (Ђukić, Radusinović i Vukčević, 2012). Бандура (Bandura, 1997) сматра да независно од когнитивних способности, ученици који имају високу академску самоефикасност посматрају проблеме као изазов, посвећени су високом академском постигнућу, оријентисани су на решавање задатака, неуспехе сагледавају као недостатак знања, а не као недостатак способности (Ђukić, Radusinović i Vukčević, 2012). Ово може довести до претпоставке да од нивоа академске самоефикасности могу да зависе не само бројни појединачни облици понашања у ситуацијама учења и савладавања школског градива него и целокупно школско постигнуће. Велики број истраживања (Vuđanovac i Mikšaj-Todorović, 2007) потврдило је налаз да самоефикасност утиче на школско постигнуће, било да се оно односи на специфичне задатке, специфичне области или генерално академско постигнуће. Према наводима неких аутора (Multon, Brown & Lent, 1991), самоефикасност може да објасни око четвртину варијансе академског успеха. Мета-анализа истраживања која је вршена на узорку основаца, средњошколаца и студената је показала позитивну корелацију самоефикасности са академским постигнућем (Ellsworth & Lagace-Seguin, 2009). Академска самоефикасност код адолесцената може да се мења у зависности од различитих фактора као што су промена школске средине, тј. прелазак из основне у средњу школу, затим у зависности од развојних промена, промена интересовања адолесцената, као и услед деловања наставника, родитеља и вршњака (Schmidt & Shumov, 2012). Нека истраживања (Meece & Jones, 1996; Anderman & Young, 1994) указују на већу самоефикасност код мушкараца, а друга на већу самоефикасност жена (Britner & Pajares, 2001), док постоје истраживања (Gabelko, 1997; Yong, 2010; Tong & Song, 2004) у којима нису утврђене полне разлике у изражености самоефикасности. Истраживања која су се бавила самоефикасношћу у специфичним академским подручјима показују да испитаници мушког пола себе перципирају као ефикасније у областима науке, технологије и математике (Bandura, 2006; Pajares & Miller, 1994; Skaalvik & Rankin, 1994), док испитаници женског пола себе процењују ефикасније у друштвеним и образовним областима (Bandura, 2006; Pajares & Valiante, 1999), иако резултати истраживања не показују стварне разлике у постигнућима испитаника у овим областима. Овакви налази се могу објаснити социјализацијским факторима и традиционалним полним стереотипима. Наиме, испитаници женског пола процењују уопштено себе као мање ефикасним у подручјима и

занимањима типично везаним за мушкарце него у традиционално женским занимањима, док испитаници мушког пола процењују себе подједнако ефикасним, без обзира на условну поделу мушко-женских подручја (Reić Ercegovic i Koludrović, 2010).

Емоционална самоефикасност се односи на уверења појединца о властитим способностима сналажења и ношења са својим осећањима. Емоционални капацитет самоефикасности се огледа у способности особе да се носе са негативним емоционалним доживљајима делујући на њихов интензитет, фреквенцију и трајање. Иако се могу довести у везу, емоционална интелигенција надилази социјалну самоефикасност ширим аспектима самоперцепције и диспозицијама које обухвата (Kirk, Schutte & Hine, 2008). Истраживања показују да је емоционална самоефикасност важан предиктор академског успеха, и да је виша емоционална самоефикасност повезана са позитивним расположењима (Kirk, Schutte & Hine, 2008). Према резултатима неких истраживања (Vulić- Prtorić i Sorić, 2006), младићи показују виши ниво емоционалне самоефикасности него девојке. Кроз васпитање дечаци се уче и од њих се очекује да морају имати контролу над својим емоцијама, с обзиром на чињеницу да су приликом суочавања са проблемом или негативним емоцијама склони њиховом избегавању. Дечаци имају већу контролу над својим емоцијама, посебно негативним (Vulić- Prtorić i Sorić, 2006).

Социјална самоефикасност представља важан аспект социјалних вештина особе која се односи на спремност за деловање у друштвеним условима, односно уверење особе да је способна да започне друштвени контакт и развије нова пријатељства (Gecas, 1989). Дакле, социјална самоефикасност се огледа у социјалној смелости, суделовању у социјалној групи или активностима, пријатељском понашању и добијању и пружању помоћи (Sherer i sar., 1982; Shim & Finch, 2014; Smith & Betz, 2000). Досадашња истраживања су показала позитивну повезаност социјалне самоефикасности са конструктивним решавањем проблема и истрајношћу, као и негативну повезаност са недостатком самопоуздања и неспособношћу за преузимање одговорности при решавању интерперсоналних проблема (Erozkan, 2013). Поред тога, социјална самоефикасност свакако утиче на социјално поверење, па тако представља основу за успостављање свих облика интерперсоналне интеракције, склапање нових пријатељстава и одржавање интерперсоналних односа (Wu, Wang, Liu, Hu & Hwang, 2012). Социјална самоефикасност је широко употребљаван конструкт у теми психолошког прилагођавања и менталног здравља, па се доводи у везу са самопоштовањем, сналажљивошћу, социјалном анксиозношћу, усамљеношћу и депресивном симптоматологијом. У досадашњим истраживањима доследно се указује на то да деца која су усамљенија, депресивнија, анксиознија, имају и нижи

ниво социјалне самоефикасности (Erozgan & Deniz, 2012). На нижи ниво самоефикасности могу утицати различита тренутна физичка и емоционална стања, као што су умор или бол (Puckett, Aikinis & Cillessen, 2008). С обзиром на пол, у досадашњим истраживањима је утврђено да девојчице показују виши степен социјалне самоефикасности (Cappadocia, Pepler, Cummings & Craig, 2012). Такође, истраживања показују да ће млади, који себе перципирају као социјално ефикасне, постићи виши статус у вршњачкој групи, односно утврђена је позитивна повезаност социјалне самоефикасности и перципиране популарности (Puckett, Aikins & Cillessen, 2008). Млади који су популарни вероватно су део групе адолесцената са сличним нивоом самоефикасности и просоцијалног понашања који моделују и међусобно јачају просоцијално понашање. На тај начин постају вештији, и добијањем награде од интеракције олакшавају свакодневно функционисање. Дете је у интеракцији са вршњацима изложено посматрању поступака друге деце и развија свест да ће због свог понашања доживети различите последице. Успех или неуспех различитих понашања детета у односу са вршњацима може утицати на процену социјалне самоефикасности, па према томе исходи понашања који се процењују као успешни повећавају ниво самоефикасности, а они неуспешни је смањују (Alajbeg, 2017). Важност веровања у самоефикасност видљива је из низа истраживања која показују да веровање у самоефикасност предвиђа нечији степен мотивације, истрајност у остварењу жеља и циљева, количину уложеног труда у извршењу неког понашања, количину упорности у лаганим и тешким ситуацијама и смер атрибуције успеха, односно неуспеха (Desivilya & Eizen, 2005).

1.4.2. Субјективно благостање

Интересовање за истраживање субјективног благостања је велико последњих тридесет година. У прилог овој тврдњи говори податак који наводи Динер (Diener, 2013) да је 1981. године објављен 131 рад о субјективном благостању, док их је 2012. године било око 12.000. На почетку су та истраживања углавном била дескриптивна и крос секвенцијална и усмерена на повезаност субјективног благостања и социодемографских карактеристика као што су пол, узраст, образовање, материјално стање. Данас су истраживања субјективног благостања много развијенија, попут лонгитудиналних студија, истраживања са репрезентативнијим узорком, истраживања о повезаности субјективног благостања и личности, културе, разних психолошких процеса (Sičaja, 2017). У истраживањима субјективног благостања велики значај су имали

социолози и други истраживачи који су били усмерени на проучавање квалитета живота и утицаја социодемографских карактеристика на субјективно благостање (Diener, Oishi & Lucas, 2003). Велики значај су имали и психолози личности који су проучавали личност срећних и несрећних особа, когнитивни и социјални психолози коју су проучавали како адаптација, различити животни стандарди и когнитивни процеси утичу на процену субјективног благостања (Kahneman & Krueger, 2006).

Са развојем подручја субјективног благостања јавља се велики број дефиниција субјективног благостања. Тако Риф (Ryff, 1989) субјективно благостање дефинише као начин живота који сједињује аутономију, овладавање околином, лични раст, позитивне односе са другима, смисао живота и самоприхватање. Винховен (Veenhoven, 1984) описује субјективно благостање као степен у коме појединац процењује квалитет свог живота у целини. Андревс и Робинсон (Andrews & Robinson, 1991) дефинишу субјективно благостање као психолошко сумирање квалитета живота појединца у друштву. Коста и Мекри (Costa & McCrae, 1980) сматрају да је субјективно благостање евалуација квалитета живота појединца или однос између пријатних и непријатних емоција.

Динер и сарадници (Suh, Diener, Oishi & Triandis, 1998) сматрају да субјективно благостање није синоним за ментално здравље већ један аспект благостања. Модел субјективног благостања надовезује се на филозофске идеје хедонистичког схватања благостања, према коме је битно унутрашње, односно субјективно искуство индивидуе. Појединац процењује колико је задовољан својим животом, и та процена се може односити на тренутно задовољство, али и на глобално задовољство, односно глобалну процену целокупног живота. Овакав приступ може имати предности и мана. Иако се највећа важност даје личној процени појединца, то истовремено значи да субјективно благостање не може бити коначна дефиниција менталног здравља, зато што људи могу бити ментално поремећени иако су срећни (Diener, Suh & Oishi, 1997). Субјективно благостање је само један аспект психичког благостања. Иако се не може рећи да је висок осећај субјективног благостања суштина менталног здравља, морало би се указати на то да га већина људи сматра пожељним.

Субјективно благостање је мултидимензионалан конструкт који укључује и когнитивну и афективну процену сопственог живота од стране појединца (Diener, Lucas & Oishi, 2002). Когнитивна процена се примарно тиче концепта задовољства из перспективе појединца (задовољство животом, задовољство браком, задовољство послом) у односу на његове личне

критеријуме. Когнитивна компонента односи се на глобалну процену задовољства животом, али и на процену задовољства у појединачним доменима живота. Субјективно благостање обухвата неколико одвојених компоненти: животно задовољство или задовољство разним животним доменима, као што је брачни и пословни домен, начин провођења слободног времена, задовољство сопственим домаћинством; постојање позитивних осећања и расположења већи период времена (пријатне емоције и расположења); ретко присуство негативних осећања (депресија, стрес и љутња) (Diener, 2000). Људи са високим степеном субјективног благостања имају доминантно позитивне процене сопственог живота и околности (Diener, 2000).

Емоционални аспект подразумева фреквенцу којом људи доживљавају пријатне емоције (радост) или непријатне емоције (депресија) (Diener, Lucas & Oishi, 2002), које се често јављају заједно и преплићу током свакодневног живота и преживљавања различитих догађаја. Тачније, показало се да су пријатне и непријатне емоције два независна фактора и да често показују слабу до умерену негативну повезаност (Diener, Lyubomirsky & King, 2005). Другим речима, учесталост пријатних емоција слабо до умерено предвиђа учесталост непријатних емоција, односно учесталост једне врсте емоција не мора нужно искључивати учесталост других емоција. Напротив, потпуно одсуство непријатних емоција било би дисфункционално, јер би то одражавало препознавање и реаговање на претеће ситуације, губитак или друге неповољне животне догађаје и ситуације. Питање које се појављује када је у питању афективна компонента субјективног благостања односи се на интензитет и учесталост доживљавања одређених емоција (Diener, Scollon & Lucas, 2004). Динер и сарадници наводе да је учесталост емоција од већег значаја. Потврду за овакву тврдњу могуће је наћи у психометријским карактеристикама - лакше је утврдити учесталост него интензитет емоција.

Истраживања показују да су когнитивна и афективна компонента у позитивној корелацији (Diener, Oishi & Lucas, 2003) и корелације се крећу од 0,1 до 0,8.

Као што се већ истицало, једна од кључних претпоставки у истраживању задовољства животом јесте да се процена задовољства првенствено заснива на властитом скупу критеријума, а не на објективним мерама (Diener, 1994). Приликом процене задовољства својим животом, појединац је под утицајем различитих околности (животни догађаји, тренутно расположење и др.) (Schwarz & Clore, 1983). Без обзира на те различите факторе који утичу на процену задовољства животом, овај конструкт се показао као стабилан (Diener, 1994).

Једна од значајних одлика субјективног благостања је та да је субјективно благостање дефинисано терминима унутрашњег искуства онога ко процењује. Спољашњи оквир процене није директно укључен у њу, иако су многи критеријуми менталног здравља диктирани из спољашње средине. Друга значајна одлика конструкта субјективног благостања јесте да се оно не односи на тренутна расположења већ на дугорочно стање. Иако се расположење особе може мењати са сваким новим догађајем, чини се да појединци имају карактеристичне емоционалне одговоре на различите ситуације и животне околности и да су ти емоционални одговори умерено до снажно стабилни током дужег временског периода (Diener, Lucas & Oishi, 2002).

Динер и сарадници (Diener, Scollon & Lucas, 2004) предложили су хијерархијски модел субјективног благостања. На врху овог модела налази се субјективно благостање као општа процена живота особе. На степенику испод налази се четири компоненте које нам дају специфичнији увид у концепт субјективног благостања: пријатна осећања (нпр. радост), непријатна осећања (нпр. љутња), општа животна процена (нпр. задовољство животом) и задовољство појединим доменима (нпр. браком). Ове четири компонентне су повезане међусобно, али чине засебне конструкте (Diener, 2000).

Приступ истраживањима субјективног благостања могу се разликовати према врсти индикатора који су у средишту истраживања: на приступ који наглашава објективне (спољашне) и приступ заснован на субјективним (унутрашњим) елементима благостања. Поред тога, истраживања субјективног благостања се могу поделити и према концептном полазишту, где се разликују хедонистички и еудамонистички приступ (Oliver, Holloway & Carson, 1995). Објективни приступ је усредсређен на идентификацију спољашних услова који воде ка побољшању живота. Разни догађаји, спољашни услови, демографски чиниоци могу да буду индикатори субјективног благостања. Помоћу овог приступа о субјективном благостању се закључује на основу карактеристика појединца и услова у којима живи. Истраживања објективних животних околности (приход, старост, ниво образовања, здравље) показују слабу повезаност са субјективним благостањем (Diener, 2009). Здравље и приходи су неопходни, али не и довољни услови за постизање субјективног благостања (DeNeve & Cooper, 1998). Субјективни приступ односи се на употребу субјективних индикатора доживљаја благостања. Овај приступ је заступљенији, релевантнији, кориснији, јер се темељи на претпоставци да појединац најбоље може да процени колико је срећан и задовољан. Та претпоставка је у складу са подацима који показују да су субјективни индикатори бољи предиктори глобалне процене живота од објективних

показатеља (Tadić, 2010). Овај приступ се издваја као методолошки сложенији. Тешкоће са субјективним приступом највише се односе на мерење, јер треба узети пристрасност која се јавља у зависности од расположења и контекста приликом процене (Kahneman & Krueger, 2006.). Самопроцена субјективног благостања повезана је са здравственим стањем особе, неуролошким функционисањем појединца, краткорочним променама у тренутним животним околностима и у одређеним животним раздобљима (Kahneman & Krueger, 2006).

Као што је на почетку речено, хедонистички приступ сматра да се субјективно благостање дефинише у терминима пријатности наспрам непријатности (Ryan & Deci, 2001). Такође, субјективно благостање се темељи на закључцима о елементима који чине живот добрим, разматра се функција настојања остваривања жељених исхода. Стога хедонистички приступ не говори о свођењу конструкта искључиво на физички хедонизам, већ се односи на доживљај задовољства животом и искуство пријатних емоција и расположења који произилазе из остварених појединчевих тежњи. Са друге стране, еудамонијски (самореализациони) приступ наглашава да жеље, дефинисане као исходи којима појединац тежи, иако могу да буду пријатне, нису нужно сигуран пут ка благостању. Код овог приступа за кључни аспект благостања сматра се процес самоактуализације (Conti, Schwartz & Waterman, 2008). Међутим, прегледом литературе може се установити да субјективно благостање укључује аспекте оба приступа - један који се може приписати субјективном благостању у смислу позитивног афекта и задовољства, и други, који се може описати личним развојем (Ryan & Deci, 2001). Ово упућује на закључак да доживљај задовољства и среће може постојати одвојено од остваривања властитих могућности и испуњеног живота. На пример, испуњење неког циља може да буде пријатно, али сам рад на остваривању тог циља није нужно повезан са позитивним емоцијама. Некада је реч о улагању изузетног напора. Упркос томе, неки појединци и у таквим активностима могу наћи испуњење и задовољство (Tadić, 2010).

Према теорији базичног нивоа субјективног благостања, свако од нас има базични ниво субјективног благостања (Lucas, 2007; Diener, Lucas & Scollon, 2006; Lucas, Clark, Georgellis & Diener, 2003), а према теорији хедонистичког круга (eng. *Hedonic treadmill theory*), постоји индивидуални распон унутар кога субјективни доживљај среће варира у зависности од срединских услова и догађаја, враћајући се увек на базични ниво (Brickman & Campbell, 1971; Myers & Diener, 1995).

Телеген и његови сарадници (Tellegen et al., 1988) спадају у групу аутора који су међу првима испитивали субјективно благостање из перспективе генетике понашања и дошли су до

результата да је индекс херитабилности субјективног благостања 0,48. Након деценију истраживања овог подручја, они су дошли до налаза да пријатни догађаји (као што су добитак на лотоу, полагање испита, већа плата) доводе до већег субјективног благостања, исто као што непријатни догађаји (као на пример, отказ или развод) снижавају расположење и смањују осећај субјективног благостања, али утицај таквих догађаја је пролазног карактера и флукутира око стабилног базичног нивоа који је карактеристичан за сваку особу. Међутим, према Ликену и Телегену (Lykken & Tellegen, 1996), покушаји људи да буду срећнији су подједнако узалудни као и покушаји да буду виши, па су зато и контрапродуктивни.

Вукасовић, Братко и Бутковић (Vukasović, Bratko i Butković, 2012) мета-анализом спроведеном на 14 истраживања дошли су до налаза да просечан индекс херитабилности субјективног благостања показује да се око 39% варијансе фенотипа субјективног благостања може приписати генетским доприносима.

Психологија се традиционално бавила елементима личности који су у вези са проблемима и поремећајима менталног здравља, односно психопатологијом и негативним стањима, и таквих истраживања је седаманест пута више од истраживања позитивних стања (Diener, Suh, Lucas & Smith, 1999). Тако се концепција менталног здравља проширила од пуке одсутности психопатолошке симптоматологије на присутност среће и задовољства животом (Diener, Oishi & Lucas 2003).

Неке особине личности се односе на поједине аспекте субјективног благостања. Екстраверзија је повезана са позитивним емоцијама, а неуротицизам са негативним емоцијама (Steel, Schmidt & Shultz, 2008) и оне делују реципрочно (Deiner, Suh, Lucas & Smith, 1999; Diener, 2000). У прошлости је било мало истраживања која су се бавила односом особина личности и субјективног благостања (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). Међутим, истраживања субјективног благостања последње четири деценије су показала да постоји чврста веза између личности и субјективног благостања. На пример, утврђено је да је субјективно благостање веома стабилно током времена, без обзира на променљиве животне околности, што је такође карактеристика личности. Денев и Купер (DeNeve & Cooper, 1998) у својој мета-анализи дошли су до податка да је коефицијент корелације особина личности и субјективног благостања $r=.19$, и да су поред неуротицизма и екстраверзије са субјективним благостањем још повезани сарадљивост и савесност. Према Шелдону и Либомирском (Sheldon & Lyubomirsky, 2012), субјективно благостање ће се вероватно дугорочно мењати код људи са вишим нивоом екстраверзије, неуротицизма и/или отворености за искуство. Денев (DeNeve, 1999) посматра

однос личности и субјективног благостања кроз три аспекта. Као прво, субјективно благостање се повезује са емоционалном стабилношћу и позитивним афективитетом. Као друго, истиче се важност аспеката личности који су повезани са односима са другима, као што су поверење, одговорност и адаптивни начин опхођења према другима. Као треће, разматрају се когнитивни механизми, односно начини на који људи интерпретирају догађаје и искуства током живота. У том контексту, као релевантне карактеристике се наводе склоност репресивности-дефанзивности, амбиција, локус контроле и отпорност. Тако Денев (DeNeve, 1999) закључује да најсрећнији људи нису нужно само отворени него да је важно и то како интерпретирају свакодневни живот и како остварују и одржавају односе са другима.

Студије близанаца показале су да се генетским чиниоцима могу приписати значајне варијације у субјективном благостању, при чему процене наследности типично варирају од око 0,25 до 0,50 (Diener et al., 1999). Истраживања Ликена и Телегена (Lykken & Tellegen, 1996) повела су ка закључку да једнојајчани близанци који су живели заједно и једнојајчани близанци који су живели одвојено, имају значајне сличности у начинима доживљавања субјективног благостања, што упућује на то да је утицај гена значајнији од утицаја средине и да је позитиван афективитет и распон интензитета емоционалних реакција наследан.

Истраживања такође указују да је субјективно благостање наследно, односно да личност и генетски састав објашњавају значајну количину варијабилности субјективног благостања (Weiss, Bates & Luciano, 2008). Међутим, чак и да су карактеристике наследне до одређеног степена, ипак постоје индивидуалне разлике у њиховом испољавању (Lucas & Diener, 2008).

Динерова истраживања указују да не постоји само једна детерминанта субјективног благостања. Људи који своје опште здравствено стање процењују као добро или одлично, имају виши ниво субјективног благостања од оних чији је здравље по личним проценама лоше. Нагласак је на личној процени, јер је управо та лична процена здравља више повезана са срећом него процена лекара (Okun, Stock, Haring & Witter, 1984). На субјективно благостање утичу друштвени односи (пријатељске и родбинске везе), као и култура, јер се у различитим културама на различите начине постиже субјективно благостање, у зависности од тога да ли су индивидуалистичке или колективистичке. Наиме, познато је да је култура контекст у којем се појединац развија и делује, при чему остварује значајан утицај на обликовање вредности, циљева, норми, ставова, али и начин на који појединац дефинише шта значи бити срећан и задовољан (Tadić, 2010). Упоређивање народа и култура показује значајне разлике у нивоу субјективног благостања (Diener & Diener, 1995). Одлика која разликује ове две културе је степен до ког људи виде себе као аутономне и

самодовољне ентитете. У индивидуалистичким културама, индивидуе покушавају да одвоје себе од других, па се права и слободе појединца стављају изнад очекивања и потребе других. Последишно, осећања о себи (нпр. самопоштовање) и слобода корелираће високо са срећом у овим културама. Супротно, у колективистичким културама људи не теже да се одвоје од других већ да буду у хармонији са њима. Сопствене жеље често су подређене групи. Последишно, потреба за аутономијом и осећања о себи мање ће бити повезана са срећом и задовољством животом у овим културама (Deiner, Suh, Lucas & Smith, 1999). У индивидуалистичким културама корелација између когнитивне и афективне компоненте субјективног благостања је око 0,50, док је у колективистичким културама око 0,20. Овакав налаз се може објаснити тиме што у колективистичким културама задовољство појединца не зависи само од личног благостања него и од благостања других људи (Skrulj, 2010). Триандис и Гелфанд (Triandis & Gelfand, 1998) сматрају да постоје две додатне димензије индивидуализма-колективизма: вертикални (нагласак на хијерархији); хоризонтални (подразумева једнакост свих људи), што чини четири основна типа: 1) вертикални индивидуализам који подразумева да је појам о себи одвојен од других, прихватање неједнакости, тежња за статусом, компетитивност; 2) хоризонтални индивидуализам који подразумева да је појам о себи одвојен од других, једнакост; 3) вертикални колективизам који подразумева осећај дужности и пожртвовања према другима, нагласак на дужностима, на прихватање неједнакости и хијерархије, поковавање ауторитету; 4) хоризонтални колективизам који подразумева осећај социјалне кохезије и јединства са члановима групе, сличност свих појединаца, једнакост појединаца, важност заједничких циљева. У контексту субјективног благостања, свака од ових димензија има своје предности и недостатке. Са једне стране, у индивидуалистичким друштвима постоји висока слобода у одабиру циљева и животних стилова, али могуће је да појединцу може да недостаје социјална подршка и кохезија са групом, што у стресним раздобљима може да има негативне последице (Suh & Oishi, 2002). Са друге стране, у колективистичким друштвима снажна социјална подршка и кохезија могу да буду олакшавајући фактор у стресним раздобљима, али исто тако и извор притиска и ограничавања слободе изражавања и живљења властитих вредности и интереса (Suh & Oishi, 2002).

Чи и Мао (Chyi & Mao, 2011) сматрају да субјективно благостање утиче на барем седам подручја живота: породичне односе, приходе, посао, друштво и пријатеље, здравље, слободу и животну филозофију. Њихова истраживања показују како висок ниво субјективне добробити често помаже људима у бољем функционисању, повезано је физичким здрављем особе, оствареним приходима, бољим социјалним односима, бољем наступу на послу и укупним

здрављем (DeNeve, Diener, Tay & Xuereb, 2013). Друга истраживања су показала повезаност субјективног благостања и социјалних односа (Diener & Biswas-Diener, 2009). Особе које имају већи број пријатеља и чланова више су у субјективном благостању у односу на особе које имају мањи број пријатеља и потичу из породице са мањим бројем чланова. Такође, особе које су у браку, у просеку испољавају виши ниво субјективног благостања (Lucas, Clark, Georgellis & Diener, 2003). Виши ниво субјективног благостања може директно, али и индиректно да делује на здравље. Истраживања показују како позитивне емоције побољшавају имуни, кардиоваскуларни, ендокрини систем функционисања, док им негативне емоције нарушавају здравље. Уопштено говорећи, особе које показују виши ниво субјективног благостања, показују већи степен здравља, а мање негативних симптома (DeNeve et al., 2013). У лонгитудиналној студији Данера, Сновдона и Фрисена (Danner, Snowdon & Friesena, 2001), од часних сестара је тражено да напишу аутобиографију чија је садржина касније анализирана. Садржај се делио у три категорије: позитиван, негативан и неутралан. Резултати су показали да постоји значајна повезаност између позитивних емоција и морталитета у каснијем добу. Што је више била заступљеност позитивних емоција у аутобиографији, то је дужина живота часних сестара била већа. Већина истраживања показује да се однос субјективног благостања и старости испитаника могу представити словом U. Дакле, највиши ниво субјективног благостања се доживљава до тридесет година и после педесете године, док свој минимум субјективно благостање има између 30. и 50. године. Овако добијени резултати се могу на три начина објаснити (López Ulloa, Moller & Sousa-Poza, 2013). Прво, млађи могу имати већа очекивања од старијих. Такође, могуће је да се појединци науче да се прилагођавају својим снагама и слабостима, па зато имају реалистичне тежње. Треће објашњење једноставно каже да срећни људи дуже живе (Danner, Snowdon & Friesena, 2001). Динер и Сух (Diener & Suh, 1997) истраживали су разлике у нивоу субјективног благостања у 43 земље и дошли до налаза да задовољство животом лагано расте, а позитивни и негативни доживљаји се смењују у периоду од 20. до 60. године, а онда како људи бивају старији, позитивни доживљаји се повећавају тако да се повећава и субјективно благостање. Међутим, има истраживања која показују да је однос субјективног благостања и узраста линеаран или се субјективно благостање не мења са узрастом (López Ulloa, Moller & Sousa-Poza, 2013), а Коста и сарадници (Costa et al., 1987) у једном лонгитудиналном истраживању добили су налаз да нема статистички значајне повезаности субјективног благостања и узраста. Ерлик и Исакович (Ehrlich & Isaacowitz, 2002) спровели су истраживање о повезаности субјективног благостања (задовољство животом, пријатни и непријатни доживљаји) и узраста. Они су узорак поделили у три узрасне групе: млади

одрасли (18–25 година), средње одрасло доба (37–59) и старији (60 и више година). Резултати истраживања су показали да се аритметичке средине задовољства животом не разликују између узрасних група, док код позитивних и негативних доживљаја има разлике у аритметичким срединама између група. Највиши ниво негативних доживљаја показују млади одрасли, затим старији, а најнижи ниво показују испитаници који припадају групи средње одрасло доба. Што се тиче позитивних доживљаја, највиши ниво показују испитаници из групе средње одрасло доба, затим старији, док најнижи ниво показују млади одрасли.

На основу свих истраживања о типичном нивоу субјективног благостања, дошло се до закључка да је полазна тачка субјективног благостања неутрална, односно да је већина људи релативно срећна већину времена (Biswas-Diener, Vitterso & Diener, 2005), да постоје индивидуалне разлике у нивоу субјективног благостања (због разлика у карактеристикама појединци се разликују у типичном интензитету и валенцији емоционалних доживљаја) (Huppert, 2005), да постоји више типичних нивоа субјективног благостања (пошто се субјективно благостање састоји од више компонената, претпоставља се да свака од њих има свој типични ниво), да се нивои субјективног благостања могу мењати (налази показују да се код неких особа нивои субјективног благостања могу значајно повећати или смањити током живота) (Huppert, 2005), да постоје индивидуалне разлике у адаптацији на животне догађаје који узрокују емоционалне реакције (Lucas, Clark, Georgelis & Diener, 2003). Истраживања су показала да индивидуалистичка друштва остварују већи ниво субјективног благостања и поред неких негативних аспеката високог нивоа индивидуалне слободе. Ти налази се делом могу објаснити степеном у ком социјални контекст подржава испуњење основних психолошких потреба.

Субјективно благостање, односно позитиван и негативан афекат као емоционална компонента субјективног благостања и задовољство животом као когнитивна компонента субјективног благостања, процењују се различитим инструментима, од којих су најчешће у употреби: скала PANAS (*Positive and Negative Affective Schedule*; Watson Clark & Tellegan, 1988) и PANAS-X (Watson & Clark, 1994), Скала задовољства животом SWLS (Diener, Emmons, Larsen & Griffin, 1985). PANAS се користи за процену афективне компоненте субјективног благостања, док је SWLS скала за процену задовољства животом. Осим тога, користе се мултиајтемске скале, којима се процењује глобално субјективно благостање као што су DHS (*Depression Happiness Scale*; Joseph & Lewis, 1998) и OHQ (*Oxford Happiness Questionnaire*; Hills & Argyle, 2002). Са намером да представља инструмент холистичког карактера, у Србији је развијена Кратка скала субјективног благостања (Jovanović & Brdarić, 2008), која је специфично оријентисана ка процени

две компоненте субјективног благостања - афективној и когнитивној. Већина људи је просечно срећна и задовољна различитим подручјима живота, као што су брак, посао и слободно време. Динер и Динер (Diener & Diener, 1995) у свом истраживању које је обухватило 43 нације, дошли су до налаза да 86% испитаника има субјективно благостање изнад неутралне тачке - на скали од 0 до 10 (0 - изразито несрећан до 10- изразито срећан) просечна вредност је била 6,33.

1.4. АСПЕКТИ НЕФУНКЦИОНАЛНОСТИ АДОЛЕСЦЕНАТА

За опис нефункционалних облика понашања у литератури може се наићи на различите појмове као што су антисоцијално понашање, ризично понашање, психопатске тенденције.

Поред самоефикасности и субјективног благостања као мере функционалности, у раду ће бити разматране психопатске тенденције или девијације као, условно речено, мере дисфункционалности личности.

1.4.1. Психопатске тенденције

Рано одређивање психопатије било је оријентисано на психопатске особе, односно психопате. Психопате се посматрају као посебан тип људи који се одликује специфичним карактеристикама које не постоје код већег дела популације, а психопатија се најчешће дефинише као поремећај личности који карактеришу особине грандиозности, манипулативности и афективне заравњености (Gretton, Hare & Catchpole, 2004). Неки аутори (Radulović, 2006) сматрају да је психопатија релативно трајно стање које одликују: а) особен склоп особина личности у коме доминира агресивност; б) антисоцијална – егоистично-хедонистичка оријентација, у којој су упадљиви недостатак морала и/или намера зла и ц) бихејвиоралне манифестације поремећаја у понашању међу којима се истиче чињење кривичних дела. Међутим, таксономска истраживања психопатије су показала да је психопатија континуална црта (Marcus, John & Edens, 2004; Edens, Marcus, Lilienfeld & Poythress, 2006; Guay, Ruscio, Knight & Hare, 2007; Murrie, Marcus, Douglas, Lee, Salekin & Vincent, 2007, према Међедовић, 2013). Психопатске црте постоје и у општој популацији, само су, на пример, у мањој мери изражене него код осуђеника (Hare, 2003). Зато није оправдано користити термин психопата већ особе са израженим психопатским цртама или психопатским тенденцијама.

Највећи утицај на концептуализацију и операционализацију психопатије имала је монографија америчког психијатра Клеклија (Cleckley, 1941) *Маска здравља* (engl. *The Mask of Sanity*), који је на темељу свог огромног клиничког искуства поставио неколико критеријума психопатије са укључивањем показатеља девијантног понашања, психолошке стабилности и емоционално-интерперсоналних дефицита. Он је сматрао да психопатију дефинишу следеће особине: 1) површни шарм и очувана интелигенција; 2) одсуство заблуда и ирационалног мишљења; 3) одсуство нервозе и психонеуротских манифестација; 4) непоузданост; 5) неодговорност; 6) лажљивост и неискреност; 7) недостатак кривице и стида; 8) неадекватно мотивисано антисоцијално понашање; 9) патолошка егоцентричност и неспособност за љубав; 10) опште сиромаштво великих афективних реакција; 11) специфичан губитак увида; 12) недговарајуће реаговање у интерперсоналним односима; 13) шокантно или недолично понашање после пића или без пића; 14) редак суицид; 15) сексуални живот инперсоналан, тривијалан и лоше интегрисан; 16) немогућност да се следи било који план (Kleckli, 1949, према Međedović, 2013). Клекли је поставио основу за савремено разумевање психопатије, не само када је у питању одређење особина психопата, него и када је у питању структура и етиологија психопатије. По Клеклијевим разматрањима, уколико је капацитет појединца за нормално емотивно доживљавање смањен, процеси социјализације и развоја моралности ће бити нарушени. Он је сматрао да су наследни фактори пресудни у етиологији психопатије, те је, самим тим, при дијагностификовању психопатије инсистирао пре на интраперсоналним карактеристикама појединца него на његовом конкретном понашању и криминалној историји (Arrigo & Shipley, 2001, према Petrović i Međedović, 2012), мада је узимао у обзир и антисоцијално понашање појединаца (Hare & Neumann, 2008).

Ослањајући се на Клеклијеву листу карактеристика психопатије, а под утицајем дугогодишњег искуства у раду са криминалном популацијом, Хејр (Hare, 2003) проширује класичну дефиницију психопата, у којој наглашава да је то особа која не учи на основу искуства, на коју не делује казна, нема осећај одговорности, не упушта се у озбиљне односе, не контролише своје нагоне, неморална је, емоционално незрела и не осећа се кривом, има патолошку склоност да лаже, егоцентрична је, импулсивна, неодговорна, површних осећања, несавесна, неемпатична, склона манипулацији других и крши социјалне норме и очекивања. Дакле, на основу Клеклијевих критеријума, али и додајући нове карактеристике на основу својих истраживања, Хејр је конструисао први инструмент за процену психопатије. Првобитна верзија упитника је садржала 100 индикатора који су редукована на 22 ајтема и тај инструмен је носио назив *Чек листа*

психопатије - PCL (Psychopathy Check List). Процена психопатије која се заснивала на раду Хејрија и сарадника је била заснована на рејтинг мерама, односно вршио ју је едуковани процењивач. Друга методолошка карактеристика скале је постојање два извора информација које процењивач користи како би проценио израженост психопатских индикатора код испитаника. Први је структурирани интервју који се спроводи у индивидуалном контакту са појединачним испитаником. Други извор представља увид у објективне податке о животу и понашању испитаника које процењивач добија прегледом доступних досијеа о испитанику, што је могуће само у институционализованим сетинзима, јер се самоу овим околностима може доћи до објективних података који су процењивачу потребни (Međedović, 2015). Психометријске анализе скале су показале да је интерсубјективна сагласност процењивача висока и да скала има високу поузданост (Hare, 1980). Почетком деведесетих година пршлог века Хејр је направио ревизију овог инструмента, након које је остало 18 ајтема, а они чине двофакторску структуру. Истакнута судва ајтема који имају независан допринос структури психопатије. То су: 1) неискреност/слаткоречивост/површни шарм; 2) грандиозан доживљај властите вредности; 3) патолошко лагање; 5) склоност преварама/манипулативности; 6) одсуство кајања и осећања кривице; 7) површне, плитке емоције; 8) неосетљивост/одсуство емоција; 9) паразитски животни стил; 10) лоша контрола понашања; 11) промискуитетно понашање; 12) рани проблеми понашања; 13) одсуство реалних, дугорочних циљева; 14) имулсивност; 15) неодговорност; 16) неприхватање одговорности за властите поступке; 17) бројне краткорочне (ван)брачне везе; 18) малолетничка делинквенција; 19) опозив условног отпуста, бекства из институција; 20) разноврсност криминалних активности. Ови ајтеми омогућавају идентификацију два основна психопатска начина понашања, односно може се рећи да у основи конструкта психопатије леже два фактора, међусобно повезана коефицијентом корелације интензитета од 0,50. Први фактор (интерперсонални/афективни фактор) односи се на себичну особу која искоришћава друге људе, док се за други фактор (хронично нестабилан и антисоцијални животни стил) сматра да карактерише антисоцијални животни стил. Хејр (Hare, 1991) уводи два фактора другог реда: интерперсонални фактор, који садржи карактеристике извештаченог шарма, грандиозности, патолошког лагања и манипулативности, и афективни фактор, који се односи на недостатак кривице и кајања, површан афекат, недостатак емпатије и неприхватања одговорности. У оквиру другог фактора Хејр (Hare, 1991) такође уводи два фактора другог реда: психопатски животни стил, који садржи потребу за стимулацијом, паразитски животни стил, недостатак реалних дугорочних циљева, испулсивност и неодговорност, и антисоцијални фактор, који обухвата слабу

контролу понашања, ране проблеме у понашању, малолетничку деликвенцију, прекршаје условног ослобађања и разноврсност криминалних дела. Ова четири фактора пронађена су и у другим инструментима базираним на PCL моделу и представљају структурални модел психопатије за који се Хејр и сарадници и данас залажу. Практично, овај модел представља наставак традиције да се у модел психопатије укључе и димензије личности и димензије понашања, што га суштински враћа традиционалном, двофакторском схватању природе овог поремећаја.

Савремени системи класификације менталних поремећаја користе различиту терминологију за људе са израженом тенденцијом за непоштовање друштвено утврђених норми понашања. DSM-IV (APA, 1994) користи термин асоцијалног поремећаја личности (APD), док ISD-10 (WHO, 1992) користи термин дисоцијални поремећај личности (DPD). Међутим, разлика између наведених класификација и Хејровог модела психопатијеније само термилошки. DSM-IV дефинише асоцијални поремећај личности као свеприсутан образац непоштовања и повреде права других који почиње у детињству и дијагностикује се у раној адолесценцији (Biro, Smederevac i Novović, 2008). Директно поређење асоцијалног поремећаја личности са Клекли-Хејровим критеријумом показује да само једна трећина критеријума из DSM-IV класификације одговара интерперсоналним и афективним факторима. Са друге стране, према ISD-10 класификацији, дисоцијални поремећај личности више одговара Клекли-Хејровом концепту психопатије, али постоји само трећина поклапања између критеријума дисоцијалног поремећаја личности са интерперсоналним и афективним факторима у Клекли-Харовом критеријуму. Ипак, Хејров конструкт је најобухватнији и његовим субдимензијама могу се репрезентовати и критеријуми поремећаја из DSM или ISD класификације.

Као узроци психопатије и антисоцијалног поремећаја личности најчешће се наводе неповољно породично окружење, различити физиолошки фактори, генетски утицај и пренаталне и порођајне компликације. Наиме, постоји велики број срединских фактора који могу утицати на развој психопатских црта, међу којима се издвајају физичко и вербално злостављање, а нарочито сексуално злостављање у детињству. Тако, животни стил као аспект психопатије позитивно корелира са фреквенцом физичког и вербалног злостављања у детињству (Poythress, Skeem & Lilienfeld, 2006), док сексуално злостављање предвиђа повишене скорове на интерперсоналном и животном стилу, као и на антисоцијалности код одраслих осуђеника (Graham, Kimonis,

Wasserman & Kline, 2012). Испитаници код којих је током детињства било забележено злостављање и занемаривање показују слабију способност идентификације емоција код других особа у средњем одраслом добу (Young & Widom, 2014). Налази показују да постоји веза између злостављања/занемаривања и безосећајности код деце, односно средински фактори пре свега утичу на отупљивање емоција туге и беса код деце (Kerig, Bennett, Thompson & Becker, 2012). Поставља се питање да ли физичко кажњавање које се можда не би могло назвати насиљем, као и смањена контрола, доводе до развоја психопатских црта? Одговор је да: и један и други аспект родитељског понашања позитивно корелирају са безосећајношћу код деце (Childs, Fite, Moore, Lochman & Pardini, 2014). У породици где се родитељски стил заснива на испољавању моћи, забранама, претњама и бесу, деца не успевају да развију савест, да усвоје моралне норме и да емитују просоцијално понашање (Kochanska, Aksan & Joy, 2007). Међутим, када се родитељство заснива на позитивним осећањима и смањеном испољавању силе, родитељи могу смањити присуство психопатских црта или осујетити везу између психопатије и антисоцијалног понашања (Kochanska, Kim, Boldt & Yoon, 2013). Такође, снижен социоекономски статус породице утиче на повећање изражености психопатских црта код деце (Lynam, Loeber & Stouthamer-Loeber, 2008).

Примећено је да су у породицама антисоцијалних личности родитељска нега и дисциплина често грубе и неадекватне. МекКорд и МекКорд су закључили да би недостатак афективне везаности и тешко одбацивање од стране родитеља могли бити примарни узроци психопатског понашања (Davison & Neale, 1999, према Pralica, 2010).

Генетски фактори имају снажан утицај и објашњавају око 50% варијансе психопатије (Blonigen, Hicks, Krueger, Patrick & Iacono, 2006; Larsson, Andershed & Lichtenstein, 2006, према Petrović i Međedović, 2012). Бихејвиорално генетичке студије су показале да се 43%-56% варијансе различитих аспеката (фактора) психопатије може објаснити генетским утицајима, док ефекти нежељене средине објашњавају око 37% варијансе (Guay, Ruscio, Knight & Hare, 2007; Larsson, Andershed & Lichtenstein, 2006, према Petrović i Međedović, 2012). Међутим, резултати истраживања нису сасвим једнозначни: док нека истраживања показују да су поједини фактори психопатије под већим утицајем генетског наслеђа, а други под већим утицајем срединских фактора (нпр., да је фактор афективно/интерперсоналних карактеристика доминантно наследно одређен, док је фактор импулсивно/антисоцијалног понашања доминантно средински условљен (Hicks, Carlson, Blonigen, Patrick, Iacono & MGue, 2012, према Petrović i Međedović, 2012) друга истраживања иду у прилог снажним ефектима генетских фактора код свих модалитета психопатије (Larsson, Andershed & Lichtenstein, 2006, према Petrović i Međedović, 2012). Иако

истраживања показују да постоји и независан утицај гена на поједине модалитете психопатије, највећи број налаза иде у прилог постојању значајне генетске повезаности између различитих фактора психопатије (кофицијенти генетске корелације између различитих фактора психопатије су реда од .60 до -.70, (Glenn, Kurzban & Raine, 2011, према Petrović i Međedović, 2012), што иде у прилог хипотези о психопатији као јединственом конструкту.

У теоријским и емпиријским описима емпатије (Cleckley, 1941) снажно је наглашена дисфункционалност емпатије. Психопатија се сматра емоционалним поремећајем за који је кључна манипулативност и недостатак емпатије. Постоји велика вероватноћа да је поновљено и тешко повређивање других људи од стране психопата индикатор тешког поремећаја способности давања прикладног емпатијског одговора на патњу других (Blair, 2006). Постоји општа сагласност да су површне емоције и недостатак кајања кључне карактеристике психопатије, док још увек траје расправа око тога да ли је антисоцијално понашање нужно обележје психопатије.

Треба свакако поменути и Карпманову (Karpman, 1955) психодинамску теорију примарне и секундарне психопатије. Према овој теорији, треба разликовати примарне психопате који се рађају са емоционалним дефицитима, док су емоционални поремећаји код секундарних психопата одговор на неповољне срединске утицаје искуства са родитељским одбацивањем и злостављањем. Карпман је тврдио да је примарна психопатија ендогено, конституционално стање на које снажан утицај имају биолошки фактори и који се заснива на специфичним карактеристикама личности. Секундарна психопатија је пресудно одређена догађајима током онтогенетског развоја и пре свега десруктивним факторима социјалне средине као што је злостављање или занемаривање. Ови догађаји за последицу имају лошу социјализацију која доводи до одређених психопатских манифестација код особе. Секундарну психопатију карактеришу агресивност, импулсивност и истрајност у криминалном понашању, али и стања анксиозности и депресије, повремени осећај кривице, емпатије, љубави и жеље за прихватањем (Karpman, 1955). Присуство, односно одсуство анксиозности и страха је кључна фенотипска дистинкција између примарне и секундарне психопатије. Ниска анксиозност и социјална доминантност су карактеристике примарне психопатије, а висока анксиозност и социјална повученост су карактеристике секундарне психопатије. Карпманова теорија примарне и секундарне психопатије послужила је као основа за развој неколико савремених теорија психопатије, које обухватају биолошке, еволуцијске и интерперсоналне парадигме (Blackburn, 1998; Lykken, 1995; Mealey, 1995).

Мелијева (Mealey, 1995) полази из евалуацијске перспективе која истиче да психопатија представља механизам за одржавање лагања, где се стратегије лагања користе у контексту

настајања и изумирања врсте, кад појединац туђе грешке и слабости види као сопствену прилику. Секундарне психопате, који по правилу долазе из сиромашнијег и неповољнијег социјалног окружења, у ситуацијама где се захтева такмичење и борба за ресурсе који би им омогућили прилику за размножавање, због свог слабијег социоекономског положаја и изложености насиљу развијају животну стратегију са све учесталијим антисоцијалним понашањем.

Гао и Рене (Gao & Raine, 2010) полазе од неуробиолошког модела заснованог на претпоставци да успешне психопате имају неоштећено или чак побољшано неуробиолошко функционисање, које је у основи њиховог нормалног или чак супериорнијег функционисања и помаже им да постигну своје циљеве ненасилним, прикривеним методама. Код неуспешних психопата структурна и функционална оштећења мозга, заједно са дисфункцијом аутономног нервног система, доводе до когнитивних и емоционалних дефицита и отвореног насилног понашања. Гао и Рене (Gao & Raine, 2010) претпостављају да успешне психопате имају супериорнију когнитивну емпатију (способност разумевања перспективе других без емоционалне емпатије), док и успешне и неуспешне психопате имају темељно оштећење емоционалне емпатије (способност да разумеју бол и тугу коју осећају други). Другим речима, неуробиолошки модел сугерише да успешне психопате имају нормално или чак изнадпросечно неуробиолошко функционисање. Према овом моделу, неуспешне психопате имају смањену активност амигдале која је укључена у више извршних функција, изражавање/прилагођавање емоција, доношење одлука и прилагођавање условима страха (Yang, Raine, Narr, Colletti & Toga, 2009). Такође, неуспешне психопате показују дефицит у процесуирању информација (Gao, Raine & Schug, 2011) и оштећене соматске маркере који доводе до редуцираног срчаног ритма у стресним ситуацијама (Ishikawa et al., 2001). Ови неуробиолошки психофизиолошки дефицити могу да доведу до оштећења извршних функција и до доношења ризичних одлука, што су све у ствари предиспозиције за антисоцијално и насилничко понашање које може довести до осуде и хапшења неуспешних психопата (Mahmut, Homewood & Stevenson, 2008). Са друге стране, успешне психопате не показују структурна и функционална оштећења префронталног кортекса, амигдале и хипокампуса (Raine et al., 2004; Yang et al., 2005). Такође, успешне психопате успешно процесуирају информације, због неоштећених соматских функција имају боље извршне функције и мање ризичне одлуке, што потпомаже њиховој способности лагања, варања и других облика манипулације (Ishikawa et al., 2001). Код успешних психопата долази до изражаја површност/лакоћа на језику, грандиозност, патолошко лагање и манипулативност, склоност изражавању прикривене агресије, док су у мањој мери присутни слаба контрола понашања,

малолетничка делинквенција и криминална разноликост (Coynes & Thomas, 2008; Schmeelk, Sylvers & Lilienfeld, 2008). Оно што је заједничко успешним и неуспешним психопатама јесте немогућност препознавања тужних израза лица људи због дефицита у емоционалном процесуирању (Iria & Barbosa, 2009), смањена срчана фреквенција у одговору на аверзивне подражаје (Benning, Patrick & Iacono, 2005; Justus & Finn, 2007), неспособност саморегулације и импулсивност због дефицита у прилагођавању понашања (Wilkowski & Robinson, 2008).

Познат је и Тријархијски модел психопатије који су поставили Патрик, Фовлес и Кругер (Patrick, Fowles & Krueger, 2009). Према овом моделу, психопатија је сложени, тродимензионални конструкт са трима различитим фенотипским компонентама: смелост, безосећајност и дезинхибиција, које се међусобно преклапају, али нису делови једног унитарног конструкта вишег реда. Према овом моделу, смелост садржи фенотипска обележја као што су способност задржавања присебности у ситуацијама притиска или претње, брз опоравак од стресних догађаја, висока самоувереност, друштвена умешност и толеранција према непознатом и опасном, док су бихејвиоралне манифестације смелости хладнокрвност, социјална равнотежа, асертивност, уверљивост, храброст и авантуризам (Patrick, Fowles & Krueger, 2009). У терминима личности, смелост је спој социјалне доминације, одсуства анксиозности и неуротицизма, потребе за узбуђењима и авантурама и ниске реактивности на стрес (Benning, Patrick, Salekin & Leistico, 2005). Улога смелости у конструкту психопатије је двојака, односно смелост се повезује и са индикаторима адаптивног понашања и са маладаптивним тенденцијама. Друга компонента психопатије, безосећајност, укључује констелацију фенотипских обележја као што је мањак емпатије, презир према другима, недостатак блиских веза, бунтовништво, тражења узбуђења, искоришћавање других и оснаживање кроз окрутност. Трећа компонента психопатије, дезинхибиција, користи се за опис фенотипских обележја као што су проблеми са контролом импулса, недостатак планирања и предвиђања, немогућност да се одложи постизање задовољства и слаба контрола понашања (Patrick, Fowles & Krueger, 2009).

Већина истраживања психопатије бавила су се евалуацијом овог конструкта у оквиру клиничког и казнено-поправног састава. Међутим, још је Клекли указао на постојање успешног облика психопатије, тј. добро функционалних психопата, укључујући бизнисмене и научнике које карактеришу особине егоцентризма, површног шарма и неодговорности, а који нису били ухапшени ни осуђивани. Дакле, под успешним психопатама се подразумевају особе са израженим психопатским обележјима који живе и раде у оквиру друштвене заједнице, и способне су да, без обзира на материјалну штету коју наносе и угрожавају права других људи, избегну казну за

друштвено неприхватљиво понашање (Hall & Benning, 2006). Управо је разликовање успешних и неуспешних психопата у новије време изазвало велико интересовање научне и стручне јавности због уочене опасности коју успешне психопате представљају у својим животним и радним срединама, користећи површни шарм, манипулативност, грандиозност и патолошко лагање, као маску којом прикривају сопствену безосећајност, некомпетентност и штету коју узрокују својим деловањем (Sokić i Лукач, 2018). Хал и Бенинг су предложили три концепта успешних психопата. Према првом концепту, успешне психопате су „субклиничка“ верзија неуспешних психопата. Према другом концепту, успешна психопатија је етиолошки различита од неуспешне. И према трећем концепту, успешна и неуспешна психопатија деле исту етиологију, али се разликују у односу на модераторске факторе попут степена образовања, интелигенције, социоекономског статуса, који формирају начине изражавања психопатског понашања (Hall & Benning, 2006).

Хејр (Hare, 2003) наглашава да нису све психопате опасни криминалци, неки од њих су неповерљиви запослени, бизнисмени, корумпирани политичари или неморални професионалци који повређују и оштећују своје клијенте, пацијенте и ширу друштвену заједницу. Хејр и Неуман (Hare & Neumann, 2008) сматрају да на психопатију треба гледати као на континуум на чијем су једном крају успешне (некриминалне) психопате, а на другом крају неуспешне (криминалне) психопате. Важно је нагласити да се успешна психопатија у ширем смислу односи на чињеницу да су поједина психопатска обележја позитивно повезана са различитим адаптивним позитивним исходима, што има за последицу успешно функционисање појединца у својој средини (Lilienfeld, 1998). У неколико истраживања у којима је психопатија мерена преко тријархијског модела психопатије, добијени су налази да је смелост као прва компонента психопатије, позитивно повезана са отпорношћу на стрес, друштвеним утицајем, емоционалном стабилношћу, ниском анксиозношћу, шармантношћу, субјективним благостањем и друштвеним постигнућем (Blagov, Patrick, Oost, Goodman & Pugh, 2016; Fanti, Kyranides, Drislane, Collins & Andershed, 2016). Према неким истраживањима (Mullins-Sweatt, Glover, Derefinko, Miller & Widiger, 2010) успешне психопате имају виши скор на димензији савесност од неуспешних (криминалних) психопата. Виши ниво савесности може помоћи успешним психопатама у контролисању и обуздавању импулсивности и антисоцијалног понашања, и као последица тога прихватљивом функционисању у друштвеној заједници.

Према истраживању које су спровели Марпи и Вес (Murphy & Vess, 2003) на узорку пацијената из психијатријске затворске болнице (Atascadero State Hospital), дошло се до закључка да постоје различити типови психопатије на основу различитих облика понашања код пацијената

који су имали дијагнозу психопатија. На основу резултата, ови аутори су предложили поделу психопатије с обзиром на разлике у интерперсоналним односима, узроцима злочина које су пацијенти починили и понашању током институционализације. Тако су психопатију поделили у четири подтипа: нарцистички, гранични, садистички и антисоцијални. Нарцистични подтип психопатије као најочљивије карактеристике има грандиозност и занемаривање туђих осећања. Код граничног подтипа психопатије најевидентнија је афективна нестабилност и аутодеструкција. Такав пацијент одлази у крајност идеализовања и евалуације других, манипулише њиховим емоцијама, понаша се заводљиво и склон је суицидалном понашању. Садистички подтип психопата је онај који налази задовољство у туђој патњи, а од свих осталих типова психопата се разликује по томе што ипак има способност препознавања патње других људи. Антисоцијалне психопате су јако импулсивне, а животни стил им је паразитски. Они су, од свих психопата, најприближнији чистом криминалном понашању. Такав психопата није заводљив нити симпатичан, нема садистичке пориве нити исказује аутодеструктивно понашање, али има дефицит емпатије. Он је неодговоран, патолошки лаже, а иза себе има велики број криминалних радњи. За њега је такво понашање једноставно начин живота. Не ради се о умањивању осећања празнине, задовољењу садистичких склоности или храђењу грандиозног ега. Овај тип психопата је најближи антисоцијалном поремећају личности и иза његових поступака нема пуно дубине или скривеног унутрашњег живота.

Истраживања о повезаности психопатије и социодемографских карактеристика испитаника доносе нам следеће податке. Клекли (Cleckley, 1941) сматра да се психопатија сусреће у истом проценту и код мушкараца и код жена. Салекин и сарадници (Salekin, Rogers & Sewell, 1997) утврдили су да су компоненте психопатије безобзирност и безосећајност подједнако присутне и код мушких и код женских преступника, док је антисоцијално понашање као компонента психопатије затупљеније код мушких преступника. Што се тиче повезаности психопатије и узраста, Мофит (Moffitt, 1993) сматра да у адолесценцији долази до експлозије антисоцијалног понашања, који у седамнаестој години досеже оштри врхунац, а затим се нагло смањује до одраслог доба. Према подацима Лоебера и сарадника (Loeber et al., 1989) број особа са антисоцијалним понашањем нагло расте од 7. до 17. године. Средином тинејџерског доба толико се младих особа бави неком антисоцијалном активношћу, да се то понашање може сматрати нормативним за то доба. Тако је у узорку из опште популације на Новом Зеланду утврђено да само 7% младића није било укључено у неку деликвентну или илегалну активност, међу којима су били и мањи прекршаји попут испијања алкохола и коришћења лажних личних

исправа. Међутим, након 17. године број појединаца са антисоцијалним понашањем нагло се смањује. До раних двадесетих година број активних прекршаја се смањује за 50%, а до 28. године живота већ их је 85% одустало од таквих активности (Blumstein & Cohen, 1987). Ови подаци важе само за антисоцијално понашање. Компонента психопатије безосећајност је отпорнија у времену, односно била је сличне у пет узрасних категорија.

Када су упитању инструменти за мерење психопатије, након конструкције PCL (Psychopathy Check List), Хејр је развио први инструмент за самопроцену психопатије, Самоизвештај психопатије (eng. *Self Report Psychopathy*, SRP), а сада је у употреби најновија верзија SRP-IV (Paulhus, Neumann & Hare, 2016). Експлорацијом латентне структуре овог инструмента, добијена су четири фактора, као и у PCL-у: интерперсонална манипулација, емоционална хладноћа, ератични животни стил и антицосијално понашање.

Још један инструмент намењен за мерење психопатије, конструисали су Лилиенфелд и Андреас (Lilienfeld & Andrews, 1996) Инвентар психопатске личности, односно Ревидирани инвентар психопатске личности (eng. *Psychopathic Personality Inventory- Revised*, PPI-R; Lilienfeld & Widows, 2005). Овај инвентар мери психопатију преко осам субскала, од којих је седам субскала распоређено у два фактора: неустрашива доминација (са три подске: социјални утицај, неустрашивост и неосетљивост на стрес) и егоцентрична импулсивност или импулсивна антисоцијалност (са четири подске: мекијавелистички егоцентризам, бунтовничка неконформност, екстернализација кривице и безбрижно помањкање планирања), док је субскала неомиљеност независна у односу на ове факторе.

Према Клекли-Хејровом критеријуму, домаћи аутори Нововић, Смедревац и Биро (Novović, Smederevac i Biro, 2009) конструисали су упитник који је најпре имао 181 ајтем, чији су се садржаји односили на 20 карактеристика психопатије по Хејровим увидима. Број ајтема је затим редукован на основу психометријских показатеља, као и дискриминативности ставки у разликовању психопата и непсихопата који су идентификовани на основу ММПИ задатог узаторским условима (Novović, Smederevac i Marjanović, 2007). На основу факторизације почетног скупа ставки, идентификована су четири фактора и у њима се могу препознати четири Харове димензије: интерперсонални односи, психопатски афекат, животни стил и антисоцијално понашање.

1.5. Релевантна истраживања повезаности особина личности родитеља са самоефикасношћу, субјективним благостањем и психопатским тенденцијама адолесцената

Велики је значај разматрања проблема раног понашања детета како би се разумеле њихове детерминанте. У покушају да се издвоје могући фактори ризика за негативни исход дечјег понашања, истраживачи су често окренути родитељским особинама, које представљају један важан део „екологије“ развоја детета (Belsky, 1984). Посматрано из угла особина личности родитеља, најпре ће бити приказана релевантна истраживања која говоре у прилог повезаности особина личности родитеља, самоефикасности и субјективног благостања као аспеката функционалности личности и психопатских тенденције адолесцената као аспекта нефункционалности.

Прегледом литературе је установљен недостатак истраживања усмерених на испитивање односа особина личности родитеља и дечје самоефикасности. Само нека истраживања (Muhammad & Jaafar, 2009; Yap & Baharudin, 2016) бавила су се повезаношћу особина личности родитеља и самоефикасности и субјективног благостања адолесцената. Резултати истраживања рађених на узорку малезијских родитеља и њихове деце су показала да постоји позитивна повезаност екстравертних родитеља и социјалне и емоционалне самоефикасности адолесцената. Ови родитељи делују подстицајно на конструктивно решавање проблема и креирање окружења за развој дечијих социјалних компетенција. Родитељи доприносе емотивној компетенцији адолесцената тако што обезбеђују оптималне подстицаје у изражавању и регулацији емоција. Такође, у овом истраживању родитељи који остварују више резултате на димензији отвореност за искуство, делују подстицајно на академску самоефикасност адолесцената кроз давање смерница, охрабривање у постигнућима, креирајући прилике да адолесценти развију сопствени ниво ефикасности.

Установљено је и то да постоји мали број истраживања о односу родитељских особина и дечјег субјективног благостања. Динер, Сух, Лукас и Смит (Deiner, Suh, Lucas & Smith, 1999) кроз своје истраживање запазили су да на субјективно благостање утичу екстраверзија и неуротицизам и то реципрочно, када је екстарверзија изражена, субјективно благостање је веће, а када је неуротицизам повишен, онда је и субјективно благостање високо.

Велики број истраживања је показао да је висок неуротицизам родитеља или ниска емоционална стабилност важан фактор дечјег понашања (Prinzle, Onghena, Hellinckx, Grietens, Ghesquiere & Colpin, 2005). Поред тога, неке студије упућују да је мајчина ниска савесност повезана са проблемима у дечјем понашању. Што се тиче сарадљивости, један број истраживања запажа да ниска родитељска сарадљивост доприноси већем нивоу проблематичног дечјег понашања, док друге студије уочавају да је мајчина сарадљивост позитивно повезана са проблемима понашања деце основношколског узраста. Ако се има у виду да се ниска родитељска савесност одликује ниском самодисциплином и тенденцијом да пре делује него да размишља, деца могу да „наследе“ ниску контролу и самим тим показују високе нивое антисоцијалног понашања.

У истраживањима Ретија и сарадника (Reti, Samuels, Eaton, Bienvenu, Costa & Nestadt, 2002) добијени су налази да антисоцијалне одлике дечјег понашања значајно корелирају са високим неуротицизмом, ниском пријатношћу и ниском савесношћу родитеља.

Ван Акен и сарадници (Van Aken, Junger, Verhoven, Van Aken, Dekovic & Denissen, 2007) добили су налаз да је висок неуротицизам оба родитеља значајан предиктор агресивног понашања деце. Мајке које су мање емоционално стабилне, пружају мању подршку својој деци, што касније доводи до повишеног нивоа дечје агресивности. Родитељи са ниском емоционалном стабилношћу имају проблеме у контроли импулса и суочавањем са различитим стресорима, што може довести до импулсивне реакције према другим људима. Деца могу да имитирају ове реакције, што доводи до повећаног нивоа екстернализованог понашања. Поред могућности да родитељска ниска емоционална стабилност утиче на развој деце кроз наслеђивање, родитељска емоционална стабилност може бити у директној вези са дечјим понашањем због моделовања. Када је у питању агресивно понашање, ниједна друга особина личности родитеља се није издвојила као значајан предиктор.

У истраживањима Принзије и сарадника (Prinzle et al., 2005) дошло се до налаза да су свих пет особина родитеља према петофакторском моделу личности (неуротицизам, екстраверзија, савесност, отвореност за искуство и сарадљивост) повезане са делинквентним понашањем адолесцената. Мајке са ниским скоровима на сарадљивости, савесности и неуротицизма доприносе да њихова деца импулсивно реагују у одређеним ситуацијама, док очеви који постижу више скорове на сарадљивости и савесности, доприносе да њихова деца у одређеним ситуацијама остану равнодушна или непажљива. Такође, у породицама у којима мајке показују ниже нивое

савесности и неуротицизма, а очеви нижу екстраверзију и сарадљивост, деца показују проблеме у понашању.

Према истраживањима Фрика и сарадника (Frick, Juper, Silverthorn & Cotter, 1995) висока отвореност за искуство родитеља може довести до антидруштвеног понашања деце, импулсивности, повећаног конзумирања алкохола и криминалног понашања. Осим тога, родитељи који показују висок неуротицизам, имају проблема да се носе са свакодневним стресом, а то неминовно доводи до већих сукоба и непријатељских интеракција са својом децом.

Ниг и Хинсав (Nigg & Hinshaw, 1998) у свом су истраживању добили да висок неуротицизам и ниска савесност мајки доприносе антисоцијалном понашању дечака.

Када је у питању повезаност особина личности и психопатије, највећи број истраживања се бавио односом Великих пет особина личности и њихових фацета и психопатије. Нека од тих истраживања биће наведена у раду.

Дисајпер и сарадници (Decuyper et al., 2009) спровели су мета-анализу која је обухватила 26 независних узорака са укупно 6.913 испитаника, и која је за циљ имала проучавање повезаности између аспеката и домена Петофакторског модела и психопатије. Аспекти домена отвореност су врло ниско повезани са психопатијом. Међутим, сви аспекти сарадљивости негативно корелирају са психопатијом. И на крају, дужност и постигнуће из домена савесност су такође негативно повезани са психопатијом.

У неким другим истраживањима психопатија се описује кроз профил који чини констелација веома ниских скорова на фацетима сарадљивости и савесности, високих скорова на фацетима екстраверзије, и комбинације ниских и високих скорова на фацетима неуротицизма: високих на импулсивности и хостилности, ниских на анксиозности, депресивности, социјалној нелагодности и вулнерабилности (Decuyper, DePauw, DeFruyt, DeBolle & DeClercq, 2009; Lee, Ashton, Wiltshire, Bourdage, Visser & Gallucci, 2012; Lynam & Widiger, 2007; Miller & Lynam, 2003; Paulhus & Williams, 2002, према Petrović i Međedović, 2012).

Према једном истраживању (MacCann, Duckworth & Roberts, 2009), једна од особина личности које најбоље дискриминишу интерперсонални стил јесте савесност. Ако се има у виду да негативан пол савесности чине особине као што су импулсивност, непромишљеност, неопрезност и тешкоћа у истрајавању ка постављеном циљу, онда је јасно да ове особине

доприносе развоју „неуспешног“ интерперсоналног стила, односно манипулативних тактика које воде особе у поновљено вршење кривичних дела учључујући и вишеструка извршења затворских казни. Повезаност ових особина са криминалним интерперсоналним стилем је у сагласности са концепцијом о импулсивности као једној кључној карактеристици психопатије. Негативни пол савесности повезан је са животним стилем као аспектом психопатије, кога и дефинишу тенденције ка импулсивности, непридржавању планова, склоност ка социјално прихваћеним и неприхваћеним облицима тражења узбуђења (MacCann, Duckworth & Roberts, 2009). Даље, у другим истраживањима (Lynam, 2002) дошло се до налаза да негативан пол сарадљивости (антагонизам и агресивност) остварује позитивну корелацију са психопатијом, да је негативан пол сарадљивости један од личносних диспозиција која учествује у генерисању криминалног понашања уопште (Miller & Lynam, 2001), да је сарадљивост негативно повезана са психопатским афективитетом (Seibert et al., 2011).

За развој ове теме од значаја је једно истраживање које се бавило односом седмофакторског модела личности и психопатије (Tumara, 2008). У овом истраживању добијена је позитивна корелација између антисоцијалног понашања и негативне валенце, а негативну повезаност са савесношћу. Психопатски животни стил такође позитивно корелира са негативном валенцом, а негативно са савесношћу. Психопатски афекат позитивно корелира са негативном валенцом, док интерперсонални односи позитивно корелирају на негативном и позитивном валенцом.

Већина наведених истраживања је дошла до истих резултата да екстраверзија и отвореност за искуство као димензије личности родитеља доприносе постизању социјалне, академске и емоционалне самоефикасности адолесцената, као и да екстраверзија и емоционална стабилност родитеља доприносе субјективном благостању адолесцената. Међутим, ово је само незнатан број истраживања рађених у иностранству, док у Србији не постоји податак да је испитиван однос између особина личности родитеља и самоефикасности и субјективног благостања њихове деце. Много више истраживања се бавило односом особина личности адолесцената и њихове самоефикасности и субјективног благостања. Са друге стране, велики број истраживања о повезаности особина личности родитеља и ризичног понашања адолесцената показује да неуротицизам и отвореност за искуство оба родитеља, као и ниска савесност мајки, доприноси склоности адолесцената антисоцијалном понашању, конзумирању алкохола, дроге, криминалном понашању. Такође, постоје подаци о истраживањима о повезаности особина личности и психопатије код адолесцената, али не и подаци о повезаности особина личности родитеља и

психопатских тенденција адолесцената. Имајући ово у виду намеће се идеја и потреба да се испита однос особина личности родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената.

1.6. Релевантна истраживања повезаности васпитних стилова родитеља са самоефикасношћу, субјективним благостањем и психопатским тенденцијама адолесцената

Уверење о самоефикасности одређује начин на који људи осећају, мисле, мотивишу себе и понашају се. Испитивање самоефикасности код адолесцената има посебан значај, јер током овог развојног периода долази до бројних промена које могу утицати на процену сопствених способности. Пре свега, ту су знатне промене на индивидуалном нивоу које представљају резултат физичког, когнитивног, емоционалног и социјалног развоја. Самоефикасност утиче на функционисање адолесцената у новим животним околностима, али и индивидуалне промене и промене у окружењу утичу на обликовање самоефикасности. Захваљујући развијенијим когнитивним способностима, адолесценти постепено формирају стабилнију процену сопствених способности у односу на ранији период. Два од четири извора осећања самоефикасности, о којима говори Бандура (Bandura, 1997), могу бити повезани са родитељским васпитним стилем. То су посматрањемодела и персуазија. Родитељи су најранији модели који служе за обликовање понашања деце. Истовремено, њихове вербалне поруке (персуазија) могу подстицати или онемогућити развој осећања самоефикасности код деце. На узорку италијанских адолесцената Капрара и сарадници (Caprara, Pastorelli, Regalia, Scabini & Bandura, 2005) установили су директну везу између отворене комуникације са родитељима и родитељског прихватање са децом самоефикасношћу, односно негативну корелацију децје самоефикасности са ескалацијом сукоба између деце и родитеља. Захваљујући позитивној интеракцији са родитељима која укључује блискост, више љубави и флексибилност у решавању проблема, адолесценти располажу оним ресурсима што омогућавају боље социо-емоционално функционисање, ефикасно суочавање са животним проблемима и побољшава квалитет њиховог одраслог доба. Са друге стране, проблематична комуникација са родитељима је у позитивној корелацији са агресивним понашањем и ескалацијом сукоба. У једном домаћем истраживању (Крстић, Јаредић и Станојевић, 2012) добијено је да су високи скорови емоционалне тоpline и ниски скорови контроле мајке значајни у предвиђању самоефикасности деце у адолесцентском периоду.

Корелације између димензија топлине и контроле, у стилу родитељства мајке, са самоефикасношћу су биле нешто више од корелација родитељског стила оца. Резултати истраживања Реић Ерцеговац и Колудровић (2010) показују да је мајчина самопроцена квалитета односа са дететом најважнији предиктор академске самоефикасности детета. Резултати сугеришу да висока компетентност, као субјективна процена мајки о успешности у обављању родитељске улоге, и задовољство родитељством, као афективна компонента доживљаја родитељства, имају важну улогу у остваривању квалитетне комуникације и односа са децом. Родитељи који се процењују високо компетентним, односно поседују знања о родитељству и родитељске вештине, успешнији су у развијању дететових компетенција и високе самоефикасности наспрам родитеља који се процењују мање компетентнима и сумњају у властите могућности утицаја на дететов развој (Bandura, 1993, Bandura, Barbanelli, Caprara & Pastorelli, 1996). И резултати других истраживања показују да је квалитетан однос између родитеља и адолесцената повезан са већом самоефикасношћу, посебно родитељска укљученост, подршка и отворена комуникација (Adedokun & Balschweid, 2008; Baharudi & Zulkefly, 2009).

Када је у питању други аспект функционалности, субјективно благостање, резултати једног од новијих истраживања у Турској (Deniz, Karakuş, Traş, Eldeleklioglu, Özyeşila & Hamarta, 2013) показали су да постоји позитивна корелација између демократског васпитног стила и субјективног благостања, а негативна корелација између пермисивног и ауторитарног васпитног стила и субјективног благостања. Деца која одрастају у демократском окружењу су безусловно вољена, изражавање њихових мисли и осећања је слободно, учествују у доношењу одлука као одговорна бића, што све може повећати њихово субјективно благостање. Слични резултати добијени су у једном истраживању у Сједињеним Америчким Државама (Hancock Hoskins, 2014), у коме је добијен налаз да је ауторитативно родитељство повезано са позитивним исходима у понашању адолесцената, односно утврђено је да ауторитативни родитељи подстичу субјективно благостање адолесцената, као и смањену употребу психоактивних супстанци, нарочито када и отац и мајка примењују ауторитативни васпитни стил.

Димензије топлине разматрају да ли „родитељи намерно подстичу индивидуалност, саморегулацију и самозалагање, тиме што су усклађени, пружају подршку и помирили са деčјим специјалним потребама и захтевима“ (Baumrind, 1991). Топла веза је кључна за постизање развојних исхода, као што су самосавлађивање, емоционална регулација и интерперсонална близина (Bugental & Grusec, 2006, прима Mesurado & RichauddeMinzi, 2013a), док са другог краја спектрума, недостатак одговорности може такође бити повезан са проблемима понашања

(Rothbaum & Weisz, 1994, према Mesurado & Richaud de Minzi, 2013a). У једној метаанализи (Павићевић, 2018) која је имала за циљ квантитативну интеграцију студија које су испитивале повезаност опаженог родитељског понашања, прецизније, родитељске неге и контроле, и димензија личности које постулира петофакторски модел, добијен је налаз да је повезаност између мајчине неге са димензијама личности нешто јача него повезаност очинске неге и одговарајућих особина личности. Ово указује на закључак да родитељско понашање мајке има већи утицај на формирање и развој дечје личности од очевог. До оваквог закључка дошли су и други аутори (Ono et al., 1999; Oshino et al., 2007; Pincus & Ruiz, 1997; Reti et al., 2002). Већи ефекат мајчинског понашања на развој дечје личности је могуће објаснити јаким утицајем примарне афективне везе које дете успоставља са мајком у првим годинама живота. Осим тога, овај налаз се може објаснити и тиме да мајке, у поређењу са очевима, показују тенденцију да проводе више времена са децом и на њиховом старијем узрасту. Други значајан налаз ове метаанализе јесте да је нега и мајки и очева повезана са развојем позитивних аспеката личности. Наиме, особе чије родитељске представе одликују нега и емоционална топлина, описују себе као мање склоне емотивном стресу (нижи неуротицизам), више оријентисане на друге људе и склоне доживљавању позитивних емоција (виша екстраверзија), више мирољубиве и достојне поверења (виша сарадљивост), и савесније, снажљивије и поузданије (виша савесност). Овакав налаз у складу је са резултатима претходних истраживања повезаности родитељског понашања и особина личности (Lianos, 2015; McCrea & Costa, 1988; Pincus & Ruiz, 1997), али и истраживањима која су се бавила утицајем родитељског понашања на социјалну прилагођеност деце. Тако, на пример, родитељи који се доживљавају као емоционално топли и прихватајући подижу децу која су емотивно стабилнија, екстравертнија, друштвенија и саосећајнија (Aluja, del Barrio, Garcia, 2005). Осим тога, дечје и адолесцентско виђење родитељске подршке/прихватања је у позитивној корелацији са осећањем сопствене вредности и социјалне ефикасности (Rubin i sar., 2004), као и интерперсоналном комуникацијом, одлучивањем, вођењем здравог начина живота и развојем идентитета (Slicker et al., 2005). Овај налаз метаанализе у складу је са налазом метаанализе коју су извели Квалеке и Ронер (Khaleque & Ronher, 2005) у којој је испитивана повезаност родитељског прихватања/одбацивања и психолошке прилагођености. Ови аутори су установили да су родитељска хладноћа и одбацивање повезани са психолошком неприлагођеношћу деце и са развојем мање пожељних особина личности.

Балдвин је још 1948. године (према Baumrind, 1966) установио да је висока родитељска контрола у негативној узајамној вези са просоцијалним понашањем и да дете на родитељску моћ

пре реагује супротстављањем него стархом. Међутим, постоје индивидуалне разлике у енергији и реактивности који могу мењати реакције млађе деце на родитељску моћ. Нежно и осетљиво дете може реаговати на високо моћне смернице пасивним, зависним одговорима, док агресивно, енергично дете може реаговати самонаметљиво или опозиционално, обликујући се према агресивним родитељима. Контролишући родитељ који је топао, има разумевање и гарантује аутономију, требало би да генерише мање пасивности (као и мање бунтовности) него контролишући родитељ који је рестриктиван због врсте понашања, он ће ојачати и одлике које он представља као стил. По мишљењу неких аутора (Hancock Hoskins, 2014), родитељска контрола је важна, јер смањује негативне исходе понашања адолесцената. Већа родитељска контрола је повезана са мањим степеном иницијалног укључивања адолесцената у употребу алкохола и дроге, повећањем старосне гарнице ступања у први сексуални однос и смањене стопе ступања у ризичне сексуалне односе. Налази указују да квалитет односа између родитеља и деце одређује количину информација коју они размењују. Познавање места кретања и активности адолесцената одржава родитељску контролу над спољашним утицајима, као што су на пример вршњаци. Адолесценти тако постају отпорнији на утицај вршњака, јер наметање родитељских норми и вредности обесхрабрује адолесценте да усвоје вредности вршњака који промовишу коришћење наркотика. Адолесценти који потичу из породица са slabим родитељским надзором имају повећан ризик од пушења (Mott, Crow, Richardson & Fley, 1999; Dick et al, 2007), злоупотребе алкохола (Webb, Bray, Getz & Adams, 2002; Borawski, Ievers-Landis, Lovegreen & Trapl, 2003) и психоактивних супстанци (Lac & Crano, 2009; Kliwer et al., 2006), коцкања (Barnes, Welte, Hoffman & Dintcheff, 2002; Vachon, Vitaro, Wanner & Tremblay, 2004), ризичних сексуалних понашања (Metzler et al., 1994; Huebner & Howell, 2003) и ризичних понашања на интернету (Liau, Khoo & Ang, 2008; Law, Shapka & Olson, 2010).

Капрара и сарадници (Caprara et al., 2005) сматрају да родитељски надзор који се састоји у познавању активности којима се њихова деца баве као и то са киме се друже, пружа социјалну заштиту и спречава умешаност адолесцената у штетне и ризичне активности, и тако доприноси психосоцијалном прилагођавању. Ако родитељски надзор није наметљив, а пружају подршку, онда ће и адолесценти бити спремни да родитеље информишу о активностима изван куће, што подстиче комуникацију и задовољство породицом. Такође, ови аутори наводе да јак осећај самоефикасности омогућава адолесцентима да се одупру притиску вршњака да се укључе у насилничке активности. У истраживањима Ретија и сарадника (Reti, Samuels, Eaton, Bienvenu, Costa & Nestadt, 2002) добијен је налаз да ниска родитељска брига и мајчино презаштићивање су

повезани са антисоцијалним одликама понашања детета. Сиегел и Кохн (Siegel & Kohn, 1959, према Baumrind, 1966) демонстрирали су у строго контролисаној студији да присуство пермисивне одрасле особе повећава учесталост агресије код млађих дечака.

Када је у питању однос васпитних стилова родитеља и ризичног понашања младих, Њуменова и сарадници (Newman, Harrison, Dashiff & Davies, 2008) дошли су до налаза да постоји смањен ризик од употреба психоактивних супстанци када су родитељи примењивали ауторитативни васпитни стил. Ови аутори закључују да је ауторитативно родитељство кључно у отпорности адолесцената на ризична понашања.

Врста односа између родитеља и деце, физичко кажњавање и насиље према детету има већи утицај на дететово испољавање агресије него, на пример, друштвени статус породице, структура породице, друштвена изолација (Lotfi Azimi, Vaziri & Lotfi Kashani, 2012). Ауторитативни родитељи имају разумне захтеве од своје деце и са њима успостављају блиске односе, а као резултат тога деца показују веће самопоуздање. Са друге стране, ауторитарни родитељи постављају строге захтеве и очекивања без објашњења, на које дете одговара побуном или повлачењем, процењујући себе као социјално некомпетентну особу са ниским самопоуздањем или испољава већи степен агресије. Пермисивни родитељи су благи, са ниским нивоом очекивања, што као резултат има децу са ниским самопоуздањем и емоционалном зависношћу. Агресивно дете користи агресију за постизање својих циљева услед недостатка топлог породичног окружења, прихватања родитеља и сигурних стилова везивања. Аутори закључују да мајке понекад несвесно уче своју децу да примењују диктаторске и принудне стратегије у постизању својих циљева. Као резултат тога, деца су склона критиковању или повлачењу како би се избегла непријатна ситуација. Аутори такође указују на капацитет функционалних и добро прилагођених породица да успешно ублаже различите развојне претње и смање шансе за неприлагођеност деце у ризику.

Код адолесцената старости 15–17 година идентификоване су веома важне везе између родитељског стила и низа карактеристика личности (Loudova & Lašek, 2015). Студија показује да родитељско одбацивање узрокује појаву широког спектра негативних појава: делинквенција, проблеми самоконтроле, учења, агресивно понашање, емоционална нестабилност и неспособност адекватне емоционалне реакције, негативан став према свету.

На основу података из једног истраживања спроведеног у Пакистану (Sarwar, 2016), закључује се да ауторитарно родитељство игра значајну улогу у развоју делинквентног понашања

код адолесцената, односно ауторитарно родитељство је повезано са негативним исходима понашања адолесцената. Зато се препоручује да родитељи треба да буду континуирано укључени у развој детета и да проводе што више времена са својом децом како би се смањила вероватноћа развоја делинкветног понашања.

Тинејџери који су имали блиске односе са родитељима и који су имали њихову емоционалну подршку, нису били склони употреби алкохола, док тинејџери који нису имали емоционално близак однос са родитељима, били су склонији злоупотреби алкохола да би се лакше носили са чињеницом да њихови родитељи нису емоционално ту у времену када је емотивна стабилност и подршка од највеће важности (Brewer, 2017). У истој студији аутор закључује да поред емоционалне блискости и контроле, значајну улогу у понашању адолесцената има недоследност у васпитању родитеља, нарочити мајке. Рано одустајање од казне, некажњавање за акцију једном, а онда кажњавање други пут, довело је до повећане склоности ка ризичном понашању. Ова студија је између осталог открила да је недостатак родитељског надзора повезан са ескалацијом ризичног понашања.

У једном прегледном раду (Newman, Harrison, Dashiff & Davies, 2008) приказана су истраживања о односу родитељских стилова и ризичних понашања адолесцената подељених у шест категорија (употреба алкохола, дрога и цигарета, насиље и ненамерне повреде, укључујући самоубиства и насиље, ризично сексуално понашање, нездрава исхрана и физичка неактивност) у периоду од 1996. до 2007. године. У петнаест студија утврђен је смањен ризик од употребе психоактивних супстанци међу адолесцентима чији су родитељи примењивали ауторитативни васпитни стил. Код адолесцената који су своје родитеље перципирали као ауторитативне, мања је вероватноћа да почну да конзумирају цигарете, односно да престану са пушењем они који их већ конзумирају. Код адолесцената који су своје родитеље перципирали као ауторитарне или попустљиве, постоји већи ризик од употребе дрога, алкохола и цигарета. Адолесценти који су своје мајке перципирали као попустљиве у васпитању, показивали су тенденцију ка насилничком понашању. Када је постојао топао и близак однос са родитељима, адолесценти нису ступали у ризична сексуална понашања, односно такав стил је имао утицај на адолесцентски став према раном ступању у сексуалне односе. Они адолесценти који су долазили из ауторитативних породица чешће су извештавали о здравом начину исхране у односу на адолесценте који су долазили из породица са попустљивим васпитним стилем родитеља. Из ових студија се може донети закључак да су адолесценти из ауторитативних породица мање склони ризичним облицима понашања и да су отпорнији на притиске из средине. Неколико истраживача је

поменуло да је било разлике у односима између родитељских стилова и ризичног понашања адолесцената у зависности од тога да ли су родитељски стил процењивали адолесценти или родитеља, што указује на важност разматрања процене и родитеља и адолесцената. Ови истраживачи наглашавају да родитељи могу имати користи од тога како њихова деца разумеју и перципирају родитељски васпитни стил.

У истраживању Тувблед и сарадника (Tuvblad, Bezdjian, Raine & Baker, 2013) мерен је негативни афекат родитеља према детету (који се састоји из критиковања, гунђања, жеље да дете буде другачије) и психопатских црта личности (манипулативност, емотивна неосетљивост заједно са дезинхибицијом). Дошло се до резултата да негативни афекат родитеља и психопатске црте деце деле исте генетичке утицаје. Исти генски алели који учествују у продукцији негативног аспекта код родитеља доприносе и развоју психопатских црта код њихове деце.

У истраживањима спроведеним у Хрватској 2002. године (Vulić-Prtorić, 2002) утврђено је да је очево одбацивање аспект родитељског понашања који је највише повезан са различитим облицима агресивног, делинквентног и зависничког понашања. Одбацивање од стране родитеља подстиче дете на непријатељско и агресивно понашање, али ако деца наставе тако да се понашају, родитељи у односу са дететом показују све мање топлине и подршке. У једном истраживању које је спровела Маринковић (Marinković, 2012), добијено је да квалитет односа са оцем утиче на испољавање агресивности код деце, односно што је тај однос лошији, већа је манифестација агресивности. Нешто раније, Ђурђевић и Марковић (Ђурђевић и Марковић, 2002) утврдили су да највећи утицај на сузбијање девијантног понашања (пушење, конзумирање алкохола, злоупотреба дрога) има породица, чак 83%.

Сумирајуће резултате наведених истраживања, може се закључити да висока топлина, отворена комуникација и ниска контрола родитеља доприноси самоефикасности и субјективном благостању њихове деце, као и мањој вероватноћи да деца буду укључена у ризичне облике понашања. Унаведеним истраживањима није испитиван допринос појединачних облика васпитних стилова (ауторитативни, ауторитарни и пермисивни) у развоју посебних облика самоефикасности (социјална, академска и емоционална), али је испитиван однос васпитних стилова родитеља и ризичног понашања адолесцената, али не и однос васпитних стилова родитеља и психопатских тенденција. Сва наведена истраживања су рађена у иностранству и нема података да је однос васпитних стилова родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и

психопатских тенденција деце био предмет испитивања на подручју Србије, што даје могућност да се новим истраживањем дође до значајних података о односу родитеља и њихове деце.

1.7. Релевантна истраживања повезаности васпитних стилова родитеља процењених од стране адолесцената са самоефикасношћу, субјективним благостањем и психопатским тенденцијама адолесцената

У бројним истраживањима васпитних стилова предност је дата процени родитељских васпитних стилова од стране деце у односу на процену самих родитеља. Некада је та процена од стране адолесцената и важнија од процене самих родитеља која може да буде различита. Наиме, димензије контроле и топлине у родитељском васпитном стилу се често различито перципирају од стране адолесцената и од стране родитеља. Врло често родитељско инсистирање на правилима и ограничењима у односу на дететов слободан избор, деца препознају и доживљавају као израз недовољне родитељске љубави или емотивне хладноће (Коцопељић, Пекић и Генц, 2008). Овакав налаз може бити последица узраста испитаника. Наиме, на адолесценцију се гледа као на период повишене бунтовности против многих ауторитета, првенствено родитеља (Todosijević, 1991).

Зато смо сматрали неопходним да васпитне стилове посматрамо не само из угла родитеља већ и из угла деце.

Шефер (1965, према Mesurado & Richaud de Minzi, 2013a) потврђује да је перцепција понашања родитеља од стране децејаче повезана са дечјим капацитетом да се прилагоде него правим родитељским понашањем. Скорашње студије су потврдиле да већина важних извора информација о односима родитељ-дете могу се добити истраживањем перцепција деце (RichauddeMinzi, 2005, 2002, 1998, према Mesurado & Richaud de Minzi, 2013a). Стиливи родитељства су виђени као и ризик и као фактори заштите за лични развој детета током детињства и адолесценције.

Адолесценти који верују у своје способности одупирања притиску вршњака отвореније комуницирају са родитељима о интимним стварима, што родитељима пружа могућност да их посаветују и на време открију проблематичне ситуације. Захваљујући већој независности у односу на родитеље, адолесценти се у већој мери ослањају на своје способности саморегулације и усвојене стандарде понашања. Снажно осећање самоефикасности у погледу саморегулације код

адолесцента праћено је постојанијом и доследнијом контролом од стране родитеља. Супротно, адолесценти који негативно оцењују своје способности саморегулације нерадо разговарају са родитељима о томе шта раде када нису код куће. Овакав утицај саморегулационе ефикасности, отворене комуникације у породици и родитељске контроле на појаву проблематичног понашања адолесцената важи за оба пола (Caprara, Scabini, Barbaranelli, Pastorelli, Regalia & Bandura, 1998). У свом је истраживању Пирић (2017) дошла до налаза да када адолесценти перципирају оца и мајку као прихватајуће, остварују већу академску, социјалну и емоционалну самоефикасност, а када родитеље перципирају као одбијајуће, остварују ниску академску, социјалну и емоционалну самоефикасност.

Тодоровић и Симић (2013) бавилису се односом породичних односа и субјективног благостања и на узорку од 2.053 испитаника добили резултате који показују да је доживљај субјективног благостања у позитивној и статистички значајној корелацији са свим димензијама породичног функционисања. Уколико се односи у породици перципирају као отворени, прихватајући, са емоционалним разменама, и ако између чланова породице влада демократска атмосфера, где сви подједнако учествују у доношењу одлука, где се мишљење сваког члана уважава, онда ће и задовољство животом и позитивна осећања код чланова породице бити већа. Такође, ако је комуникација асертивна, са елементима активног слушања, јасним и конгруентним садржајима порука, допринеће и већем доживљају субјективног благостања. Топлина породичних односа, међусобно уважавање, осећај слободе у изношењу ставова, као и подједнако учествовање у доношењу одлука у оквиру породице, утицаће да испитаници осећају задовољство животом и развијају позитивна осећања.

Адолесценти који своје родитеље перципирају као попустљиве у васпитању, извештавају о већој употреби психоактивних супстанци, недоличном понашању и мањем ангажовању у школи у односу на адолесценате који своје родитеље перципирају као ауторитативне и ауторитарне (Hancock Hoskins, 2014). Такође, ово истраживање је показало да су виши нивои перципиране родитељске подршке повезани са нижим нивоима адолесцентске делинквенције, агресије, депресивних симптома и анксиозности. Палмер и Холин (Palmer & Hollin, 2001) открили су да адолесценти извештавају о релативно високој фреквенцији делинквентног понашања као последицу ниског нивоа родитељског надзора.

У перцепцији родитељског понашања од стране адолесцената преовладавају негативни елементи над позитивним (Loudova & Lašek, 2015). Негативно родитељско понашање

карактерише озбиљност, спровођење властитих замисли, поређење са успешнијим вршњацима, сестрама и браћом, занемаривање дечјих интереса и потреба. Испитаници не поричу да има позитивних елеманата у понашању њихових родитеља, али наглашавају углавном негативне. Процена понашања родитеља од стране деце је строжа, нарочито зато што су деца у адолесцентском периоду склонија критиковању. Родитељ се доживљава као неко ко стално и више пута нешто захтева, не поштује понашање детета у многим ситуацијама, захтева од детета испуњавање различитих жеља. Оно што је интересантно јесте да испитаници очево понашање процењују као позитивније од понашања мајке. Ако се има у виду да су мајке задужене за већину свакодневних задатака у породици попут одржавања чистоће, кувања, надзора над дететовим активностима и додељивање дневних дужности, онда је очекивано зашто су мајке перципиране као строже, мање приступачне и захтевније.

Дакле, као закључак наведених истраживања можемо навести да када деца своје родитеље перципирају као ауторитативне у васпитању, адолесценти су самоефикасни и имају доживљај субјективног благостања, док ауторитарни и попустљиви родитељи доприносе склоности ризичном понашању код деце.

Оно што на овом месту треба свакако поменути јесу истраживања о повезаности васпитних стилова родитеља и особина личности њихове деце. Претраживањем литературе уочен је велики број оваквих истраживања у Србији и иностранству.

У истраживањима Месурадо и Ричод де Минзи (Mesurado & Richaud de Minzi, 2013b) добијено је да када деца перципирају да су њихови родитељи прихватљиви, они развијају позитивне одлике личности (на пример, високи нивои екстраверзије, отворености ка искуству, савесности и емоционалне стабилности) и избегавају развој негативних одлика личности (на пример, неуротицизам) без обзира на пол. Резултати су показали да родитељско прихватање (и мајке и оца) унапређује екстраверзију, отвореност ка искуству, пријатност и савесност, док штите децу од развијања неуротичних одлика личности. Родитељи који примењују стилове родитељства засноване на поверењу, прихватању и отвореној комуникацији, допринеће развоју позитивних карактеристика код деце (тј. високи нивои екстраверзије, отворености ка искуству, пријатност, савесност и емоционална стабилност), аутономије, зрелости и идентитета (Mesurado & Richaud de Minzi, 2013b).

Родитељско прихватање је повезано са унапређивањем добре социјализације и комуникације код деце (екстраверзија), унапређује креативност и ентузијазам за пробање нових

ствари (отвореност ка искуству), емпатију, просоцијално понашање (пријатност), као и одговорност, ред и посвећеност (савесност). Ови резултати су у складу са разним студијама које показују да је родитељска топлина повезана са бољом саморегулацијом, прилагођавањем (Baker & Hoerger, 2012, према Mesurado & Richaud de Minzi, 2013a), толерантношћу, кооперативношћу, продуктивношћу и пријатношћу (McCrae & Costa, 1988), као и са већим капацитетом за емпатију и просоцијално понашање (Richaud de Minzi, Mesurado & Lemos, 2011, према Mesurado & Richaud de Minzi, 2013a). Када деца доживљавају да су прихваћена од стране родитеља, она извештавају о нижем нивоу неуротицизма, анксиозности и напетости. Позитивне афективне интеракције између родитеља и деце смањују негативну емоционалност и олакшавају позитивне афективне интеракције деце са другима (Mesurado & Richaud de Minzi, 2013b). Са друге стране, висока контрола од стране родитеља удружена са ниском топлином и прихватањем доводи до тога да деца развијају више нивое неуротицизма, а ниже нивое отворености ка искуству, пријатности и савесности. Вероватно је да ће прекомерна контрола кочити потрагу деце за новим искуствима, њихову радозналост као и њихова емпатична осећања и просоцијална алтруистичка понашања.

Друга студија је показала да деца која пријављују ниску родитељску негу и већу родитељску наметљивост или контролу, вероватније ће имати више резултате у неуротицизму, ниже у савесности, ниже у самоусмерености и више у избегавању казне (McCrae & Costa, 1988; Reti, Samuels, Eaton, Bienvenu, Costa & Nestadt, 2002, према Mesurado & Richaud de Minzi, 2013a). Међутим, Мекри и Коста (McCrae & Costa, 1988) у свом су истраживању добили налаз да родитељи који инсистирају на строгом придржавању правила, могу да подстакну код своје деце развој савесности која укључује амбиције, организацију, посвећеност и самодисциплину. Деца која описују стил васпитања својих родитеља као попустљив пре него као захтеван, имају ниже резултате на екстраверзији и савесности, али више на отворености за искуство, док је очева попустљивост повезана са нижим неуротицизмом (McCrae & Costa, 1988). Ови аутори претпостављају да особе које имају високи неуротицизам и тенденцију да буду незадовољне свим аспектима свог живота, могу наћи ману својим родитељима и сетити их се као да су били одбијајући. Тако заправо однос родитељског одбијања и неуротицизма некад може да одражава утицај дечје личности на однос родитељ-дете, а не обрнуто.

Мадахи и сарадници (Maddahi, Javidi, Samadzadeh & Amini, 2012) са Универзитета за науку и културу у Ирану спровели су истраживање на студентима, где су процењивали однос родитељског стила и особина личности студената и дошли до резултата да постоји инверзна веза

између ауторитарног васпитног стила и отворености за искуство, као и директна веза између ауторитативног васпитног стила и отворености за искуство. Такође, постоји инверзна и значајна веза између ауторитативног васпитног стила и неуротицизма и постоји директна и значајна веза између ауторитарног васпитног стила и неуротицизма. Ови аутори су такође дошли до налаза да три особине личности - пријатност, екстраверзија и отвореност имају позитивни однос са ауторитарним и пермисивним васпитним стилем, а негативну везу са ауторитативним васпитним стилем. Савесност као особина личности има позитиван однос са ауторитативним и ауторитарним васпитним стилем, а негативан однос са пермисивним стилем родитељства. Они закључују да васпитни стилови родитеља и начин на који они делују на своју децу, може бити значајан за развијање дечјих особина личности и да родитељи који примењују ауторитативни васпитни стил, доприносе развијању позитивних особина као што су екстраверзија, пријатност и отвореност за искуство код своје деце.

Друго истраживање (Mesurado & Richaud de Minzi, 2013a) показало је да деца код којих је повишен неуротицизам, извештавају о родитељском одбијању и високој контроли, док деца која имају нижи ниво неуротицизма извештавају о родитељском прихватању. Такви родитељи су захтевни, строги, кажњавају своју децу и не дозвољавају деци да изразе своје мишљење. Они не воле да се преиспитује њихов ауторитет, постављају веома високе стандарде и захтевају да се овакви стандарди поштују. Ови родитељи вреднују покорност и послушност и обесхрабрују независност и индивидуалност. На овај начин они могу допринети недостатку самопоуздања, хиперконтроли и ниском самопоштовању код деце.

На нашим просторима, однос породичног васпитања и димензија личности су испитивали Генц и Коџопељић (Genc i Kodžopeljić, 1995) на узорку студената Универзитета у Новом Саду. Ови аутори су дошли до налаза да је попустљиво (флексибилно) васпитање значајно повезано са резултатима на скали екстраверзије, а ограничавајуће (ригидно) васпитање са резултатима на скали неуротицизма. Другим речима, контролна димензија је асоцирана са димензијом екстраверзије и димензијом неуротицизма, при чему израженије попустљиво васпитање корелира са већим резултатом на скали екстраверзије, а ограничавајуће васпитање са већим резултатима на скали неуротицизма. Добијени подаци се теоријски могу осмислити у контексту схватања о могућим утицајима породичног васпитања на развој личности који се налазе у дво и тродимензионалним моделима васпитања.

Смедеревац, Митровић и Чоловић (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010) сматрају да је једноличан васпитни образац који не стимулише у довољној мери индивидуалне капацитете и суочавање са стресним ситуацијама, значајан разлог за изражен неуротицизам. У том контексту, „идилично“ детињство може имати негативне ефекте на развој као и детињство оптерећено конфликтима, под претпоставком да постоји репетитивни образац комуникације који спречава развој ширег репертоара реакција. Такође, ови аутори сматрају да је савесност великим делом обликована васпитањем и степеном у ком особа је на ранијим узрастима била у стању да успостави контролу над властитим понашањем, што чини основу за самодисциплину.

У истраживању Опсенице Костић и Стефановић Станојевић (Opsenica Kostić i Stefanović Stanojević, 2010), које је обухватило 466 адолесцената (262 девојке и 206 младића), добијене су значајне разлике у перцепцији родитељског понашања оца и мајке. Адолесценти су мајчину бригу и заштиту проценили као вишу у односу на заштиту оца. За адолесценте, мајка је лик са израженим брижним и заштитничким родитељским понашањем. Међутим, девојке су перципирале очеву заштиту као значајно вишу у односу на младиће. Такође, у каснијој адолесценцији девојчице мајчину бригу доживљавају као већу, негу нижу, а дечаци мајчину негу перципирају као вишу. Девојчице очеву бригу перципирају као израженију, а дечаци као нижу. Што се узраста тиче, ауторке претпостављају да перцепција родитељског понашања током адолесценције није тако стабилна као што је након касне адолесценције и током одраслог доба.

1.8. Релевантна истраживања повезаности родитељских васпитних стилова и особина личности, самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената са социодемографским варијаблама

На крају свакако треба навести и истраживања која су се бавила односом особина личности и родитељских васпитних стилова, самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената са социодемографским варијаблама (пол, узраст, образовни ниво родитеља, радни статус родитеља и процењено материјално стање породице).

Најпре ће бити приказана релевантна истраживања о степену изражености појединих особина личности и васпитних стилова родитеља, самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената, а затим и истраживања која приказују полне разлике у изражености наведених варијабли.

Када је у питању степен изражености појединих димензија личности, Чоловић, Смедеревац и Митровић (2014) у свом истраживању и на калибрационом и на валидационом узорку долазе до налаза да је најизраженија димензија личности екстраверзија, затим отвореност, савесност, позитивна валенца, док су најмање изражене димензије агресивност, неуротицизам и негативна валенца. У неким другим истраживањима код нас (Čolović, 2012; Selimović, 2014) најизраженије димензије јесу савесност и екстраверзија, међутим скор на неуротицизму је такође висок и заузима треће место по изражености димензија. Аутори инвентара личности *Великих пет плус два краћа верзија* (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014) наводе да су полне разлике на екстраверзији статистички значајне на калибрационом узорку у корист женских испитаника, док нису значајне на валидационом узорку, као ни разлике на негативној валенци у корист мушких испитаника, а на отворености је случај обрнут. На оба подузорка, значајне су полне разлике на неуротицизму, негативној валенци и савесности, при чему жене постижу више скорове на неуротицизму и савесности, а мушкарци на негативној валенци.

Иако докази о вредности ауторитативних васпитних стилова за исходе развоја адолесцената постоје већ четрдесет година, бројна истраживања потврђују висока стопа родитеља са ауторитарним и попустљивим васпитним стиловима. Тако је Сметена (Smetena, 1995) утврдила да је 44% испитиваних мајки и 40% испитиваних очева идентификовано са пермисивним васпитним стилем и 29% мајки и 37% очева са ауторитарним васпитним стилем. Перцепције васпитних стилова могу бити повезане са различитим уверењима која постоје у одређеној култури (Matejević i Todorović, 2012). У српској патријархалној култури отац је неко ко је строг и правичан, а мајка блага и подржавајућа. Док је материнска љубав безусловна, очинска љубав је условљена понашањем детета, дете мора да је заслужи, испуњавајући очекивања оца и подређујући се њему. Патријархални отац је по правилу ауторитарни васпитач. За разлику од оца који заступа начело реда, дисциплине и строгости, озбиљности и резервисаности према деци, мајка је брижна и пуна разумевања, па будући да више води рачуна о деци, мајка и више утиче на њихов развој (Требјешанин, 2008). Ауторитарни отац је типичан за патријархалну породицу, где он води главну реч и мора бити уважаван и поштован (Будимир-Нинковић, 2008), а исправност својих поступака не мора објашњавати нити доводити у питање (Коцопељић, Пекић и Генц, 2008). Улога мајке у нашој култури подразумева више емоционалне експресивности или емоционалних компоненти, подршке и пожртвованости у односима са децом, док се за улогу оца више везује обезбеђивање материјалног опстанка породице. Истраживања показују да су родитељи ангажованији у контроли адолесценткиња него адолесцената (Svensson, 2003; Kerr &

Stattin, 2000; Stattin & Kerr, 2000). Аутори примећују да иако су дечаци изложенији негативним утицајима средине, вршњака и злоупотреби психоактивних супстанци, родитељи више контролишу девојчице (Svensson, 2003). Указује се на потенцијалне проблеме у прилагођавању адолесцената мушког пола родитељи неретко могу схватити као део нормативног развоја (Hinshaw & Lee, 2003, према Racz & McMahon, 2011). Затим, аутори осветљавају и разлике у погледу очекивања од адолесцената различитог пола. На пример, од адолесценткиња се може очекивати очување части и угледа пре удаје, док су од адолесцената очекивања знатно већа, посебно у источњачким културама (Shek, 2007). Даље, истраживања указују да су адолесценткиње чији су родитељи вршили слаб надзор и контролу биле подложније негативном утицају вршњака (Svensson, 2003). Полне разлике постоје и код родитеља који врше контролу. Наиме, на узорку од око 3.000 кинеских адолесцената у два мерења од годину дана утврђено је да су мајке чешће вршиле контролу него очеви (и бихејвиоралну и психолошку) (Shek, 2007). То се може приписати традиционалним улогама које жене имају у вези са васпитавањем деце, а тичу се веће укључености и учесталије комуникације са децом (Essau, Sasagawa & Frick, 2006; Keijsers et al, 2010). Међутим, истраживања сведоче о томе да мајке више контролишу адолесценткиње, а очеви адолесценте (Vieno, Nation, Pastore & Santinello, 2009). Истраживања указују на опадање родитељске контроле са узрастом адолесцената (Keijsers & Poulin, 2013; Keijsers et al., 2009; Shek, 2007; Soenens et al., 2006). Примећено је постојање полних разлика у опадању родитељске контроле, при чему је то упечатљиво за очеве, док код мајки ниво контроле остаје стабилан (Soenens et al., 2006).

Претрагом литературе наишло се на истраживања самоефикасности које је спровео Мурис (2001) на узорку средњошколаца. Резултати овог истраживања показују да је код средњошколаца најизраженија социјална, затим емоционална, а најмање изражена академска самоефикасност. Укупан просечни скор скале у целини је ближи горњој граници, што указује на то да средњошколци себе перципирају као ефикасне. На узорку хрватских основаца и средњошколаца Вулић-Прторић и Сорић (2006) добиле су као најизраженије социјалну самоефикасност, затим академску и најмање изражену емоционалну самоефикасност. Укупан скор на скали у целини ближи је теоријском максимуму, што говори да испитаници себе перципирају као самоефикасне. Када су у питању полне разлике у изражености самоефикасности, Мурис (2001) у свом истраживању на узорку од 330 деце просечне старости 15,3 година дошао је до налаза да мушки испитаници постижу више скорове на социјалној, академској и емоционалној самоефикасности у односу на испитанике женског пола. Бројни истраживачи (Schunk & Pajares, 2002) утврдили су да

младићи и одрасли мушкарци имају тенденцију да буду у већој мери самоуверени у односу на девојке и жене у одређеним академским областима, као што су математика, наука и технологија, упркос чињеници да ове разлике нису велике и да временом могу да се изгубе. Утврђено је да младићи и девојке имају приближно иста уверења о сопственој ефикасности у областима које су повезане са уметношћу и језиком, упркос чињеници да девојке у овим областима имају боље постигнуће од младића (Schunk & Pajares, 2002). Полне разлике су често у вези са развојним нивоом. Потврђено је да ученици основне школе приближно исто процењују сопствену ефикасност. На старијим узрастима, посебно у средњој школи и на факултету, девојке своју ефикасност процењују ниже у односу на младиће (Schunk & Pajares, 2002).

Када је у питању израженост субјективног благостања, Јовановић и Нововић (2008) на узорку од 234 студента психологије просечне старости 21,4 године дошли су до резултата да су скорови на субскалама (позитиван афективитет и позитиван став према животу), као и на скали субјективног благостања, у целини ближи горњој граници. До сличних резултата, такође на узорку студената психологије, нешто касније дошао је и Јовановић (2010), са том разликом што је скор на субскали позитиван афективитет био нешто виши у односу на претходно истраживање. У наведеним истраживањима нису приказане полне разлике у изражености субјективног благостања. У неким другим истраживањима (Janković i Todorović, 2016) резултати показују да женски испитаници остварују виши скор на субскали позитиван став према животу у односу на мушке испитанике, док на субскали позитиван афективитет нема статистички значајне разлике.

Према Нововић, Смедеревац и Биро (2010), на узорку опште популације, на скали психопатских тенденција, од четири субскеале (антисоцијално понашање, психопатски животни стил, психопатски афекат и интерперсонални односи), највиши скор добијен је на субскали психопатски афекат. Ауторито објашњавају на два начина: да је у овој субскали више ајтема који нису „прозирни“, па их људи не препознају као оне које треба дисимулирати, или да ова субскала заиста садржи ајтеме који се у већој мери срећу у нормалној популацији. Полне разлике су утврђене у степену изражености психопатских тенденција (Novović, Smederevac i Biro, 2010), и то на свим субскалама у корист мушкараца. Бројни радови (Fagan, VanHorn, Hawkins & Arthur, 2001; Scales, 1999; Milić i Bašić, 2008; Novak i Bašić, 2008) говоре у прилог чињеници да су млади мушког пола склонији претежно активним облицима понашања као што су агресивно и делинквентно понашање, али и конзумирање алкохола и психоактивних супстанци. Резултати европског истраживања у школама - ЕСПАД из 2007. године показују како дечаци у већини

земаља чешће конзумирају алкохол од девојчица, међутим, и код девојчица је примећен тренд пораста конзумирања алкохола. Велико европско истраживање спроведено у Норвешкој и Италији указује на то како су девојчице ризичније уподручју сексуалног понашања, док су дечаци у подручју делинквентног понашања и конзумирања психоактивних супстанци (Ciairano, Kliewer & Rabaglietti, 2009).

Постоје снажни докази да је социоекономски статус снажан предиктор стила родитељства, односно истраживања показују да економски статус утиче на психолошко функционисање родитеља, што затим утиче на родитељско понашање и адолесцентско социоемоционално функционисање (Hancock Hoskins, 2014). Истраживања сугеришу да су очеви ниског социоекономског статуса рестриктивнији према деци, примењују строже казне, односно показују ауторитарни васпитни стил. Сем тога, мајке ниског социоекономског статуса склоније су неодобравању и казни у односу на мајке вишег социоекономског статуса. Ираз (Iraz, 2010) наглашава да образовање родитеља, њихови ставови и манири према деци могу да имају три ефекта на дететове радне способности: да охрабрују, ограничавају или да имају неутрални ефекат. Охрабрујући родитељи стимулишу дете да успостави радне навике, открије нове идеје. Ограничавајући родитељи обесхрабрују своје дете да буде активно у мишљењу, одлукама и да успостави контакт са широм друштвеном групом. Неутрални ефекат се односи на родитеље који немају ни позитиван ни негативан утицај на дететове радне способности. Породица треба да буде екстравертна, проактивна и да има високе амбиције, да охрабрује своју децу да буду креативна, отворена за искуство и самопоуздана (Hancock Hoskins, 2014).

У криминолошкој литератури породични чиниоци су често посматрани као један од кључних узрока и корелата делинквентног понашања. У породичне чиниоце се убрајају карактеристике родитељства, али и ситуациони фактори попут социоекономског статуса, криминалитета, алкохолзма родитеља, структуре породице, итд. Социоекономски статус је свакако један од највише истраживаних ризичних фактора делинквентног понашања (Wright et al., 1999). Према Сатерландовој теорији диференцијалне асоцијације (Sutherland & Cressey, 2003), млади из нижих социоекономских слојева су изложенији криминалним елементима друштва који доводе до делинквентног понашања. Резултати истраживачке студије у којој су поређени подаци о повезаности ниског социоекономског статуса са проблемима у понашању од детињства до одраслог доба у САД и Холандији показују да је низак социоекономски статус био значајан предиктор агресивног понашања (VanOort et al., 2011). У истраживању које је рађено на узорку од око 8.000 адолесцената узраста 11–18 година из Бразила као земље са ниским и средњим

приходима домаћинства, и Велике Британије као земље са високим приходима домаћинства, утврђено је да бразилски адолесценти оба пола на узрасту од 11 година испољавају четири пута више проблема у понашању у односу на британске адолесценте (Murray et al., 2014). Истраживање које је спровела Ајдуковић (1988) на узорку од 688 младића, од којих је већина похађала школе које су имале учесталије појављивање делинквентних понашања, показало је да најмање друштвено неприхватљиво понашање испољавају испитаници чији су родитељи имали завршену вишу или високу школу, а нешто више од њих испитаници чији су родитељи имали завршену основну школу или незавршену основну школу. Значајно више неприхватљивог понашања су испољавали испитаници чији су родитељи имали завршену средњу школу.

2. МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП ИСТРАЖИВАЊУ

2.1. ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА

Прегледом литературе установљено је да су се досадашња истраживања појединачно бавила односом особина личности родитеља, васпитним стилевима, васпитним стилевима родитеља и особинама личности адолесцената, особинама личности родитеља и понашањем адолесцената, као и васпитним стилевима родитеља и понашањем адолесцената. Међутим, ниједно од тих истраживања није обухватно испитало све ове односе. Предмет овог истраживања представља са једне стране испитивање односа између диспозиционих карактеристика родитеља, а са друге стране испитивање одређених аспеката функционалности, односно дисфункционалности деце адолесцентног узраста. Прецизније, од интереса је утврдити да ли су особине личности родитеља и њихови васпитни стилови значајни предиктори самоефикасности, доживљаја субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената. С обзиром на то да досадашњи налази показују да очинска и мајчинска фигура има различит допринос одређеним исходима у развоју адолесцената, у овом истраживању је посебно испитиван допринос особина личности и васпитних стилова очева и мајки у предвиђању поменутих критеријумских варијабли. Особине личности родитеља су дефинисане сагласно моделу личности Великих пет плус два (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010), који подразумева постојање седам базичних димензија личности: Неуротицизам, Екстраверзија, Савесност, Агресивност, Отвореност према искуству, Позитивна и Негативна валенца. За дефинисање васпитних стилова родитеља одабран је модел Дијане Баумринд (Baumrind, 1966), која васпитне стилове сврстава у три модалитета: ауторитарни, ауторитативни и пермисивни. Осим тога, васпитни стилови су испитани на два начина: из визуре самих родитеља и њихове самопроцене, као и из угла адолесцената на основу процене васпитних поступака оца и мајке одвојено. Скуп критеријумских варијабли одабран је тако да се могу обухватити и функционални и мање функционални, или евентуално дисфункционални облици понашања адолесцената (чији су родитељи укључени у истраживање). Као функционални облици понашања адолесцената одабрани су самоефикасност и субјективно благостање. Самоефикасност је дефинисана сагласно Бандуриној теорији самоефикасности (Bandura, 1977). Посебно су испитивана академска, социјална и емоционална самоефикасност адолесцената. Субјективно благостање је дефинисано у оквиру Динеровог модела субјективног благостања (Diener, 2000) и

обухвата два аспекта: *позитиван афективитет и позитиван став према животу*. Као мање функционални облик понашања одабрали смо *психопатске тенденције*. Психопатске тенденције адолесцената разматране су у оквиру Хејревог модела психопатије (Nare, 2000) и укључују четири аспекта: *интерперсонални односи, психопатски афекат, психопатски животни стил и антисоцијално понашање*. И на крају, испитана је повезаност особина личности родитеља, васпитних стилова родитеља, самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената са социодемографским варијаблама (пол, степен формалног образовања родитеља, запосленост родитеља и материјално стање породице).

2.2. ЗНАЧАЈ ИСТРАЖИВАЊА

Значај истраживања се може сагледати на теоријском и практичном нивоу.

У литератури се могу наћи различити теоријски модели особина личности васпитних стилова и понашања. Теоријски значај истраживања се огледа у даљем расветљавању везе између следећих теоријских модела: Седмофакторског модела личности чији је аутор Смедеревац, модела васпитних стилова Дајане Баумринд, Бандурине теорије самоефикасности, Динеровог модела субјективног благостања и Хејревог модела психопатије.

Иако су се бројна ранија истраживања бавила односом особина личности, васпитних стилова и понашања, значај овог истраживања се може сагледати кроз другачији приступ истраживању. Наиме, у овом истраживању васпитне стилове родитеља су процењивали адолесценти, али и сами родитељи како би се добила потпунија и објективнија слика доминантног васпитног стила. Бројна истраживања су показала да постоје разлике у процени васпитних стилова од стране родитеља и од стране адолесцената. Даље, узима се у обзир самоефикасност, субјективно благостање, као и психопатске тенденције, које се не посматрају изоловано већ као последица одређених особина личности родитеља и васпитних стилова.

Практични значај истраживања се огледа у могућности примене резултата у сврху побољшања односа између родитеља и адолесцената, те како васпитни стилови родитеља и њихове особине личности могу стимулативније да делују на развој самоефикасности и субјективног благостања, а превентивно на склоност ка психопатским тенденцијама.

2.3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Општи циљ истраживања је утврдити да ли су особине личности оба родитеља, родитељски васпитни стилови и процењени васпитни стилови родитеља од стране адолесцената значајни предиктори самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената.

Полазећи од општег циља, формулисано је неколико специфичних циљева, чиме су дефинисани правци ка којима је ово истраживање усмерено:

1. Испитати степен изражености и повезаност особина личности родитеља, васпитних стилова родитеља, самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената.
2. Испитати да ли се на основу особина личности оца и мајке (неуротицизам, екстраверзија, савесност, агресивност, отвореност, позитивна и негативна валенца), може предвидети самоефикасност адолесцената (академска, социјална и емоционална).
3. Испитати да ли се на основу особина личности оца и мајке (неуротицизам, екстраверзија, савесност, агресивност, отвореност, позитивна и негативна валенца) може предвидети субјективно благостање адолесцената.
4. Испитати да ли се на основу особина личности оца и мајке (неуротицизам, екстраверзија, савесност, агресивност, отвореност, позитивна и негативна валенца) могу предвидети психопатске тенденције (интерперсонална, афективна и бихејвиорална) адолесцената.
5. Испитати да ли се на основу васпитних стилова родитеља (ауторитарни, ауторитативни и пермисивни) може предвидети самоефикасност адолесцената (академска, социјална и емоционална).
6. Испитати да ли се на основу васпитних стилова родитеља (ауторитарни, ауторитативни и пермисивни) може предвидети субјективно благостање адолесцената.
7. Испитати да ли се на основу васпитних стилова родитеља (ауторитарни, ауторитативни и пермисивни) могу предвидети психопатске тенденције (интерперсонална, афективна и бихејвиорална) адолесцената.

8. Испитати да ли се на основу перципираних васпитних стилова родитеља (ауторитарни, ауторитативни и пермисивни), може предвидети самоефикасност адолесцената (академска, социјална и емоционална).
9. Испитати да ли се на основу перципираних васпитних стилова родитеља (ауторитарни, ауторитативни и пермисивни) може предвидети субјективног благостање адолесцената.
10. Испитати да ли се на основу васпитних стилова родитеља процењених од стране њихове деце (ауторитарни, ауторитативни и пермисивни) могу предвидети психопатске тенденције (интерперсонална, афективна и бихејвиорална) адолесцената.
11. Испитати у којој мери су васпитни стилови родитеља медијатори односа особина личности родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената.
12. Испитати како су социо-демографске варијабле (пол, степен формалног образовања родитеља, запослење родитеља, материјално стање породице) повезане са главним варијаблама у истраживању (особине личности, васпитни стилови родитеља утврђени самопроценом или процењени од стране деце).

2.4. ВАРИЈАБЛЕ ИСТРАЖИВАЊА

С обзиром на то да се не ради о експерименталном истраживању, може се говорити о условно независним и зависним варијаблама.

Статус условно независне варијабле имају особине личности и васпитни стилови родитеља.

Основне димензије личности родитеља су базичне димензије личности дефинисане сагласно моделу личности Великих пет плус два (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010), настао на основу лескичких студија извршених у српском језику (Smederevac, 2000). У овом моделу личности разликује се седам основних димензија, чији садржај ближе одређују аспекти или уже црте које су хијерархијски нижег нивоа у односу на домене. Седам домена које разликује овај модел су: 1) Неуротицизам је димензија индивидуалних разлика у степену реактивности на потенцијално угрожавајуће стимулусе и обухвата индикаторе анксиозности, осећања кривице,

депресивног расположења, огорчености, отуђености, осећања мање вредности. 2) Екстраверзија је димензија индивидуалних разлика у степену реактивности на спољашње окружење и обухвата социјалне аспекте интеракције као и индикаторе позитивног афективитета. 3) Савесност је димензија индивидуалних разлика која се односи на став према обавезама и обухвата самодисциплину, истрајност и промишљеност. 4) Агресивност је димензија која подразумева индивидуалне разлике у учесталости и интензитету агресивних импулса, као и разлике у контроли и интензитету саме агресивне реакције. Ужи аспекти у оквиру овог домена су бес, непоспустљивост и тешка нарав. 5) Отвореност према искуству је особина која обухвата интелектуалну радозналост, широк спектар интересовања и отвореност за промене. Ужи аспекти овог домена су интелект и тражење новина. 6) Позитивна валенца је димензија самоевалуација која обухвата супериорност и позитивну слику о себи. 7) Негативна валенца је такође димензија самоевалуације и обухвата манипулативност и негативну слику о себи. Основне димензије личности родитеља су операционализоване преко скорова на главним скалама *Великих пет плус два инвентара личности - VP+2-70, краћа верзија* (Čolović, SmederevaciMitrović, 2014).

Васпитни стилови родитеља се дефинишу као тежња ка одређеном релативно стабилном начину понашања родитеља (посебно оца и посебно мајке), који подразумева емоционални однос родитеља и детета (Ziemska 1990, према PiorkowskaPetrović, 1991). Модел васпитних стилова Дајане Баумринд (Baumrind, 1966) разликује три основна стила родитељства: 1) Ауторитарни васпитни стил подразумева високо изражену контролу од стране родитеља, њихово строго и надмоћно понашање, док се од деце очекује послушност. Родитељ види послушност као врлину и преферира кажњавајуће, насилне мере да би зауздао самовољу детета када се дететове акције или веровања не подударaju са оним што он мисли да је исправно понашање. 2) Ауторитативни родитељи постављају захтеве и јасна правила понашања, објашњавајући при томе деци разлоге примењивања тих правила. Иако је родитељски ауторитет задржан, атмосфера у породици је емоционално топла и демократска, и дете задржава осећање припадности и уважавања од стране родитеља. 3) Пермисиван родитељ претерано угађа сопственој деци и није у стању да одржи контролу над њиховим понашањем. Касније је Баумриндова у свој модел васпитних стилова укључила и индеферентни стил, који подразумева потпуну небригу о детету. Дете је препуштено самом себи, јер му недостају и правила и топлина породичног дома. Присутно је емоционално занемаривање детета као последица тога што су један (или оба) родитеља често одсутни од куће или преокупирани нечим другим - радом, сиромаштвом, стицањем добара, алкохолизмом, разводом или болешћу. Васпитни стилови родитеља су операционализовани преко скорана

Упитнику родитељских стилова и димензија -PSDQ (Robinson, Mandleco, Olsen & Hart, 2001), који се ослања на модел васпитних стилова Дајане Баумринд.

Статус условно зависне варијабле имају самоефикасност, субјективно благостање и психопатске тенденције адолесцената.

Самоефикасност адолесцената се може дефинисати као оптимистично веровање индивидуе да може да се носи са тешкоћама у животу и тешким задацима на разним пољима. Самоефикасност подразумева постављање циљева, улагање потенцијалног напора, истрајност упркос фрустрацијама на путу до циља, опоравак од неуспеха (Bandura, 1995) и подразумева три домена: академски, социјални и емоционални. Самоефикасност адолесцената је операционализована преко скала на *Скали самоефикасности за децу - SEQ-C* (Muris, 2001), прилагођене адолесцентном узрасту, која се ослања на Бандурину теорију самоефикасности.

Субјективно благостање се дефинише као афективна и когнитивна евалуација сопственог живота (Diener, 2000) и обухвата два домена: афективни и когнитивни. *Афективни* домен обухвата позитиван и негативан афективитет, док се *когнитивни* домен раздаваја на глобалне животне процене и задовољство појединачним доменима живота. Субјективно благостање је операционализовано преко скала на *Кратској скали субјективног благостања* (Јовановић и Brdарић, 2008), која се ослања на Динеров модел (Diener, 2000) субјективног благостања.

Психопатске тенденције се могу дефинисати као афективни, интерперсонални, бихејвиорални синдром. Психопатија обухвата четири домена: интерперсонални односи, афективни домен и два бихејвиорална домена - животни стил и антисоцијално понашање (Hare, 2003). Психопатске тенденције или психопатија је операционализована преко скала на *Упитнику за процену психопатских девијација* (Novović, Smederevac i Biro, 2009), а ослања се на Хејров модел психопатије (Hare, 2003).

У истраживање су укључене и социодемографске варијабле са намером да се провери њихова повезаност са главим варијаблима, и то: 1) Пол (М-мушки, Ж-женски). 2) Узраст испитаника (Навршене године старости у тренутку испитивања). 3) Врста школе (Гимназија, медицинска, економска и техничка школа). 3) Степен формалног образовања родитеља (Основна школа; Средња школа; Виша школа или вкв; Факултет; Специјализација; Магистар наука; Доктор наука). 4) Запослење родитеља (Запослен у државном сектору; Запослен у приватној фирми; Незапослен; Пензионер). 5) Материјално стање породице - субјективна процена испитаника о

материјалном стању своје породице (Једва састављамо крај са крајем; Живимо скромно; Живимо просечно; Добро, може нешто и да се уштеди; Врло добро, имамо више него већина у нашем окружењу).

2.5. ИНСТРУМЕНТИ

За испитивање основних димензија личности родитеља коришћен је инвентар личности *Великих пет плус два - VP+2* (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014), скраћена верзија. На основу корелација ставки интегралне верзије VP+2 (184 ајтема) са главним компонентама скала вишег реда дошло се до 70 ајтема једнако распоређених у седам широких димензија личности (свака димензија по 10 ајтема): *неуротицизам, екстраверзија, савесност, агресивност, отвореност према искуству, позитивна валенца и негативна валенца*. Неуротицизам се односи на негативан афекат и депресивност, док су маркери анксиозности присутни у нешто мањој мери. Екстраверзија се односи на друштвеност и срдачност, док су индикатори позитивног афекта нешто мање заступљени. Савесност у највећој мери обухвата индикаторе упорности, истрајности и одговорног става према обавезама. Агресивност обухвата индикаторе беса, тешке нарави и непопустљивости. Отвореност према искуству садржи индикаторе интелекта, односно оријентације ка уметности и различитим интелектуалним активностима, док су индикатори трагања за узбуђењима мање заступљени. Позитивна валенца у већој мери обухвата индикаторе нарцистичких тенденција, а мање индикаторе позитивне слике о себи. Негативна валенца доминантно описује склоност ка манипулативном понашању, а у нешто мањој мери и негативну слику о себи. Аутори скале (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014) наводе задовољавајућу поузданост субскала која се креће у распону од 0.75 до 0.86. На свакој ставци испитаник изражава степен слагања или неслагања са садржајем ставке на петостепеној скали процене Ликертовог типа.

Упитник родитељских стилова и димензија - PSDQ (Parenting Styles and Dimensions Questionnaire) сачинили су Робинсон и сарадници (Robinson, Mandleco, Olsen&Hart, 2001) и садржи димензије ауторитарног, ауторитативног и пермисивног стила и ослања се на модел васпитних стилова Дајане Баумринд. Димензије *ауторитативног стила* су: повезаност (5 ајтема), регулација (5 ајтема) и аутономија (5 ајтема) и оне чине први фактор упитника. Димензије *ауторитарног стила* су: принуда (4 ајтема), вербална хостилност (4 ајтема) и необјашњавање (4

ајтема) чине други фактор упитника. *Пермисивни или попустљиви васпитни стил* (5 ајтема) нема посебне димензије у упитнику, али чини трећи фактор упитника. Упитник у целини садржи 32 ајтема и Ликертовог је типа. Поузданост субскеала коју наводе аутори (Robinson, Mandlesco, Olsen&Hart, 2001) су: Ауторитативни васпитни стил $\alpha=.86$, Ауторитарни васпитни стил $\alpha=.82$ и Пермисивни васпитни стил $\alpha=.64$.

Упитник самоефикасности за децу- SEQ-C (Self-efficacy Questionnaire for Children) конструисао је Петер Мурис (Muris, 2001) за испитивање дечјег доживљаја самоефикасности у три подручја: социјалном, академском и емоционалном. Тврдње су једноставне, а искуство показује да се може користити и за адолесценте. Упитник се састоји од 24 ајтема Ликертовог типа (петостепена скала) подељених у три домена: 1) *социјална самоефикасност*, која се односи на перципирану способност за односе са вршњацима и асертивност (9 ајтема); 2) *академска самоефикасност*, која се односи на перципирану могућност сналажења у учењу и школском градиву, као и на испуњавање школских очекивања (8 ајтема); и 3) *емоционална самоефикасност*, која се односи на перципирану способност суочавања са негативним емоцијама (7 ајтема). Теоријски распон скорова износи: Социјална самоефикасност 9-45, Академска самоефикасност 8-40, Емоционална самоефикасност 7-35 и скала у целини 25-120. Аутори извештавају о доброј поузданости упитника: Социјална самоефикасност $\alpha=.81$, Академска самоефикасност $\alpha=.82$, Емоционална самоефикасност $\alpha=.78$ и скала у целини $\alpha=0.87$ (Muris, 2001).

Кратка скала субјективног благостања - KSB (Jovanović i Brdarić, 2008) намењена је глобалној процени субјективног благостања и састоји се од осам ајтема подељених у две субскеале, свака субскеала по 4 ајтема: *позитиван афективитет и позитиван став према животу*. Афективна компонента се процењује помоћу субскеале позитиван афективитет, која садржи ставке које се односе на доживљавање пријатних емоција. Когнитивни аспект субјективног благостања се процењује субскеалом позитиван став према животу, која је операционализована преко ставки везаних за позитивно вредновање живота и оптимистичан став према животу. Аутори скале (Jovanović i Brdarić, 2008) наводе поузданост скале у целини, изражену преко Кронбах алфа коефицијента, и она износи 0.86.

Упитник за процену психопатске девијације – PAQ (Novović, Smederevac i Biro, 2009) намењен је мерењу психопатије и састоји се од 40 ајтема једнако распоређених у четири димензије (свака димензија по 10 ајтема), са бинарним форматом одговора. Димензија *интерперсонални*

односи обухвата индикаторе које кореспондирају са лошом контролом агресивности, бескрупулозности, манипулативности и вером у сопствени шарм. Димензија *психопатски афекат* има индикаторе хладнокрвности, површног афекта и недостатка кривице и кајања. Димензија *животни стил* окупља ставке које указују на високо изражену потребу за стимулацијом, неодговорност, склоност конзумирању психоактивних супстанци. Димензија *антисоцијално понашање* садржи ставке које указују на физичку агресивност, сукобе са законом, проблематичне породичне односе у детињству и склоност криминогеном понашању. Аутори скале (Novović, Smederevac i Biro, 2009) наводе задовољавајућу поузданост скале у целини и она износи $\alpha=0.79$, док је поузданост субскала нешто нижа од арбитрарне границе од 0,70. Скала се оцењује са 1 и 2 тако што се за сваки одговор који је индикативан за психопатију даје 2, а за неиндикативан 1 бод. Могући распон за све субскале је 10–20, а за скалу у целини 40–80. Сирови скорови се затим претварају у Т-скорове, како би се њихове вредности могле упоређивати. На основу вредности просечних Т-скорова, аутори су предложили следећу класификацију за мушкарце и жене: Т= 73 и више за мушкарце, а 63 и више за жене - екстремно наглашене психопатске карактеристике; Т= 62–72 за мушкарце, а 54–62 за жене - наглашено присуство психопатских карактеристика; Т= 53–61 за мушкарце, а 46–53 за жене - наглашена продорност, емоционална стабилност, нормална борбеност у интересу својих права; Т= 42–52 за мушкарце, а 38–45 за жене - слабо, исподпросечно присуство психопатских карактеристика; Т= 41 и ниже за мушкарце, а 37 и ниже за жене - наглашена неасертивна, неборбена, субмисивна и особа са изразито конформистичким тенденцијама.

Упитник основних социодемографских варијабли. Упитник је садржао питања о полу испитаника, узрасту испитаника, врсти школе коју испитаник похађа, степену формалног образовања родитеља, запослењу родитеља и материјалног стање породице.

Пол испитаника. Ова варијабла је регистрована тако што су испитаници у упитнику заокруживали слово које означава њихов пол (М - мушки; Ж - женски).

Узраст испитаника. Ова варијабла је регистрована тако што су испитаници уписивали број навршених година старости у тренутку испитивања.

Врста школе. Ова варијабла је регистрована тако што су испитаници заокруживали број испред врсте школе коју похађају (1) Гимназија; 2) Медицинска школа; 3) Економска школа; 4) Техничка школа).

Степен формалног образовања родитеља. Ова варијабла је регистрована тако што су испитаници заокруживали број испред одговарајућег степена стручне спреме својих родитеља (1) Основна школа; 2) Средња школа; 3) Виша школа или вкв; 4) Факултет; 5) Специјализација; 6) Магистар наука; 7) Доктор наука).

Запослење родитеља. Ова варијабла је регистрована тако што су испитаници заокруживали број испред одређене категорије запослености/незапослености својих родитеља, посебно за оца и посебно за мајку (1) Запослен у државном сектору; 2) Запослен у приватној фирми; 3) Незапослен; 4) Пензионер).

Материјално стање породице. Ова варијабла је регистрована помоћу описне скале и односи се на испитаникову субјективну процену материјалног стања своје породице (1) Једва састављамо крај са крајем; 2) Живимо скромно; 3) Живимо просечно; 4) Добро, може нешто и да се уштеди; 5) Врло добро, имамо више него већина у нашем окружењу).

2.5.1. Поузданост примењених инструмената

Вршећи прелиминарне анализе добијених резултата управљали смо се према уобичајеним препорукама. Поузданости скала изнад 0,70 сматрају се прихватљивим (Pallant, 2009). У табели 1 дат је приказ поузданости инвентара личности *Великих пет плус два - краћа верзија (VP+2)* за очеве и мајке. Поузданост инвентара личности *Великих пет плус два - VP+2* (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014) скраћена верзија, коришћеног на узорку очеве и мајки, задовољавајућа је, тј. све субскеале овог упитника имају добру унутрашњу сагласност и вредности кронбах алфа су у распону од 0,78 до 0,84. Аутори инвентара наводе поузданост субскеала у распону од 0,80 до 0,91, док је једино за субскеале Отвореност за искуство и Негативна валенца на подзорку жена нижа од 0,80 (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014).

Табела 1. Мере интерне конзистентности Инвентара личности Великих пет плус два - краћа верзија за очеве и мајке

Скале	Број ајтема	Кронбах α (Очеви)	Кронбах α (Мајке)
Неуротицизам	10	,82	,84
Екстраверзија	10	,78	,75
Савесност	10	,80	,77
Агресивност	10	,85	,83
Отвореност према искуству	10	,79	,79
Позитивна валенца	10	,83	,81
Негативна валенца	10	,84	,80

За *Упитник родитељских стилова и димензија - PSDQ* (Robinson, Mandlaco, Olson & Hart, 2001) испитана је поузданост главних скала које испитују три васпитна стила оца и мајке (процењена од њих самих и од стране адолесцената) и субскала та три васпитна стила (Табела 2 и 3). Поузданост *Упитника родитељских стилова и димензија - PSDQ* (Robinson, Mandlaco, Olson & Hart, 2001), коришћеног на узорку очева, задовољавајућа је за већину субскала, тј. све субскале, осим субскала Вербална хостилност и Пермисивност овог упитника имају добру унутрашњу сагласност и вредности кронбах алфа су у распону од 0,75 до 0,87. Кронбах алфа за Вербалну хостилност износи 0,65, а за субскалу Пермисивност она износи 0,62. Поузданост субскале Вербална хостилност оца је нешто већег степена поузданости у односу на исту субскалу ауторитарног стила мајке, иако је степен поузданости и једне и друге субскале испод 0,70, што се сматра арбитрарном границом да би се скала сматрала поузданом (Pallant, 2009).

Табела 2. Мере интерне конзистентности Упитника родитељских стилова и димензија за очеве (самопроцена) и процена од стране адолесцената

Скале	Број ајтема	Кронбах α (Самопроцена очеви)	Кронбах α (Процена адолесцената)
Повезаност	5	,80	,84
Регулација	5	,77	,77
Аутономија	5	,77	,79
Ауторитативност	15	,87	,89
Принуда	4	,80	,79
Вербална хостилност	4	,65	,65
Необјашњавање	4	,75	,68
Ауторитарност	12	,82	,84
Пермисивност	5	,62	,61

Поузданост *Упитника родитељских стилова и димензија – PSDQ* (Robinson, Mandlaco, Olson & Hart, 2001), коришћеног на узорку мајки, је задовољавајућа за већину субскала, тј. све субскале, осим субскала Вербална хостилност и Пермисивност, овог упитника имају добру унутрашњу сагласност и вредности кронбах алфа су у распону од 0,70 до 0,81. Кронбах алфа за Вербалну хостилност износи 0,61, а за субскалу Пермисивност она износи 0,60. Најнижу интерну конзистентност у овом истраживању има попустљив васпитни стил и оца и мајке. Овакви резултати налазе се и у другим домаћим истраживањима (Matejević i Todorović, 2012), као и у иностранству (Robinson, 1996). Већина аутора овакве резултате објашњава малим бројем ајтема који чине субскалу Пермисивни стил, као и то да се ајтеми више односе на недоследност у васпитању него на попустљивост. У истраживањима Робинсона и сарадника (1996), рађеним у пет земаља широм света (Аустралија, Енглеска, Кина, Русија и Турска), поузданост субскале пермисивни стил је нижа од 0,65 у чак четири од пет земаља. За субскале ауторитарни и ауторитативни стил поузданост је изнад 0,84 у свих пет земаља.

Табела 3. Мере интерне конзистентности Упитника родитељских стилова и димензија за мајке(самопроцена) и процена од стране адолесцената

Скале	Број ајтема	Кронбах α (Самопроцена мајке)	Кронбах α (Процена адолесцената)
Повезаност	5	,71	,77
Регулација	5	,70	,77
Аутономија	5	,71	,79
Ауторитативност	15	,81	,86
Принуда	4	,79	,81
Вербална хостилност	4	,61	,61
Необјашњавање	4	,74	,62
Ауторитарност	12	,85	,84
Пермисивност	5	,60	,60

У табели 4 дат је приказ поузданости *Кратке скале субјективног благостања- KSB* (Јовановић и Врдарић, 2008), која је на нашем узорку задовољавајућа, тј. Кронбах алфа за позитиван афективитет износи 0,83, за позитиван став према животу 0,78 и за скалу у целини износи 0,86. Аутори Кратке скале субјективног благостања (Јовановић и Врдарић, 2008) наводе следећу поузданост: Позитивана афективитет 0,84, позитиван став према животу 0,80, а за скалу у целини 0,87.

Табела 4. Мере интерне конзистентности *Кратке скале субјективног благостања*

Скале	Број ајтема	Кронбах α
Позитиван афективитет	4	,83
Позитиван став према животу	4	,78
Субјективно благостање - укупно	8	,86

Поузданост *Упитника самоефикасности за децу- SEQ-C (Self-efficacy Questionnaire for Children)* (Muris, 2001) на нашем узорку је задовољавајућа: Кронбах алфа за социјалну самоефикасност износи 0,72, за академску самоефикасност 0,80, за емоционалну самоефикасност 0,78 и за целу скалу износи 0,87 (Табела 5). Добијене вредности коефицијента поузданости је слична вредностима које наводи аутор скале (Muris, 2001).

Табела 5. Мере интерне конзистентности Упитника самоефикасности за децу (SEQ-C)

Скале	Број ајтема	Кронбах α
Социјална самоефикасност	9	,72
Академска самоефикасност	8	,80
Емоционална самоефикасност	7	,78
Самоефикасност - укупно	24	,87

Поузданост *Упитника за процену психопатске девијације – PAQ* (Novović, Smederevac i Biro, 2009) на нашем узорку није задовољавајућа, нарочито кад је реч о субскалама (Табела 6). Једино скала у целини има поузданост која је близу арбитрарне границе ($\alpha=0,70$), према којој се упитник може сматрати поуздан ($\alpha=0,69$). Поузданост скале у целини коју аутори наводе је задовољавајућа ($\alpha=,79$), али је поузданост појединих субскала такође ниска - антисоцијално понашање $\alpha=,77$, животни стил $\alpha=,63$; психопатски афекат $\alpha=,21$, интерперсонални односи $\alpha=,64$. Овај проблем аутори скале објашњавају тиме што неки ајтеми могу бити индикатори психопатског афекта ако се на њих одговори на један, а индикатори других психопатских карактеристика ако се одговори на супротан начин. На пример, ајтем „Лако планем“ (Novović, Smederevac i Biro, 2009: 73-74) је индикатор антисоцијалних и интерперсоналних психопатских карактеристика као потврдан, а ако се негира, индикатор је психопатске неосетљивости. Слично се понаша и ајтем који се тиче недостатка осећања кривице. Ови проблематични, али неизбежни ајтеми по мишљењу аутора, снижавају психометријске карактеристике, не само субскале него и упитника у целини.

Табела 6. Мере интерне конзистентности Упитника за процену психопатске девијације

Скале	Број ајтема	Кронбах α
Интерперсонални односи	10	,63
Психопатски афекат	10	,30
Животни стил	10	,25
Антисоцијално понашање	10	,27
Психопатска девијација - укупно	40	,69

2.6. ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

У односу на циљеве истраживања, постављене су хипотезе које су тестиране кроз анализу резултата истраживања.

Главна хипотеза од које полази ово истраживање јесте да су особине личности оба родитеља, родитељски васпитни стилови и процењени родитељски васпитни стилови од стране деце, значајни у предвиђању самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената.

Ова главна хипотеза је разложена на неколико специфичних хипотеза, постављених у односу на специфичне циљеве истраживања.

- 1. Очекује се да ће постојати интеркорелација особина личности родитеља, васпитних стилова родитеља, самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената.*
- 2. Очекује се да ће се особине личности оба родитеља показати значајним у предвиђању самоефикасности (академске, социјалне и емоционалне) адолесцената.*

Односно, очекује се да родитељи који показују виши ниво екстраверзије, отворености, позитивне валенце, а низак ниво неуротицизма и негативне валенце буду значајни у предвиђању социјалне и емоционалне самоефикасности адолесцената, а родитељи који показују виши ниво отворености и савесности доприносе академској самоефикасности адолесцената. Ову хипотезу смо поставили имајући у виду да родитељи који су друштвени, срдачни, имају позитиван став према себи и другима, емоционално су стабилни и отворени за промене, подстичу развој социјалних вештина код адолесцената и имају способност ношења са негативним емоционалним доживљајима. Родитељи које одликује самодисциплина, истрајност у извршавању задатака, интелектуална радозналост, доприносе постигнућу у одређеним академским задацима код адолесцената. Нека од ранијих истраживања (Muhamad & Jaafar, 2009; Yap & Baharudin, 2016; Sapara et al., 2011; Smederevac, 2004) показала су да су родитељске особине личности попут екстраверзије и отворености за искуство, значајни у предвиђању социјалне, академске и емоционалне самоефикасности.

3. *Очекује се да ће се особине личности оба родитеља показати значајним у предвиђању субјективног благостања адолесцената.*

Другим речима, очекује се да родитељи који показују виши ниво екстраверзије и позитивне валенце, а низак ниво неуротицизма доприносе доживљају субјективног благостања код адолесцената. Када су родитељи оптимисти, пуни животног елана и позитивног расположења, када трагају за ситуацијама које ће довести до позитивних исхода и одржавања позитивне слике о себи, адолесценти ће развити позитивна афективитет и позитиван став према животу. Ова хипотеза је формулисана полазећи од бројних истраживања (Diener et al., 1999; Jovanović, 2010) која су подврдила да су одређене особине личности родитеља (неуротицизам и екстраверзија) значајне у предвиђању субјективног благостања адолесцената.

4. *Очекује се да ће се особине личности оба родитеља показати значајним у предвиђању психопатских тенденција адолесцената.*

Очекује се да ће родитељи који показују виши степен неуротицизма, агресивности и негативне валенце допринети да се код адолесцената развију психопатске тенденције. Када родитеље одликује опште стање напетости, незадовољства, слаба контрола агресивних импулса и склоност манипулативности, адолесценти могу бити склонији злоупотреби психоактивних супстанци, неодговорном и агресивном понашању. Ова хипотеза постављена је и на основу истраживања (Prinz et al., 2005; Međedović, 2010) која говоре у прилог да су све особине личности родитеља значајне у предвиђању сва три облика психопатске тенденције (интерперсонална, афективна и бихејвиорална).

5. *Очекује се да ће се васпитни стилови оба родитеља (добијени методом самопроцене), показати значајним у предвиђању самоефикасности (академске, социјалне и емоционалне) адолесцената.*

Очекује се да ће ауторитативни родитељи, које одликује висока нега и висока контрола, допринети развоју сва три аспекта самоефикасности код адолесцената. У ауторитативном родитељству влада демократска, топла емоционална клима где родитељи постављају правила деци, али их и објашњавају, укључују адолесценате у доношење одлука, поштујући њихово мишљење и подстичући дететову аутономију. На тај начин ствара се окружење које стимулативно делује на адолесцента да стекне контролу над својим емоцијама,

успостави и одржава интерперсоналне односе и има веће постигнуће у академској сфери живота. Са друге стране, ауторитарни и пермисивни родитељи доприносе смањењу самоефикасности адолесцената. У прилог овој хипотези су и ранији налази (Baumrind, 1966; Caprara et al., 2005), који показују да су ауторитарни, ауторитативни и пермисивни васпитни стил родитеља значајни у предвиђању самоефикасности адолесцената.

6. Очекује се да ће се васпитни стилови оба родитеља (добијени методом самопроцене), показати значајним у предвиђању субјективног благостања адолесцената.

Очекује се да ће родитељи који усвојили васпитању примењују ауторитативни васпитни стил допринети доживљају субјективног благостања код адолесцената, а са друге стране ауторитарно и пермисивно васпитање је негативно повезано са субјективним благостањем. Родитељи који креирају окружење у коме постоји близак емотивни однос са децом, разумевање и подршка, подстичу децу да развију позитиван афективитет и позитиван став према животу. Родитељи који креирају окружење са мало неге, а са високом контролом, подстаћиће код деце развој негативних емоција и веровање у негативне исходе активности, а такав исход се очекује и код породица у којима су родитељи пермисивни. Динер (Diener, 2000) у свом истраживању показује да је субјективно благостање позитивно повезано са ауторитативним васпитним стилем, а негативно са ауторитарним и пермисивним.

7. Очекује се да ће се васпитни стилови оба родитеља (добијени методом самопроцене), показати значајним у предвиђању психопатских тенденција адолесцената.

Још су налази Баумриндове (Baumrind, 1966) приликом дефинисања модела васпитних стилова показали да су сва три родитељска васпитна стила значајни у предвиђању психопатских тенденција адолесцената, а то су касније потврдила и бројна друга истраживања (Mesurado & Richaud de Minzi, 2013a). Ауторитативно родитељство може да буде заштитни фактор адолесцената од упуштања у ризичне облике понашања, док ауторитарно и пермисивно родитељство може подстицајно деловати на адолесценте да се агресивно понашају, конзумирају психоактивне супстанце и уопште развију склоност ка криминогеном понашању.

8. Очекује се да ће се васпитни стилови оба родитеља (процењени од стране адолесцената), показати значајним у предвиђању самоефикасности (академске, социјалне и емоционалне) адолесцената.

Полазећи од Шеферове поставке да је за разумевање односа родитељ-дете значајна перцепција родитељских васпитних стилова од стране деце, ова хипотеза је формулисана на основу ранијих истраживања (Carpaga et al., 1998), по којима је ауторитативни васпитни стил перципиран од стране адолесцената значајан у предвиђању самоефикасности адолесцената. Очекује се да ће адолесценти који своје родитеље перципирају као подржавајуће показати већу самоефикасност, док ће они који своје родитеље перципирају као одбијајуће показати ниску самоефикасност.

9. Очекује се да ће се васпитни стилови оба родитеља (процењени од стране адолесцената), показати значајним у предвиђању субјективног благостања адолесцената.

Ова хипотеза је постављена на основу истраживања Капраре и сарадника (Carpaga et al., 1998), према коме је ауторитативни васпитни родитељски стил перципиран од стране адолесцената позитивно повезан са субјективним благостањем. Очекује се да ће адолесценти који своје родитеље перципирају као отворене, демократске, топле, пуне разумевања и подршке, постићи виши степен субјективног благостања.

10. Очекује се да ће се васпитни стилови оба родитеља (процењени од стране адолесцената) показати значајним у предвиђању психопатских тенденција адолесцената.

Ова хипотеза је постављена на основу истраживања (Mesurado & Richaud de Minzi, 2013a) која су показала да адолесценти родитељске васпитне стилове могу да перципирају и као протективне и као ризичне факторе за адолесцентске склоности ка психопатским тенденцијама. Очекује се да ће они адолесценти који своје родитеље перципирају као попустљиве у васпитању или као родитеље са високим степеном контроле и надзора, бити склонији упуштању у ризична понашања, док ће адолесценти који своје родитеље перципирају као извор топлине, неге и подршке, показати мању склоност делинквенцији.

11. Очекује се да ће се васпитни стилови родитеља показати као значајни медијатори односа особина личности родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената.

Да би се ова хипотеза проверила, направљена су два структурална модела (посебно за оца, посебно за мајку), у коме су као предикторске варијабле постављене особине личности родитеља, као медијаторске варијабле постављени васпитни стилови оца и мајке (онако као они сами процењују свој васпитни стил), док су критеријумске варијабле самоефикасност, субјективно благостање и психопатске тенденције адолесцената.

12. Очекује се повезаност социодемографских варијабли (пол, степен формалног образовања родитеља, запослење родитеља, материјално стање породице) са главним варијаблама у истраживању (особине личности, васпитни стилови родитеља утврђени самопроценом или процењени од стране деце), односно, да постоји значајна разлика у изражености основних варијабли зависно од социодемографских варијабли испитаника.

Ова хипотеза је формулисана на основу бројних истраживања (Baumrind, 1991; Diener, Suh & Oishi, 1997; Bandura, 1995; Mesurado & Richaud de Minzi, 2013a; Međedović, 2015), која потврђују да постоје значајне разлике у изражености особина личности родитеља, родитељских васпитних стилова, самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената у односу на социодемографске варијабле.

2.7. УЗОРАК

За спровођење истраживања у школама добијено је одобрење од начелнице школске управе Косовско-митровачког округа, а пошто су у питању малолетни ученици (16 и 17 година), писану сагласност за учешће у истраживању су потписивали њихови родитељи.

Узорком је обухваћено 270 ученика из четири средње школе у Косовској Митровици (Гимназија, Медицинска школа, Економска школа и Техничка школа), другог и трећег разреда, уједначених по полу, узраста 16 и 17 година, и њихови родитељи (и отац и мајка, укупно 540). У табели 7а приказане су карактеристике узорка адолесцената (фреквенције и проценти). Од укупно 270 ученика, мушких испитаника има 113 (41,9%), а женских испитаника нешто више 157 (58,1%). Највећи проценат испитаника похађа Гимназију (37,4%), затим Медицинску школу (30,4%), Техничку школу (22,2%), док је најмањи проценат испитаника из Економске школе (10%). Разлог

овакве бројчане заступљености ученика из различитих школа је тај што Гимназија и Медицинска школа у Косовској Митровици имају највећи број ученика, затим следи Техничка школа, док најмањи број ученика похађа Економску школу. Испитаници материјално стање своје породице у највећем проценту процењују као просечно (46,5%) и добро (30,1%).

Табела 7а. Социодемографске карактеристике адолесцената

Пол	Фреквенција	Процент
Мушки	113	41,9
Женски	157	58,1
Узраст		
16 година	133	49,3
17 година	137	50,7
Школа		
Гимназија	101	37,4
Медицинска	82	30,4
Економска	27	10
Техничка	60	22,2
Материјално стање породице		
Једва састављамо крај са крајем	3	1,2
Живимо скромно	33	12,9
Живимо просечно	119	46,5
Добро, може нешто и да се уштеди	77	30,1
Врло добро, имамо више него већина у нашем окружењу	24	9,4

У табели 7б је дат је опис узорка родитеља. Највећи проценат очева има завршену средњу школу (57,5%), док је знатно мањи број очева са завршеном вишом школом (19,2%), односно факултетом (17,6%). Од укупног узорка очева, 69,6% је запослено у државном сектору, а 14,6% у приватном сектору, док је незапослених 10,8% и пензионера 5%. У погледу стручне спреме мајки, највећи број 156 (59,1%) има завршену средњу школу, док је знатно мањи број мајки 55 (20%) са завршеним факултетом, односно 32 (12,1%) мајке са завршеном вишом школом. Највећи проценат мајки је запослено у државном сектору (56,1%), много мањи проценат мајки је запослен

у приватном сектору (13,6%), док је незапослених мајки 75 (28,4%), што је за око 18% више него незапослених очева.

Табела 7б. Социодемографске карактеристике родитеља

Образовање	Отац		Мајка	
	Фреквенција	Процент	Фреквенција	Процент
Основна школа	6	2,3	8	3
Средња школа	150	57,5	156	59,1
Виша школа или ВКВ	50	19,2	32	12,1
Факултет	46	17,6	55	20
Специјализација	6	2,3	7	2,7
Магистар наука	3	1,1	5	1,9
Доктор наука	0	0	1	0,4
Радни статус				
Запослен у државном сектору	181	69,6	149	56,1
Запослен у приватној фирми	38	14,6	36	13,6
Незапослен	28	10,8	75	28,4
Пензионер	13	5	5	1,9

2.8. НАЧИН ПРИКУПЉАЊА И ОБРАДЕ ПОДАТАКА

Пошто су истраживањем обухваћени и адолесценти и родитељи, адолесценти су своје упитнике попуњавали у школи, након завршених часова, за шта је обезбеђена сагласност управе школа у којима се испитивање вршило, а родитељи су упитнике попуњавали код куће. Како би се обезбедила тајност података које родитељи дају у упитнику, сетови упитника за родитеље су стављени у одговарајуће коверте. Испитивање је обављено током марта и априла 2017. године.

Родитељи су попуњавали Инвентар личности *Великих пет плус два - VP +2 -70* (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014) и *Упитник родитељских стилова и димензија –PSDQ* (Robinson, Mandleco, Olsen & Hart, 1995), прилагођен родитељима, док су адолесценти попуњавали *Упитник родитељских стилова и димензија – PSDQ* (Robinson, Mandleco, Olsen & Hart, 2001), *Упитник самоефикасности за децу - SEQ-C* (Muris, 2001), *Кратку скалу субјективног*

благостања – KSB (Jovanović & Brdarić, 2008) и *Упитник за процену психопатске девијације – PAQ* (Novović, Smederevac i Biro, 2009). Упутства су задата усмено и писмено. На почетку писменог упутства испитаницима је укратко објашњена сврха овог испитивања, као и његова анонимност и добровољност учешћа.

Подаци добијени у овом истраживању су обрађивани у статистичком пакету SPSS22 и AMOS и коришћени су следећи поступци:

За утврђивање степена изражености варијабли у испитаном узорку су коришћени дескриптивни статистички показатељи (фреквенције, проценти, аритметичка средина и стандардна девијација).

За тестирање нормалности дистрибуције варијабли, коришћене су мере скјунис и куртозис. Прихватљивим вредностима ових показатеља сматрају се оне у опсегу од -1 до 1 (Tabachnik&Fidell, 2001).

За утврђивање смера и интензитета повезаности између варијабли је коришћен Пирсонов коефицијент линеарне корелације.

За проверу могућности предвиђања критеријумских варијабли на основу предикторских варијабли је коришћена мултипла регресиона анализа.

За тестирање претпостављених модела релација између предикторских, медијаторских и критеријумских варијабли је коришћен поступак СЕМ анализе (структурално моделирање). У овом истраживању, васпитни стилови родитеља третирају се као медијаторске варијабле, јер се сматра да оне посредују (потпуно или макар делимично) између наведених група предикторских и критеријумских варијабли.

За утврђивање значајности разлика у степену изражености између група су коришћени т-тест и АНОВА.

3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

3.1. РЕЗУЛТАТИ ДЕСКРИПТИВНЕ АНАЛИЗЕ ПОДАТАКА

Статистичке технике које су коришћене за проверу хипотеза осетљиве су на нетипичне тачке, тј. резултате који су много изнад или испод већине осталих резултата. Два приступа егзистирају, када је у питању третирање нетипичних тачака. Први, да се сви случајеви који имају нетипичне тачке избришу из узорка. Други, да се те вредности замене мање екстремним.

Код свих варијабли имамо више нетипичних тачака, међутим разлика између *Mean* и *5% Trimmedmean* код свих варијабли је врло мала. У складу са овим, одлучено је да се задрже све нетипичне тачке и да се идентификовани екстреми замене прихавтљивим вредностима (за више информација видети Pallant, 2009). Задржати нетипичне тачке односило се на одлуку да се оне не избаце из података. Задржане су и замењене мањим екстремима. Међутим како би резултати били поуздани, и не би долазили у недоумицу да ли су ипак екстреми утицали на резултат одлучено је да се екстреми замене прихавтљивим вредностима. Овим се ништа није изгубило на веродостојности резултата. Предлог је да се ово „врло мала“ замени са мала и онда ће одлука о замени екстрем изгледати логичније.

У истраживању које је спроведено у оквиру ове дисертације, коришћено је више инструмената како би се реализовали постављени циљеви истраживања. Да би рад био комплетнији и да би се стекла слика о просечном испитанику спроведеног истраживања приказани су дескриптивни показатељи на примењиваним инструментима. Вршећи прелиминарне анализе добијених резултата управљали смо се према уобичајеним препорукама. Вредности скјуниса и куртозиса од -1 до 1 су у прихватљивом опсегу (Tabachnik & Fidell, 2001). Сви графикони расподела фреквенције налазе у Прилогу 1.

За испитивање основних димензија личности родитеља коришћен је инвентар личности *Великих пет плус два - VP+2* (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014) скраћена верзија која се састоји од 70 ајтема. Овај упитник састоји се од 70 ајтема распоређених у седам широких димензија личности: *неуротицизам, екстраверзија, савесност, агресивност, отвореност према искуству, позитивна валенца и негативна валенца*. Дескриптивни показатељи ових скала, одвојено за мајке и очеве, приказани су у табелама 8 и 9. Ако погледамо мере заступљености појединих димензија, видимо да су високи резултати добијени на димензијама *савесности* и

екстраверзије, затим на димензијама *отвореност за искуство, позитивна валенца, агресивност*, док су најнижи скорови на димензијама *неуротицизам инегативна валенца*. И аутори скале Чоловић, Смедеревац и Митровић (2014), су у свом истраживању и на калибрационом и на валидационом узорку добили највише резултате на димензијама *екстраверзија, савесност и отвореност*, док су најнижи резултати такође добијени на димензијама *негативна валенца и неуротицизам*. Вредности скјуниса и куртозиса су у опсегу прихватљивих вредности за све субскеале осим за субскалу негативна валенца ($S=2,01$, $K=4,39$). Сличне резултате скјуниса и куртозиса за субскалу негативна валенца су добили и аутори инвентара личности Великих пет плус два, скраћена верзија (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014).

Табела 8. Дескриптивне мере упитника Великих пет плус два (очеви)

Скале	N	Min.	Max.	S	K	AS	SD
Неуротицизам	270	10	37	,499	-,573	20,07	6,82
Екстраверзија	270	26	50	-,742	,155	41,61	5,22
Савесност	270	24	50	-,864	-,125	42,33	5,92
Агресивност	270	10	47	,528	-,252	22,59	8,05
Отвореност према искуству	270	19	50	-,279	-,281	37,33	6,45
Позитивна валенца	270	11	49	-,176	,184	32,25	6,83
Негативна валенца	270	10	37	2,008	4,390	14,07	5,32

S - хоризонтално одступање (скјунис); K - вертикално одступање (куртозис); AS - Аритметичка средина; SD - Стандардна девијација.¹

Као на подзорку очева, тако су и на подзорку мајки, највиши резултати добијени на димензијама *савесност, екстраверзија и отвореност за искуство*, затим *позитивна валенца и агресивност*, док је најнижи резултат на димензијама *неуротицизам и негативна валенца*. Вредности скјуниса и куртозиса су у опсегу прихватљивих вредности за све субскеале осим за субскалу негативна валенца ($S=1,96$, $K=4,57$). На подзорку жена Смедеревац, Митровић и Чоловић (2010) наводе да су метријске карактеристике субскеале негативна валенца знатно лошије него код мушкараца.

¹Наведене скраћенице ће бити коришћене и у наставку рада.

Табела 9. Дескриптивне мере упитника Великих пет плус два (мајке)

Скале	N	Min.	Max.	S	K	AS	SD
Неуротицизам	270	10	47	,719	,317	21,19	7,67
Екстраверзија	270	27	51	-,576	-,098	41,65	5,15
Савесност	270	27	50	-,878	,249	44,05	5,12
Агресивност	270	10	42	,504	-,292	21,67	7,42
Отвореност према искуству	270	16	50	-,469	-,380	37,94	6,37
Позитивна валенца	270	13	49	-,129	-,090	32,33	6,85
Негативна валенца	270	10	36	1,962	4,568	13,41	4,53

За испитивање родитељских стилова васпитања коришћен је *Упитник родитељских стилова и димензија - PSDQ* (Parenting Styles and Dimensions Questionnaire) (Robinson, Mandlaco, Olson & Hart, 2001) који садржи димензије *ауторитарног, ауторитативног и пермисивног стила*. Димензије ауторитативног стила су: *повезаност, регулација и аутономија* и оне чине први фактор упитника. Димензије ауторитарног стила су: *принуда, вербална хостилност и необјашњавање* и они чине други фактор упитника. Пермисивни или попустљиви васпитни стил нема посебне димензије у упитнику, али чини трећи фактор упитника. Дескриптивни показатељи ових скала, одвојено за мајке и очеве, приказани су у табелама 10 и 11. Највиши резултат добијен је на субскали *ауторитативност*, затим на субскали *ауторитарност*, док је најнижи резултат на субскали *пермисивност* што значи да је код очева најдоминантнији *ауторитативни васпитни стил*. Вредности скјуниса и куртозиса указују да субскале повезаност, ауторитативност, принуда, необјашњавање и ауторитарност немају нормалну расподелу.

Табела 10. Дескриптивне мере скале родитељских стилова и димензија за очеве (самопроцена)

Скале	N	Min..	Max.	S	K	AS	SD
Повезаност	270	9	25	-1,750	3,609	22,31	3,20
Регулација	270	7	25	-,966	,983	20,25	3,62
Аутономија	270	6	25	-,559	,232	18,94	3,91
Ауторитативност	270	26	75	-1,171	2,047	61,48	8,85
Принуда	270	4	20	1,615	3,083	7,25	3,10
Вербална хостилност	270	4	19	-,372	-,210	12,29	3,06
Необјашњавање	270	4	20	1,484	2,398	7,22	3,15
Ауторитарност	270	12	55	1,060	1,780	26,76	7,71
Пермисивност	270	6	24	,159	-,421	14,94	3,47

На основу дескриптивних мера изражености појединих стилова, види се да је на подзорку мајки, као и на подзорку очева, најизраженији *ауторитативни васпитни стил*, затим *ауторитативност*, а најмање изражен *пермисивни стил*. Вредности скјуниса и куртозиса указују да субскеале повезаност, принуда и необјашњавање немају нормалну расподелу.

Табела 11. Дескриптивне мере скале родитељских стилова и димензија за мајке (самопроцена)

Скале	N	Min.	Max.	S	K	AS	SD
Повезаност	270	12	25	-2,238	6,581	23,50	2,21
Регулација	270	10	25	-,914	,567	21,34	3,09
Аутономија	270	5	25	-,767	1,074	19,53	3,58
Ауторитативност	270	33	75	-,860	,614	64,37	6,96
Принуда	270	4	20	1,109	1,104	8,14	3,30
Вербална хостилност	270	5	20	-,088	-,338	12,90	2,90
Необјашњавање	270	4	20	1,208	1,478	7,32	3,21
Ауторитарност	270	14	56	,815	,507	28,41	7,92
Пермисивност	270	5	23	-,056	-,081	15,23	3,21

Такође, исти *Упитник родитељских стилова и димензија - PSDQ* (Robinson, Mandlaco, Olson & Hart, 2001) коришћен је и на узорку адолесцената са циљем да се васпитни стилови родитеља процене и од стране њихове деце. Дескриптивни показатељи овог упитника, одвојено за васпитни стил очева и васпитни стил мајки, приказани су у табелама 12 и 13. Адолесценти су своје очеве проценили као ауторитативне, а знатно мање проценили као ауторитарне и пермисивне у васпитању. Дакле, самопроцена очева и процена адолесцената у погледу доминантног васпитног стила оца се подударају. Вредности скјуниса и куртозиса указују да субскеале повезаност, ауторитативност, принуда и необјашњавање немају нормалну расподелу.

Табела 12. Дескриптивне мере скале родитељских стилова и димензија за очеве (процена адолесцената)

Скале	N	Min.	Max.	S	K	AS	SD
Повезаност	270	5	25	-1,213	1,343	20,93	4,10
Регулација	270	5	25	-,699	,097	18,92	4,16
Аутономија	270	5	25	-,621	,481	18,93	3,94
Ауторитативност	270	20	75	,979	1,269	58,74	9,75
Принуда	270	4	19	1,494	2,153	7,10	3,18
Вербална хостилност	270	4	20	-,369	-,522	12,28	3,11
Необјашњавање	270	4	18	1,407	1,859	6,78	2,89
Ауторитарност	270	12	55	,787	,744	26,16	7,61
Пермисивност	270	5	22	,068	-,207	13,50	3,24

Адолесценти своје мајке процењују као ауторитативне у васпитању, док су их мање проценили као ауторитарне и пермисивне. Као и код очева, и код мајки се самопроцена и процена адолесцента у погледу доминантног васпитног стила мајке поклапају. Вредности скјуниса и куртозиса указују да субскеале повезаност и принуда немају нормалну расподелу.

Табела 13. Дескриптивне мере скале родитељских стилова и димензија за мајке (процена адолесцената)

Скале	N	Min.	Max.	S	K	AS	SD
Повезаност	270	15	25	-1,604	1,685	23,37	2,40
Регулација	270	7	25	-,884	,727	20,11	3,66
Аутономија	270	7	25	-,532	-,147	19,13	4,03
Ауторитативност	270	33	75	-,895	,690	62,61	8,17
Принуда	270	4	20	1,230	1,211	7,84	3,57
Вербална хостилност	270	4	19	-,321	,017	12,69	2,97
Необјашњавање	270	4	17	1,032	,840	6,90	2,81
Ауторитарност	270	13	53	,790	,585	27,43	7,79
Пермисивност	270	7	23	,240	-,328	14,20	3,12

За процену субјективног благостања адолесцената је коришћена **Кратка скала субјективног благостања – KSB** (Јовановић & Врдарић, 2008) која се састоји од осам ајтема подељених у две субскеале, свака субскеала по 4 ајтема: *позитиван афективитет* и *позитиван став према животу*. Дескриптивни показатељи ове скале приказани су у табели 14. Могући распон скорова на субскеалама позитиван афективитет и позитиван став према животу креће се од 4 до 20, а за скалу у целини од 8 до 45. Аритметичке средине субскеала добијене у овом истраживању ближе су вишем скору, као и аритметичка средина скале у целини. Сличне резултате су добили и

аутори скале (АСпа=15.5; АСспж=17.5; АСсб=33) (Jovanović i Brdarić, 2008). Вредности скјуниса и куртозиса су у опсегу прихватљивих вредности, како за субскеале тако и за целу скалу.

Табела 14. Дескриптивне мере Кратке скале субјективног благостања - KSB

Скале	N	Min.	Max.	S	K	AS	SD
Позитиван афективитет	270	7	20	-,858	,097	16,89	3,01
Позитиван став према животу	270	9	20	-,895	,070	17,63	2,44
Субјективно благостање - укупно	270	16	40	-,809	,106	34,52	4,86

За испитивање самоефикасности адолесцената коришћен је *Упитник самоефикасности за децу- SEQ-C (Self-efficacy Questionnaire for Children)* (Muris, 2001) којим се испитује самоефикасност у три подручја: *академском, социјалном и емоционалном*. Дескриптивни показатељи овог упитника приказани су у табели 15. Могући распон скорова на субскали социјална самоефикасност је 9–45, академске самоефикасности 8–40, емоционалне самоефикасности 7–35 и скале у целини креће се од 24 до 120. Највиши резултати су добијени на субскали социјална самоефикасност, затим на субскали академска самоефикасност док су најнижи резултати на субскали емоционална самоефикасност. Добијена аритметичка средина укупне самоефикасности је ближа вишем скору. Аутор скале (Muris, 2001) наводи да је на узорку 330 деце узраста од 14 до 17 година најизраженија социјална самоефикасност, затим емоционална док је најнижи скор добијен на академској самоефикасности. Просечни скор на скали у целини је нижи него на нашем узорку (АС=76,8). На узорку хрватских средњошколаца (Vulić-Prtorić i Sorić, 2004), као и на нашем узорку, резултати такође показују највише скорове на субскали социјалне самоефикасности, затим академске и најниже скорове на субскали емоционалне самоефикасности. Вредности скјуниса и куртозиса су у опсегу прихватљивих вредности, како за субскеале тако и за целу скалу.

Табела 15. Дескриптивне мере Упитника самоефикасности за децу (SEQ-C)

Скале	N	Min.	Max.	S	K	AS	SD
Социјална самоефикасност	270	19	45	-,587	,457	36,53	5,14
Академска самоефикасност	270	12	40	-,499	,144	30,37	5,70
Емоционална самоефикасност	270	10	35	-,319	-,057	24,62	5,18
Самоефикасност - укупно	270	47	120	-,278	-,133	91,49	13,01

За мерење психопатских тенденција адолесцената је коришћен *Упитник за процену психопатске девијације – PAQ* (Novović, Smederevac i Biro, 2009) и састоји се од 40 ајтема распоређених у четири димензије: *интерперсонални односи, психопатски афекат, животни стил и антисоцијално понашање*. Deskриптивни показатељи овог упитника приказани су у табели 16. Ако имамо у виду да је за све четири субскеале опажени распон скорова од 10 до 20, видимо да су резултати добијени на све четити субскеале ближи доњој граници. Могући распон скорова за целу скалу је од 40 до 80, што нам говори да су добијени резултати ближи доњој граници. Вредности скјуниса и куртозиса указују да једино субскала антисоцијално понашање нема нормалну расподелу.

Табела 16. Deskриптивне мере Упитника за процену психопатске девијације - PAQ

Скале	N	Min.	Max.	S	K	AS	SD
Антисоцијално понашање	270	10	16	3,23	13,06	10,35	,82
Животни стил	270	10	16	1,12	,83	11,29	1,43
Психопатски афекат	270	10	18	,51	,19	13,16	1,63
Интерперсонални односи	270	10	20	,87	,51	13,37	1,89
Психопатска девијација - укупно	270	40	64	,82	,24	48,19	4,31

Аутори скале предлажу претварање сирових скорова у Т-скорове како би се њихове вредности могле упоређивати. На основу вредности просечих Т-скорова, аутори предлажу следећих пет категорија за мушкарце и жене: 1) Т= 73 и више за мушкарце, а 63 и више за жене - екстремно наглашене психопатске карактеристике; 2) Т= 62–72 за мушкарце, а 54–62 за жене - наглашено присуство психопатских карактеристика; 3) Т= 53–61 за мушкарце, а 46–53 за жене - наглашена продорност, емоционална стабилност, нормална борбеност у интересу својих права; 4) Т= 42–52 за мушкарце, а 38–45 за жене - слабо, испод просечно присуство психопатских карактеристика; 5) Т= 41 и ниже за мушкарце, а 37 и ниже за жене - наглашена неасертивна, неборбена, субмисивна и особа са изразито конформистичким тенденцијама. Сирови и Т-скорови за четири субскеале (интерперсонални односи, психопатски афекат, животни стил и антисоцијално понашање) и скале у целини приказани су у табели 17 посебно за адолесценте мушког и женског пола.

Табела 17. Сирови и Т-скорови Упитника за процену психопатске девијације

Скале	N (Мушки)	Сирови скорови	T скорови	N (Женски)	Сирови скорови	T скорови
Антисоцијално понашање	113	10	42	157	10	42
Животни стил	113	11	47	157	11	47
Психопатски афекат	113	13	41	157	13	41
Интерперсонални односи	113	13	53	157	13	53
Психопатска девијација - укупно	113	49	50	157	48	48

Када се погледају Т-скорове за адолесценте мушког пола, види се да скорови на све четири субскеале припадају четвртој категорији чије су карактеристике слабо, испод просечно присуство психопатских карактеристика. Т-скор за скалу у целини припада трећој категорији чије су карактеристике наглашена продорност, емоционална стабилност, нормална борбеност у интересу својих права. На подзорку адолесцената женског пола, Т-скорови на субскалама антисоцијално понашање и психопатски афекат припадају четвртој категорији (слабо присуство психопатских карактеристика), а животни стил, интерперсонални односи и скала психопатских девијација у целини припадају трећој категорији које укључују више борбеност у интересу заштите себе него психопатске девијације. Аутори скале (Novović, Smederevac i Biro, 2009) наводе просечне Т-скорове у општој популацији за мушкарце 52,21 (СД=10,36) и за жене 45,96 (СД=8), што су нешто виши скорови од оних добијених на испитаном узорку у овом истраживању.

3.2. ПОВЕЗАНОСТ ОСОБИНА ЛИЧНОСТИ И ВАСПИТНИХ СТИЛОВА РОДИТЕЉА СА САМОЕФИКАСНОШЋУ, СУБЈЕКТИВНИМ БЛАГОСТАЊЕМ И ПСИХОПАТСКИМ ТЕНДЕНЦИЈАМА АДОЛЕСЦЕНАТА

Једна од претпоставки од које се кренуло у раду јесте да постоји интеркорелација особина личности родитеља, васпитних стилова родитеља, самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената. Ова хипотеза је проверавана помоћу коефицијента Пирсонове линеарне корелације. Пре него што буду приказани ови резултати, биће саопштени подаци о повезаности особина личности и васпитних стилова родитеља, као и подаци о повезаности самопроцена родитеља и процена њихове деце адолесцентног узраста о

заступљености појединих стилова родитељства. Ови подаци ће бити потребни приликом тумачења резултата истраживања који се односе на проверавање основних хипотеза.

Када је у питању повезаност особина личности и васпитних стилова оца, резултати корелационе анализе показују да неуротицизам, агресивност и негативна валенца оца остварују статистички значајну повезаност са свим аспектима васпитних стилова оца. Екстраверзија корелари са скоро свим аспектима васпитних стилова оца осим са вербалном хостилношћу као аспект ауторитарног васпитног стила, као и са пермисивним васпитним стилем. Савесност оца корелира са скоро свим аспектима и васпитним стилима оца у целини осим са принудом и вербалном хостилношћу као аспектима ауторитарног васпитног стила. Отвореност за искуство оца је статистички значајно повезано са свим аспектима и васпитним стилима оца у целини, осим са вербалном хостилношћу као аспектом ауторитарног васпитног стила. Позитивна валенца оца је статистички значајно повезана са повезаношћу, аутономијом и ауторитативним васпитним стилем оца у целини, као и са вербалном хостилношћу као аспектом ауторитарног васпитног стила и са пермисивним васпитним стилем. Корелације су ниског до умереног интензитета, а највиша корелација постоји између отворености за искуство оца и ауторитативног васпитног стила оца (Табела А1).

Табела А1. Повезаност особине личности и васпитних стилова оца

	Повезаност	Регулативност	Аутономија	Ауторитативност	Принуда	Вербална хостилност	Необјашњивавање	Ауторитативност	Пермисивност
Неуротицизам	-.305**	-.265**	-.137*	-.277**	.210**	.199**	.318**	.294**	.186**
Екстраверзија	.432**	.306**	.352**	.435**	-.183**	.069	-.197**	-.127*	.102
Савесност	.271**	.272**	.138*	.269**	-.103	-.109	-.223**	-.176**	-.167**
Агресивност	-.314**	-.310**	-.247**	-.348**	.326**	.269**	.367**	.388**	.166**
Отвореност	.498**	.427**	.479**	.563**	-.225**	-.058	-.284**	-.229**	.196**
Позитивна валенца	.167**	.054	.155*	.150*	.021	.134*	.083	.096	.145*
Негативна валенца	-.348**	-.397**	-.189**	-.371**	.296**	.199**	.267**	.307**	.134*

* $p < .05$, ** $p < .01$

Када је у питању повезаност особина личности и васпитних стилова мајке, резултати показују да неуротицизам и агресивност остварују статистички значајну повезаност са свим аспектима и васпитним стиловима у целини. Екстраверзија је само позитивно повезана са свим аспектима и ауторитативним васпитним стилем у целини. Савесност и отвореност за искуство су повезани са скоро свим аспектима васпитних стилова, осим са вербалном хостилношћу као аспектом ауторитарног васпитног стила и са пермисивним васпитним стилем. Позитивна валенца остварује статистички значајну корелацију само са аутономијом и укупном ауторитативношћу. Негативна валенца остварује статистички значајну повезаност са скоро свим аспектима и васпитним стиловима у целини осим са вербалном хостилношћу као аспектом ауторитарног васпитног стила. Све корелације се крећу од ниског до умереног интензитета. Највећа корелација, као и код оца, постоји између отворености за искуство мајке и ауторитативног васпитног стила мајке.

Табела А2. Повезаност особине личности и васпитних стилова мајке

	Повезаност	Регулативност	Аутономија	Ауторитативност	Принуд	Вербална хостилност	Необјашњивавање	Ауторитативност	Пермисивност
Неуротицизам	-.279**	-.220**	-.277**	-.329**	.213**	.153*	.272**	.253**	.132*
Екстраверзија	.246**	.213**	.218**	.285**	-.169**	.039	-.057	-.078	.089
Савесност	.381**	.274**	.237**	.364**	-.278**	-.074	-.271**	-.253**	-.084
Агресивност	-.235**	-.155*	-.193**	-.242**	.387**	.252**	.416**	.428**	.224**
Отвореност	.270**	.372**	.371**	.442**	-.124*	-.046	-.144*	-.127*	.036
Позитивна валенца	.074	.065	.140*	.124*	-.095	-.051	.057	-.031	.049
Негативна валенца	-.302**	-.205**	-.160**	-.268**	.210**	.100	.295**	.248**	.180**

* $p < .05$, ** $p < .01$

Када је реч о самопроцени родитеља и процени њихове деце адолесцентног узраста о заступљености појединих стилова родитељства, резултати корелационе анализе су показали да постоји од умерене до високе повезаности самопроцене и процене како појединачних аспеката, тако и васпитног стила оца и мајке у целини. Када су у питању васпитни стилови оца, највиша корелација је утврђена приликом самопроцене и процене повезаности као аспекта ауторитативног

васпитног стила, затим ауторитативности и ауторитарности, док је најнижа корелација приликом самопроцене и процене пермисивног васпитног стила оца (Табела Б1)

Табела Б1. Корелација васпитних стилова оца добијених самопроценом и проценом од стране адолесцената

Процена	Повезаност	Регулација	Аутономија	Ауторитативност	Принуда	Вербалност	Необјашњавање	Ауторитарност	Пермисивност
Самопроцена									
Повезаност	.677**	.399**	.385**	.578**	-.201**	-.134*	-.222**	-.232**	.056
Регулација	.418**	.512**	.296**	.490**	-.046	.070	-.065	-.021	.097
Аутономија	.439**	.294**	.508**	.507**	-.122*	-.193**	-.267**	-.235**	.008
Ауторитативност	.614**	.482**	.485**	.634**	-.148*	-.108	-.227**	-.199**	.063
Принуда	-.320**	-.176**	-.240**	-.294**	.571**	.329**	.446**	.568**	.066
Вербалност	-.151*	.068	-.106	-.074	.355**	.515**	.326**	.490**	.203**
Необјашњавање	-.332**	-.213**	-.253**	-.319**	.369**	.311**	.558**	.510**	.205**
Ауторитарност	-.322**	-.127*	-.240**	-.274**	.525**	.467**	.533**	.633**	.198**
Пермисивност	.159**	.196**	.171**	.212**	.077	.202**	.164**	.177**	.467**

* $p < .05$, ** $p < .01$

Код самопроцене и процене васпитних стилова мајке, највиша корелација је код принуде и необјашњавања као аспеката ауторитативног васпитног стила мајке, а најнижа корелација самопроцене и процене пермисивног васпитног стила мајке (Табела Б2).

Табела Б2. Корелација васпитних стилова мајке добијених самопроценом и проценом од стране адолесцената

Процена	Повезаност	Регулација	Аутономија	Ауторитативност	Принуд	Вербал хостил	Необјашњавање	Ауторитарност	Пермисивност
Самопроцена									
Повезано	.496**	.236**	.382**	.458**	-.235**	-.047	-.041	-.121*	.018
Регулаци	.261**	.406**	.283**	.409**	-.011	.098	.035	.044	.028
Аутономи	.256**	.279**	.577**	.502**	-.141*	-.123*	-.094	-.135*	-.004
Ауторитативност	.392**	.389**	.524**	.566**	-.146*	-.031	-.043	-.083	.016
Принуда	-.227**	-.091	-.194**	-.212**	.637**	.367**	.338**	.531**	.185**
Вербално хостилно	-.149*	.046	-.189**	-.123*	.395**	.530**	.213**	.428**	.192**
Необјашњавање	-.153*	-.118	-.181**	-.194**	.502**	.360**	.468**	.547**	.215**
Ауторитарност	-.216**	-.067	-.227**	-.214**	.626**	.501**	.406**	.606**	.237**
Пермисивност	.022	.044	-.013	.020	.054	.143*	.136*	.134*	.337**

* $p < .05$, ** $p < .01$

Корелације између особина личности родитеља и самоефикасности адолесцената приказани су у табели 18 и крећу се од ниских до умерених. Као што се може видети у табели 18, између особина личности оца и мајке и самоефикасности адолесцената добијене су статистички значајне позитивне и негативне корелације. Социјална самоефикасност као један од аспеката самоефикасности адолесцената је статистички значајно повезана са скоро свим димензијама личности и оца и мајке (једино није повезана са неуротицизмом оца и агресивношћу и негативном валенцом мајке). Академска, емоционална као и укупна самоефикасност адолесцената су статистички значајно повезане са свим димензијама личности оца и мајке, осим са негативном валенцом мајке. Највише корелације су добијене између социјалне самоефикасности адолесцената и екстраверзије мајке, социјалне самоефикасности адолесцената и отворености за искуство мајке и оца, као и укупне самоефикасности адолесцената и отворености за искуство оца и мајке. Адолесценти чији очеви постижу више резултате на димензији неуротицизам, немају развијен доживљај академске, емоционалне и укупне самоефикасности. Они адолесценти чији су очеви екстравертни, савесни, отворени према искуству и имају позитивну слику о себи, имају развијен доживљај социјалне, академске, емоционалне и укупне самоефикасности, док они адолесценти чији су очеви агресивни и имају негативну слику о себи, немају доживљај социјалне,

академске, емоционалне и укупне самоефикасности. Са друге стране, када мајке остварују висок резултат на димензији неуротицизам, адолесценти сматрају да немају доживљај социјалне, академске и емоционалне самоефикасни. Када су мајке екстравертне, савесне, отворене за искуство и имају позитивну слику о себи, адолесценти процењују да имају развије доживљај социјалне, академске, емоционалне и укупне самоефикасности, а када су мајка агресивне, онда адолесценти немају развијен доживљај академске и емоционалне самоефикасности.

Табела 18. Корелације између особина личности родитеља и самоефикасности адолесцената

Варијабле	Социјална самоефик.	Академска самоефик.	Емоционална самоефик.	Самоефикасност укупно
Неуротицизам (Отац)	-,088	-,185**	-,144*	-,172**
Неуротицизам (Мајка)	-,159**	-,229**	-,187**	-,237**
Екстраверзија (Отац)	,279**	,196**	,150*	,258**
Екстраверзија (Мајка)	,353**	,141*	,236**	,296**
Савесност(Отац)	,203**	,237**	,180**	,255**
Савесност (Мајка)	,161**	,161**	,131*	,188**
Агресивност(Отац)	-,165**	-,179**	-,204**	-,226**
Агресивност (Мајка)	-,078	-,217**	-,214**	-,211**
Отвореност према искуству (Отац)	,338**	,270**	,272**	,360**
Отвореност према искуству (Мајка)	,337**	,202**	,297**	,340**
Позитивна валенца (Отац)	,268**	,139*	,224**	,256**
Позитивна валенца (Мајка)	,278**	,131*	,215**	,254**
Негативна валенца (Отац)	-,186**	-,174**	-,198**	-,228**
Негативна валенца (Мајка)	-,019	-,099	-,019	-,059

* $p < .05$, ** $p < .01$

У табели 19 су приказане корелације особина личности родитеља и субјективног благостања адолесцената, крећу се у распону од ниског до умереног интензитета. Позитиван афективитет као аспект субјективног благостања адолесцената је статистички значајно повезан са скоро свим особинама личности оца и мајке, осим са савесношћу оца, агресивношћу оца и мајке и негативном валенцом мајке. Позитиван став према животу као други аспект субјективног благостања адолесцената је статистички значајно повезан са свим особинама оца и мајке, осим са негативном валенцом мајке. Укупно субјективно благостање адолесцената остварује стистички значајну корелацију са свим особинама оца и скоро свим особинама мајке, осим са агресивношћу и негативном валенцом мајке. Највише корелације су добијене између екстраверзије мајке и оца и позитивног афективитета адолесцената, између екстраверзије мајке и оца и субјективног благостања адолесцената, као и између отворености за искуство мајке и субјективног благостања адолесцената. Када очеви имају висок неуротицизам, агресивност и негативну слику о себи,

адолесценти показују ниско субјективно благостање. Када су очеви екстравертни, савесни, отворени за искуство и имају позитивну слику о себи, адолесценти имају позитиван афективитет и позитиван став према животу, односно имају високо субјективно благостање. Ако је висок неуротицизам мајке, адолесценти показују ниско субјективно благостање, а када су мајке екстравертне, савесне, отворене за искуство и имају позитивну слику о себи, онда адолесценти имају позитиван афективитет и позитиван став према животу, односно имају високо субјективно благостање.

Табела 19. Корелације између особина личности родитеља и субјективног благостања адолесцената

Варијабле	Позитиван афективитет	Позитиван став према животу	Субјективно благостање - укупно
Неуротицизам (Отац)	-,131*	-,231**	-,197**
Неуротицизам (Мајка)	-,171**	-,188**	-,200**
Екстраверзија (Отац)	,316**	,206**	,300**
Екстраверзија (Мајка)	,346**	,298**	,365**
Савесност(Отац)	,089	,142*	,127*
Савесност (Мајка)	,155*	,220**	,207**
Агресивност(Отац)	-,099	-,225**	-,175**
Агресивност (Мајка)	-,032	-,118	-,079
Отвореност према искуству (Отац)	,261**	,261**	,293**
Отвореност према искуству (Мајка)	,272**	,285**	,312**
Позитивна валенца (Отац)	,269**	,154*	,244**
Позитивна валенца (Мајка)	,209**	,222**	,241**
Негативна валенца (Отац)	-,157*	-,248**	-,222**
Негативна валенца (Мајка)	-,010	-,072	-,043

* $p < .05$, ** $p < .01$

Корелације између особина личности родитеља и психопатских тенденција адолесцената приказани су у табели 20 и оне су ниског интензитета. Интерперсонални односи као аспект психопатских тенденција адолесцената су статистички значајно позитивно повезани са агресивношћу, позитивном и негативном валенцом оца и мајке и екстраверзијом мајке. Психопатски афекат адолесцената је у статистички значајној позитивној корелацији са агресивношћу и позитивном валенцом оца и мајке и негативном валенцом мајке. Психопатски животни стил адолесцената је у статистички значајној позитивној корелацији са агресивношћу и негативном валенцом оца и мајке, а у негативној корелацији са савесношћу оца. Антисоцијално понашање адолесцената остварује статистички значајну позитивну корелацију са неуротицизмом, агресивношћу и негативном валенцом оца и мајке, а негативну корелацију са екстраверзијом и отвореношћу према искуству оца. Укупне психопатске тенденције адолесцената су у статистички

значајној позитивној корелацији са агресивношћу, позитивном и негативном валенцом оца и мајке, а у негативној корелацији са савесношћу оца. Иако је су у питању корелације ниског интензитета, нешто виша корелација је добијена између агресивности мајке и укупних психопатских тенденција адолесцената. Адолесценти чији су родитељи неуротични, испољавају антисоцијално понашање. Када су очеви екстравертни, адолесценти неће испољавати антисоцијално понашање, а када су мајке екстравертне онда ће адолесценти испољити психопатске интерперсоналне односе. Савесни и отворени очеви доводе до тога да адолесценти не испољавају психопатски животни стил, антисоцијално понашање и психопатске тенденције. Када су отац и мајка агресивни и склони су манипулацији, адолесценти остварују психопатске интерперсоналне односе, психопатски афекат, психопатски животни стил, антисоцијално понашање и психопатске тенденције. Адолесценти чији родитељи имају нарцистичке тенденције, развијају интерперсоналне односе, психопатски афекат и психопатске тенденције.

Табела 20. Корелације између особина личности родитеља и психопатских тенденција адолесцената

Варијабле	Интерперс. односи	Психопат. афекат	Животни стил	Антисоц. понашање	Психопат. тенденције - укупно
Неуротицизам (Отац)	,088	,050	,089	,159**	,119
Неуротицизам (Мајка)	,060	,007	,070	,165**	,082
Екстраверзија (Отац)	-,011	-,009	-,093	-,125*	-,065
Екстраверзија (Мајка)	,122*	,098	-,047	-,079	,060
Савесност(Отац)	-,072	-,042	-,199**	-,117	-,139*
Савесност (Мајка)	,040	-,010	-,095	-,061	-,031
Агресивност(Отац)	,223**	,138*	,144*	,222**	,244**
Агресивност (Мајка)	,241*	,165**	,206**	,160**	,267**
Отвореност према искуству (Отац)	-,053	-,015	-,099	-,144*	-,091
Отвореност према искуству (Мајка)	,066	-,018	,031	-,084	,018
Позитивна валенца (Отац)	,188**	,202**	,000	-,007	,161**
Позитивна валенца (Мајка)	,209**	,174**	,010	,027	,168**
Негативна валенца (Отац)	,179**	,057	,178**	,313**	,222**
Негативна валенца (Мајка)	,145*	,159**	,180**	,259**	,234**

* $p < .05$, ** $p < .01$

Корелације између васпитних стилова очева (самопроцена и процена од стране адолесцената) и самоефикасности адолесцената приказани су у табели 21. Повезаност варијабле је ниског до средњег интензитета. Социјална самоефикасност адолесцената је статистички значајно

повезана са скоро свим аспектима васпитних стилова оца, осим са вербалном хостилношћу, необјашњавањем процењеним од стране оца, укупном ауторитарношћу процењеном од стране оца и обострано процењеном пермисивношћу. Академска, као и укупна самоефикасност адолесцената значајно корелира са скоро свим аспектима васпитних стилова, осим са вербалном хостилношћу процењеном од стране адолесцената и са пермисивношћу процењеном од стране оца и од стране адолесцената. Емоционална самоефикасност адолесцената значајно корелира са већином аспеката васпитних стилова оца, осим са вербалном хостилношћу и необјашњавањем процењеним од стране оца, као и са пермисивношћу оца. Добијене корелације су више када су васпитне стилове оца процењивали адолесценти. Иако су корелације ниског до средњег интензитета, нешто више корелације су добијене између ауторитативности процењене од стране оца и укупне самоефикасности адолесцената. Када је отац ауторитативан, адолесценти имају доживљај самоефикасности. Када је отац ауторитаран и пермисиван, адолесценти немају доживљај самоефикасности.

Табела 21. Корелације између васпитних стилова очева (самопроцена и процена од стране адолесцената) и самоефикасности адолесцената

Варијабле	Социјална самоефикас.	Академска самоефик.	Емоционална самоефик.	Самоефикасност - укупно
Повезаност (Отац)	,272**	,281**	,257**	,334**
Повезаност (Отац- адолесцент)	,252**	,333**	,248**	,345**
Регулација (Отац)	,228**	,204**	,163**	,244**
Регулација (Отац- адолесцент)	,238**	,319**	,216**	,320**
Аутономија (Отац)	,297**	,259**	,246**	,328**
Аутономија (Отац- адолесцент)	,298**	,260**	,251**	,331**
Ауторитативност (Отац)	,320**	,299**	,267**	,364**
Ауторитативност (Отац- адолесцент)	,326**	,381**	,296**	,414**
Принуда (Отац)	-,167**	-,122*	-,203**	-,200**
Принуда (Отац-адолесцент)	-,125*	-,148*	-,198**	-,195**
Вербална хостилност (Отац)	-,006	-,103	-,116	-,093
Вербална хостилност (Отац-адолесцент)	-,048	-,226**	-,129*	-,173**
Необјашњавање (Отац)	-,099	-,124*	-,117	-,140*
Необјашњавање (Отац- адолесцент)	-,219**	-,278**	-,227**	-,303**
Ауторитарност (Отац)	-,110	-,140*	-,175**	-,175**
Ауторитарност (Отац- адолесцент)	-,155*	-,260**	-,222**	-,267**
Пермисивност (Отац)	-,016	-,051	-,020	-,036
Пермисивност (Отац- ученик)	-,023	-,010	-,085	-,048

* $p < .05$, ** $p < .01$

Корелације између васпитних стилова мајки (процењених од стране мајке и од стране адолесцената) и самоефикасности адолесцената приказани су у табели 22. Социјална самоефикасност адолесцената корелира са скоро свим аспектима васпитних стилова мајке, осим са принудом, вербалном хостилношћу и укупном ауторитарношћу и пермисивношћу. Академска самоефикасност адолесцената такође корелира са већином аспеката васпитних стилова мајке, осим са принудом (самопроцена мајке), необјашњавањем процењеном од стране адолесцената и укупно процењеном пермисивношћу. Емоционална самоефикасност адолесцената је значајно повезана са скоро свим аспектима васпитних стилова мајке, осим са вербалном хостилношћу и необјашњавањем процењеним од стране мајке и адолесцената и са укупном ауторитарношћу (самопроцена мајке) и укупне обострано процењене пермисивности. Доживљај самоефикасности

адољесцената није значајно повезан само са вербалном хостилношћу и необјашњавањем (самопроцена мајке) и укупном пермисивношћу. Корелације су ниског и средњег интензитета, а нешто виша корелација је добијена између укупне ауторитативности мајке (процене адољесцента) и самоефикасности адољесцената. Када је мајка процењена као ауторитативна, адољесценти имају доживљај самоефикасности, а када је мајка ауторитарна и пермисивна важи обрнуто.

Табела 22. Корелације између васпитних стилова мајки и самоефикасности адољесцената

Варијабле	Социјална самоефик.	Академска с амоефик.	Емоционална самоефик.	Самоефикасност - укупно
Повезаност (Мајка)	,202**	,053	,117	,149*
Повезаност (Мајка- адољесцент)	,252**	,252**	,159**	,276**
Регулација (Мајка)	,220**	,138*	,074	,176**
Регулација (Мајка- адољесцент)	,266**	,290**	,153*	,294**
Аутономија (Мајка)	,285**	,232**	,212**	,298**
Аутономија (Мајка- адољесцент)	,356**	,267**	,235**	,351**
Ауторитативност (Мајка)	,309**	,197**	,179**	,279**
Ауторитативност (Мајка- адољесцент)	,369**	,336**	,231**	,386**
Принуда (Мајка)	-,102	-,131*	-,181**	-,171**
Принуда (Мајка- адољесцент)	-,112	-,096	-,176**	-,161**
Вербална хостилност (Мајка)	-,004	-,145*	-,068	-,091
Вербална хостилност (Мајка-адољесцент)	-,022	-,177**	-,080	-,120*
Необјашњавање (Мајка)	-,055	-,107	-,026	-,080
Необјашњавање (Мајка- адољесцент)	-,129*	-,198**	-,083	-,174**
Ауторитарност (Мајка)	-,056	-,143*	-,099	-,125*
Ауторитарност (Мајка- адољесцент)	-,107	-,184**	-,142*	-,184**
Пермисивност(Мајка)	-,004	-,096	-,050	-,065
Пермисивност (Мајка- адољесцент)	-,016	-,095	-,055	-,070

* $p < .05$, ** $p < .01$

Корелације између васпитних стилова очева (процењених од стране оца и од стране адољесцента) и субјективног благостања адољесцената су у табели 23 и оне се крећу у распону од ниског до средњег интензитета.

Табела 23. Корелације између васпитних стилова очева и субјективног благостања адолесцената

Варијабле	Позитиван афективитет	Позитиван став према животу	Субјективно благостање - укупно
Повезаност (Отац)	,350**	,363**	,400**
Повезаност (Отац-адолесцент)	,310**	,327**	,356**
Регулација (Отац)	,190**	,232**	,234**
Регулација (Отац-адолесцент)	,217**	,336**	,303**
Аутономија (Отац)	,228**	,262**	,273**
Аутономија (Отац-адолесцент)	,231**	,266**	,277**
Ауторитативност (Отац)	,302**	,341**	,359**
Ауторитативност (Отац-адолесцент)	,317**	,394**	,395**
Принуда (Отац)	-,133*	-,101	-,133*
Принуда (Отац-адолесцент)	-,077	-,073	-,084
Вербална хостилност (Отац)	,030	-,020	,009
Вербална хостилност (Отац-адолесцент)	-,016	-,023	-,022
Необјашњавање (Отац)	-,069	-,121*	-,104
Необјашњавање (Отац-адолесцент)	-,203**	-,199**	-,226**
Ауторитарност (Отац)	-,070	-,098	-,092
Ауторитарност (Отац-адолесцент)	-,116	-,115	-,129*
Пермисивност (Отац)	,029	,056	,046
Пермисивност (Отац-адолесцент)	,082	,066	,084

* $p < .05$, ** $p < .01$

Сви аспекти ауторитативног васпитног стила (повезаност, регулација и аутономија) као и укупна ауторитативност (процењена од стране оца и од стране адолесцената) су значајно повезани са позитивним афективитетом и позитивним ставом према животу, као и са укупним субјективним благостањем адолесцената. Међутим, само неки аспекти ауторитарног васпитног стила оца остварују статистички значајну повезаност са аспектима и укупним субјективним благостањем адолесцената. Принуда процењена од оца је у негативној корелацији са позитивним афективитетом и укупним субјективним благостањем адолесцената, необјашњавање процењено од стране оца је у негативној корелацији са позитивним ставом према животу, а необјашњавање процењено од стране адолесцената је у негативној корелацији како са аспектима, тако са и укупним субјективним благостањем адолесцената. Укупна ауторитарност процењена од стране адолесцената је у негативној корелацији са укупним субјективним благостањем адолесцената. Корелације су од ниског до средњег интензитета, а нешто виша корелација је добијена између повезаности процењене од стране оца и укупног субјективног благостања адолесцената. Ако упоредимо корелације васпитних стилова оца процењених од стране оца и од стране адолесцената и субјективног благостања адолесцената, види се да су оне углавном више када адолесценти

процењују васпитне стилове оца, осим код повезаности и принуде. Пермисивни васпитни стил оца није повезан ни са једним аспектом као ни са укупним субјективним благостањем адолесцената. Адолесценти, чији су очеви ауторитативни у васпитању имају развијен позитиван афективитет и позитиван став према животу, односно развијен доживљај субјективног благостања, док адолесценти, чији очеву примењују принуду и необјашњавање као део васпитног стила ауторитарност, немају развијен позитиван афективитет и позитиван став према животу, односно немају развијен доживљај субјективног благостања.

Корелације између васпитних стилова мајки (процењених од стране мајке и од стране адолесцената) и субјективног благостања адолесцената приказани су у табели 24 и оне су ниског и средњег интензитета.

Сви аспекти ауторитарног васпитног стила мајке процењени од стране мајке и од стране адолесцената су значајно повезани са позитивним афективитетом, позитивним ставом према животу као и са укупним субјективним благостањем адолесцената. Иако су све корелације ниског и средњег интензитета, нешто виша корелација је добијена између ауторитативности мајке процењене од стране адолесцената и укупног субјективног благостања адолесцената. Ауторитарни и пермисивни васпитни стил мајке није значајно повезан са аспектима, као ни са укупним субјективним благостањем адолесцената. Корелације између васпитних стилова мајке и субјективног благостања адолесцената су више када адолесценти процењују васпитне стилове мајки. Када је мајка ауторитативна, адолесценти имају развијен позитиван афективитет и позитиван став према животу, односно имају доживљај субјективног благостања.

Табела 24. Корелације између васпитних стилова мајки и субјективног благостања адолесцената

Варијабле	Позитиван афективитет	Позитиван став према животу	Субјективно благостање - укупно
Повезаност (Мајка)	,146*	,209**	,196**
Повезаност (Мајка-адолесцент)	,194**	,268**	,255**
Регулација (Мајка)	,121*	,154*	,152*
Регулација (Мајка-адолесцент)	,190**	,248**	,242**
Аутономија (Мајка)	,190**	,209**	,223**
Аутономија (Мајка-адолесцент)	,217**	,235**	,253**
Ауторитативност (Мајка)	,198**	,242**	,244**
Ауторитативност (Мајка-адолесцент)	,249**	,306**	,308**
Принуда (Мајка)	-,059	-,063	-,069
Принуда (Мајка-адолесцент)	-,015	-,027	-,023
Вербална хостилност (Мајка)	,070	,026	,056
Вербална хостилност (Мајка-адолесцент)	,031	,016	,028
Необјашњавање (Мајка)	,009	-,012	,000
Необјашњавање (Мајка-адолесцент)	-,054	-,086	-,077
Ауторитарност (Мајка)	,012	-,015	,000
Ауторитарност (Мајка-адолесцент)	-,015	-,038	-,028
Пермисивност (Мајка)	,027	,000	,017
Пермисивност (Мајка-адолесцент)	,017	,023	,022

* $p < .05$, ** $p < .01$

Корелације између васпитних стилова очева (процена од стране оца и од стране адолесцената) и психопатских тенденција адолесцената приказани су у табели 25. Све корелације су ниског интензитета. Треба имати у виду изузетно ниску поузданост три од четири субскеале упитника те су интерпретирани резултати корелације субскеал интерперсонали односи и скале у целини са васпитним стилима оца. Интерперсонални односи као аспект психопатских тенденција адолесцената су у негативној корелацији са повезаношћу као аспектом ауторитативног васпитног стила оца као и укупном ауторитативношћу оца процењене од стране оца и адолесцената, затим са регулацијом процењеном од стране адолесцента и са аутономијом добијеном самопроценом. Са друге стране, интерперсонални односи адолесцената су у позитивној корелацији са принудом, необјашњавањем и укупном ауторитарношћу процењених од адолесцената и оца, као и са вербалном хостилношћу процењену од стране оца. Укупне психопатске тенденције адолесцената су значајно повезане са повезаношћу, аутономијом и укупном ауторитативношћу оца (процењена од оца и адолесцената) и регулацијом (процењене од адолесцената), док позитивну повезаност остварује са принудом, необјашњавањем и укупном ауторитарношћу оца (процењене од оца) и адолесцената и вербалном хостилношћу (процењену од адолесцента). Пермисивни васпитни стил оца није значајно повезан ни са аспектима нити са

укупним психопатским тенденцијама адолесцената. Када је отац ауторитаран, адолесценти испољавају интерперсоналне односе у виду површног шарма и манипулативности, док адолесценти чији су очеви ауторитативни у васпитању, не испољавају ове аспекте психопатских тенденција.

Табела 25. Корелације између васпитних стилова очева и психопатских тенденција адолесцената

Варијабле	Интерперс. односи	Психопат. афекат	Животни стил	Антисоц. понашање	Психопат. тенденције - укупно
Повезаност (Отац)	-,134*	,031	-,111	-,210**	-,124*
Повезаност (Отац-адолесцент)	-,159**	-,064	-,160**	-,101	-,167**
Регулација (Отац)	-,110	-,053	-,052	-,191**	-,125*
Регулација (Отац-адолесцент)	-,168**	-,012	-,149*	-,101	-,148*
Аутономија (Отац)	-,125*	-,058	-,003	-,196**	-,118
Аутономија (Отац-адолесцент)	-,051	-,087	-,098	-,186**	-,123*
Ауторитативност (Отац)	-,148*	-,033	-,059	-,241**	-,146*
Ауторитативност (Отац-адолесцент)	-,149*	-,067	-,162**	-,159**	-,175**
Принуда (Отац)	,181**	-,026	,131*	,229**	,156*
Принуда (Отац-адолесцент)	,176**	,051	,176**	,246**	,201**
Вербална хостилност (Отац)	,099	,078	,118	,046	,121
Вербална хостилност (Отац-адолесцент)	,216**	,124*	,189**	,090	,221**
Необјашњавање (Отац)	,123*	,072	,094	,221**	,155*
Необјашњавање (Отац-адолесцент)	,141*	,081	,109	,197**	,164**
Ауторитарност (Отац)	,171**	,046	,143*	,212**	,180**
Ауторитарност (Отац-адолесцент)	,215**	,104	,194**	,215**	,238**
Пермисивност (Отац)	,060	,024	,092	,015	,071
Пермисивност (Отац-адолесцент)	,065	-,010	,064	-,073	,030

* $p < .05$, ** $p < .01$

Корелације између васпитних стилова мајки (процењених од стране мајке и од стране адолесцента) и психопатских тенденција адолесцената приказани су у табели 26 и све су ниског интензитета.

Табела 26. Корелације између васпитних стилова мајки и психопатских тенденција адолесцената

Варијабле	Интерперс. односи	Психопат. афекат	Животни стил	Антисоц. понашање	Психопат. тенденције - укупно
Повезаност (Мајка)	,036	,009	-,103	-,118	-,036
Повезаност (Мајка-adolесцент)	-,084	-,021	-,173**	-,119	-,125*
Регулација (Мајка)	,035	-,088	,025	-,129*	-,035
Регулација (Мајка-adolесцент)	-,102	,001	-,137*	-,108	-,110
Аутономија (Мајка)	-,131*	-,104	-,075	-,200**	-,166**
Аутономија (Мајка-adolесцент)	-,103	-,075	-,074	-,111	-,122*
Ауторитативност (Мајка)	-,040	-,090	-,059	-,197**	-,111
Ауторитативност (Мајка-adolесцент)	-,122*	-,043	-,150*	-,139*	-,147*
Принуда (Мајка)	,097	-,060	,088	,073	,060
Принуда (Мајка-adolесцент)	,144*	-,014	,178**	,087	,131*
Вербална хостилност (Мајка)	,176**	,077	,119	,000	,146*
Вербална хостилност (Мајка-adolесцент)	,150*	,073	,166**	,029	,154*
Необјашњавање (Мајка)	,116	,159**	,124*	,094	,169**
Необјашњавање (Мајка-adolесцент)	,174**	,058	,189**	,127*	,183**
Ауторитарност (Мајка)	,155*	,090	,132*	,074	,158*
Ауторитарност (Мајка-adolесцент)	,186**	,041	,213**	,096	,184**
Пермисивност (Мајка)	,091	,051	,150*	,081	,122*
Пермисивност (Мајка-adolесцент)	,106	,066	,115	,004	,110

* $p < .05$, ** $p < .01$

Интерперсонални односи адолесцената су у позитивној корелацији са вербалном хостилношћу и укупном ауторитарношћу процењене од мајке и адолесцената, са принудом и необјашњавањем процењеним од адолесцената, а у негативној корелацији са аутономијом процењене од стране мајке и укупном ауторитативношћу мајке процењене од адолесцената. Укупне психопатске тенденције адолесцената корелирају са повезаношћу и укупном ауторитативношћу мајке процењене од адолесцената и аутономијом процењене од мајке и

адолесцената, док позитивну корелацију остварују са принудом процењену од адолесцената и укупном пермисивношћу мајке процењене од мајке, и вербалном хостилношћу, необјашњавањем и укупном ауторитарношћу мајке процењене од мајке и адолесцената. Када је мајка процењена као ауторитарна, адолесценти испољавају интерперсоналне односе у виду лоше контроле агресивности и манипулативности. Када је мајка ауторитативна, онда адолесценти не испољавају интерперсоналне односе као аспект психопатских тенденција.

На основу добијених резултата може се извести закључак да постоји интеркорелација неких особина личности родитеља, васпитних стилова родитеља, самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената чиме је прва хипотеза делимично потврђена.

3.3. ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ САМОЕФИКАСНОСТИ АДОЛЕСЦЕНАТА

Једна од хипотеза истраживања односила се на то да ће се особине личности оба родитеља показати значајним у предвиђању самоефикасности (академске, социјалне и емоционалне) адолесцената. Ова хипотеза тестирана је помоћу поступка регресионе анализе. У табели 27 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере самоефикасности адолесцената, а предикторске варијабле особине личности оца.

Табела 27. Мултипла регресиона анализа - особине личности оца као предиктори самоефикасности адолесцената

Предиктори	Социјална	Академска	Емоционална	Самоефик. -
	самоефик.	самоефик.	самоефик.	укупно
	β	β	β	β
Особине личности оца				
Неуротицизам	,089	-,062	,015	,016
Екстраверзија	,056	-,004	-,094	-,012
Савесност	,050	,124	,042	,094
Агресивност	-,100	-,052	-,141	-,123
Отвореност према искуству	,186*	,180*	,180*	,221**
Позитивна валенца	,196*	,071	,215**	,194*
Негативна валенца	-,083	-,002	-,080	-,062
R^2	,167	,108	,133	,189
Adjusted R^2	,145	,084	,110	,167
F	7,397***	4,476**	5,673***	8,608***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

У првој регресионој анализи особине личности оца објасниле су 16,7% варијансе социјалне самоефикасности. У моделу највећи јединствени допринос даје отвореност према искуству ($\beta=,186$, $p<,05$) и позитивна валенца ($\beta=,196$, $p<,05$). У другој регресионој анализи особине личности оца објасниле су 10,8% варијансе академске самоефикасности адолесцената. У моделу статистички значајан допринос је дала варијабла отвореност према искуству ($\beta=,180$, $p<,05$). У трећој регресионој анализи особине личности оца објасниле су 13,3% варијансе емоционалне самоефикасности адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос дају димензије отвореност према искуству ($\beta =,180$, $p<,05$), и позитивна валенца ($\beta =,215$, $p<,01$). У четвртој регресионој анализи особине личности оца објасниле су 18,9% варијансе укупног скорa самоефикасности адолесцената. У моделу статистички значајан допринос дале су димензије отвореност за искуство ($\beta=,221$, $p<,01$) и позитивна валенца ($\beta=,194$, $p<,05$).

У табели 28 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере самоефикасности адолесцената, а предикторске варијабле особине личности мајке.

Табела 28. Мултипла регресиона анализа - особине личности мајке као предиктори самоефикасности адолесцената

Предиктори	Социјална самоефик.	Академска самоефик.	Емоционална самоефик.	Самоефик. - укупно
	β	β	β	β
Особине личности мајке				
Неуротицизам	-,040	-,120	-,040	-,084
Екстраверзија	,219**	,010	,102	,132
Савесност	,009	,021	-,037	,000
Агресивност	-,013	-,162	-,258**	-,177*
Отвореност према искуству	,179*	,095	,166*	,177*
Позитивна валенца	,086	,071	,086	,101
Негативна валенца	,026	,054	,143	,089
R^2	,167	,090	,147	,177
Adjusted R^2	,145	,065	,124	,154
F	7,397***	3,614**	6,292***	7,813***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Особине личности мајке објасниле су 16,7% варијансе социјалне самоефикасности адолесцената, а из модела су се као значајни предиктори издвојили екстраверзија ($\beta=,219$, $p<,01$) и отвореност према искуству ($\beta=,179$, $p<,05$). У другој регресионој анализи особине личности мајке су објасниле 9% варијансе академске самоефикасности, али се ни једна димензија није издвојила као значајан предиктор у предвиђању академске самоефикасности адолесцената. У

трећој регресионој анализи особине личности мајке објасниле су 14,7% варијансе емоционалне самоефикасности адолесцената. У моделу највећи допринос дају димензије агресивност са негативним предзнаком β коефицијента ($\beta=-,258, p<,01$) и отвореност према искуству ($\beta=,166, p<,05$). Особине личности мајке објасниле су 17,7% варијансе укупног скорa самоефикасности адолесцената. У моделу статистички значајан допринос дају димензије агресивност са негативним предзнаком β коефицијента ($\beta=-,177, p<,005$) и отвореност према искуству ($\beta=,177, p<,05$).

Дакле, отвореност за искуство оца као димензија личности је значајна у предвиђању сва три аспекта (социјални, академски и емоционални) и укупне самоефикасности адолесцената, а позитивна валенца оца је значајна у предвиђању социјалне, емоционалне и укупне самоефикасности адолесцената. Са друге стране, екстраверзија мајке је значајна у предвиђању социјалне самоефикасности адолесцената, агресивност мајке са негативним предзнаком β коефицијента је значајна у предвиђању емоционалне и укупне самоефикасности адолесцената, док је отвореност за искуство мајке значајно у предвиђању социјалне, емоционалне и укупне самоефикасности адолесцената. Када су очеви отворени према искуству, адолесценти ће развити осећај социјалне, академске и емоционалне самоефикасности, а када очеви, поред тога што су отворени за нове идеје, имају и позитивну слику о себи, адолесценти ће развити доживљај социјалне и емоционалне самоефикасности. Када је мајка екстравертна и отворена ка искуству, адолесценти имају доживљај социјалне самоефикасности, а када су мајке отворене према искуству и смирене и сарадљиве, онда ће адолесценти имати доживљај емоционалне самоефикасности.

Из приказаних резултата може се закључити да је друга хипотеза делимично потврђена, односно да су се неке особине личности и оца и мајке показале значајним у предвиђању самоефикасности (социјалне, академске и емоционалне) адолесцената.

3.4. ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА АДОЛЕСЦЕНАТА

Трећа хипотеза од које се кренуло у раду јесте да су особине личности оба родитеља значајне у предвиђању субјективног благостања адолесцената. Ова хипотеза је тестирана помоћу поступка регресионе анализе. У табели 29 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере субјективног благостања адолесцената, а предикторске варијабле особине личности оца.

Табела 29. Мултипла регресиона анализа - особине личности оца као предиктори субјективног благостања адолесцената

Предиктори	Позитиван афективитет	Позитиван став према животу	Субјективно благостање - укупно
	β	β	β
Особине личности оца			
Неуротицизам	-,061	-,119	-,097
Екстраверзија	,211**	,037	,149*
Савесност	-,117	-,083	-,114
Агресивност	,015	-,063	-,022
Отвореност према искуству	,054	,139	,103
Позитивна валенца	,193*	,117	,179*
Негативна валенца	-,148	-,153	-,168*
R^2	,152	,130	,165
Adjusted R^2	,129	,106	,142
F	6,597***	5,490***	7,264***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

У првој регресионој анализи особине оца објасниле су 15,2% варијансе позитивног афективитета адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос даје екстраверзија ($\beta = ,211$, $p < ,01$), а затим позитивна валенца ($\beta = ,193$, $p < ,05$). Особине личности оца објасниле су 13% варијансе позитивног става адолесцената према животу. У моделу ниједна димензија личности оца није дала статистички значајан допринос. Такође, особине личности оца објасниле су 16,5% варијансе укупног скорa субјективног благостања адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос дају позитивна валенца ($\beta = ,178$, $p < ,05$), негативна валенца са негативни предзнаком ($\beta = -,168$, $p < ,05$) и екстраверзија ($\beta = ,149$, $p < ,05$).

У табели 30 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере субјективног благостања адолесцената, а предикторске варијабле особине личности мајке.

Табела 30. Мултипла регресиона анализа - особине личности мајке као предиктори субјективног благостања адолесцената

Предиктори	Позитиван афективитет	Позитиван став према животу	Субјективно благостање - укупно
	β	β	β
Особине личности мајке			
Неуротицизам	-,106	-,063	-,097
Екстраверзија	,256**	,154*	,236**
Савесност	,030	,093	,065
Агресивност	,078	-,008	,044
Отвореност према искуству	,129	,134	,147
Позитивна валенца	,007	,071	,040
Негативна валенца	,032	,013	,027
R^2	,145	,132	,170
Adjusted R^2	,122	,108	,147
F	6,180***	5,541***	7,456***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Особине личности мајке објашњавају 14,5% варијансе позитивног афективитета, а из модела се издвојила димензија екстраверзија ($\beta = ,256$, $p < ,01$) као значајан предиктор у предвиђању позитивног афективитета адолесцената. Такође, особине личности мајке су објасниле 13,2% варијансе позитивног става адолесцената према животу, а као значајан предиктор у предвиђању позитивног става према животу се издвојила димензија екстраверзија ($\beta = ,154$, $p < ,05$). Особине личности мајке објашњавају 17% варијансе укупног сора субјективног благостања адолесцената, а једини статистички значајан допринос даје димензија екстраверзија ($\beta = ,236$, $p < ,01$). Екстраверзија као особина личности мајке се показала као једини значајан предиктор субјективног благостања адолесцената.

Особине личности оца (екстраверзија, позитивна валенца и негативна валенца са негативним предзнаком β коефицијента) су значајне у предвиђању афективне компоненте (позитиван афективитет) и укупног субјективног благостања адолесцената. Екстраверзија мајке као особина личности је значајна у предвиђању и афективне (позитиван афективитет) и когнитивне (позитиван став према животу) компоненте као и укупног субјективног благостања адолесцената. Када су очеви екстравертни и имају позитивну слику о себи, адолесценти извештавају о већем позитивном афективитету. Када су очеви екстравертни, имају високо самопоштовање и емпатију, адолесценти извештавају о већем субјективном благостању. Онда када су мајке социјабилне, оптимистичне и способне да препознају и доживе позитивне емоције,

адолесценти ће остварити позитиван афективитет и позитиван став према животу, односно субјективно благостање.

На основу приказаних резултата може се закључити да је трећа хипотеза такође делимично потврђена, односно да су неке особине личности и оца и мајке значајне у предвиђању субјективног благостања (позитивног афективитета и позитивног става према животу) адолесцената.

3.5. ОСОБИНЕ ЛИЧНОСТИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ ПСИХОПАТСКИХ ТЕНДЕНЦИЈА АДОЛЕСЦЕНАТА

Следећа претпоставка од које се кренуло у раду јесте да су особине личности оба родитеља значајни у предвиђању психопатских тенденција адолесцената. Ова хипотеза је такође тестирана помоћу поступка регресионе анализе. У табели 31 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере психопатских тенденција адолесцената, а предикторске варијабле особине личности оца.

Особине личности оца објасиле су 8,3% варијансе интерперсоналних односа адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос дају позитивна валенца ($\beta=,185, p<,01$) и агресивност ($\beta=,176, p<,01$). Особине личности оца објасиле су 6,2% варијансе психопатског афекта адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос (и једино статистички значајан) даје позитивна валенца ($\beta=,228, p<,01$). У трећој регресионој анализи особине личности оца објасиле су 5% варијансе психопатског животног стила адолесцената. У моделу ниједна варијабла није дала статистички значајан допринос. У четвртој регресионој анализи особине личности оца објасиле су 10,7% варијансе антисоцијалног понашања адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос даје негативна валенца ($\beta =,317, p<,01$). Такође, особине личности оца објасиле су 9,1% варијансе укупног скорa психопатске тенденције адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос (и једино статистички значајан) даје позитивна валенца ($\beta=,173, p<,05$).

Табела 31. Мултипла регресиона анализа - особине личности оца као предиктори психопатских тенденција адолесцената

Предиктори	Интерперс. односи	Психопат. афекат	Животни стил	Антисоц. понашање	Психопат. тенденције - укупно
	β	β	β	β	β
Особине личности оца					
Неуротицизам	-,045	-,016	-,048	,012	-,041
Екстраверзија	,003	-,045	-,009	-,038	-,027
Савесност	,023	-,015	-,146	,092	-,029
Агресивност	,176*	,148	,033	,022	,152
Отвореност према искуству	-,079	-,057	-,029	-,050	-,077
Позитивна валенца	,185*	,228**	,012	-,014	,173*
Негативна валенца	,057	-,089	,093	,317**	,082
R^2	,083	,062	,050	,107	,091
Adjusted R^2	,058	,037	,024	,083	,066
F	3,321***	2,448*	1,934*	4,427***	3,637***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

У табели 32 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере психопатских тенденција адолесцената, а предикторске варијабле особине личности мајке.

Особине личности мајке објасниле су 11,5% варијансе интерперсоналних односа адолесцената. У моделу статистички значајан допринос дају димензије савесност ($\beta = ,153$, $p < ,05$) и агресивност ($\beta = ,304$, $p < ,01$). У другој регресионој анализи особине личности мајке објасниле су 7,6% варијансе психопатског афекта адолесцената, а као значајан предиктор у предвиђању психопатског афекта се издвојила димензија позитивна валенца ($\beta = ,161$, $p < ,05$). У трећој регресионој анализи особине личности мајке су објасниле 6,2% варијансе психопатског животног стила адолесцената, а статистички значајан допринос даје димензија агресивност ($\beta = ,206$, $p < ,01$). Особине личности мајке као модел су објасниле 8,7% варијансе антисоцијалног понашања адолесцената, а као значајан предиктор се издвојила димензија негативна валенца ($\beta = ,278$, $p < ,01$). Такође, особине личности мајке објасниле се 11% варијансе укупног скорa психопатских тенденција адолесцената, а статистички значајан допринос даје димензија агресивност ($\beta = ,256$, $p < ,01$).

Табела 32. Мултипла регресиона анализа - особине личности мајке као предиктори психопатских тенденција адолесцената

Предиктори	Интерперс. односи	Психопат. афекат	Животни стил	Антисоц. понашање	Психопат. тенденције - укупно
	β	β	β	β	β
<i>Особине личности мајке</i>					
Неуротицизам	-,021	-,088	-,062	,084	-,050
Екстраверзија	,046	,074	-,062	-,069	,014
Савесност	,153*	,061	,023	,137	,122
Агресивност	,304**	,150	,206**	-,008	,256**
Отвореност према искуству	-,013	-,135	,123	-,057	-,027
Позитивна валенца	,143	,161*	-,073	,023	,105
Негативна валенца	,017	,096	,112	,278**	,136
R^2	,115	,076	,062	,087	,110
<i>Adjusted R²</i>	,091	,051	,036	,062	,086
<i>F</i>	4,748***	3,014**	2,404*	3,470***	4,478***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Из добијених резултата се може видети да су особине личности оца (агресивност, позитивна и негативна валенца) дале значајан допринос у предвиђању интерперсоналних односа, психопатског афекта, антисоцијалног понашања и укупних психопатских тенденција адолесцената, док су особине личности мајке (савесност, агресивност, позитивна и негативна валенца) дале допринос у предвиђању свих аспеката психопатских тенденција и психопатских тенденција адолесцената укупно. Када очеви испољавају агресивност, адолесценти могу показивати психопатске интерперсоналне односе. Уколико очеви имају прецењене идеје о властитој важности, могуће је да адолесценти испољавају психопатске интерперсоналне односе, психопатски афекат и психопатске тенденције уопште. Онда када су очеви склони манипулацији, адолесценти могу показивати антисоцијалне тенденције у понашању. Када су мајке савесне, адолесценти могу да испоље психопатске интерперсоналне односе. Уколико мајке показују високу агресивност, постоји могућност да адолесценти испољавају интерперсоналне односе, психопатски животни стил и психопатске тенденције уопште. Када мајке показују високу позитивну валенцу у виду нарцистичких тенденција, онда ће адолесценти испољити психопатски афективитет, а када су мајке склоне манипулацији онда адолесценти могу испољити антисоцијално понашање.

Приказани резултати показују да су неке особине личности оца и мајке значајне у предвиђању психопатских тенденција адолесцената чиме је четврта хипотеза делимично потврђена.

3.6. ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ САМОЕФИКАСНОСТИ АДОЛЕСЦЕНАТА

Очекивано је да ће се васпитни стилови оба родитеља (добијени методом самопроцене), показати значајним у предвиђању самоефикасности (академске, социјалне и емоционалне) адолесцената. Ова хипотеза тестирана је помоћу поступка регресионе анализе. У табели 33 приказани су резултати регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере самоефикасности адолесцената, а предикторске варијабле васпитни стилови оца.

Табела 33. Мултипла регресиона анализа - васпитни стилови оца као предиктори самоефикасности адолесцената

Предиктори	Социјална самоефик.	Академска самоефик.	Емоционална самоефик.	Самоефик. - укупно
	β	β	β	β
Васпитни стилови оца				
Повезаност	,146	,199*	,152	,208*
Регулација	,061	,080	,039	,075
Аутономија	,204**	,142	,148	,199*
Принуда	-,139	,022	-,151	-,105
Вербална хостилност	,055	-,088	-,063	-,042
Необјашњавање	,130	,062	,145	,136
Пермисивност	-,112	-,111	-,083	-,126*
R^2	,126	,113	,104	,164
Adjusted R^2	,103	,089	,080	,141
F	5,348***	4,734***	4,301***	7,216***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Васпитни стилови оца објаснили су 12,6% варијансе социјалне самоефикасности адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос даје аутономија ($\beta = ,204$, $p < ,01$). У другој регресионој анализи васпитни стилови оца објаснили су 11,3% варијансе академске самоефикасности адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос (и једино статистички значајан) даје повезаност ($\beta = ,199$, $p < ,01$). Васпитни стилови оца објаснили су 10,4% варијансе емоционалне самоефикасности адолесцената. У моделу ниједан аспект васпитних стилова није дао статистички значајан допринос. Васпитни стилови оца као модел објаснили су 16,4% варијансе укупног скорa самоефикасности адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос даје повезаност ($\beta = ,208$, $p < ,05$), аутономија ($\beta = ,199$, $p < ,05$) и пермисивност са негативним предзнаком ($\beta = -,126$, $p < ,05$).

У табели 34 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере самоефикасности адолесцената, а предикторске варијабле васпитни стилови мајке.

Табела 34. Мултипла регресиона анализа - васпитни стилови мајке као предиктори самоефикасности адолесцената

Предиктори	Социјална самоефик.	Академска самоефик.	Емоционална самоефик.	Самоефик. - укупно
	β	β	β	β
Васпитни стилови мајке				
Повезаност	,061	-,111	,008	-,027
Регулација	,109	,126	,008	,101
Аутономија	,225**	,222**	,204**	,267**
Принуда	-,087	-,055	-,247**	-,159*
Вербална хостилност	,035	-,120	,011	-,031
Необјашњавање	,081	,063	,199	,138
Пермисивност	-,038	-,116	-,079	-,099
R^2	,105	,092	,088	,119
Adjusted R^2	,081	,067	,063	,095
F	4,348***	3,757***	3,565***	5,027***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Васпитни стилови мајке као модел су објаснили 10,5% варијансе социјалне самоефикасности адолесцената, а као значајан предиктор се издвојила аутономија ($\beta = ,225$, $p < ,01$). У другој регресионој анализи васпитни стилови мајке су објаснили 9,2% варијансе академске самоефикасности адолесцената, а статистички значајан допринос је дала такође аутономија ($\beta = ,222$, $p < ,01$). У трећој регресионој анализи васпитни стилови мајке објаснили су 8,8% варијансе емоционалне самоефикасности адолесцената, а статистички значајан допринос дали су аутономија ($\beta = ,204$, $p < ,01$) и принуда са негативним предзнаком ($\beta = -,247$, $p < ,01$). У четвртој регресионој анализи васпитни стилови мајке објаснили су 11,9% варијансе укупног скорa самоефикасности адолесцената, а статистички значајан допринос дали су аутономија ($\beta = ,267$, $p < ,01$) и принуда са негативним предзнаком ($\beta = -,159$, $p < ,05$).

Ауторитативни васпитни стил оца (повезаност, аутономија) даје значајан допринос у предвиђању социјалне, академске и укупне самоефикасности адолесцената, док пермисивни васпитни стил оца са негативним предзнаком β коефицијента даје допринос у предвиђању укупне самоефикасности адолесцената. Ауторитативни васпитни стил мајке (аутономија) је значајан у предвиђању свих аспеката самоефикасности и самоефикасности адолесцената укупно. Уколико

отац себе перципира као емоционално близак у односу са дететом, адолесценти ће развити доживљај академске и укупне самоефикасности. Онда када је отац подржавајући и подстиче дететову аутономију, адолесценти ће имати доживљај социјалне и укупне самоефикасности. Када је отац укључен, топао и подржавајући, адолесценти ће имати доживљај самоефикасности укупно. Када мајка подржава аутономију воље и размену мишљења, адолесценти ће имати доживљај социјалне, академске, емоционалне и укупне самоефикасности. Уколико мајка избегава физичко кажњавање како би се постигла очекивана послушност, адолесценти ће имати доживљај емоционалне и укупне самоефикасности.

На основу наведених резултата може се закључити да су неки васпитни стилови оца и мајки, процењени од њих самих, значајни у предвиђању самоефикасности (социјалне, академске и емоционалне) адолесцената, чиме је пета хипотеза делимично потврђена.

3.7. ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА АДОЛЕСЦЕНАТА

Следећа хипотеза од које се кренуло у раду односила се на то да ће се васпитни стилови оба родитеља (добијени методом самопроцене), показати значајним у предвиђању субјективног благостања адолесцената. Ова хипотеза је проверена помоћу поступка регресионе анализе. У табели 35 приказани су резултати регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере субјективног благостања адолесцената, а предикторске варијабле васпитни стилови оца.

Табела 35. Мултипла регресиона анализа - васпитни стилови оца као предиктори субјективног благостања адолесцената

Предиктори	Позитиван афективитет.	Позитиван став према животу	Субјективно благостање - укупно
	β	β	β
Васпитни стилови оца			
Повезаност	,359***	,325***	,386***
Регулација	-,006	,057	,025
Аутономија	,054	,068	,068
Принуда	-,095	,064	-,027
Вербална хостилност	,099	,000	,061
Необјашњавање	,120	,000	,074
Пермисивност	-,085	-,022	-,064
R^2	,142	,141	,172
Adjusted R^2	,118	,118	,150
F	6,104***	6,096***	7,687***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

У првој регресионој анализи васпитни стилови оца објаснили су 14,2% варијансе позитивног афективитета адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос (и једино статистички значајан) даје повезаност ($\beta = ,359$, $p < ,001$). У другој регресионој анализи васпитни стилови оца објаснили су 14,1% варијансе позитивног става адолесцената према животу. У моделу највећи јединствени допринос (и једино статистички значајан) даје повезаност ($\beta = ,325$, $p < ,001$). У трећој регресионој анализи васпитни стилови родитеља објаснили су 17,2% варијансе укупног скорa субјективног благостања адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос (и једино статистички значајан) даје повезаност ($\beta = ,386$, $p < ,001$). Повезаност као аспект ауторитативног васпитног стила оца је једини значајан предиктор субјективног благостања адолесцената.

У табели 36 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере субјективног благостања адолесцената, а предикторске варијабле васпитни стилови мајке.

Табела 36. Мултипла регресиона анализа - васпитни стилови мајке као предиктори субјективног благостања адолесцената

Предиктори	Позитиван афективитет	Позитиван став према животу	Субјективно благостање - укупно
	β	β	β
Васпитни стилови мајке			
Повезаност	,073	,139*	,115
Регулација	,011	,037	,025
Аутономија	,169*	,155*	,183*
Принуда	-,117	-,064	-,105
Вербална хостилност	,124	,053	,103
Необјашњавање	,086	,091	,099
Пермисивност	-,008	-,028	-,020
R^2	,060	,071	,080
Adjusted R^2	,035	,046	,055
F	2,390*	2,854**	3,221**

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Васпитни стилови мајке као модел су објаснили 6% варијансе позитивног афективитета, а као значајан предиктор се издвојила аутономија ($\beta = .169$, $p < .05$). У другој регресионој анализи васпитни стилови мајке су објаснили 7,1% варијансе позитивног става према животу, а статистички значајан допринос су дали повезаност ($\beta = .139$, $p < .05$) и аутономија ($\beta = .155$, $p < .05$). У трећој регресионој анализи васпитни стилови мајке објашњавају 8% варијансе укупног скорa субјективног благостања, а статистички значајан допринос је дала аутономија ($\beta = .183$, $p < .005$).

Ауторитативни васпитни стил оца (повезаност) и ауторитативни васпитни стил мајке (повезаност, аутономија) дају значајан допринос у предвиђању и афективне (позитивни афективитет) и когнитивне компоненте (позитивни став према животу) субјективног благостања као и субјективног благостања адолесцената укупно. Када је отац подржавајући и када је емоционално повезан са дететом, адолесценти ће испољити позитиван афективитет и позитиван став према животу, односно оствариће субјективно благостање. Мајчина емоционална подршка и топлина у васпитању допринеће испољавању позитивног става адолесцената према животу, а када мајка уважава потребе и мишљење адолесцената приликом доношења одлука важних за породицу у целини, онда ће адолесценти испољити позитиван афективитет, позитиван став према животу, односно субјективно благостање у целини.

Дакле, неки васпитни стилови оба родитеља су значајни у предвиђању субјективног благостања (позитивног афективитета и позитивног става према животу) адолесцената, чиме је шеста хипотеза делимично потврђена.

3.8. ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ ПСИХОПАТСКИХ ТЕНДЕНЦИЈА АДОЛЕСЦЕНАТА

Седма хипотеза у раду се односила на то да ће се васпитни стилови оба родитеља (добити методом самопроцене), показати значајним у предвиђању психопатских тенденција адолесцената. Ова хипотеза тестирана је помоћу поступка регресионе анализе. У табели 37 приказани су резултати регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере психопатских тенденција адолесцената, а предикторске варијабле васпитни стилови оца.

Табела 37. Мултипла регресиона анализа - васпитни стилови оца као предиктори психопатских тенденција адолесцената

Предиктори	Интерперс. односи	Психопат. афекат	Животни стил	Антисоц. понашање	Психопат. тенденције - укупно
	β	β	β	β	β
Васпитни стилови оца					
Повезаност	-,051	,136	-,130	-,073	-,026
Регулација	-,058	-,100	-,051	-,080	-,098
Аутономија	-,054	-,072	,099	-,056	-,032
Принуда	,142	-,117	,091	,138	,073
Вербална хостилност	,045	,112	,076	-,060	,076
Необјашњавање	-,042	,100	-,033	,099	,027
Пермисивност	,076	-,015	,087	,036	,066
R^2	,050	,032	,043	,093	,049
Adjusted R^2	,024	,006	,017	,068	,023
F	1,919	1,227	1,639	3,776**	1,864

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

У првој, другој, трећој и петој регресионој анализи васпитни стилови оца нису статистички значајни у предвиђању интерперсоналних односа, психопатског афекта, животног стила и укупног скорa психопатских тенденција адолесцената. У четвртој регресионој анализи васпитни стилови оца објаснили су 9,3% варијансе антисоцијалног понашања адолесцената. Међутим, у моделу ниједан аспект васпитних стилова оца није дао статистички значајан допринос.

У табели 38 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере психопатских тенденција адолесцената, а предикторске варијабле васпитни стилови мајке.

Табела 38. Мултипла регресиона анализа - васпитни стилови мајке као предиктори психопатских тенденција адолесцената

Предиктори	Интерперс. односи	Психопат. афекат	Животни стил	Антисоц. понашање	Психопат. тенденције - укупно
	β	β	β	β	β
Васпитни стилови мајке					
Повезаност	,116	,077	-.095	-.008	,050
Регулација	,035	-,103	,081	-,040	-,004
Аутономија	-,178*	-,096	-,065	-,188*	-,181*
Принуда	-,018	-,253**	-,040	,018	-,118
Вербална хостилност	,131	,118	,054	-,078	,108
Необјашњавање	,039	,214**	,074	,055	,132
Пермисивност	,090	,061	,136*	,105	,112*
R²	,062	,081	,049	,059	,075
Adjusted R²	,037	,057	,023	,033	,050
F	2,466*	3,276**	1,915	2,318*	2,962**

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Васпитни стилови мајке су објаснили 6,2% варијансе интерперсоналних односа адолесцената, а као значајан предиктор се издвојила аутономија са негативним предзнаком ($\beta = -.178$, $p < .05$). Такође, васпитни стилови мајке објаснили су 8,1% варијансе психопатског афекта адолесцената, а као значајни предиктори су се издвојили принуда са негативним предзнаком ($\beta = -.253$, $p < .01$) и необјашњавање ($\beta = -.214$, $p < .01$). Васпитни стилови мајке нису статистички значајни у предвиђању психопатског животног стила адолесцената. У четвртој регресионој анализи васпитни стилови мајке су објаснили 5,9% варијансе антисоцијалног понашања адолесцената, а значајан статистички допринос је дала аутономија са негативним предзнаком ($\beta = -.188$, $p < .05$). У петој регресионој анализи васпитни стилови мајке су објаснили 7,5% варијансе укупног скорa психопатских тенденција адолесцената, а статистички значајан допринос дају аутономија са негативним предзнаком ($\beta = -.181$, $p < .05$) и пермисивност ($\beta = .112$, $p < .05$).

Васпитни стилови оца су као модел значајни у предвиђању психопатских тенденција адолесцената, али се ни један аспект васпитних стилова није издвојио као значајан предиктор. Са друге стране, васпитни стилови мајке су значајни у предвиђању интерперсоналних односа, психопатског афекта, антисоцијалног понашања и укупног скорa психопатских тенденција адолесцената. Када мајка уважава мишљење адолесцената, они ће показати лошу контролу агресивности и склоност ка криминогеном понашању. Када мајка у свом васпитању примењују физичку казну, адолесценти ће показивати хладнокрвност, површан афекат и недостатак кривике

и кајања. Уколико мајка објашњава разлоге зашто дете нешто треба да уради и како треба да се понаша, адолесценти неће испољити психопатски афекат.

Ако се има у виду да су се само неки аспекти васпитних стилова мајке показали значајни у предвиђању психопатских тенденција (интерперсонални односи, психопатски афекат, антисоцијално понашање) адолесцената, може се закључити да је седма хипотеза делимично потврђена.

3.9. ПРОЦЕЊЕНИ ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ САМОЕФИКАСНОСТИ АДОЛЕСЦЕНАТА

Једна од претпоставки у раду је била и та да ће се васпитни стилови оба родитеља (процењени од стране адолесцената), показати значајним у предвиђању самоефикасности (академске, социјалне и емоционалне) адолесцената. Ова хипотеза тестирана је помоћу поступка мултипле регресионе анализе. У табели 39 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере самоефикасности адолесцената, а предикторске варијабле васпитни стилови оца процењени од стране адолесцената.

Табела 39. Мултипла регресиона анализа - процењени васпитни стилови оца као предиктор самоефикасности адолесцената

Предиктори	Социјална самоефик.	Академска самоефик.	Емоционална самоефик.	Самоефик. - укупно
	β	β	β	β
Васпитни стилови оца				
Повезаност	,064	,090	,087	,097
Регулација	,135	,264**	,153	,232**
Аутономија	,211**	,106	,149*	,187*
Принуда	-,014	,074	-,103	-,013
Вербална хостилност	,064	-,223**	,000	-,075
Необјашњавање	-,129	-,110	-,054	-,125
Пермисивност	-,107	-,035	-,155*	-,118
R^2	,140	,212	,138	,228
Adjusted R^2	,117	,191	,114	,207
F	6,018***	9,932***	5,882***	10,912***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Васпитни стилови оца перципирани од стране адолесцената објаснили су 14% варијансе социјалне самоефикасности адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос (и једино статистички значајан) даје аутономија ($\beta = ,211$, $p < ,01$). Такође, васпитни стилови оца процењени

од стране адолесцената објаснили су 21,2% варијансе академске самоефикасности адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос дају регулација ($\beta=,264, p<,01$) и вербална хостилност са негативним предзнаком ($\beta=-,223, p<,01$). У трећој регресионој анализи васпитни стилови оца процењени од стране адолесцената објаснили су 13,8% варијансе емоционалне самоефикасности адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос даје аутономија ($\beta=,149, p<,05$), и пермисивност са негативним предзнаком ($\beta=-,155, p<,05$). У четвртој регресионој анализи васпитни стилови оца процењени од стране адолесцената објаснили су 22,8% варијансе укупног скорa самоефикасности адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос даје регулација ($\beta=,232, p<,01$) и аутономија ($\beta =,187, p<,01$).

У табели 40 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере самоефикасности адолесцената, а предикторске варијабле васпитни стилови мајке процењени од стране адолесцената.

Табела 40. Мултипла регресиона анализа - процењени васпитни стилови мајке као предикторсамоефикасности адолесцената

Предиктори	Социјална самоефик.	Академска самоефик.	Емоционална самоефик.	Самоефик. - укупно
	β	β	β	β
Васпитни стилови мајке				
Повезаност	,037	,053	,014	,045
Регулација	,128	,260**	,075	,195**
Аутономија	,272**	,103	,182*	,223**
Принуда	-,046	,135	-,175*	-,033
Вербална хостилност	-,036	-,125	,077	-,039
Необјашњавање	,050	-,193*	,009	-,061
Пермисивност	-,046	-,082	-,053	-,074
R²	,149	,170	,083	,173
Adjusted R²	,127	,149	,058	,150
F	6,553***	7,645***	3,362***	7,757***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Васпитни стилови мајке процењени од стране адолесцената као модел објаснили су 14,9% варијансе социјалне самоефикасности адолесцената, а статистички значајан допринос је дала аутономија ($\beta=,272 p<,01$). У другој регресионој анализи васпитни стилови мајке процењени од адолесцената објаснили су 17% варијансе академске самоефикасности адолесцената, а статистички значајан допринос дају регулација ($\beta=,260, p<,01$) и необјашњавање са негативним предзнаком ($\beta=-,193, p<,05$). У трећој регресионој анализи васпитни стилови мајке процењени од стране адолесцената објаснили су 8,3% варијансе емоционалне самоефикасности адолесцената, а

статистички значајан допринос дају аутономија ($\beta=,182, p<,05$) и принуда са негативним предзнаком ($\beta=-,175, p<,05$). У четвртој регресионој анализи васпитни стилови мајке процењени од стране адолесцената су објаснили 17,3% варијансе укупног скорa субјективног благостања адолесцената, а као значајни предиктори су се издвојили регулација ($\beta=,195, p<,01$) и аутономија ($\beta=,223, p<,01$).

Ауторитативни васпитни стил оца и мајке (регулација, аутономија), перципирани од стране адолесцената, значајни су у предвиђању самоефикасности (социјалне, академске, емоционалне) адолесцената. Вербална хостилност оца са негативним предзнаком β коефицијента, као аспект ауторитарног васпитног стила даје значајан допринос у предвиђању академске и укупне самоефикасности адолесцената, док пермисивност оца са негативним предзнаком β коефицијента даје значајан допринос у предвиђању емоционалне самоефикасности адолесцената. Принуда са негативним предзнаком β коефицијента, као аспект ауторитарног васпитног стила мајке, даје значајан допринос у предвиђању емоционалне самоефикасности адолесцената, док необјашњавање са негативним предзнаком β коефицијента, као аспект ауторитарног васпитног стила мајке, даје значајан допринос у предвиђању академске самоефикасности адолесцената. Када је отац перципиран као родитељ који објашњава разлоге због чега се нешто тражи и очекује од детета, због чега је поштовање правила важно, онда ће адолесценти постићи академску и укупну самоефикасност. Уколико је отац перципиран као родитељ који уважава мишљење и потребе детета приликом доношења важних одлука за породицу, адолесценти ће постићи социјалну, емоционалну и укупну самоефикасност. Међутим, када је отац критички настројен према детету, адолесцент ће бити мање академски самоефикасан, а када је отац пермисиван, адолесценти неће постићи емоционалну самоефикасност. Када адолесценти мајку перципирају као неког ко им објашњава правила и везу између понашања и последица тог понашања, адолесценти ће показати већу академску и укупну самоефикасност. Када је мајка перципирана као неко коме је стало до дететовог мишљења, адолесценти ће имати осећај социјалне и емоционалне самоефикасности. Међутим, када мајка користи физичку казну у васпитању, адолесценти ће бити мање емоционално самоефикасни, а када мајка не објашњава правила која намеће детету, онда ће адолесценти бити мање академски самоефикасни.

Имајући у виду да су само неки аспекти васпитних стилова оца и мајке (процењени од стране адолесцената), значајним у предвиђању самоефикасности (академске, социјалне и емоционалне) адолесцената, можемо закључити да је осма хипотеза делимично потврђена.

3.10. ПРОЦЕЊЕНИ ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА АДОЛЕСЦЕНАТА

Следећа хипотеза у раду је била да ће се васпитни стилови оба родитеља (процењени од стране адолесцената), показати значајним у предвиђању субјективног благостања адолесцената. У табели 41 приказани су резултати мултипле регресионе анализе, помоћу које је тестирана хипотеза, а у којој су критеријумске варијабле биле мере субјективног благостања адолесцената, а предикторске варијабле васпитни стилови оца процењени од стране адолесцената.

Табела 41. Мултипла регресиона анализа - процењени васпитни стилови оца као предиктори субјективног благостања адолесцената

Предиктори	Позитиван	Позитиван став	Субјективно
	афективитет.	према животу	благостање - укупно
	β	β	β
Васпитни стилови оца			
Повезаност	,214**	,113	,189*
Регулација	,019	,216**	,120
Аутономија	,111	,131	,135*
Принуда	,058	,050	,061
Вербална хостилност	,058	,012	,042
Необјашњавање	-,154	-,126	-,159
Пермисивност	,005	-,030	-,012
R^2	,122	,163	,170
Adjusted R^2	,098	,141	,147
F	5,130***	7,196***	7,547***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Васпитни стилови оца процењени од стране адолесцената објаснили су 12,2% варијансе позитивног афективитета адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос (и једино статистички значајан) даје повезаност ($\beta = ,214$, $p < ,01$). У другој регресионој анализи васпитни стилови оца процењени од стране адолесцената објаснили су 16,3% варијансе позитивног става адолесцената према животу. У моделу највећи јединствени допринос (и једино статистички значајан) даје регулација ($\beta = ,216$, $p < ,01$). У трећој регресионој анализи васпитни стилови оца процењени од стране адолесцената објаснили су 17% варијансе укупног скорa субјективног благостања адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос даје повезаност ($\beta = ,189$, $p < ,05$) и аутономија ($\beta = ,135$, $p < ,05$).

У табели 42 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере субјективног благостања адолесцената, а предикторске варијабле васпитни стилови мајке процењени од стране адолесцената.

Табела 42. Мултипла регресиона анализа - процењени васпитни стилови мајке као предиктори субјективног благостања адолесцената

Предиктори	Позитиван афективитет	Позитиван став према животу	Субјективно благостање - укупно
	β	β	β
Васпитни стилови мајке			
Повезаност	,090	,161*	,137
Регулација	,078	,122	,109
Аутономија	,143	,102	,140
Принуда	,028	,051	,043
Вербална хостилност	,052	,033	,049
Необјашњавање	-,026	-,051	-,042
Пермисивност	-,028	-,029	-,032
R²	,066	,100	,100
Adjusted R²	,040	,076	,075
F	2,614**	4,146***	4,126***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Васпитни стилови мајке процењени од стране адолесцената су објаснили 6,6% варијансе позитивног афективитета адолесцената, али ни један аспект васпитних стилова не даје статистички значајан допринос. У другој регресионој анализи васпитни стилови мајке процењени од стране адолесцената објаснили су 10% варијансе позитивног става адолесцената према животу, а статистички значајан допринос даје повезаност ($\beta = ,161$, $p < ,05$). У трећој регресионој анализи васпитни стилови мајке процењени од стране адолесцената су објаснили 10% варијансе укупног скорa субјективног благостања адолесцената, али се ниједан аспект васпитних стилова није издвојио као значајан предиктор. Дакле, повезаност као аспект ауторитативног васпитног стила мајке је значајан предиктор когнитивне компоненте субјективног благостања адолесцената.

Ауторитативни васпитни стил оца (повезаност, регулација, аутономија), перципиран од стране адолесцената, значајан је у предвиђању и афективне (позитиван афективитет) и когнитивне компоненте (позитиван став према животу) субјективног благостања адолесцената, као и субјективног благостања адолесцената укупно. Ауторитативни васпитни стил мајке (повезаност), перципиран од стране адолесцената, даје значајан допринос у предвиђању само когнитивне компоненте (позитиван став према животу) субјективног благостања адолесцената. Када је отац

перципиран као подржавајући и емоционално топао, адолесценти ће испољити позитиван афективитет, односно остварити субјективно благостање. Када је отац перципиран као родитељ који указује на повезаност дечијих поступака и последица, онда ће адолесценти испољити позитиван став према животу, а када је отац процењен као неко ко подржава аутономију, адолесценти ће постићи веће субјективно благостање. Када је мајка перципирана као емоционално топла и блиска, адолесценти ће испољити позитиван став према животу.

На основу приказаних резултата може се закључити да су само неки аспекти васпитних стилова оца и мајке (процењени од стране адолесцената) значајни у предвиђању субјективног благостања адолесцената, чиме је девета хипотеза делимично потврђена.

3.11. ПРОЦЕЊЕНИ ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО ПРЕДИКТОРИ ПСИХОПАТСКИХ ТЕНДЕНЦИЈА АДОЛЕСЦЕНАТА

Десета хипотеза од које се кренуло у раду односила се на то да ће се васпитни стилови оба родитеља (процењени од стране адолесцената), показати значајним у предвиђању психопатских тенденција адолесцената. Ова хипотеза тестирана је помоћу поступка регресионе анализе. У табели 43 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере психопатских тенденција адолесцената, а предикторске варијабле васпитни стилови оца процењени од стране адолесцената.

Васпитни стилови оца процењени од стране адолесцената као модел објаснили су 10,4% варијансе интерперсоналних односа адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос даје вербална хостилност ($\beta=,223, p<,01$), статистички значајан допринос даје још и регулација са негативним предзнаком β коефицијента ($\beta=-,238, p<,01$). У другој регресионој анализи васпитни стилови оца процењени од стране адолесцената нису статистички значајни у предвиђању психопатског афекта адолесцената. У трећој регресионој анализи васпитни стилови оца процењени од стране адолесцената објаснили су 8,5% варијансе психопатског животног стила адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос даје регулацијаса негативним предзнаком ($\beta=-,176, p<,05$), статистички значајан допринос даје још и вербална хостилност ($\beta=,176, p<,05$). У четвртој регресионој анализи васпитни стилови оца процењени од стране адолесцената објаснили су 9,9% варијансе антисоцијалног понашања адолесцената. У моделу највећи

јединствени допринос (и једино статистички значајан) даје принуда ($\beta = ,230, p < ,01$). У петој регресионој анализи васпитни стилови оца процењени од стране адолесцената објаснили су 9,3% варијансе укупног скорa психопатских тенденција адолесцената. У моделу највећи јединствени допринос даје вербална хостилност ($\beta = ,205, p < ,01$) и регулација са негативним предзнаком ($\beta = -,176, p < ,05$).

Табела 43. Мултипла регресиона анализа - процењени васпитни стилови оца као предиктори психопатских тенденција адолесцената

Предиктори	Интерперс. односи	Психопат. афекат	Животни стил	Антисоц. понашање	Психопат. тенденције - укупно
	β	β	β	β	β
Васпитни стилови оца					
Повезаност	-,051	-,024	-,068	,140	-,027
Регулација	-,238**	,017	-,176*	-,094	-,176*
Аутономија	,102	-,056	,012	-,140	,001
Принуда	,089	-,041	,127	,230**	,109
Вербална хостилност	,223**	,139	,176*	-,038	,205**
Необјашњавање	-,039	,016	-,102	,093	-,030
Пермисивност	,048	-,044	,075	-,076	,013
R^2	,104	,023	,085	,099	,093
Adjusted R^2	,080	-,003	,061	,074	,068
F	4,313***	,874	3,460**	4,077**	3,751**

* $p < ,05$, ** $p < ,01$, *** $p < ,001$

У табели 44 приказани су резултати мултипле регресионе анализе у којој су критеријумске варијабле биле мере психопатских тенденција адолесцената, а предикторске варијабле васпитни стилови мајке процењени од стране адолесцената.

У првој регресионој анализи васпитни стилови мајке процењени од стране адолесцената објаснили су 5,6% варијансе интерперсоналних односа, али ни један аспект васпитних стилова није дао статистички значајан допринос. У другој и четвртој регресионој анализи васпитни стилови мајке процењени од стране адолесцената нису статистички значајни у предвиђању психопатског афекта и антисоцијалног понашања адолесцената. У трећој регресионој анализи васпитни стилови мајке процењени од стране адолесцената објаснили су 8,5% варијансе психопатског животног стила, али ниједан аспект васпитних стилова није дао статистички значајан допринос. У петој регресионој анализи васпитни стилови мајке процењени од стране адолесцената објаснили су 6,3% варијансе укупног скорa психопатских тенденција адолесцената, али ниједан аспект васпитних стилова није дао статистички значајан допринос.

Табела 44. Мултипла регресиона анализа - процењени васпитни стилови мајки као предиктори психопатских тенденција адолесцената

Предиктори	Интерперс. односи	Психопат. афекат	Животни стил	Антисоц. понашање	Психопат. тенденције - укупно
	β	β	β	β	β
Васпитни стилови мајке					
Повезаност	,023	,016	-,118	-,040	-,029
Регулација	-,121	,014	-,140	-,065	-,105
Аутономија	-,032	-,093	,083	-,037	-,034
Принуда	,019	-,122	,052	,026	-,017
Вербална хостилност	,093	,082	,096	-,034	,098
Необјашњавање	,103	,066	,085	,105	,116
Пермисивност	,076	,059	,091	,007	,088
R²	,056	,022	,085	,031	,063
Adjusted R²	,031	-,004	,061	,005	,037
F	2,206*	,834	3,458**	1,175	2,456*

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Када адолесценти процењују васпитне стилове својих родитеља, показало се да је ауторитативни васпитни стил оца (регулација) са негативним предзнаком β коефицијента значајан у предвиђању интерперсоналних односа, психопатског животног стила и укупних психопатских тенденција адолесцената, док је ауторитарни васпитни стил оца (принуда, вербална хостилност) значајан у предвиђању интерперсоналних односа, психопатског животног стила, антисоцијалног понашања и укупних психопатских тенденција адолесцената. Када је отац перципиран као родитељ са регулацијом у васпитању, који наводи разлоге због чега се нешто тражи и очекује од детета, онда адолесценти неће испољити психопатске интерперсоналне односе, животни стил и психопатске тенденције уопште, у смислу немогућности контроле агресивности, испољавања манипулативности и склоности ка криминогеном понашању. Када отац примењује физичко кажњавање у васпитању, постоји могућност да адолесценти испоље тенденцију ка антисоцијалном понашању. Када је отац перципиран као критички настројен према детету, адолесценти ће испољити психопатске интерперсоналне односе, животни стил, односно психопатске тенденције уопште. Са друге стране, васпитни стилови мајке су се као модел показали значајни у предвиђању психопатских тенденција адолесцената, али се ниједан аспект васпитних стилова није издвојио као значајан предиктор.

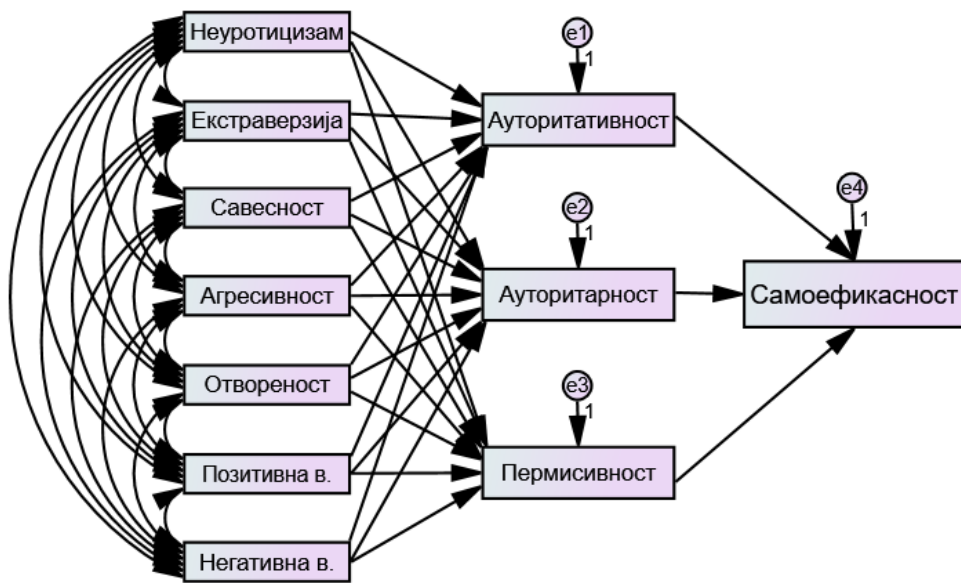
Добијени резултати показују да су само неки аспекти васпитних стилова родитеља (процењени од стране адолесцената) значајни у предвиђању психопатских тенденција адолесцената, чиме је десета хипотеза делимично потврђена.

3.12. ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА КАО МЕДИЈАТОРИ ОДНОСА ОСОБИНА ЛИЧНОСТИ РОДИТЕЉА И САМОЕФИКАСНОСТИ, СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА И ПСИХОПАТСКИХ ТЕНДЕНЦИЈА АДОЛЕСЦЕНАТА

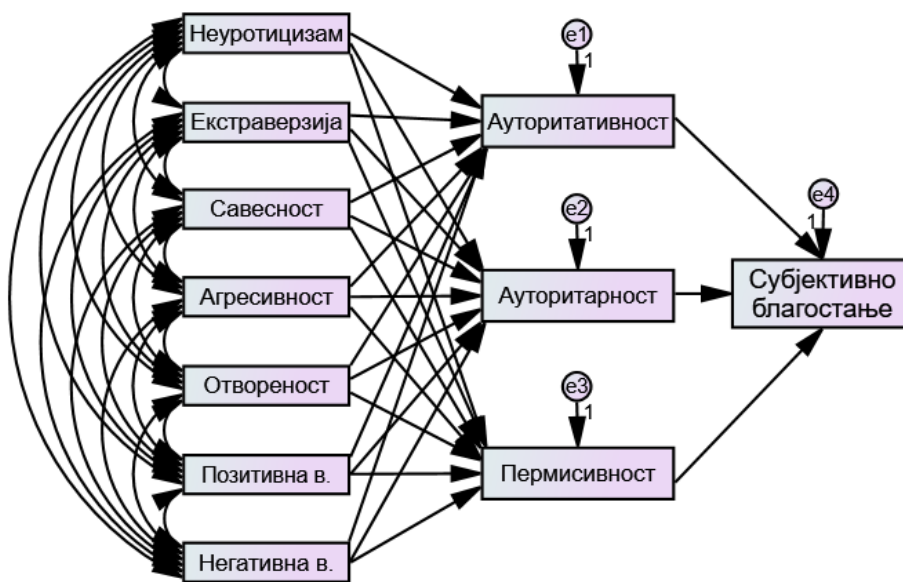
У раду је претпостављено да су васпитни стилови родитеља значајни медијатори односа особина личности родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената.

Да би се ова хипотеза проверила, тестирано је шест структуралних модела:

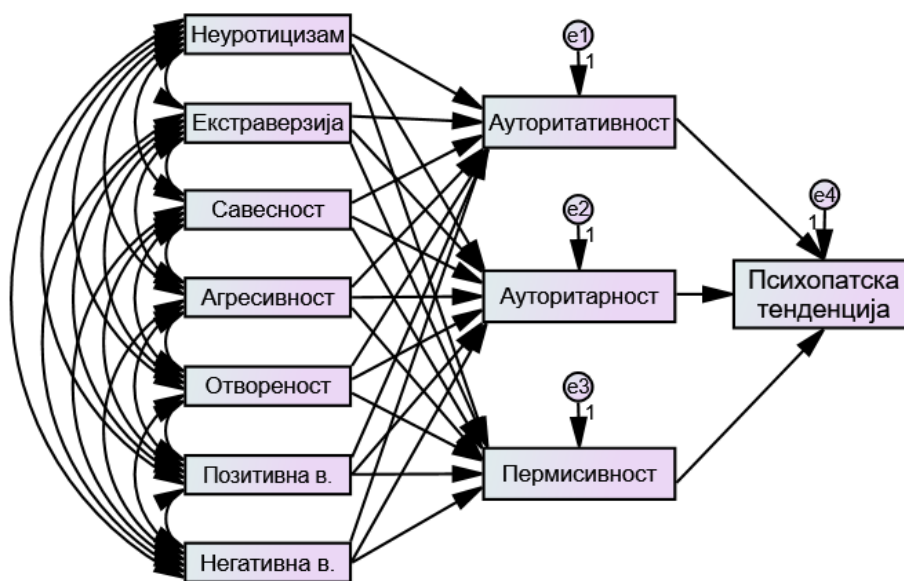
- ✓ У првом и другом моделу предикторске варијабле су биле особине личности родитеља, као медијаторске варијабле су постављени васпитни стилови родитеља, док је за критеријумску варијаблу постављен укупан скор самоефикасности адолесцената. Прво модел је тестиран за очеве, а други за мајке. Приказ овог модела дат је на слици 19.
- ✓ У трећем и четвртном моделу предикторске варијабле су биле особине личности родитеља, као медијаторске варијабле су постављени васпитни стилови родитеља, док је за критеријумску варијаблу постављен укупан скор субјективног благостања адолесцената. Трећи модел је тестиран за очеве, а четврти за мајке. Приказ овог модела дат је на слици 20.
- ✓ У петом и шестом моделу предикторске варијабле су биле особине личности родитеља, као медијаторске варијабле су постављени васпитни стилови родитеља, док је за критеријумску варијаблу постављен укупан скор психопатски тенденција адолесцената. Пети модел је тестиран за очеве, а шести за мајке. Приказ овог модела дат је на слици 21.

Слика 19. Модел за предвиђање самоефикасности адолесцената

Слика 20. Модел за предвиђање субјективног благостања адолесцената

Слика 21. Модел за предвиђање психопатских тенденција адолесцената

Матрицу коваријансе анализирали смо уз помоћ програма AMOS 18.0. Хуи Бентлер (Hu & Bentler, 1998; Hu & Bentler, 1999), на основу својих веома опсежних истраживања о граничним критеријумима фит индекса, сматрају да када се за процену модела користи Maximumlikelihood метод потребно је навести вредности индекса TLI, IFI, CFI, RMSEA и SRMR, с тим што су TLI и RMSEA мање пожељни када је реч о малим узорцима. У складу са овим препорукама више индекса погодности су употребљени за процену погодности модела: „Такер-Луисов индекс“ (eng. Tucker-Lewis index - TLI), Боленов „Инкрементални фит индекс“ (eng. Incremental fit index - IFI), „Компаративни фит индекс“ (eng. Comparative fit index - CFI), „Квадратни корен просечне квадрираних грешке апроксимације“ (eng. Root-mean-square error of approximation - RMSEA), Стандардизовани квадратни корен резидуала (eng. Standardized Root Mean Square Residual - SRMR). TLI, IFI и CFI изнад 0.90 указују да је модел врло погодан подацима (Hu & Bentler, 1998; Hu & Bentler, 1999; Kline, 2005). Вредности RMSEA и SRMR испод 0.10 се узимају као прихватљиве (Burne, 1998; Hu & Bentler, 1999; Russell, 2002). Резултати тестираних модела приказани су у табели 45.

Табела 45. Индекси погодности (фита) за тестиране моделе

Модел	TLI	IFI	CFI	RMSEA	SRMR
1. Самоефикасност (отац)	0,82	0,98	0,98	0,11	0,04
2. Самоефикасност (мајка)	0,70	0,96	0,96	0,13	0,05
3. Субјективно благостање (отац)	0,87	0,98	0,98	0,09	0,04
4. Субјективно благостање (мајка)	0,70	0,96	0,96	0,12	0,06
5. Психопатска девијација (отац)	0,91	0,99	0,99	0,07	0,03
6. Психопатска девијација (мајка)	0,80	0,98	0,98	0,10	0,04

Већина индекса погодности указује да подаци одговарају теоретски претпостављеним моделима. Међутим, уочљива је неконзистентност фит индекса. Наиме, са једне стране имамо одличне вредности IFI, CFI и SRMR, а са друге стране вредности TLI и RMSEA које су испод прихватљивих. Узимајући у обзир нашу величину узорка и становиште Ху и Бентлера (Hu & Bentler, 1998) да су вредности TLI и RMSEA осетљиве на величину узорка можемо тврдити да испитани модели одговарају подацима.

Добијени резултати показују да су васпитни стилови родитеља значајни медијатори односа особина личности родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената, чиме је једанаеста хипотеза потврђена.

3.13. ПОВЕЗАНОСТ ОСОБИНА ЛИЧНОСТИ И ВАСПИТНИХ СТИЛОВА РОДИТЕЉА, САМОЕФИКАСНОСТИ, СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА И ПСИХОПАТСКИХ ТЕНДЕНЦИЈА АДОЛЕСЦЕНАТА И СОЦИОДЕМОГРАФСКИХ ВАРИЈАБЛИ

Очекивало се да су социодемографске варијабле (пол, степен формалног образовања родитеља, запослење родитеља, материјално стање породице) повезане са основним варијаблама у истраживању (особине личности, васпитни стилови родитеља утврђени самопроценом или процењени од стране адолесцената), односно, да постоји значајна разлика у изражености основних варијабли зависно од социо-демографских варијабли испитаника.

Разлике у изражености субјективног благостања, самоефикасности, психопатских тенденција и процењених васпитних стилова родитеља између адолесцената мушког и женског пола испитане су помоћу t-теста. Резултати су приказани у табели 46.

Статистички значајне разлике између адолесцената мушког и женског пола добијене су у погледу позитивног става према животу, субјективног благостања, психопатског афекта, психопатских тенденција, аутономије оца, необјашњавање оца и ауторитарност оца. Више скорове на мери позитивног става према животу, субјективног благостања, васпитним стиловима (необјашњавање и ауторитарност оца), психопатског афекта и укупног скорa психопатских тенденција имали су адолесценти. Са друге стране, адолесценткиње су имале више скорове на васпитним стиловима (аутономија оца).

Табела 46. Полне разлике у степену изражености субјективног благостања, самоефикасности, психопатских тенденција и процењених васпитних стилова родитеља код адолесцената

	АС		СД С. девијација		t	df	p
	М	Ж	М	Ж			
Субјективно благостање							
Позитиван афективитет	17,31	16,59	2,58	3,26	1,942	268	,053
Позитиван став према животу	18,08	17,30	2,00	2,68	2,616	268	,009
Субјективно благостање	35,39	33,89	4,07	5,28	2,524	268	,012
Самоефикасност							
Социјална самоефикасност	36,40	36,62	4,76	5,40	-,346	268	,730
Академска самоефикасност	30,07	30,58	5,64	5,76	-,723	268	,471
Емоционална самоефикасност	25,01	24,34	5,17	5,18	1,047	268	,296
Самоефикасност - укупно	91,48	91,50	12,67	13,29	-,014	268	,989
Психопатска девијација							
Интерперсонални односи	13,48	13,28	1,98	1,83	,852	268	,395
Психопатски афекат	13,46	12,97	1,56	1,65	2,402	268	,017
Животни стил	11,46	11,17	1,46	1,39	1,611	268	,108
Антисоцијално понашање	10,45	10,28	0,98	0,66	1,703	268	,090
Психопатске тенденције - укупно	48,85	47,72	4,39	4,19	2,120	268	,035
Васпитни стилови родитеља							
Повезаност (Отац)	20,62	21,16	4,34	3,92	-1,067	268	,287
Регулација (Отац)	18,61	19,15	4,44	3,95	-1,043	268	,298
Аутономија (Отац)	18,35	19,36	4,06	3,81	-2,086	268	,038
Ауторитативност (Отац)	57,58	59,60	10,22	9,34	-1,679	268	,094
Принуда (Отац)	7,54	6,78	3,72	2,71	1,935	268	,054
Вербална хостилност (Отац)	12,59	12,06	3,03	3,15	1,400	268	,163
Необјашњавање (Отац)	7,20	6,47	3,07	2,73	2,052	268	,041
Аутиритарност (Отац)	27,34	25,30	8,17	7,08	2,180	268	,030
Пермисивност (Отац)	13,04	13,82	3,31	3,15	-1,958	268	,051
Повезаност (Мајка)	23,13	23,55	2,55	2,28	-1,403	268	,162
Регулација (Мајка)	19,87	20,29	3,94	3,44	-,943	268	,346
Аутономија (Мајка)	18,78	19,38	4,05	4,01	-1,203	268	,230
Ауторитативност (Мајка)	61,78	63,22	8,54	7,86	-1,429	268	,154
Принуда (Мајка)	8,19	7,60	3,69	3,47	1,340	268	,182
Вербална хостилност (Мајка)	12,97	12,48	2,85	3,06	1,353	268	,177
Необјашњавање (Мајка)	7,12	6,74	2,88	2,76	1,111	268	,268
Ауторитарност (Мајка)	28,28	26,82	7,63	7,88	1,523	268	,129
Пермисивност (Мајка)	14,04	14,32	3,11	3,14	-,734	268	,463

Повезаност између нивоа образовања родитеља и субјективног благостања, самоефикасности, психопатских тенденција и процењених васпитних стилова родитеља од стране адолесцената испитана је помоћу Пирсоновог коефицијента корелације. Резултати су приказани у табели 47. образовање оца и мајке је рангирано и у истраживању је третирано као континуирана варијабла која је разврстана у 7 категорија. Одабран је поступак корелационе анализе из разлога што радити АНОВУ и тумачити њене резултате било би тешко и непоуздано, посебно узимајући у бзир да у неким категоријама има мали број испитаника, чиме би се нарушила претпоставка о хомогености варијансе, што је предуслов за АНОВУ.

Позитиван афективитет као аспект субјективног благостања остварује статистички значајну позитивну корелацију са образовним нивоом мајке. Такође, социјална, академска и укупна самоефикасност су у позитивној корелацији са образовањем мајке. Повезаност, аутономија и регулација као аспекти ауторитативног васпитног стила оца као и укупна ауторитативност оца процењене од стране адолесцената остварују статистички значајну позитивну корелацију са образовањем мајке. Регулација и аутономија као и укупна ауторитативност мајке процењене од стране адолесцената су у позитивној корелацији са образовањем мајке. Адолесценти чије су мајке вишег образовног статуса показују позитиван афективитет, своју социјалну, академску и укупну самоефикасност процењују као вишу, а родитеље перципирају као ауторитативне у васпитању.

Табела 47. Корелације између нивоа образовања родитеља и субјективног благостања, самоефикасности, психопатских тенденција и процењених васпитних стилова родитеља од стране адолесцената

Варијабле	Образовање оца	Образовање мајке
Субјективно благостање		
Позитиван афективитет	,003	,124*
Позитиван став према животу	-,002	,084
Субјективно благостање	,001	,119
Самоефикасност		
Социјална самоефикасност	,047	,151*
Академска самоефикасност	,131*	,215**
Емоционална самоефикасност	-,001	,102
Самоефикасност - укупно	,074	,193**
Психопатска девијација		
Интерперсонални односи	-,003	,085
Психопатски афекат	,007	,013
Животни стил	,034	,059
Антисоцијално понашање	,041	,034
Психопатске тенденције - укупно	,031	,058
Васпитни стилови родитеља		
Повезаност (Отац)	,084	,151*
Регулација (Отац)	,042	,126*
Аутономија (Отац)	,143*	,202**
Ауторитативност (Отац)	,109	,197**
Принуда (Отац)	-,020	-,002
Вербална хостилност (Отац)	-,014	,038
Необјашњавање (Отац)	-,089	-,024
АУТОРИТАРНОСТ (Отац)	-,049	,005
Пермисивност(Отац)	,001	,105
Повезаност (Мајка)	,099	,119
Регулација (Мајка)	,114	,157*
Аутономија (Мајка)	,209**	,191**
Ауторитативност (Мајка)	,183**	,199**
Принуда (Мајка)	,027	,050
Вербална хостилност (Мајка)	,044	,094
Необјашњавање (Мајка)	-,016	,004
Ауторитарност (Мајка)	,024	,060
Пермисивност (Мајка)	-,042	,057

* $p < .05$, ** $p < .01$

Разлике у изражености субјективног благостања, самоефикасности, психопатских тенденција и процењених васпитних стилова родитеља у односу на радни статус оца, испитане су помоћу једнофакторске анализе варијансе. Како би се утврдило између којих категорија су разлике значајне, спроведен је накнадни Шефе (Scheffe) тест. Значајност разлика између група приказана је помоћу експонената на аритметичким срединама. Резултати су приказани у табели 48. Одабрана је АНОВА зато што има мањи број група (у овом случају 4 у односу на образовање оца где има 7). Поред тога, радни статус оца се не може третирати као континуирана варијабла (овде су у питању групе и не може се рангирати као код образовања оца) и коришћење корелације би било неадекватно.

Статистички значајне разлике између испитаника у односу на радни статус оца добијене су само по питању социјалне самоефикасности. Адолесценти којима је отац незапослен имају ниже скорове на скали социјалне самоефикасности у односу на преостале три групе.

Табела 48. Поређење субјективног благостања, самоефикасности, психопатских тенденција и процењених васпитних стилова родитеља у односу на радни статус оца

	Радни статус оца				F
	Запослен у држ. сект.	Запослен у прив. фирми	Незапослен	Пензионер	
Субјективно благостање					
Позитиван афективитет	16,97 ^a	17,53 ^a	15,46 ^a	16,54 ^a	2,774
Позитиван став према животу	17,70 ^a	17,95 ^a	16,86 ^a	17,08 ^a	1,413
Субјективно благостање	34,67 ^a	35,47 ^a	32,32 ^a	33,62 ^a	2,618
Самоефикасност					
Социјална самоефикасност	36,59 ^b	37,68 ^b	33,75 ^a	37,69 ^b	3,739*
Академска самоефикасност	30,24 ^a	31,03 ^a	28,54 ^a	32,38 ^a	1,684
Емоционална самоефикасност	24,43 ^a	24,97 ^a	23,71 ^a	27,15 ^a	1,480
Самоефикасност – укупно	91,25 ^a	93,57 ^a	86,00 ^a	97,23 ^a	2,900
Психопатска девијација					
Интерперсонални односи	13,28 ^a	13,66 ^a	13,04 ^a	14,08 ^a	1,332
Психопатски афекат	13,14 ^a	13,03 ^a	13,07 ^a	14,31 ^a	2,289
Животни стил	11,20 ^a	11,74 ^a	10,93 ^a	11,46 ^a	2,262
Антисоцијално понашање	10,23 ^a	10,39 ^a	10,61 ^a	10,23 ^a	2,090
Психопатске тенденције – укупно	47,90 ^a	48,82 ^a	47,64 ^a	50,08 ^a	1,551
Васпитни стилови родитеља					
Повезаност (Отац)	20,79 ^a	22,21 ^a	20,71 ^a	19,23 ^a	2,084
Регулација (Отац)	18,82 ^a	19,76 ^a	18,39 ^a	18,08 ^a	0,859
Аутономија (Отац)	18,79 ^a	19,38 ^a	19,11 ^a	18,92 ^a	0,249
Ауторитативност (Отац)	58,36 ^a	61,49 ^a	58,21 ^a	56,23 ^a	1,384
Принуда (Отац)	6,85 ^a	6,97 ^a	7,82 ^a	8,62 ^a	1,966
Вербална хостилност (Отац)	12,14 ^a	12,55 ^a	12,75 ^a	12,69 ^a	0,507
Необјашњавање (Отац)	6,69 ^a	6,50 ^a	7,93 ^a	7,00 ^a	1,689
Ауторитарност (Отац)	25,67 ^a	26,03 ^a	28,50 ^a	28,31 ^a	1,526
Пермисивност (Отац)	13,33 ^a	14,13 ^a	13,57 ^a	13,77 ^a	0,693
Повезаност (Мајка)	23,22 ^a	24,05 ^a	23,54 ^a	22,85 ^a	1,481
Регулација (Мајка)	19,87 ^a	21,32 ^a	19,89 ^a	19,77 ^a	1,662
Аутономија (Мајка)	19,23 ^a	19,45 ^a	18,57 ^a	17,69 ^a	0,834
Ауторитативност (Мајка)	62,32 ^a	64,82 ^a	62,00 ^a	60,31 ^a	1,365
Принуда (Мајка)	7,62 ^a	7,92 ^a	8,36 ^a	8,54 ^a	0,590
Вербална хостилност (Мајка)	12,59 ^a	12,79 ^a	13,11 ^a	12,77 ^a	0,261
Необјашњавање (Мајка)	6,86 ^a	6,82 ^a	7,14 ^a	6,92 ^a	0,094
Ауторитарност (Мајка)	27,07 ^a	27,53 ^a	28,61 ^a	28,23 ^a	0,373
Пермисивност (Мајка)	13,98 ^a	14,21 ^a	15,07 ^a	15,08 ^a	1,345

Средње вредност са различитим експонентом (a иb) у редовима се значајно разликују; *** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Разлике у изражености субјективног благостања, самоефикасности, психопатских тенденција и процењених васпитних стилова родитеља у односу на радни статус мајке испитане су помоћу једнофакторске анализе варијансе. Како би се утврдило између којих категорија су разлике значајне, спроведен је накнадни Шефе (Scheffe) тест; значајност разлика између група приказана је помоћу експонената на аритметичким срединама. Резултати су приказани у табели 49.

Статистички значајне разлике између испитаника у односу на радни статус мајке добијене су по питању академске самоефикасности, укупног скорa самоефикасности, повезаности оца, аутономије оца, необјашњавања оца, ауторитарности оца и аутономије мајке. Адолесценти којима је мајка незапослена имају ниже скорове на скали академске самоефикасности и укупног скорa самоефикасности у односу на адолесцените којима је мајка запослена у државном сектору. Када је у питању васпитни стил оца, адолесценти којима је мајка запослена у приватној фирми имају ниже скорове на скали повезаности (оца) у односу на преостале три групе; адолесценти којима је мајка незапослена имају ниже скорове на скали аутономије (оца) у односу на адолесцените којима је мајка запослена у државном сектору; адолесценти којима је мајка незапослена и запослена у приватном сектору имају више скорове на скали необјашњавања (оца) у односу на адолесцените којима је мајка запослена и пензионер; адолесценти којима је мајка запослена у државном сектору имају ниже скорове на скали ауторитарности (оца) у односу на адолесцените којима је мајка незапослена. Када је у питању васпитни стил мајке, адолесценти којима је мајка незапослена имају ниже скорове на скали аутономије (мајке) у односу на адолесцените којима је мајка запослена у државном сектору.

Табела 49. Поређење субјективног благостања, самоефикасности, психопатске девијације и процењених васпитних стилова родитеља у односу на радни статус мајке

	Радни статус мајке				F
	Запослена у држ. сект.	Запослена у прив. фирми	Незапослена	Пензионер	
Субјективно благостање					
Позитиван афективитет	17,01 ^a	16,64 ^a	16,69 ^a	16,00 ^a	0,389
Позитиван став према животу	17,68 ^a	17,86 ^a	17,36 ^a	16,80 ^a	0,604
Субјективно благостање	34,69 ^a	34,50 ^a	34,05 ^a	32,80	0,475
Самоефикасност					
Социјална самоефикасност	37,03 ^a	35,97 ^a	35,80 ^a	36,60 ^a	1,137
Академска самоефикасност	31,36 ^b	29,33 ^{ab}	28,59 ^a	31,60 ^{ab}	4,563 ^{**}
Емоционална самоефикасност	24,95 ^a	24,89 ^a	23,63 ^a	25,20 ^a	1,171
Самоефикасност – укупно	93,31 ^b	90,19 ^{ab}	88,01 ^a	93,40 ^{ab}	2,984 [*]
Психопатска девијација					
Интерперсонални односи	13,15 ^a	13,50 ^a	13,57 ^a	14,40 ^a	1,516
Психопатски афекат	12,97 ^a	12,94 ^a	13,60 ^a	14,40 ^a	3,802
Животни стил	11,28 ^a	11,28 ^a	11,27 ^a	11,20 ^a	0,005
Антисоцијално понашање	10,26 ^a	10,33 ^a	10,48 ^a	10,40 ^a	1,505
Психопатскетенденције– укупно	47,66 ^a	48,06 ^a	48,92 ^a	50,40 ^a	1,943
Васпитни стилови родитеља					
Повезаност (Отац)	21,38 ^b	19,00 ^a	21,05 ^b	20,40 ^b	3,388 [*]
Регулација (Отац)	19,21 ^a	18,25 ^a	18,65 ^a	19,00 ^a	0,644
Аутономија (Отац)	19,73 ^b	18,81 ^{ab}	17,54 ^a	17,40 ^{ab}	5,700 ^{***}
Ауторитативност (Отац)	60,31 ^a	56,06 ^a	57,14 ^a	56,80 ^a	2,958
Принуда (Отац)	6,64 ^a	7,31 ^a	7,59 ^a	9,00 ^a	2,390
Вербална хостилност (Отац)	12,03 ^a	12,58 ^a	12,60 ^a	12,40 ^a	0,687
Необјашњавање (Отац)	6,18 ^a	7,64 ^b	7,61 ^b	6,20 ^a	5,613 ^{***}
Ауторитарност (Отац)	24,84 ^a	27,53 ^{ab}	27,80 ^b	27,60 ^{ab}	3,209 [*]
Пермисивност (Отац)	13,54 ^a	13,33 ^a	13,44 ^a	13,20 ^a	0,059
Повезаност (Мајка)	23,45 ^a	23,08 ^a	23,19 ^a	24,80 ^a	0,935
Регулација (Мајка)	20,26 ^a	20,14 ^a	19,61 ^a	21,60 ^a	0,810
Аутономија (Мајка)	19,57 ^b	19,86 ^{ab}	17,96 ^a	18,20 ^{ab}	3,251 [*]
Ауторитативност (Мајка)	63,28 ^a	63,08 ^a	60,76 ^a	64,60 ^a	1,748
Принуда (Мајка)	7,48 ^a	7,25 ^a	8,55 ^a	9,00 ^a	2,030
Вербална хостилност (Мајка)	12,61 ^a	12,81 ^a	12,67 ^a	12,20 ^a	0,080
Необјашњавање (Мајка)	6,53 ^a	7,00 ^a	7,53 ^a	5,60 ^a	2,665
Ауторитарност (Мајка)	26,62 ^a	27,06 ^a	28,75 ^a	26,80 ^a	1,267
Пермисивност (Мајка)	14,23 ^a	13,97 ^a	13,97 ^a	15,40 ^a	0,416

Средње вредност са различитим експонентом (a иb) у редовима се значајно разликују; *** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Разлике у изражености субјективног благостања, самоефикасности, психопатских тенденција и процењених васпитних стилова родитеља у односу на материјално стање, испитане су помоћу једнофакторске анализе варијансе. Како би се утврдило између којих категорија су разлике значајне, спроведен је накнадни Шефе (Scheffe) тест; значајност разлика између група приказана је помоћу експонената на аритметичким срединама. Резултати су приказани у табели 50.

Статистички значајне разлике између испитаника у односу на материјално стање добијене су само на скалама за процену психопатских тенденција. Адолесценти који су скромног и просечног материјалног стања имали су виши скор на скали интерперсоналних односа у односу на адолесцените којима је материјално стање врло добро (имамо више него већина у нашем окружењу). Код антисоцијалног понашања и укупног скорa психопатских тенденција ситуација слична, тј. Адолесценти који живе скромно, просечно и добро имају више скорове на овим скалама од адолесцената који су се изјаснили да живе врло добро.

Табела 50. Поређење субјективног благостања, самоефикасности, психопатске девијације и процењених васпитних стилова родитеља у односу на материјално стање

	Материјално стање				F
	Живим скромно	Живим просечно	Добро	Врло добро	
Субјективно благостање					
Позитиван афективитет	16,40 ^a	16,87 ^a	17,00 ^a	17,22 ^a	0,458
Позитиван став према животу	16,90 ^a	17,86 ^a	17,38 ^a	18,50 ^a	2,623
Субјективно благостање	33,31 ^a	34,73 ^a	34,38 ^a	35,72 ^a	1,304
Самоефикасност					
Социјална самоефикасност	35,64 ^a	36,02 ^a	37,54 ^a	37,06 ^a	1,970
Академска самоефикасност	30,60 ^a	29,98 ^a	30,37 ^a	31,39 ^a	0,385
Емоционална самоефикасност	24,29 ^a	24,53 ^a	24,84 ^a	24,33 ^a	0,128
Самоефикасност – укупно	90,52 ^a	90,53 ^a	92,69	92,78	0,572
Психопатска девијација					
Интерперсонални односи	13,17 ^b	13,13 ^b	13,46 ^{ab}	14,67 ^a	3,811 [*]
Психопатски афекат	13,19 ^a	13,03 ^a	13,17 ^a	14,11 ^a	2,355
Животни стил	11,09 ^a	11,12 ^a	11,37 ^a	12,00 ^a	2,489
Антисоцијално понашање	10,38 ^b	10,22 ^b	10,30 ^b	10,89 ^a	4,853 ^{***}
Психопатскетенденције – укупно	47,85 ^b	47,50 ^b	48,34 ^b	51,67 ^a	5,454 ^{***}
Васпитни стилови родитеља					
Повезаност (Отац)	20,26 ^a	21,10 ^a	20,70 ^a	22,33 ^a	1,220
Регулација (Отац)	18,67 ^a	18,65 ^a	19,15 ^a	19,72 ^a	0,508
Аутономија (Отац)	18,20 ^a	19,13 ^a	19,03 ^a	18,67 ^a	0,599
Ауторитативност (Отац)	57,00 ^a	58,88 ^a	58,78 ^a	60,72 ^a	0,672
Принуда (Отац)	7,48 ^a	6,89 ^a	7,01 ^a	7,33 ^a	0,420
Вербална хостилност (Отац)	12,00 ^a	12,40 ^a	12,20 ^a	12,61 ^a	0,263
Необјашњавање (Отац)	6,90 ^a	7,01 ^a	6,49 ^a	6,56 ^a	0,581
Ауторитарност (Отац)	26,38 ^a	26,30 ^a	25,68 ^a	26,50 ^a	0,147
Пермисивност (Отац)	13,31 ^a	13,60 ^a	13,38 ^a	13,89 ^a	0,212
Повезаност (Мајка)	22,86 ^a	23,47 ^a	23,27 ^a	24,22 ^a	1,485
Регулација (Мајка)	19,83 ^a	20,08 ^a	20,20 ^a	20,17 ^a	0,092
Аутономија (Мајка)	17,67 ^a	19,18 ^a	19,59 ^a	19,94 ^a	2,483
Ауторитативност (Мајка)	60,36 ^a	62,73 ^a	63,06 ^a	64,33 ^a	1,398
Принуда (Мајка)	8,38 ^a	7,74 ^a	7,41 ^a	8,22 ^a	0,786
Вербална хостилност (Мајка)	12,60 ^a	12,65 ^a	12,84 ^a	12,22 ^a	0,228
Необјашњавање (Мајка)	7,17 ^a	6,98 ^a	6,37 ^a	7,72 ^a	1,667
Ауторитарност (Мајка)	28,14 ^a	27,38 ^a	26,64 ^a	28,17 ^a	0,424
Пермисивност (Мајка)	14,19 ^a	14,33 ^a	13,77 ^a	15,22 ^a	1,229

Средње вредност са различитим експонентом (а и б) у редовима се значајно разликују; *** p < .001; ** p < .01; * p < .05.

Приказани резултати показују да су само неке социодемографске варијабле (пол, степен формалног образовања родитеља, запослење родитеља, материјално стање породице) повезане са главним варијаблама у истраживању (особине личности, васпитни стилови родитеља утврђени самопроцењом или процењени од стране адолесцената), чиме је дванаеста хипотеза делимично потврђена.

4. ДИСКУСИЈА

У овом делу рада биће прокоментарисани најважнији резултати спроведеног истраживања. Најпре ће бити прокоментарисани резултати добијени дескриптивном анализом, затим резултати корелацине анализе, резултати регресионе анализе, резултати добијени применом структуралног моделовања, и на крају резултати анове и т теста.

4.1. Дескриптивни показатељи примењених инструмената

Када се погледају дескриптивни показатељи инвентара личности за оба родитеља, може се видети да су и код оца и код мајке најизраженије димензије савесност, затим екстраверзија и отвореност, док су најмање изражене димензије негативна валенца и неуротицизам. То показује да су родитељи у овом истраживању упорни, истрајни и одговорни према обавезама, самодисциплиновани, поуздани и способни да одложе тренутне хедонистичке пориве зарад дугорочних циљева (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014). Ове родитеље одликује друштвеност, срдачност, спонатност, они имају позитиван став према људима и улажу напор да би оставрили хармоничне интерперсоналне односе (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010). Висока отвореност за искуство одражава оријентацију ка уметности и различитим интелектуалним активностима (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014), док ниска негативна валенца и неуротицизам указују на одсуство негативног афекта, бриге, напетости, анксиозности и депресивности као и одсуства манипулативног понашања у виду ненаметљивог, дискретног и искреног односа (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010). Добијени резултати се могу поредити са резултатима које су добили аутори инвентара Чоловић, Смедеревац и Митровић (2014) на калибрационом узорку од 2.924 испитаника старости од 18 до 68, у коме је 56% било женских испитаника, а исти резултати су добијени и на валидационом узорку од 802 испитаника старости од 18 до 60, где је 60% било женских испитаника. Слични резултати добијени су на узорку студената три факултета у Косовској Митровици, узраста 18–26 година (Pavićević i Stanojević, 2018). У овом истраживању испитаници су постигли највише скорове на димензијама Екстраверзија, Отвореност и Савесност, док су најнижи скорови такође на димензијама негативна валенца и неуротицизам. У прилог добијеним резултатима треба навести једно истраживање Динић и сарадника (Dinić i sar., 2016) на узорку осуђеника мушког пола. У узорку су издвојене две класе осуђеника: агресивне и

емоционално стабилне. Емоционално стабилни осуђеници највише скорове остварују на димензијама савесност, отвореност и екстарверзија, а ниске скорове на димензијама негативна валенца и неуротицизам, док агресивни осуђеници показују обрнут образац изражености особина.

Васпитни стилови родитеља у овом истраживању су испитивани из два угла: из угла родитеља и угла адолесцената. Резултати добијени самопроценом родитеља и проценом од стране адолесцената показују да је и код оца и код мајке доминантан васпитни стил ауторитативност. Ауторитативне родитеље одликује висока контрола, али и висока топлина. Овакви родитељи су одговорни, подржавајући, али и захтевни (Baumrind, 1966). Уче децу да разумеју своја осећања и да их контролишу. Подстичу развој комуникацијских вештина и конструктивно решавање проблема. Иако родитељи постављају правила и смернице којих деца треба да се придржавају, ауторитативни родитељи охрабрују своју децу да буду независна и да развијају свој идентитет, отворено дискутују са својом децом о проблемима, третирају децу са великим поштовањем и објашњавају разлоге зашто кажњавају или награђују своју децу (Baumrind, 1991). Према истраживањима спроведеним међу америчким, азијским и афричким очевима, које наводи Росли (2014), ауторитативни васпитни стил очева је доминантан у Америци и Африци, док је у Азији попустљив васпитни стил очева најдоминантнији. На узорку америчких, афричких и азијских мајки добијени су другачији резултати. Мајке у Америци су ауторитативне, у Африци ауторитарне, док у Азији показују занемарујући васпитни стил. Што се тиче истраживања васпитних стилова родитеља код нас у Србији, добијени су различити резултати о доминантном васпитном стилу оца и мајке. Према истраживању Пелемиш (2017), према процени ученика седмог разреда основне школе, најдоминантнији васпитни стил родитеља је демократски или ауторитативни, док је најмање изражен пермисивни васпитни стил. Васпитни стилови родитеља су у Србији мерени углавном упитником који је операционализација дводимензионалног модела васпитних стилова (Schaefer, 1959 према Piorkowska Petrović, 1991), односно четири типа васпитних стилова: топло-попустљиво, топло-ограничавајуће, хладно-попустљиво и хладно-ограничавајуће. Највећи број истраживања (Genc, 1988; Mijić, Petrović, Grižak & Dinić, 2004; Мухић, 2005; Грубор, Мухић, Зотовић и Петровић, 2009; Opsenica Kostić, 2012) показао је да је најфреквентнији топло-попустљиви васпитни стил и код оца и код мајке, који би према карактеристикама одговарао попустљивом васпитном стилу у Баумриндовој класификацији васпитних стилова. За овај васпитни стил је карактеристична емпатичност и висок степен емотивне размене са дететом, као и флексибилност у контроли и захтевима који се упућују детету, уз поштовање развојних и контекстуалних чинилаца (Мухић, Зотовић и Петровић, 2006). Овакав

налаз аутори објашњавају великом усмереношћу родитеља на децу у нашој средини и израженом блискошћу и заједништвом као вредности у породичним односима у нашим породицама (Гачић, Трбић и Марковић, 2004; Петровић, 2007). Такође је уочено слагање у васпитним стиливима оца и мајки, као и слагање у димензијама васпитног стила па деца чешће имају развојно искуство оба топла и оба попустљива родитеља. Резултати нашег истраживања говоре у прилог тврдњи да је у савременом друштву дошло до трансформације традиционалног облика породице, у којој је отац био ауторитаран (емоционално дезангажован, задужен за материјално обезбеђивање породице), а мајка попустљива (топла, брижна и нежна), у егалитарни облик породице, у којој је доминантан демократски васпитни стил и оца и мајке (већа укљученост оца у бригу о детету, мајка материјално придоноси породици) (Mihic i Petrović, 2009). Тамо где су и отац и мајка укључени у све аспекте породичног живота, породични односи се процењују као функционалнији (Zotović, Mihic i Petrović, 2007).

Дескриптивном статистиком је утврђен и степен изражености субјективног благостања адолесцената. Резултати показују да је израженији когнитивни аспект субјективног благостања у односу на афективни аспект, односно да испитаници више скорове постижу на субскали позитиван став према животу, а нешто ниже на субскали позитиван афективитет. Укупан скор на скали субјективног благостања је ближи горњој граници што нас наводи на закључак да адолесценти у нашем истраживању имају развијен осећај субјективног благостања. На основу тога можемо закључити да су адолесценти оптимистични у погледу своје будућности, позитивно вреднују живот и имају капацитет за доживљавање позитивних емоција. До истих резултата су дошли и аутори скале Јовановић и Брдарић (2008). Они су на узорку студената такође добили нешто већу израженост когнитивне компоненте субјективног благостања у односу на афективну, док је укупан скор на скали такође био ближи горњој граници теоријског максимума. И у другим истраживањима на студентској популацији (Јовановић i Novović, 2008) такође је когнитивна компонента нешто израженија него афективна и испитаници имају развијенији осећај субјективног благостања.

Даље, у раду је путем дескриптивне статистике утврђено да адолесценти имају најизраженији доживљај социјалне, затим академске и емоционалне самоефикасност. Укупан скор на скали је ближи горњој граници па се на основу тога може закључити да испитаници имају развијен доживљај самоефикасности. Испитаници су упорни и улажу већи напор у савладавању тешкоћа, своје обавезе испуњавају темељно, имају мање бурне емоционалне реакције у сусрету са тешкоћама (Bandura, 1997). Већи број стресора тумаче као изазове и успешно користе

стратегије суочавања усмерене на проблем, док је употреба механизма избегавања код њих ређе заступљен (Genc, Pečić i Matanović, 2013). Особе са израженим веровањем у сопствену самоефикасност постављају себи високе циљеве, ефикасно контролишу свој труд, истрајавају у решавању проблемске ситуације, све док не достигну успех који их задовољава. Уколико наиђу на препреку, упорне су у покушајима њеног превладавања и на крају евалуирају свој учинак у складу са очекивањима која су имале пре уласка у стресну ситуацију (Colodro, Godoy–Izquierdo & Godoy, 2010). Неуспех приписују недостатку знања и залагања, а не недостатку способности па се и брже опорављају после неуспеха. Такође, способне су да у стресним ситуацијама потраже помоћ и подршку од породице, чиме постају толерантније на анксиозност и стрес (Bandura, 1997).

Применом дескриптивне статистике утврђено је да испитаници имају исподпросечне вредности на аспектима психопатских тенденција као и на скали у целини. Када се сирови скорови претворе у Т-скорове, видимо да они припадају категорији која се описује као слабо присуство психопатских карактеристика. Имајући то у виду, може се закључити да су испитаници добро социјализоване, неупадљиве, неагресивне особе, без проблема са законом и ауторитетима (Novović, Smederevac i Biro, 2009). Мушки испитаници постижу нешто виши скор на субскали Интерперсонални односи. Такав скор аутори описују као тенденцију мушкараца да се прикажу као „тврди“ момци, са наглашеним залагањем за себе и одбрану својих права. До сличних налаза су дошли и аутори скале (Novović, Smederevac i Biro, 2009). Они сматрају да повишен скор на Интерперсоналним односима треба узети са опрезом, пошто је могуће да је у питању мотивација да испитаници себе прикажу као стабилне, независне и јаке особе. Овако добијен резултат можемо објаснити узрастом испитаника. На адолесценцију се гледа као на период повишене бунтовности против многих ауторитета, првенствено родитеља (Todosijević, 1999). Адолесценција је у психолошкој литератури најчешће одређена као веома значајан развојни период и предмет интересовања многих научника, теоретичара, практичара. Период адолесценције се сматра важном развојном кризом у животу сваког појединца, током које се дешавају бројне трансформације и промене, које постепено воде ка сазревању психичког апарата и укупног психосоцијалног функционисања младе особе (која престаје да буде дете и почиње да бива одрасла особа). Адолесцент трага за својим идентитетом и одговорима на бројна питања. Специфичност периода адолесценције огледа се и у бројним одвајањима, која су предуслов индивидуације и одрастања, затим у губитку нарцистичке равнотеже и формирању идентитета (Влајковић, 2005), контрадикторним тежњама и емоционалном амбиваленцијом. Добијене резултате треба узети са резервом с обзиром на веома ниску поузданост појединих субскала

упитника. Наиме, поузданост субскала - психопатски афекат, животни стил и антисоцијално понашање је испод 0,30, док је поузданост субскеале интерперсонални односи као и скале у целини 0,63 и 0.69, а то је испод 0,70 што се сматра арбитрарном границом да би се инструмент сматрало поузданим.

4.2.Однос особина личности родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената

Истраживачи су често окренути проучавању родитељских карактеристика за које сматрају да представљају један важан део екологије развоја детета (Belsky, 1984).Особине личности родитеља могу бити директно повезане са развојем детета кроз два могућа механизма (Kochanska, Clark & Goldman, 1997). Прво, деца могу да наследе одређене особине личности, које могу да доведу до проблематичног понашања детета. На пример, ниско савесни родитељи немају способност самодисциплине и могу да се понашају непромишљено (Costa & McCrae, 1992). Њихова деца могу да наследе ниску контролу импулса и показати повећану агресивност у понашању. Друго, родитељи са одређеним особинама личности могу да испољавају агресивно и непожељно понашање које затим деца имитирају (Bandura, 1977).

Особине личности оца и мајке у овом раду су значајне у предвиђању самоефикасности (социјалне, академске и емоционалне) адолесцената.Особине личности оца објашњавају 16,7% варијансе социјалне самоефикасности, 10,8% варијансе академске самоефикасности, 13,3% варијансе емоционалне самоефикасности и 18,9% варијансе укупне самоефикасности адолесцената. Отвореност као димензија личности оца је значајан предиктор сва три аспекта и укупне самоефикасности адолесцената, док је позитивна валенца оца значајан предиктор социјалне, емоционалне и укупне самоефикасности адолесцената. Особине личности мајке објашњавају 16,7% варијансе социјалне самоефикасности, 9% варијансе академске самоефикасности, 14,7% варијансе емоционалне самоефикасности и 17,7% варијансе укупне самоефикасности адолесцената. Екстраверзија мајке је значајан предиктор социјалне анксиозности адолесцената, агресивност са негативним предзнаком β коефицијента је значајан предиктор емоционалне и укупне самоефикасности адолесцената, док је отвореност за искуство мајке значајан предиктор у предвиђању социјалне, емоционалне и укупне самоефикасности адолесцената. Дакле, особине личности и оца и мајке дају приближно исти допринос у предвиђању самоефикасности адолесцената и тај допринос је мали јер су варијансе ниже од 20%.

Када су отац и мајка отворени за искуство, адолесценти ће развити доживљај социјалне и емоционалне самоефикасности. Ако се има у виду да отвореност за искуство обухвата аспекте интелектуална радозналост, широк круг интересовања, отвореност за промене, креирање окружења у коме ће се задовољити потреба за интелектуалном стимулацијом (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010), очекивано је да у таквој средини адолесценти развију доживљај социјалне и емоционалне самоефикасности, односно да поседују широк спектар социјалних вештина као и способност сналажења и контроле својим осећањима. Особе отворене за искуство креирају подстицајно окружење које омогућује стварање позитивних услова за обогаћивање квалитета живота (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014). Када отац има високу позитивну валенцу, односно позитивну слику о себи и високо самопоуздање, могуће је да и адолесценти буду социјално смелији, пријатељски настројени и способни да се носе са својим позитивним и негативним емоционалним стањима. Када је мајка екстравертна, топла, дружељубива, постоји могућност да и адолесценти буду способни да успоставе контакти развију нова пријатељства. Са друге стране, мајке које одликује висока агресивност, показују ниску контролу агресивних импулса, па је већа вероватноћа да ће и адолесценти показиватинеспособност да се носе са негативним емоцијама (Muris, 2001).

У раду је такође утврђено да су само неке особине родитеља (екстраверзија, позитивна валенца и негативна валенца са негативним предзнаком) значајне у предвиђању субјективног благостања (позитиван афективитет и позитиван став према животу) адолесцената. Особине личности оца објашњавају 15,2% варијансе позитивног афективитета, 13% варијансе позитивног става према животу и 16,5% варијансе укупног субјективног благостања адолесцената. Екстраверзија и позитивна валенца оца су значајне у предвиђању позитивног афективитета и укупног субјективног благостања адолесцената, док је негативна валенца са негативним предзнаком β коефицијента значајни предиктор у предвиђању укупног субјективног благостања адолесцената. Особине личности мајке објашњавају 14,5% варијансе позитивног афективитета, 13,2% варијансе позитивног става према животу и 17% варијансе укупног субјективног благостања адолесцената. Екстраверзија мајке је значајан предиктор у предвиђању и афективне и когнитивне компоненте као и укупног субјективног благостања адолесцената. Дакле, особине личности родитеља објашњавају само део варијансе субјективног благостања адолесцената. Родитељи које одликује висока екстраверзија су срдачни, друштвени, оптимистични, па је очекивано да и адолесценти који расту поред таквих родитеља развију позитиван афективитет и позитиван став према догађајима у будућности. Социјабилност, енергија и позитиван афекат као

саставни део екстраверзије се одражавају у родитељској интеракцији са дететом, па тако и оно постаје активније, асертивније и са капацитетом за доживљавање позитивних емоција (Belsky & Jaffee, 2006). Ако родитељи имају оптимистичан став према будућности и задовољни су животом, то ће утицати на способност деце да се носе са стресним догађајима, и да негативне догађаје перципирају као позитивне (Fu et al., 2013). Налази овог истраживања су у складу са налазима Денева (DeNeve, 1999), који сматра да је субјективно благостање повезано са емоционалном стабилношћу и позитивним афективитетом, али и са начином на који људи интерпретирају догађаје и искуства током живота. Адолесценти ће развити позитиван афективитет и када очеви високо вреднују себе. Стабилни родитељи процењују шта је позитивно и исправно, реално процењују стресну ситуацију и кроз подршку подстичу дететову позитивну улогу у тој ситуацији (Fu et al., 2013). Међутим, када очеви имају негативну слику о себи и ниско самопоуздање, то може довести до ниског субјективног благостања адолесцената. Деца која нису имала адекватан модел понашања или позитивно поткрепљење, неће бити у могућности да развију позитивне емоције и оптимизам (Milenković i Hadži-Pešić, 2006).

Једна од претпоставки у раду је била да су особине личности родитеља (савесност, агресивност, позитивна и негативна валенца) значајне у предвиђању психопатских тенденција адолесцената. Особине личности оца објашњавају 8,3% варијансе интерперсоналних односа, 6,2% психопатског афекта, 5% варијансе животног стила, 10,7% варијансе антисоцијалног понашања и 9,1% варијансе укупних психопатских тенденција. Агресивност оца је значајан предиктор интерперсоналних односа адолесцената, позитивна валенца оца значајан предиктор интерперсоналних односа, психопатског афекта и укупних психопатских тенденција адолесцената, док је негативна валенца оца значајан предиктор антисоцијалног понашања адолесцената. Особине личности мајке објасниле су 11,5% варијансе интерперсоналних односа, 7,6% варијансе психопатског афекта, 6,2% варијансе животног стила, 8,7% варијансе антисоцијалног понашања и 11% варијансе укупних психопатских тенденција адолесцената. Савесност мајке је значајан предиктор интерперсоналних односа, агресивност мајке је значајан предиктор интерперсоналних односа, животног стила и укупних психопатских тенденција адолесцената, позитивна валенца мајке је значајан предиктор психопатског афекта адолесцената, док је негативна валенца мајке значајан предиктор антисоцијалног понашања адолесцената. Резултати истраживања показују да високо изражена агресивност оца може да доведе до испољавања психопатских интерперсоналних односа код адолесцената. Особе са високо израженом агресивношћу показују дефицит контроле импулса, непријатељско понашање,

антагонизам и наметљивост (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010). У сталном су сукобу са својом околином, несарадљиве су, непредвидљиве, тешке. Отац који је склон упуштању у конфликте, непопустљивом залагању за сопствене циљеве, демонстрацији властите снаге и моћи и тежњи да буде вођа, може послужити као модел адолесцентима који затим и сами показују лошу контролу агресивних импулса, низак праг толеранције на стресне ситуације и бескрупулозност. Такође, резултати су показали да високо изражена позитивна валенца оца може довести до појавепсихопатских интерперсоналних односа, психопатског афекта и укупних психопатских тенденција адолесцената, а високо изражена негативна валенца до развоја антисоцијалних тенденција у понашању адолесцената. Међутим, треба имати у виду да особине личности оца објашњавају само од 5% до 9% варијансе, а особине личности мајке од 6% до 11% варијансе аспеката психопатских тенденција адолесцената. При томе, субскеале психопатских тенденција (психопатски афекат, животни стил, антисоцијално понашање) су показале изузетно ниску поузданост па добијене резултате треба посматрати са резервом. Аутори краће верзија упитника Великих пет плус два (VP+2) објашњавају да позитивна валенца обухвата маркере обе супскеале изворне верзије, али структура ове димензије у скраћеној верзији у већој мери импонује нарциситичким тенденцијама, док је позитивна слика о себи у другом плану (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014). Имајући ово у виду, очеви са високо израженом позитивном валенцом се могу описати као особе које уживају у позицији моћи и своје потребе стављају на прво место. Присутна је изразита потреба да се буде у центру пажње, односно овакве особе имају жељу да их окружење доживљава као посебне и важне. Овакав контекст одрастања може да буде основа да адолесценти имају мању способност прилагођавања и контроле свог понашања и емоција (Punamäki et al. 2001). Што се тиче димензије негативна валенца, она у упитнику Великих пет плус два (VP+2-70) краћа верзија, доминантно описује склоност ка манипулативном понашању, а у нешто мањој мери негативну слику о себи (Čolović, Smederevac i Mitrović, 2014). Изражена негативна валенца говори о особи која користи сва расположива средства да оствари своје циљеве, остављајући утисак недодирљивости. Основни циљ такве особе је да остави на друге утисак доминантне, снажне и веште особе (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010). Оне имају тешкоћа у усвајању моралних норми, немају потребу да их други људи воле, већ да их се плаше што доживљавају као поштовање. Овакав модел очеве фигуре може да буде подстицај адолесцентима да се упусте у проблематично и криминогено понашање. Са друге стране, и код мајке су високо изражена савесност, агресивност, позитивна и негативна валенца показале значајне у предвиђању свих аспеката психопатских тенденција адолесцената. Тако високо изражена савесност мајке може да

доведе до развоја интерперсоналних односа адолесцената, висока агресивност до развоја интерперсоналних односа, психопатског животног стила и укупних психопатских тенденција, високо изражена позитивна валенца до развоја психопатског афекта, док високо изражена негативна валенца мајке доразвоја антисоцијалних тенденција у понашању адолесцената. Савесност одражава став према обавезама, реду, постигнуће, компетенције. Особе са високо израженом савесношћу су истрајне, упорне, одговорне. Међутим, високо изражена савесност може указивати на радохолизам, неспособност особе да се опусти и преда уживањима. Негативни ефекти оваквог ригидног става могу се уочити у интерперсоналном функционисању, тако што особа односе са другим људима оптерећује својим перфекционизмом. Такође, имају потребу да снажно контролишу догађаје планирањем и исправним поступањем (Smederevac, Mitrović i Ćolović, 2010). Висока контрола од стране родитеља директно је повезана са дечјим проблематичним понашањем (злоупотреба дрога, анстисоцијално понашање, бежање из школе) (Aunola & Nurmi, 2005). Ранија истраживања (Abdi, Jalali & Mirmehdy, 2010) показала су да је висок неуротицизам родитеља био значајан предиктор делинквентног понашања детета, док су високо изражене екстраверзија, савесност, отвореност и пријатност родитеља значајни у предвиђању неделинквентног понашања адолесцената. Принзи (Prinzle, 2005) такође долази до налаза да успешни родитељи у васпитању имају низак неуротицизам, ависоку екстраверзију, савесност, отвореност и пријатност. У својим каснијим истраживањима, Принзи и сарадници (Prinzle et al., 2009) дошли су до налаза да су нижи нивои савесности и емоционалне стабилности мајке повезани са проблемима у понашању код деце, док су нижи нивои екстраверзије и сарадљивости и виши ниво аутономије оца повезани са проблематичним дечјим понашањем. Родитељско отворено испољавање љутње, вербална и психичка агесија доводи до проблематичног понашања детета, јер оно опонаша агресивно понашање одраслих. Овакве налазе аутори објашњавају тиме да родитељи са ниским резултатима на емоционалној стабилности имају тешкоће да се носе са свакодневним фрустрацијама и стресорима. Ово може да резултира у више конфронтација и непријатељских акција па дечије проблематично понашање може да буде имитација оваквог родитељског понашања. Друго објашњење је могућност да деца са истим наслеђеним особинама личности имају склоност да се укључе у више непријатељских интеракција и да су у већем ризику од развоја проблематичног понашања.

4.3. Однос васпитних стилова родитеља (добијених самопроценом) и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената

Студије су показале да су позитивна интеракција родитеља са дететом, доследност и ефикасно родитељство повезани са когнитивним, социјалним, бихејвиоралним постигнућима детета (Mihic, Damjanović i Radovanović, 2013). Поред родитељских индивидуалних карактеристика личности, истраживања показују да су васпитни стилови родитеља значајни за дететов развој, понашање, благостање и прилагођавање у ситуацијама стреса (Михић, 2005). Процена родитељства важна је аспект процене породице, с обзиром на то да постоје потврде о утицају родитељског понашања на социјални, емоционални развој детета, као и на академско постигнуће (Everett-Bailey, 2005).

Резултати истраживања показују да су неки аспекти васпитних стилова оца и мајке значајни у предвиђању самоефикасности адолесцената. Васпитни стилови оца објашњавају 12,6% варијансе социјалне самоефикасности адолесцената, 11,3% варијансе академске самоефикасности адолесцената, 10,4% варијансе емоционалне самоефикасности адолесцената и 16,4% варијансе укупне самоефикасности адолесцената. Повезаност (ауторитативност) оца је значајан предиктор академске и укупне самоефикасности адолесцената. Аутономија (ауторитативност) оца је значајан предиктор социјалне и укупне самоефикасности адолесцената. Пермисивност оца са негативним предзнаком β коефицијента је значајан предиктор укупне самоефикасности адолесцената. Васпитни стилови мајке објашњавају 10,5% варијансе социјалне самоефикасности адолесцената, 9,2% варијансе академске самоефикасности адолесцената, 8,8% варијансе емоционалне самоефикасности адолесцената и 11,9% варијансе укупне самоефикасности адолесцената. Аутономија (ауторитативност) мајке је значајан предиктор сва три аспекта као и укупне самоефикасности адолесцената. Принуда (ауторитарност) мајке са негативним предзнаком β коефицијента је значајан предиктор емоционалне и укупне самоефикасности адолесцената. Дакле, ауторитативни васпитни стил оца и мајке, са својим аспектима (повезаност и аутономија), пермисивни васпитни стил оца са негативним предзнаком и ауторитарни васпитни стил мајке (принуда) са негативним предзнаком су значајни у предвиђању самоефикасности адолесцената. Пружање подршке, љубави и охрабрења од стране оца према детету (висока повезаност) доводи до тога да адолесценти развију доживљај академске и укупне самоефикасности. Када отац подстиче дете да изражава своје мисли, осећања и жеље, допушта детету да доноси одлуке у складу са његовим способностима (висока аутономија) постоји велика

могућност да адолесценти развију доживљај социјалне и укупне самоефикасности. Са друге стране, када је отац топао, али нема захтеве и допушта детету да доноси одлуке пре него што је за њих спремно, могуће је да адолесценти не развију доживљај самоефикасности. Када је у питању васпитни стил мајке, високо развијена аутономија мајке као и код оца, доводи до тога да адолесценти развију доживљај социјалне, академске, емоционалне и укупне самоефикасности. Мајка која је осетљива на потребе детета и уважава мишљење приликом доношења важних одлука за породицу, вероватно на тај начин поспешује развој доживљаја самоефикасности код детета. Када је мајка склонија да физичким кажњавањем постигне послушност детета (висока принуда), могуће је да адолесценти губе контролу над својим емоцијама и да немају развијен доживљај самонефикасности. Посматрајући родитељство кроз улогу оца и мајке, треба имати у виду да је друштво условило различитост задатака и улога у односу на пол. Мајка је одраз разумевања, саосећајности, безусловне љубави и праштања, док отац преваходно заступа начело реда, дисциплине, строгости и праведности (Требјешанин, 2008). Ако се има у виду да су и деца навикнута на овакву поделу улога оца и мајке у породици, онда је јасно зашто повећана контрола од стране мајке доводи до ниског доживљаја емоционалне самоефикасности, а повећана попустљивост од стране оца доводи до ниског доживљаја самоефикасности адолесцената. Оваква деца немају слободе да испоље агресивност, па се она врло често окрећу себи, анксиозна су, повучена и мање креативна (Todosijević, 1991), оријентисана на избегавање проблема и повлачење у тешким ситуацијама. Још је Баумринд (1968) у својим истраживањима о повезаности васпитних стилова родитеља и постигнућа деце на предшколском, а касније и на адолесцентском узрасту, дошла до налаза да су деца ауторитативних родитеља емоционално зрелија, социјално независнија, активнија и успешнија од деце која су имала ауторитарне или пермисивне родитеље. Према Баумринд и Томпсону (Baumrind & Thompson, 2002) ауторитативни родитељ развија дечју социјалну компетенцију кроз заједничке активности и разговоре и ослања се на наговарање, а не на присилу. Овакав родитељ уважава мишљење детета, препознаје садашње квалитете детета, поставља стандарде за будућа понашања, чиме даје основу и подршку детету да постигне своје циљеве. Према неким истраживањима код нас (Matejević, Jovanović & Jovanović, 2014), ауторитативни васпитни стил мајке је повезан са већом укљученошћу мајке у школске активности, бољим успехом адолесцената и њиховим академским компетенцијама. Родитељи који су брижни и пружају емоционалну подршку деци, омогућавају усвајање позитивних вредности и стандарда и поистовећивање са конструктивним моделима понашања. Брижност родитеља код деце изграђује поверење, компетенцију и доживљај самоефикасности (Egeland,

Carlson & Sroufe, 1993). Висока контрола, постављање високих захтева, прихватање, емоционална приврженост и висоока топлина родитеља, уз разумевање и поштовање, доприносе развоју доживљаја самоефикасности код детета (Turner, Chandler & Heffe, 2009). Са друге стране, контролишуће окружење (ауторитарни родитељи и наставници) код ученика могу да умање осећај личне аутономије и унутрашње мотивације, те да доведу до ниске академске самоефикасности (Milanović-Dobrota i Radić-Šestić, 2012). Када су родитељи претерано рестриктивни и доминантни у својим васпитним методама, они на тај начин подстичу дететову опрезност и избегавање ризика, што ограничава развој аутономије и самоефикасности ко деце (Vulić-Prtorić, 2002).

Неки аспекти ауторитативног васпитног стила оца (повезаност) и мајке (повезаност и аутономија) показали су се значајни у предвиђању субјективног благостања (позитиван афективитет и позитиван став према животу) адолесцената. Васпитни стилови оца као модел објашњавају 14,2% варијансе позитивног афективитета адолесцената, 14,1% варијансе позитивног става адолесцената према животу и 17,2% варијансе укупног субјективног благостања. Повезаност (ауторитативност) оца је значајан предиктор и позитивног афективитета (афективна компонента) и позитивног става према животу (когнитивна компонента) као и укупног субјективног благостања адолесцената. Васпитни стилови мајке објашњавају 6% варијансе позитивног афективитета адолесцената, 7,1% варијансе позитивног става адолесцената према животу и 8% варијансе укупног субјективног благостања. Повезаност (ауторитативност) мајке је значајан предиктор позитивног става према животу (когнитивна компонента), док је аутономија (ауторитативност) мајке значајан предиктор и позитивног афективитета (афективна компонента) и позитивног става према животу (когнитивна компонента) као и укупног субјективног благостања адолесцената. У предвиђању субјективног благостања, ауторитативни васпитни стил оца и мајке са аспектима (повезаност и аутономија) се показао као једини значајни предиктор, мада треба имати у виду да објашњавају само један део варијансе субјективног благостања. Бројне студије су показале да су васпитни стилови родитеља важни у предвиђању субјективног благостања и задовољства животом код деце. Емотивно топли подржавајући родитељи која уважавају потребе и мишљење деце, створиће такво окружење које подстиче позитиван афективитет код адолесцената и оптимистичан став према исходима својих активности. Оваква атмосфера ствара личност која је окренута ка свету, амбициозна, пријатељска, просоцијална (Todorijević, 1991). Код деце је подстакнут процес самореализације, оптимистички прилаз задацима и животним проблемима уопште. Ауторитативно родитељство доприноси развоју компетениција, те подстиче развој отпорности на низ негативних утицаја, укључујући

стресне догађаје и антисоцијалне вршњаке (Raboteg-Šarić, Merkaš i Majić, 2011). Деца одгајана у демократском окружењу у коме се безусловно воли, негује слобода мисли и емоција, учествују у доношењу одлука, уче како бити одговоран, имају дозволу да се понашају аутономно, развијају самопоуздање и осећај субјективне добробити (Deniz et al, 2013). Такође, резултати истраживања показују да је веће физичко присуство, компетенција и емоционална укљученост оца значајно повезано са осећајем општег задовољства код младих (Грубор, Мухић, Зотовић и Петровић, 2009).

Континуиране дугогодишње друштвене и економске кризе, трауматска искуства избеглиштва, ратова, бомбардовања, као и актуелностање рушења до сада познатих, а у ишчекивању бољих, нових, модерних норми, вредности, односа и улога, оставља бројне ефекте који су препознати у индивидуалном функционисању, али и у одговору породице. Уочена је израженија емотивна умреженост и повећана брига родитеља која поприма карактеристике симбиотичког заједништва услед страха, тешкоћа и редукованих социјалних контаката. У исто време флексибилност породица се кретала ка хаотичности, коју карактерише изостанак праве мере у дефинисању, одржавању и мењању породичних правила. Овакви процеси у породици се могу схватити као функционални одговор породице на дисфункционални контекст живота (Гачић, Трбић и Марковић, 2004). Као проблеме који имају негативне ефекте на квалитет родитељства, сами родитељи наводе наркоманију, алкохол, насиље, али и финансијске проблеме (Томановић, 2004).

Васпитни стилови родитеља значајни у предвиђању психопатских тенденција адолесцената. Васпитни стилови оца као модел објашњавају 5% варијансе интерперсоналних односа, 3,2% психопатског афекта, 4,3% варијансе животног стила, 9,3% варијансе антисоцијалног понашања и 4,9% варијансе укупних психопатских тенденција. Међутим, ни један аспект васпитних стилова оца није се издвојио као значајан предиктор. Са друге стране, васпитни стилови мајке као модел објашњавају 6,2% варијансе интерперсоналних односа, 8,1% психопатског афекта, 4,9% варијансе животног стила, 5,9% варијансе антисоцијалног понашања и 7,5% варијансе укупних психопатских тенденција. Из модела васпитних стилова мајке као значајни предиктори су се издвојили: аутономија мајке са негативним предзнаком (ауторитативност) у предвиђању интерперсоналних односа и укупних психопатских тенденција адолесцената, принуда и необјашњавање (ауторитарност) мајке у предвиђању психопатског афекта адолесцената, и пермисивност у предвиђању животног стила и укупних психопатских тенденција адолесцената. Васпитни стилови оца и мајке објашњавају само један део варијансе психопатских тенденција адолесцената (испод 10%). Може се запазити да се из модела васпитних

стилова оца ни један аспект није издвојио као значајан предиктор, док се из модела васпитних стилова мајке као значајни предиктори издвајају аспекти ауторитарног васпитног стила (принуда и необјашњавање). Познато је да висока аутономија у виду пружања подршке детету, уважавање дететових потреба и мишљења приликом доношења важних одлука за породицу, поштовања дететове личности, може да делује попут заштитног фактора од упуштања у ризична понашања. Спремност родитеља да се прилагоди ставовима детета доприноси лакшем прихватању родитељских ставова од стране детета и дететовој послушности када је она потребна (Brajša-Žganec, 2003). Аутономија помаже детету у развоју самопоуздања и сопственог идентитета, па тако постаје отпорније на утицаје из спољашње средине (Arulsubila & Subasree, 2016). И бројна друга истраживања (Newman et al., 2008) показала су да ауторитативно родитељство које одликује топлина, дисциплина и отворена комуникација доприноси заштити адолесцената од ризичних облика понашања. Међутим, уколико се дете не осећа довољно блиско са родитељима, не перципира их као важне особе чије моралне вредности и понашања је потребно усвојити, или се са њима не идентификује у одређеној развојној фази, целокупна могућност родитељског утицаја је минимализована (Ričijaš, 2009). Даље у раду, резултати су показали да висока принуда мајке у виду кажњавања да би се постигла послушност деце, може да доведе до одсуства психопатског афекта у виду хладнокрвности, површног афекта и недостатка кривице и кајања код адолесцената. Наиме, када мајка примењује казну, могуће је да код детета нема негативних осећања и осећања кривице због својих поступака, јер их сматра адекватним одговором на такав мајчин поступак. Према неким ауторима (Grolnick & Farkas, 2002), старија деца физичко кажњавање од стране мајке оцењују знатно негативније него млађа деца, сматрају да родитељи немају више право да врше контролу над њима и родитељску моћ перципирају као неправедну и неприхватљиву. Могуће је да се перцепција дететових способности од стране мајке разликује у односу на самоперцепцију адолесцената, те да се мајчини захтеви сматрају неразумним и ограничавајући и на њих адолесцент реагује неадекватно. Резултати бројних истраживања (Keresteš, Brković i Kuterovac Jagodić, 2011; Cinamon & Rich, 2002) показала су да су мајке посебно осетљиве на одступања у понашању њихове деце. Мајке извештавају о већој важности родитељске улоге (Nomaguchi & Milkie, 2003), али и о мањем задовољству родитељством у односу на очеве (Rogers & Mathews, 2004). Мајчинство је важан извор личног идентитета жене, оне више енергије улажу у родитељску улогу, која је за њих најважнија (у односу на породичну, брачну и професионалну) и за коју се припремају од најранијег доба (Simon, 1992; Массобу, 1998). Дете које расте гледајући антисоцијално понашање, може га сматрати прикладном стратегијом за постизање неких циљева.

Дете види да родитељ решава неку свађу насиљем и учи ту стратегију. Због недостатка самопоуздања или економских ресурса, дете добија подстицај да направи неки прекшај или преступ (Blair, Mitchell & Blair, 2005). Такође, агресија родитеља са једне стране и непоштовање родитеља од стране адолесцената са друге стране, могу бити резултат различитих очекивања која родитељи и деца имају једни од других. Исто тако треба имати у виду да су у питању адолесценти који се налазе у конфликтној улози: њихова потреба да са мајком и даље имају однос поверења и разумевања у супротности је са њиховом потребом за самосталношћу и независношћу (Vulić-Prtorić, 2002), па је њихово понашање у таквој ситуацији обележено неконзистентношћу (истовремено одбацивање и прихватање родитеља), на шта мајке често нису спремне да адекватно одреагују. Неки емпиријски подаци показују да мајке адолесцената себе перципирају као мање ефикасне у односу на мајке млађе деце (Ballenski & Cook, 1982). Није реткост да родитељи, погођени дечјим поступцима, могу имати мању контролу и способност од других родитеља да управљају својим афективним реакцијама у случају неприлагођеног дечјег понашања (Grusec, 2002). Такође, резултати су показали да високо необјашњавање мајке може довести до развоја психопатског афекта код адолесцената. Када адолесцент тражи одговор на питање у вези са неким родитељским захтевом, ауторитарни родитељ најчешће одговара: “Уради тако зато што сам ја то рекао!” (Čudina, Obradović i Obradović, 2006). Ауторитарни родитељи се не користе разговором нити породичним правилима, јер верују да дете мора да прихватити правила која им они поставе без супротстављања. Такви поступци родитеља неповољни су по адолесценте, хладни су, одбацујући и омаловажавајући. Према добијеним резултатима истраживања, пермисивни васпитни стил мајке може да доведе до развоја психопатског животног стила адолесцената и укупних психопатских тендеција. Пермисивни родитељи су топли, али претерано попустљиви, са мало или нимало захтева (Čudina Obradović i Obradović, 2006). Овакви родитељи допуштају деци да доносе многе одлуке пре него што су за њих спремни. Сметена (2004) сматра да сувише рана аутономија адолесцената у вези са личним питањима може имати негативне ефекте на касно адолесцентско прилагођавање. Зато је неопходно родитељско вођење и регулација све док адолесценти не стекну компетентност и сигурност за доношење зрелих одлука о личним питањима. Добијени резултати се могу упоредити и са резултатима других истраживања која уочавају да се делинквентно понашање везује за пермисивно понашање родитеља (Ricijaš, 2009). Делинквентно понашање најбоље предвиђају породице којима недостаје јасна структура и које немају дефинисана заједничка правила. Као исход пермисивног родитељства јављају се потешкоће у понашању адолесцената, као што је импулсивност, агресија, непослушност и

делинквентно понашање. Објашњење за овакве резултате могу се потражити и у чињеници да су деца често под снажним вршњачким утицајем без обзира на родитељску подршку у развоју њихове аутономије (Grolnick & Farkas, 2002). Наиме, велики је значај вршњачке групе у дефинисању социјалног контекста током ране и средње адолесценције. Како би се уклопили у групу, адолесцентима је све више стало до мишљења пријатеља, јер у овом периоду нису емоционално спремни да постану независни, па им вршњаци служе као помоћ при осамостаљивању (Steinberg & Monahan, 2007) и тако деца утичу на карактеристике вршњака са којима се друже (Dishion & Dodge, 2005).

4.4. Однос васпитних стилова родитеља (процењених од стране адолесцената) и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената

Потпуна слика родитељства се може добити када је оно перципирано и из угла родитеља и из угла деце. У раду је једна од претпоставки била да су васпитни стилови родитеља перципирани од стране деце значајни у предвиђању самоефикасности (социјалне, академске и емоционалне) адолесцената. Процењени васпитни стилови оца од стране адолесцената, као модел објашњавају 14% варијансе социјалне самоефикасности адолесцената, 21,2% варијансе академске самоефикасности адолесцената, 13,8% варијансе емоционалне самоефикасности адолесцената и 22,8% варијансе укупне самоефикасности адолесцената. Регулација (ауторитативност) оца је значајан предиктор академске и укупне самоефикасности адолесцената, аутономија (ауторитативност) оца је значајан предиктор социјалне и укупне самоефикасности, вербална хостилност оца (ауторитарност) са негативним предзнаком β коефицијента је значајан предиктор академске самоефикасности адолесцената, док је пермисивност оца са негативним предзнаком β коефицијента значајан предиктор емоционалне самоефикасности адолесцената. Процењени васпитни стилови мајке од стране адолесцената као модел објашњавају 14,9% варијансе социјалне самоефикасности адолесцената, 17% варијансе академске самоефикасности адолесцената, 8,3% варијансе емоционалне самоефикасности адолесцената и 17,3% варијансе укупне самоефикасности адолесцената. Регулација (ауторитативност) мајке је значајан предиктор академске и укупне самоефикасности адолесцената, аутономија (ауторитативност) мајке је значајан предиктор социјалне и укупне самоефикасности адолесцената, принуда (ауторитарност)

мајке са негативним предзнаком β коефицијента је значајан предиктор емоционалне самоефикасности адолесцената, док је необјашњавање (ауторитарност) мајке са негативним предзнаком β коефицијента значајан предиктор академске самоефикасности адолесцената. Када су адолесценти процењивали своје родитеље, онда су се ауторитативни васпитни стил оца и мајке са својим аспектима (регулација и аутономија), ауторитарност оца (вербална хостилност) и мајке (принуда и необјашњавање) са негативним предзнаком и пермисивност оца са негативним предзнаком, показали значајни у предвиђању самоефикасности адолесцената. Резултати истраживања показују да када адолесценти родитеље доживљавају као особе које их уважавају као личност, нуде објашњења за разлоге и последице понашања, развијају доживљај социјалне, академске и емоционалне самоефикасности. Када оца перципирају као особу која виче и критикује их, адолесценти неће развити доживљај академске самоефикасности, а када оца виде као попустљивог у васпитању, адолесценти неће развити доживљај емоционалне самоефикасности. Добијен налаз се може протумачити као последица претеране и непримерене мекоће оца која деци не обезбеђује постојање ауторитета од кога ће зазирати (Требјешанин, 2008). Претпоставка је да попустљиви очеви не пружају модел са којим ће се идентификовати и који ће им омогућити социјални и емоционални раст и развој, нити их својим претерано емоционално обојеним понашањем подстаћи на академска постигнућа. Идентификујући се са попустљивим оцем који нема захтеве и очекивања, и деца постају таква, што се негативно одражава на њихово доживљавање емоционалне, академске и социјалне самоефикасности (Bulatović, 2013). Када је мајка перципирана као особа која примењује физичку казну у васпитању, адолесценти неће развити доживљај емоционалне самоефикасности, а када је перципирана као неко ко не објашњава правила понашања, адолесценти неће развити доживљај академске самоефикасности. Традиционална улога мајке је да брине о кући и деци, да је топла, емпатична, спремна да своје границе и захтеве прилагоди узрасту и личним карактеристикама детета, као и захтевима ситуације, а своје понашање и одлуке образложи (Михић, Зотовић и Петровић, 2006). Када ова улога није остварена, односно када мајка примењује ауторитарни васпитни стил, деца ће имати негативне иходе у понашању. Високо развијен доживљај академске самоефикасности код адолесцената је повезан са перцепцијом прихватања и подршке од стране родитеља (Mihic i Zotović, 2006).

Резултати регресионе анализе такође показују да процењени васпитни стилови оца као модел објашњавају 12,2% варијансе позитивног афективитета адолесцената, 16,3% варијансе позитивног става адолесцената према животу и 17% варијансе укупног субјективног благостања.

Повезаност (ауторитативност) оца је значајан предиктор позитивног става адолесцената према животу као и укупног субјективног благостања адолесцената, регулација (ауторитативност) оца је значајан предиктор позитивног става према животу, док је аутономија (ауторитативност) оца значајан предиктор укупног субјективног благостања адолесцената. Процењени васпитни стилови мајке од стране адолесцената објашњавају 6,6% варијансе позитивног афективитета адолесцената, 10% варијансе позитивног става адолесцената према животу и 10% варијансе укупног субјективног благостања. Повезаност (ауторитативност) мајке се издојила као једини значајан предиктор позитивног става адолесцената према животу. Када је отац перципиран као емотивно близак и топао, подржавајући, адолесценти ће развити позитиван афективитет, позитиван став према животу и укупни доживљај субјективног благостања. Када мајку перципирају као брижну и топлу, адолесценти ће развити позитиван став према животу. Родитељи кроз породичне односе преносе своје позитивне начине реаговања на проблеме (Milenković i Hadži-Pešić, 2006). То касније има велики утицај на дечији живот и социјалне односе, способност за преузимање одговорности и повећан праг толеранције на фрустрацију. Однос између родитеља и деце треба да је проткан узајамним разумевањем и прихватањем, као и пружањем емпатије. Аутори који се баве изучавањем развоја детета сматрају да добро расположење, оптимизам родитеља и подршка, имају изузетан значај у васпитању јер на тај начин стварају сигурност детету, пружају му узор у понашању, стварају пријатну атмосферу у којој дете може да буде искрено и природно, што све утиче на ментално здравље детета (Goldner-Vukov, 1988). Појединци који су одгајани у демократском породичном окружењу активно учествују у доношењу одлука које се тичу њих самих, чиме развијају одговорност и стичу контролу над променама у свом животу (Deniz et al., 2013). Родитељска подршка независности тинејџера током развојног процеса доприноси њиховој субјективној добробити, задовољству животом и друштвеној партиципацији. Добијени резултати се могу упоредити са резултатима које су у Србији добиле Тодоровић и Симић (2013) на узорку од 2053 одраслих испитаника. Уколико се односи у породици перципирају као отворени, прихватајући, са емоционалним разменама, и ако између чланова породице влада демократска атмосфера, где сви подједнако учествују у доношењу одлука, где се мишљење сваког члана уважава, онда ће и задовољство животом и позитивна осећања код чланова породице бити већа и имаће већи доживљај субјективног благостања. Генерално гледано, улога мајке у породици није претрпела значајније промене, јер је деца и даље перципирају као топлу, емпатичну, подржавајућу (Михић, Зотовић и Петровић, 2006). Са друге стране, деца топлијих очева процењују своју породицу као кохезивнију, са бољом емотивном разменом, а деца

попустљивијих очева своју породицу сматрају спремнијом и способнијом да се промени и прилагоди, флексибилно расподели улоге и правила (Михић, 2005).

Процењени васпитни стилови родитеља од стране адолесцената су се показали значајним у предвиђању психопатских тенденција адолесцената, али треба имати у виду да је проценат варијансе којом васпитни стилови родитеља објашњавају психопатске тенденције адолесцената испод 10%. Тако процењени васпитни стилови оца од стране адолесцената објашњавају 10,4% варијансе интерперсоналних односа, 2,3% психопатског афекта, 8,5% варијансе животног стила, 9,9% варијансе антисоцијалног понашања и 9,3% варијансе укупних психопатских тенденција адолесцената. Регулација (ауторитативност) оца са негативним предзнаком је значајан предиктор интерперсоналних односа, животног стила и укупних психопатских тенденција адолесцената. Принуда (ауторитарност) оца је значајан предиктор антисоцијалног понашања адолесцената, док је вербална хостилност (ауторитарност) значајан предиктор интерперсоналних односа, животног стила и укупних психопатских тенденција адолесцената. Процењени васпитни стилови мајке од стране адолесцената објашњавају 5,6% варијансе интерперсоналних односа, 2,2% психопатског афекта, 8,5% варијансе животног стила, 3,1% варијансе антисоцијалног понашања и 6,3% варијансе укупних психопатских тенденција адолесцената, али се ни један аспект васпитних стилова мајке није издвојио као значајан предиктор. Ауторитарни васпитни стил оца (принуда и вербална хостилност) је значајан предиктор психопатских тенденција адолесцената. Са друге стране, процењени васпитни стил мајке као модел објашњава део варијансе психопатских тенденција адолесцената, али се ни један аспект васпитних стилова мајке није издвојио као значајан предиктор. Када адолесценти перципирају оца као неког ко наводи разлоге због чега се нешто тражи и очекује од њих, због чега је поштовање правила важно, указује на повезаност између понашања и последица таквог понашања, онда се код адолесцената неће развити психопатски интерперсонални односи и животног стила у виду склоности ка манипулативности, неодговорности, лошој контроли агресивних импулса и склоност злоупотреби психоактивних супстанци. Деца ауторитативних родитеља су способна да регулишу сопствено понашање, независна су, емоционално прилагођена и друштвено одговорна (Maccoby & Martin, 1983). Адолесценти одрасли у ауторитативној породици имају највеће шансе за здрав психолошки развој, јер у породици добијају подстицај за њихову независност и индивидуалност (Steinberg, 1996). Са друге стране, принуда од стране оца у виду присиљавања на послушност кроз кажњавање је значајна у предвиђању антисоцијалних тенденција у понашању адолесцената. Бројна истраживања (Baldry, Farrington, 1998; Kim, Catalano, Haggerty, Abbott, 2011) показала су

да адолесценти који долазе из породица у којима нема позитивне интеракције, у којима родитељи користе кажњавање и ауторитарни васпитни стил, манифестују агресију према вршњацима и укључени су у вршњачко насиље. Вербална хостилност која подразумева викање, наређивање или критиковање детета када оно уради нешто лоше или нешто што се не допада родитељу, је значајно у предвиђању појаве психопатских интерперсоналних односа, психопатског животног стила и укупних психопатских тенденција адолесцената. Последице ауторитарног васпитног стила су низак ниво просоцијалног, а висок ниво агресивног и деструктивног понашања (Deković & Janssens 1992). Адолесценти који долазе из ауторитарних породица чешће користе агресију као облик понашања, склона су променама расположења, тешко се прилагођавају различитим социјалним ситуацијама и недостаје им спонтаност у понашању. Још једно објашњење добијених резултата може бити и чињеница да испитаници и њихови родитељи живе у срединама које су окружене другим етничким групама, где постоји стални страх од избијања етничких сукоба и страх за безбедност породице, па је очекивано да родитељи повећавају контролу у васпитању деце. Упорни сукоби, међу које се могу сврстати и косовскометохијски, има пет заједничких карактеристика (Здравковић, 2005): 1) Неравнотежа моћи и преокрет власти (доминација једне групе изазива страх, несигурност и неповерење међу члановима друге/подређене групе); 2) Етнички идентитет (неки аутори етничке сукобе и доживљавају као сукобе идентитета утемељене на осећају угрожености); 3) „Осуђеност” на живот у окружењу нежељене етничке групе; 4) Екстремне емоције (бес, супериорност, инфериорност, огорченост, страх); 5) Свакодневна траума и виктимизација.

Оно што се запажа у раду јесте да, када су васпитни стилови, добијени самопроценом родитеља, били предиктори, а психопатске тенденције адолесцената критеријумске варијабле, онда су се аспекти васпитних стилова мајке издвојили као значајни предиктори. Са друге стране, када су васпитни стилови, добијени проценом од стране адолесцената били предикторске, а психопатске тенденције критеријумске варијабле, онда су се аспекти васпитних стилова оца показали као значајни предиктори. Добијени подаци се могу упоредити са ранијим резултатима истраживања у којима се показало да адолесценти чешће извештавају мајке о својим активностима и свакодневним дешавањима (Keijsers et al., 2009), зато што су мајке укљученије у васпитање деце и имају бољу комуникацију са њима (Keijsers et al., 2010).

До сада је био приказан однос особина личности родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената, као и однос васпитних стилова родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција

адолесцената. Пре тумачења једанаесте хипотезе у раду, а због бољег разумевања медијаторске улоге васпитних стилова у односу особина личности родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената, важно је осврнути се на однос особина личности и васпитних стилова самих родитеља. Истраживања васпитних стилова (Abdi, Jalali & Mirmehdy, 2010) показују да високо изражен неуротицизам имају родитељи који примењују ауторитарни и пермисивни васпитни стил, док родитељи који имају високо изражену екстраверзију, савесност и сарадљивост примењују ауторитативни васпитни стил. Према истраживањима Принзи (Prinz et al., 2009), родитељи који имају високе скорове на димензијама сарадљивости и ниже скорове на димензији неуротицизам, више утичу на развој дечије аутономије. Овакви родитељи су толерантнији и дечју аутономију не доживљавају као напад на њихов ауторитет већ као нешто позитивно. Код родитеља са високим скором на неуротицизму и нижим скором на сарадљивости је већа вероватноћа да припишу негативне намере својој деци. Према овим ауторима особине личности су унутрашњи ресурс доприноса родитељству. Према једном ранијем истраживању Принзеа и сарадника (2005), код мајке постоји негативна корелација између емоционалне стабилности и савесности са принудом у васпитању. У више истраживања Белског и сарадника (Belsky & Varends, 2002; Belsky, Crnic, & Woodworth, 1995) откривено је да родитељи са високим резултатима на екстраверзији, савесности, отворености, сарадљивости и емоционалној стабилности (низак неуротицизам) показују подржавајуће и одговорно родитељство, а мање негативно и контролисано родитељство. Са друге стране, родитељи са високим неуротицизмом су показали негативан утицај на дете, и мање подстицајно родитељство. Такође, значајно је испитати повезаност васпитних стилова родитеља добијених самопроценом родитеља и проценом од стране адолесцената. Резултати су показали да постоји висока повезаност у самопроцени и процени ауторитативног и ауторитарног васпитног стила родитеља, док је најмања повезаност у самопроцени и процени пермисивног васпитног стила и оца и мајке, што значи да и родитељи и адолесценти климу у својој породици процењују као топлу, подржавајућу и оптималну.

4.5. Васпитни стилови родитеља као медијатори односа особина личности родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената

Евидентно је да недостају истраживања која се баве особинама личности родитеља у односу на родитељско понашање и понашање детета. Истраживања која су и вршена, узимала су

у обзир само пет базичних димензија личности (неуротицизам, екстраверзија, савесност, отвореност и сарадљивост), док нема података о коришћењу модела личности *Великих пет плус два* (неуротицизам, екстраверзија, савесност, агресивност, отвореност, позитивна и негативна валенца) и повезаности седам димензија личности, васпитних стилова родитеља са карактеристикама детета. У истраживању је путем структуралног моделовања потврђено да су васпитни стилови родитеља значајни медијатори односа особина личности родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената. Поред директне повезаности особина личности родитеља и понашања детета, може се претпоставити да је овај однос делимично посредован и родитељским васпитањем (Van Aken et al., 2007). Анализа путање повезаности указује да родитељство и особине личности родитеља делују заједно како би се предвидело понашање деце (Prinzle et al., 2005). Особине личности родитеља су индиректно повезане са дечјим проблематичним понашањем. У истраживањима Принзи и сарадника је добијено да су емоционална стабилност и савесност родитеља негативно повезани са проблематичним понашањем детета, док је аутономија у васпитању позитивно повезана са дечјим проблематичним понашањем (Prinzle et al., 2005). И друга истраживања (Newman et al, 2008) показала су медијаторску улогу родитељски стилови у односу неких других породичних фактора (темперамент, образовање, незапосленост, материјално стање) и ризичног понашања младих. Наиме, Терикангас и сарадници (Teerikangas et al, 1998) су утврдили да сам „тешки“ темперамент не представља ризичан фактор већ његова комбинација са дисфункционалном контролом понашања од стране родитеља. Такође, познато је Патерсоново становиште да је утицај родитељске личности на прилагођавање деце посредовано његовим ометајућим утицајем на дисфункционално родитељско понашање (Patterson, 2002). Мајке које су биле емоционално нестабилне и несавесне, давале су мање подршке детету, што је касније довело до повишене агресивности у понашању детета (Van Aken et al., 2007).

4.6. Однос особина личности и васпитних стилова родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција и социодемографских варијабли

Приликом процене васпитног стила оца и мајке од стране њихове деце, утврђене су полне разлике. Наиме, испитаници женског пола процењују аутономију (аспект ауторитативног васпитног стила) оца као вишу у односу на испитанике мушког пола, док испитаници мушког

пола процењују необјашњавање (аспект ауторитарности) и укупну ауторитарност оца као вишу у односу на испитанике женског пола. Добијени резултати су донекле слични резултатима које су добили Тодоровић и Симић (2013), где је утврђено да се мушки и женски испитаници разликују у процени ауторитативности мајке и ауторитарности оца. Девојке своје мајке процењују као ауторитативније у односу на испитанике мушког пола, док, са друге стране, испитаници мушког пола процењују ауторитарност оца као израженију у односу на испитанике женског пола. У једном другом истраживању у Србији (Pelemiš, 2017), ученици и ученице седмог разреда основне школе разликују се у процени ауторитарног, пермисивног и индиферентног васпитног стила, и то у корист ученика, док у процени демократског васпитног стила родитеља нема полних разлика. На основу великог броја истраживања дошло се до заједничког закључка да није реткост да испитаници женског пола процењују породичне односе као боље када је у питању ауторитативни или попустљиви васпитни стил, а испитаници мушког пола када је у питању ауторитарни стил. Наиме, женској деци је веома важно исказивање нежности и подршке у васпитању, али и постојање правила која су образложена, док мушка деца лакше подносе физичко кажњавање и необјашњавање разлога истог као и наметнута правила понашања (Matejević i Todorović, 2012). Слични резултати добијени су и у другим истраживањима (Sorić i Vulić-Prtorić, 2006) која су показала да дечаки, за разлику од девојчица, процењују да очеви у односима са њима примењују у већој мери контролу, критиковање, испитивање, кажњавање, претње и негативна поређења. Ако имамо у виду да је дечацима отац идентификациони модел, и да они, за разлику од девојчица, више очекују од оца и очекују његово прихватање, онда управо због тога у већој мери перципирају очево одбацивање. Ови аутори такође као један од могућих објашњења наводе "осетљивост природе" периода адолесценције, односно могуће је да развој идентитета и повећану аутономију посебно тешко подноси отац, који се теже прилагођава на синовљеву независност и зато у овом периоду дечјег живота и стварно више користи контролу као васпитни стил.

На испитаном узорку нису утврђене полне разлике у изражености самоефикасности. Овакав налаз је у супротности са налазима које је добио Мурис (2001), да су девојчице мање емоционално самоефикасне у односу на дечаке. Добијене резултате аутори објашњавају тиме да се девојчице ослањају на неефикасне стратегије суочавања са емоцијама, и да су више усмерене на негативна осећања и мисли. Друга истраживања (Carradocia et al., 2012) показала су да девојчице имају вишу социјалну самоефикасност у односу на дечаке, док је у неким истраживањима (Reić-Ercegovaц i Koldurović, 2010) утврђено да су девојчице и академски самоефикасније у односу на дечаке. Међутим, неки аутори тврде да на узорку адолесцената полне

разлике у самоефикасности нису уочљиве уколико они добију јасне информације о својим могућностима, способностима или напретку учења (Đukić, Radusinović i Vukčević, 2012). Полне разлике у изражености самоефикасности нису утврђене ни у претходним истраживањима на узорку средњошколаца (Đukić, Radusinović i Vukčević, 2012), као ни на студентској популацији (Tubić, 2005).

Полне разлике постоје у изражености субјективног благостања. На испитаном узорку испитаници мушког пола постигли су више скорове на когнитивној компоненти субјективног благостања, односно на субскали позитиван став према животу у односу на женске испитанике, као и на скали субјективног благостања у целини, док на афективном аспекту, тј. на субскали позитиван афективитет нису утврђене полне разлике. Добијени резултати су у супротности са резултатима добијеним у једном истраживању које је спроведено у Србији (Janković i Todorović, 2016) на узорку од 2.225 испитаника из 20 различитих округа у земљи, старијих од 18 година. Према налазима ових ауторки, жене у односу на мушкарце показују више скорове на једном аспекту субјективног благостања и то позитиван став према животу, односно жене имају позитивну процену свог живота и околности у којима живе (Diener, 2000). Међутим, постоје бројна истраживања (Lima & Novo, 2006) у којима су полне разлике у субјективном благостању незначајне или релативно мале, а истраживања у којима су нађене статистички значајне разлике дале су неконзистентне резултате (Pastuović, Kolesarić, i Krizmanić, 1995; Ryff, 1995).

Када су у питању полне разлике у изражености психопатских тенденција, у овом истраживању мушки испитаници показују више скорове на аспекту психопатски афекат као и на целој скали психопатских тенденција. Као што је већ наведено, већина испитивања психопатије је спроведена углавном или готово искључиво на мушкарцима (Blair i sar., 2002; Kiehl et al., 2001; Lorenz & Newman, 2002) и она показују да мушкарци показују више скорове на скалама психопатије у односу на жене.

Када се погледа однос психопатских тенденција и процењеног материјалног стања породице, види се да су интерперсонални односи, антисоцијално понашање и укупан скор на скали психопатске тенденције већи код особа које су материјално стање своје породице процениле као скромно и просечно. Постоји велики број података у литератури о односу ниског социоекономског статуса и повећаног ризика за појаву антисоцијалног понашања, али не и показатеља који би упућивали на везу између психопатије и социоекономског статуса. Оно што је познато из литературе јесте повезаност социоекономског статуса са аспектом психопатије, антисоцијалним понашањем (Nare, 2003). Према мишљењу неких аутора (Blair, Mitchell & Blair,

2005), узрок обрнутог односа између социоекономског статуса и антисоцијалне компоненте психопатије је у томе што нижи социоекономски статус ограничава понашајне опције које особи стоје на располагању, па тако антисоцијално понашање постаје користан пут до циља. Здрава особа са нижим социоекономским статусом може такође имати узак распон расположивих понашајних опција, али ће искључити антисоцијално понашање због одбојности према таквом понашању, коју је стекла током социјализације. Са друге стране, особе са психопатским тенденцијама могу користити антисоцијалну опцију, јер им такво понашање није одбојно. Вероватно да нижи социоекономски статус повећава ризик да појединци буду изложени или доживљавају околину као угрожавајућу чиме се повећава ризик за појаву антисоцијалног понашања. Аутори наглашавају да се социоекономски статус не сматра узроком психопатије, већ утицајем на понашајне манифестације узрока психопатије (Blair, Mitchell & Blair, 2005). Ипак добијене резултате у истраживању треба узети са резервом с обзиром на ниску поузданост субскала упитника психопатских тенденција.

На испитаном узорку, добијен је резултат да адолесценти, чије су мајке вишег образовног нивоа, извештавају о већем позитивном афективитету и социјалној самоефикасности. Добијени налази се могу упоредити са ранијим налазима (Lorens, 1982), према којима су деца из економски и културно сиромашнијих породица тако социјализована да постижу слаб успех у школи. Мајке које су образованије, дају више савета, мање се директно мешају, али показују већу осетљивост за потребе детета. Њихов речник је богатији, нуде позитивне реакције на дете у виду похвала, охрабрујућих или духовитих коментара, за разлику од мајки нижег образовног статуса које чешће примећују дете када направи неки проблем. Сличне резултате су добили и други аутори (Davis-Kean, 2005; Davis-Kean, Sexton & Magnuson, 2006) у свом истраживању да је виши ниво образовања родитеља повезан са дечјим адаптивним когнитивним и аналитичким вештинама погодним за развој детета.

Однос радног статуса родитеља и самоефикасности адолесцената је следећи. Када су очеви запослени, адолесценти су социјално самоефикаснији, а када су мајке запослене, онда су адолесценти академски самоефикаснији. Чини се да засполеност родитеља даје одређену сигурност и мотивацију адолесцентима да развију социјалне вештине и улажу напор у академско постигнуће.

Што се тиче односа радног статуса и васпитних стилова родитеља, добијени су интересантни подаци. Наиме, када су мајке незапослене, аутономија оца и мајке је нижа, а необјашњавање оца више. Са друге стране, када су мајке запослене, добијени су нижи скорови на

скали повезаност оца и ауторитарност оца. Овако добијени резултат се могу објаснити амбивалнетношћу у понашању мајке, која може да потиче из чињенице да укљученост оца одузима монопол у одговорностима према кући и детету и стога тражи редефинисање моћи у породици (Михић, 2010). Из овакве амбиваленције развија се регулаторско понашање мајке које представља понашање којим мајка поставља границе учешћа оцу, у виду лимитирања оцу могућност учења и развоја кроз свакодневне активности везане за бригу и васпитање деце. Регулаторско понашање мајке се огледа у личној мајчиној доминацији у организовању, планирању и распоређивању активности и одговорности у кризи о детету, као и кроз критиковање и надзор очевог понашања. Оваква понашања су често ненамерна, па мајке често нису свесне ни понашања, ни последица које оно може да има. Као разлог оваквих резултата можемо навести и конфликт професионалне и породичне улоге код запослених мајки (Barnett, Brennan, & Marshal, 1994). Убрзани темпо живота често прати одсуствовање родитеља од куће, што може изазвати низ проблема у узајамности и размени између деце и одраслих, па је због тога деци отежано схватање и разумевање живота одраслих, што отежава многе развојне процесе, као што је процес идентификације, процес преношења моралних норми, итд. (Matejević, 2007). Такође, треба поменути истраживања из седамдесетих година прошлог века, када је било више запослених очева и незапослених мајки и када је ниво родитељског стреса био израженији код мајки (Smojver-Ažić i Martinac Dorčić, 2010). Родитељски стрес је последица процена родитеља на основу нивоа укључености у родитељску улогу, а с обзиром на очекивања и друштвене норме, као и карактеристике детета.

4.7. Ограничења и препоруке за будућа истраживања

Пре него што се на основу добијених резултата и дискусије изведу закључци, неопходно је указати на ограничења истраживања и дати препоруке за будућа проучавања ове области у нашој средини.

Прво ограничење тиче се репрезентативности узорка. Наиме, узорком су обухваћени само средњошколци који похађају једну од четири средње школе у Косовкој Митровици. Иако ове школе похађа највећи број ученика који живе на северу Косова и Метохије, у будућа истраживања свакако треба укључити и средњошколце које похађају школу у другим срединама, како би се дошло до налаза општијег карактера. То је важно из разлога што подручје Косова и Метохије карактерише веома сложен историјски, политички и културни контекст (Златановић, 2012), па је

неопходно размотрити да ли специфична друштвена ситуација у којој се млади на Косову и Метохији налазе, утиче на перцепцију васпитних стилова родитеља.

Друго ограничење тиче се поузданости примењених инструмената. Поузданост појединих примењених инструмената није задовољавајућа. Наиме, три од четири субскеале упитника за процену психопатских девијација имају изузетно ниску поузданост, па резултате добијене на овим субскеалама треба узети са резервом. И аутори скале (Novović, Smederevac i Biro, 2009) наводе "проблематичну" поузданост појединих субскеала, наглашавајући да неке субскеале имају различиту поузданост у узорцима са већом или мањом преваленцијом психопатије (у општој популацији насупрот криминалцима). Отуда је поузданост већа на узорку криминалаца за читавих 10 јединица него у општој популацији. Други проблем је што, на пример, неки ајтеми у субскеали психопатски афекат могу бити индикатори психопатског афекта ако се на њих одговори потврдно, а индикатори других психопатских карактеристика, ако се на њих одговори негативно. Овај упитник је конструисан према Клекли-Хејровим критеријумима, садржи карактеристике психопатије дефинисане у складу са четири Хејрове димензије психопатије. Ослонили смо се на инструмент који је настао на нашој популацији, али је изгледа било адекватније да смо користили изворни оригинални инструмент с обзиром на то да је Хејров модел психопатије био полазна теоријска основа. Такође, поузданост појединих субскеала упитника за процену родитељских димензија није задвољавајућа. Интерна конзистентност неких субскеала ауторитарног васпитног стила (вербална хостилност и необјашњавање) и скале пермисивног стила је нешто нижа од 0,70, што се сматра арбитрарном границом прихватљиве поузданости инструмента. Сами аутори упитника наводе да је ниска поузданост и ваљаност субскеале која мери попустљиви васпитни стил. Упркос неким досад показаним слабостима, определили смо се да користимо упитник PSDQ јер почива на, за нас, прихватљивом теоријском моделу васпитних стилова.

Треће, подаци о самоефикасности, субјективном благостању и психопатским тенденцијама су добијени самопроценом адолесцената и зато их треба узети са резервом. Ово се нарочито односи на садржај упитника за процену психопатске девијације адолесцената јер је могуће да неке тврдње нису адекватно разумели те нису ни могли да дају добру процену степена њихове изражености. Испитаници се налазе у периоду адолесценције када њихова процена сопствених понашања може бити искривљена под утицајем других фактора. Препорука за будућа истраживања свакако је да ови конструкти буду процењени и од стране родитеља или других значајних особа из окружења. С друге стране, процена васпитних стилова је вршена ретроспективно, а познато је да у доба адолесценције почињу да се јављају већи неспоразуми на

релацији родитељ-дете, јер деца трагају за сопственим идентитетом. Стога може доћи до промене учесталости дотад уобичајених васпитних поступака, до заштравања контроле или пак, до веће пермисивности неких родитеља, што зависи од много фактора унутар сваке породице. Такође, постоји тенденција за давањем социјално пожељних одговора, али не мора да код свих буде једнако пожељан исти васпитни стил па и ово може додатно смањити конзистентност добијених одговора на основу којих се затим израчунава поузданост коришћеног инструмента.

5. ЗАКЉУЧАК

Ако се пође од општег циља у истраживању који је био да се утврди да ли су особине личности оба родитеља, родитељски васпитни стилови и процењени васпитни стилови родитеља од стране адолесцената значајни предиктори самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената, а на основу добијених резултата, могу се извести следећи доле наведени важни закључци.

Прво, особине личности оца (висока отвореност према искуству и позитивна валенца) и мајке (висока екстраверзија и отвореност за искуство, а ниска негативна валенца) доприносе развоју доживљаја самоефикасности код адолесцената, док висока екстраверзија и позитивна валенца, а ниска негативна валенца оца и висока екстраверзија мајке доприносе развоју доживљаја субјективног благостања адолесцената. Ове родитељске особине могу допринети стимулативнијем родитељству и активнијем родитељском понашању у односу према детету. Као исход такве родитељске климе, адолесцент развија позитивну слику о себи, високо самопоштовање, осећај самоефикасности и субјективног благостања. Са друге стране, висока агресивност, позитивна валенца и негативна валенца оца и висока савесност, позитивна валенца и негативна валенца мајке може да допринесе појави психопатских тенденција адолесцената. Родитељи са израженом агресивношћу и негативном валенцом доприносе негативном, наметљивом и превише контролишућем родитељству, што за исход може да има развој тенденција ка антисоцијалном понашању код адолесцената.

Друго, ауторитативни васпитни стил оца и мајке (повезаност, регулација и аутономија), доприносе развоју доживљаја самоефикасности и субјективног благостања адолесцената, што представља функционалне аспекте понашања адолесцената, ауторитарни васпитни стил родитеља (принуда, вербална хостилност, необјашњавање), добијени самопроценом и проценом од стране адолесцената, могу да донекле допринесу појави психопатских тенденција адолесцената, као индикатора нефункционалности у понашању адолесцената, док ниска пермисивност оца може да доведе до развоја доживљаја самоефикасности адолесцената, а висока пермисивност мајке до појаве психопатских тенденција адолесцената. Добијени резултати су у складу са моделом васпитних стилова Дајане Баумринд, који је био полазна теоријска основа у раду за објашњење васпитних стилова. Према овом моделу, ауторитативни васпитни стил је најпожељнији у поступању родитеља према детету. Ауторитативни родитељи кроз високу топлину и контролу, кроз поштовање дететове личности, потреба и права, делују као подстицајни фактор у развоју

самоефикасности и субјективног благостања, али и као заштитни фактор од разоја психопатских тенденција и тако пружају детету оптималну средину за развој. Ауторитарни родитељи - кроз ниску топлину и високу контролу - ускраћују детету аутономију, не уважавају његове потребе и жеље, па деца могу да развију психопатске тенденције. Пермисивни родитељи – кроз високу топлину и ниску контролу могу да допринесу смањеном осећају самоефикасности адолесцената и појави психопатских тенденција адолесцената.

Треће, медијаторска улога васпитних стилова родитеља у односу особина личности родитеља и самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената је потврђена. Особине личности родитеља имају значајну улогу у формирању родитељског стила васпитања, а тако имају и индиректне ефекте на понашање адолесцената.

Четврто, приликом самопроцене и процене васпитних стилова родитеља добијен је, као доминантан, ауторитативни васпитни стил и оца и мајке. То значи да су и родитељи и адолесценти проценили породичну климу као топлу, подржавајућу и оптималну. Међутим, када су родитељи вршили процену васпитних стилова, показало се да ауторитативни васпитни стил мајке смањује могућност развоја психопатских тенденција адолесцената, а када су адолесценти процењивали васпитне стилове родитеља, показало се да ауторитарни васпитни стил оца доприноси развоју психопатских тенденција адолесцената. Овакви резултати говоре о томе да још увек у испитаним породицама влада подела улога код очеве и мајки, где је отац перципиран као строг, дистанциран, неукључен, а мајка топла, брижна, подржавајућа и више укључена у однос са децом.

Оно што треба нагласити јесте да обухваћене предикторске варијабле, иако их има доста, не објашњавају у довољној мери критеријумске варијабле. Процент варијансе којом су објашњени функционални аспекти понашања адолесцената су и даље испод 20%, а дисфункционални аспекти понашања испод 10%. Та чињеница отвара простор за правац будућих истраживања – треба обухватити предикторски скуп варијабли који би имао већу моћ предвиђања.

На крају дајемо осврт на практичне импликације овога рада.

Главни налази истраживања указују на потребу да се спроведу одређене активности у едукацији адолесцената и родитеља које ће допринети квалитетнијем одрастању адолесцената, као и квалитетнијем односу родитеља и адолесцената.

За побољшање квалитета односа између родитеља и адолесцената неопходан је континуирани едукативни рад са целом породицом, нарочито са очевима. Имајући у виду да породица за дете представља сигурну базу, неопходно да се родитељима пружи подршка и помоћ да пронађу васпитне методе које најбоље одговарају њиховом детету, јер дете доживљава себе кроз призму заједничког породичног живота. Да би породица била оптимална средина за развој детета, неопходно је да између родитеља и детета постоји емоционална блискост, однос поверења, прихватања, повезаности и конструктивна комуникација. За побољшање односа између родитеља и детета препоручује се едукација самих родитеља о квалитетнијим васпитним поступцима, али и едукација адолесцената о развоју социјалних вештина и принципима промене понашања.

Добијени налази су значајни зато што расветљавају однос личности родитеља и њихових васпитних стилова са једне стране, и самоефикасности, субјективног благостања и психопастких тенденција адолесцената, са друге стране, али такође дају полазну основу за правац будућих истраживања.

6. ЛИТЕРАТУРА

Abdi, M., Jalali, A., Mirmehdy, R. (2010). An investigation and comparison of personality traits and the study of parenting rearing of 12-18 delinquency and non-delinquency youth. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 2089-2092.

Adedokun, O. A., Balschweid, M. A. (2008). The Mediating Effects of Self-esteem and Delinquency on the Relationship between Family Social Capital and Adolescents' Educational Achievement. *Educate*, 8(1), 2-14.

Ajduković, M. (1988). Samoiskaz i izučavanje delinkventnog i društveno neprihvatljivog ponašanja mladih u nas. *Penološke teme*, 3 (1-2), 15-37.

Ajduković M. (2000). Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju činitelja rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. U: Bašić, J. & Janković, J. (ur.). *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*. Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, 47-62.

Alajbeg, A. (2017). *Uloge moralnog odstupanja i odabраних обителјских и школских чимбеника u različitom angažmanu djece u vršnjačkom nasilju*. (Doktorska disertacija). Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Aluja, A., del Barrio, V., Garcia, L.F. (2005). Relationships between adolescents' memory of parental rearing styles, social values and socialization behavior traits. *Personality and Individual Differences*, 39, 903-912.

American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and statistic al manual of mental disorders* (4th ed.). Washington. DC: American psychiatric association.

Anderman, E. M., Young, A. J. (1994). Motivation and strategy use in science: Individual differences and classroom effects. *Journal of Research in Science Teaching*, 31, 811-831.

Andrews, F. M., Robinson, J. P. (1991). Measures of subjective well-being. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L. S. Wrightsman (Eds.). *Measures of social psychological attitudes, 1. Measures of personality and social psychological attitudes*. San Diego, CA, US: Academic Press. 61-114.

Arulsubila, M., Subasree, R. (2016). Parenting Styles Influencing Personality Development of Catering Students. *The International Journal of Indian Psychology*, 4 (1), 79, 181-188.

- Aunola K, Nurmi J-E. (2005). The Role of Parenting Styles in Children's Problem Behaviour. *Child Development* 76, 1144-1159.
- Babiak, P., Neumann, C. S., Hare, R. D. (2010). Corporate psychopathy: Talking the walk. *Behavioral Sciences and the Law*, 28 (2), 174-193.
- Baharudin, R., Zulkefly, N. S. (2009). Relationships with Father and Mother, Self Esteem and Academic Achievement amongst College Students. *American Journal of Scientific Research*, 6, 86-94.
- Bahrami, B., Dolatshahi, B., Pourshahbaz, A., Mohammadkhani, P. (2018). Comparison of Personality among Mothers with Different Parenting Styles. *Iran J Psychiatry* 13(3), 200-206.
- Baldry, A.C., Farrington, D.P. (1998). Parenting influences on bullying and victimization. *Legal and Criminological Psychology*, 3 (2), 237-254.
- Ballenski, C. B., Cook, A. S. (1982). Mothers' perceptions of their competence in managing selected parenting tasks. *Family Relations*, 31, 489-494.
- Bandura, A. (1968). A social learning interpretation of psychological dysfunctions. In P. London & D. L. Rosenhan (Eds.). *Foundations of abnormal psychology*. New York: Holt, Rinehart & Winson.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review*, 84 (2), 191-215.
- Bandura, A. (1993). Percieved Self-Efficacy in Cognitive Development and Functioning. *Educational Psychologist*, 28(2), 117-148.
- Bandura, A. (1995). Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. In Bandura, A. (Ed.). *Self-efficacy in changingsocieties*. New York: Cambridge University Press. 1-45.
- Bandura, A., Barbanelli, C., Caprara, G. V., Pastorelli, C. (1996). Multifaceted impact of self-efficacy beliefs on academic functioning. *Child Development*, 67, 1206-1222.
- Bandura, A. (1997). Self-efficacy. *Harvard mental health letter*, 13 (9), 4-6.
- Bandura, A. (2006). Gude for constructing self-efficacy scales. *Self-Efficacy Beliefs of Adolescents*, 307-337.
- Bandura, A. (2006). Adolescent Development from an Agentic Perspective. U: Pajares, F., Urdan, T. (ur.). *Self-efficacy and adolescents*. USA: Information Age Publishing, 1-45.
- Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development*, 67, 3296-3319.
- Barnett, R. C., Brennan, R. T., Marshal, N. L. (1994). Gender and the Relationship between Parent Role Quality and Psychological Distress. *Journal of Family Issues*, 15, 229-252.

Barnes, G., Welte, J., Hoffman, J., Dintcheff, B. (2002). Effects of alcohol misuse on gambling patterns in youth. *Journal of Studies on Alcohol*, 63 (6), 767-775.

Baumrind, D. (1966). Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior. *Child Development*, 37(4), 887-907.

Baumrind, D. (1968). Authoritarian vs. authoritative parental control. *Adolescence*, 3(11), 255-272.

Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11, 56-95.

Baumrind, D., Thompson, A. R. (2002). The Ethics of Parenting, In M. Bornstein (Ed.). *Handbook of Parenting*, 5, Practical Issues in Parenting, LEA, Mahwah, New Jersey London.

Belsky, J. (1984). The Determinants of Parenting: A Process Model. *Child Development*, 55(1), 83-96.

Belsky, J., Domitrovich, C., Crnic, K. (1997). Temperament and Parenting Antecedents of Individual Differences in Three-Year-Old Boys' Pride and Shame Reactions. *Child Development*, 68 (3), 456-466.

Belsky, J., Crnic, K., Woodworth, S. (1995). Personality and parenting: Exploring the mediating role of transient mood and daily hassles. *Journal of Personality* 63 (4), 905-929.

Belsky, J., Barends, N. (2002). Personality and parenting. In M. Bornstein (Ed.). *Handbook of parenting: Being and becoming a parent*, 3, Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum. 415-438.

Belsky, J., Jaffee, S. R. (2006). The multiple determinants of parenting. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.). *Developmental psychopathology: Risk, disorder, and adaptation*. Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc, 38-85.

Bentler, P.M. & Newcomb, M.D. (1978). Longitudinal Study of Marital Success and Failure. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 46, 1053-1070.

Benning, S. D., Patrick, C. J., Iacono, W. G. (2005). Psychopathy, startle blink modulation, and electrodermal reactivity in twin men. *Psychophysiology*, 42 (6), 753-762.

Benning, S. D., Patrick, C. J., Salekin, R. T., Leistico, A. R. (2005). Convergent and discriminant validity of psychopathy factors assessed via self-report: A comparison of three instruments. *Assessment*, 12 (3), 270-289.

Bentler, P.M., Newcomb, M.D. (1978). Longitudinal Study of Marital Success and Failure. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 46, 1053-1070.

Biro, M., Smederevac, S., Novović, Z. (2008). Antisocial behavior: Dimension or category (ies)? *Psihologija*, 41 (3), 275-293.

Biswas-Diener, R., Vitterso, J., Diener, E. (2005). Most people are pretty happy, but there is cultural variation: The Inughuit, The Amish, and The Maasai. *Journal of Happiness Studies*, 6, 205-226.

Blackburn, R. (1998). Psychopathy and personality disorder: Implications of interpersonal theory. U: D. J. Cooke, A. E. Forth & R. D. Hare (Eds.). *Psychopathy: Theory, research, and implications for society*. Dordrecht, Netherlands: Kluwer, 269-301.

Blagov, P. S., Patrick, C. J., Oost, K. M., Goodman, J. A., Pugh, A. T. (2016). Triarchic psychopathy measure: validity in relation to normal-range traits, Personality pathology, and psychological adjustment. *Journal of Personality Disorders*, 30(1), 71-81.

Blair, R.J.R., Mitchell, D.G., Richell, R.A., Kelly, S., Leonard, A., Newman, C., Scott, S.K. (2002). Turning a deaf ear to fear: impaired recognition of vocal affect in psychopathic individuals. *Journal of Abnormal Psychology*, 111 (4), 682-686.

Blair, J., Mitchell, D., Blair, K. (2005). *Psihopat, emocije i mozak*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Blair, R. J. R. (2006). Dissociable systems for empathy. U G. Bock & J. Goode (Eds.). *Empathy and Fairness Chichester*. UK: John Wiley and Sons, 134-145.

Blumstein, A., Cohen, J. (1987). Characterizing criminal careers. *Science*, 237, 985-991.

Borawski, E., Ievers-Landis, C., Lovegreen, L., Trapl, E. (2003). Parental monitoring, negotiated unsupervised time and parental trust: the role of perceived parenting practices in adolescent health risk behaviors. *Journal of Adolescent Health*, 33 (2), 60-70.

Bouchard, G., Lussier, Y., Sabourin, S. (1999). Personality and marital adjustment: Utility of the five-factor model of personality. *Journal of Marriage and Family* 61(3), 651-660.

Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Brewer, B. (2017). *How Parenting Style Relates to Adolescent Substance Abuse in an At-Risk Male Population*. The University of Southern Mississippi The Aquila Digital Community. Honors Theses.

Brickman, P., Campbell, D. T. (1971). Hedonic Relativism and Planning the Good Society. U: M. H. Appley (ed.). *Adaptation Level Theory: A Symposium*, New York, Academic Press, 287-302.

Britner, S. L., Pajares, F. (2001). Self-efficacy beliefs, motivation, race, and gender in middle school science. *Journal of Women and Minorities in Science and Engineering*, 7, 271-285.

Bugental, D. B., Shennum, W. A. (1984). "Difficult" children as elicitors and targets of adult communication patterns: An attributional-behavioral transactional analysis. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 49 (1), 1-81.

Будимир-Нинковић, Г. (2008). Васпитни проблеми у савременој породици. *Норма*, 13 (1-2), 37-45.

Buđanovac, A., Mikšaj Todorović, Lj. (2007). Povezanost između procjene samoeфикаsnosti u izbegavanju činjenja kaznenih dijela i razine kriminogenih rizika i potreba. *Kriminologija i socijalna integracija* 14 (2), 67-78.

Bulatović, J. (2013). *Samoeфикаsnost, porodični odnosi i anksioznost kod dece osnovno-školskog uzrasta*. (Master rad). Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Byrne, B. M. (1998). *Structural equation modeling with LISREL, PRELIS, and SIMPLIS: Basic concepts, applications, and programming*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Cappadocia, M. C., Pepler, D., Cummings, J., G., Craig, W. (2012). Individual motivations and characteristics associated with bystander intervention during bullying episodes among children and youth. *Canadian Journal of School Psychology*, 27 (3), 201-216.

Caprara, G. V., Scabini, E., Barbaranelli, C., Pastorelli, C., Regalia, C., Bandura, A. (1998). Impact of adolescents' perceived self-regulatory efficacy on familial communication and antisocial conduct. *European Psychologist*, 3(2), 125-132.

Caprara, G. V., Pastorelli, C., Regalia, C., Scabini, E., Bandura, A. (2005). Impact of Adolescents' Filial Self-Efficacy on Quality of Family Functioning and Satisfaction. *Journal of research on adolescence*, 15(1), 71-97.

Caprara, G. V., Vecchione, M., Alessandri, G., Gerbino, M., Barbaranelli, C. (2011). The contribution of personality traits and self-efficacy beliefs to academic achievement: A longitudinal study. *British Journal of Educational Psychology*, 81, 78-96.

Cattell, R. B. (1973). The measurement of the healthy personality and the healthy society. *The Counseling Psychologist*, 4, 13-18.

Childs, A. W., Fite, P. J., Moore, T. M., Lochman, J. E., Pardini, D. A. (2014). Bidirectional Associations Between Parenting Behavior and Child Callous-Unemotional Traits: Does Parental Depression Moderate this Link? *Journal of abnormal child psychology*, 42, 1141-1151.

Chyi, H., Mao, S. (2012). The Determinants of Happiness of China's Elderly Population. *Journal of Happiness Studies*, 13, 167-185.

Cleckley, H.M. (1941). *The Mask of Sanity*, 4th edn. St. Louis, MO: Mosby.

Ciairano, S., Kliewer, W., Rabaglietti, E. (2009). Adolescent Risk Behavior in Italy and The Netherlands, A Cross-National Study of Psychosocial Protective Factors. *European Psychologist*, 14 (3), 180-192.

Cinamon, R.G., Rich, Y. (2002). Gender differences in the importance of work and family roles: Implications for work-family conflict. *Sex Roles*, 47, 531-541.

Clark, R. E. (2001). *Learning from media: Arguments, analysis, and evidence*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.

Colodro, H., Godoy-Izquierdo, D., Godoy, J. (2010). Coping self-efficacy in a community-based sample of women and men from the United Kingdom: The impact of sex and health status. *Behavioral Medicine*, 36, 12-23.

Conti, R., Schwartz, S. J., Waterman, A. (2008). The Implications of Two Conceptions of Happiness (Hedonic Enjoyment and Eudaimonia) for the Understanding of Intrinsic Motivation. *Journal of Happiness Studies*, 9, 41-79.

Costa, P. T., McCrae, R. R. (1980). Influence of extraversion and neuroticism on subjective well-being: Happy and unhappy people. *Journal of Personality & Social Psychology*, 38, 668-678.

Costa, P. T., Zonderman, A. B., McCrae, R. R., Cornoni-Huntley, J., Locke B. Z., Barbano, H. E. (1987). Longitudinal analyses of psychological well-being in a national sample: stability of mean levels. *Journal of Gerontology*, 50-55.

Costa, P., McCrae, R. (1992). The five-factor model of personality and its relevance to personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 6 (4), 343-359.

Coynes, S. M., Thomas, T. J. (2008). Psychopathy, aggression, and cheating behavior: A test of the cheater-hawk hypothesis. *Personality and Individual Differences*, 44, 1105-1115.

Čolović, P. (2012). *Tipološka prespektiva u psihologiji ličnosti: tradicionalni i taksometrijski pristup*. (Doktorska disertacija). Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za psihologiju.

Čolović, P., Smederevac, S., Mitrović, D. (2014). Velikih pet plus dva: validacija skraćene verzije. *Primenjena psihologija*, 7, 227-254.

Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.

Danner, D. D., Snowdon, D. A., Friese, W. V. (2001). Positive Emotions in Early Life and Longevity: Findings from the Nun Study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 804-813.

Davis-Kean, P. E. (2005). The influence of parent education and family income on child achievement: The indirect role of parental expectations and the home environment. *Journal of Family Psychology, 19* (2), 294-304.

Davis-Kean, P. E., Sexton, H. R., Magnuson, K. A. (2006). How does parents' education level influence parenting and children's achievement. Preuzeto 26.03.2019. sa <http://psidonline.isr.umich.edu/Publications/Workshops/CDS2ER/Papers/DavisKean.pdf>.

Deković M., Janssens J.M. (1992). Parents' child-rearing style and child's sociometric status. *Developmental Psychology 28*, 925-932.

DeNeve, K. M., Cooper, H. (1998). The happy personality: A meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. *Psychological Bulletin, 124*(2), 197-229.

DeNeve, K. M. (1999). Happy as an Extraverted Clam? The Role of Personality for Subjective Well-Being. *Current Directions in Psychological Science, 8* (5), 141-144.

DeNeve, J. E., Diener, E., Tay L., Xuereb, C. (2013). The Objective Benefits of Subjective Well-Being. U J. Helliwell, R. Layard, & J. Sachs (ed.) *World Happiness Report 2013*. New York: UN Sustainable Development Solutions Network.

Decuyper, M., De Clercq, B., De Bolle, M., De Fruyt, F. (2009). Validation of FFM PD counts for screening personality pathology and psychopathy in adolescence. *Journal of Personality Disorders, 23*, 587-605.

Deniz, M. E., Karakuş, O., Traş, Z., Eldeleklioglu, J., Özyeşil Z., Hamarta, E. (2013). Parental Attitude Perceived by University Students as Predictors of Subjective Well-Being and Life Satisfaction. *Scientific Research, Psychology, 4*(3), 169-173.

Desivilya, H. S., Eizen, D. (2005). Conflict management in work teams: the role of social self-efficacy and group identification. *The International Journal of Conflict management, 16* (2), 183-208.

Dick, D., Riken, V., Purcell, S., Kaprio, J., Pulkkinen, L., Rose, R. (2007). Parental monitoring moderates the importance of genetic and environmental influences on adolescent smoking. *Journal of Abnormal psychology, 116* (1), 213-218.

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment, 49*(1), 71-75.

Diener, E. (1994). Assessing subjective well-being: Progress and opportunities. *Social Indicators Research, 31*, 103-157.

Diener, E., Diener, M. (1995.), Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology, 68*, 653-663.

Diener E., Suh E., Oishi S. (1997). Recent findings on subjective well-being. *Indian Journal of Clinical Psychology, 24(1)*, 25-41.

Diener, E., Suh, E. (1997). Measuring quality of life: Economic, social, and subjective indicators. *Social Indicators Research, 40*, 189- 216.

Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., Smith, H. L. (1999). Subjective Well-being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin, 125(2)*, 276–302.

Diener, E. (2000). Subjective Well-Being. The science of happiness and Proposal for a National Index. *American Psychologist, 55(1)*, 34-43.

Diener, E., Lucas, R. E., Oishi, S. (2002). Subjective Well – Being: The Science of Happiness and Life Satisfaction, in Snyder, C. R. & Lopez, S. J. (Eds.). *Handbook of positive psychology*. New York: Oxford University Press, 63-73.

Diener, E., Oishi, S., Lucas, R. E. (2003). Personality, culture and subjective well-being: Emotional and Cognitive Evaluations of Life. *Annual Review of Psychology, 54*, 403-425.

Diener, E., Scollon, C.N., Lucas, R.E. (2004). The evolving concept of subjective well being: The multifaceted nature of happiness. U: P.T. Costa & I. C. Siegler. *Advances in cell aging and gerontology, 15*. Amsterdam: Elsevier, 187-220.

Diener, E., Lyubomirsky, S., King, L. (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success? *Psychological Bulletin, 131(6)*, 803-855.

Diener, E., Lucas, R. E., Scollon, C. N. (2006). Beyond the Hedonic Treadmill: Revising the Adaptation Theory of Well-Being. *American Psychologist, 61 (4)*, 305-314

Diener, E. (2009). Subjective well-being. In E. Diener (Ed.). *The science of well-being: The collected works of Ed Diener, 37*, Social Indicators Research Series. New York: Springer, 11-58.

Diener, E., Biswas-Diener, R. (2009). *Happiness: Unlocking the Mysteries of Psychological Wealth*. Blackwell Publishing.

Diener, E. (2013). The Remarkable Changes in the Science of Subjective Well-Being. *Perspectives on Psychological Science, 8*, 663-666.

Dinić, B., Barna, J., Trifunović, B., Angelovski, A., Sadiković, S. (2016). Dva tipa ličnosti među osuđenima: razlike u psihopatiji, agresivnosti i krivičnim delima. *Primenjena psihologija, 9 (2)*, 199-217.

Dishion, T. J., Dodge, K. A. (2005). Peer contagion in interventions for children and adolescents: Moving towards an understanding of the ecology and dynamics of change. *Journal of Abnormal Child Psychology, 33 (3)*, 395-400.

Đukić, S., Radusinović, D., Vukčević, M. (2012). Koncept akademske samoeфикаsnosti i veza sa školskim postignućem. *Godišnjak za psihologiju*, 9 (11), 115-128.

Đurđević, S., Marković, M. (2002). Oblici devijantnog ponašanja kod beogradskih učenika osnovnih škola - pušenje, alkoholizam, narkomanija, uticaj porodice, škole i društva. *Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije*, 37, 277-288.

Egeland, B., Carlson, E., Sroufe, L.A. (1993). Resilience as process. *Development and Psychopathology*, 5(4), 517-528.

Ehrlich B. S., Isaacowitz, D. M. (2002). Does Subjective Well-Being Increase with Age? *Perspectives in Psychology*, 20-26.

Ellsworth, A., Lagace-Seguin, D.G. (2009). In Retrospect: Is Youth Grade Retention Associated with Self-Esteem and Self-Efficacy in Early Adulthood? *International Journal of Adolescence and Youth*, 15, 1-18.

Erozkan, A., Deniz, S. (2012). The influence of social self- efficacy and learned resourcefulness on loneliness. *The Journal of Counselling and Education*, 1 (2), 57- 74.

Erozkan, A. (2013). The effect of communication skills and interpersonal problem solving skills on social self-efficacy. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 13(2), 739-745.

Essau, C. A., Sasagawa, S., Frick, P. J. (2006). Psychometric properties of the Alabama Parenting Questionnaire. *Journal of Child and Family Studies*, 15(5), 597-616.

Everett-Bailey, C. (2005). Assessment of Parenting Styles and Behavior. In: Cierpka, M., Thomas, Y., Sorenkle, D. H. (eds.). *Family Assessment: Integrating Multiple Perspectives*. Cambridge, Hogrefe.

Fagan, A., Van Horn, L., Hawkins, D., Arthur, M. (2007). Gender Similarities and Differences in the Association Between Risk and Protective Factors and Self-Reported Serious Delinquency. *Prevention Science*, 8, 115-124.

Fanti, K. A., Kyranides, M. N., Drislane, L. E., Colins, O. F, Andershed, H. (2016). Validation of the Greek Cypriot translation of the Triarchic psychopathy measure. *Journal of Personality Assessment*, 98 (2), 146 -154.

Frick, P. J., Juper, K., Silverthorn, P., Cotter, M. (1995). Antisocial behavior, somatization, and sensation-seeking behavior in mothers of clinic-referred children. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 34, 805-812.

Fu, Y.X., Hou, X., Jia, L., Qiu, T., Qin, Q., Meng, H.Q., Huang, Y., Ma, H., Deng, W., Luo, H. Q., Wang, Y. C., Hu, H., Du, L., Qiu, H. A., Xie, P., Li, T. (2013). Study of family environmental factor on only-children's personality. *Helath*, 5 (3A), 567-573.

Gabelko, N. H. (1997). Age and gender differences in global, academic, social and athletic self-concepts in academically talented students. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association (Chicago).

Гачић, Б., Трбић, В., Марковић, М. (2004). Функционисање породице у друштвеном контексту хроничне кризе у Југославији, У: Веселиновић, Ј. (Ур.). *Изазови породице, изазови породичних терапеута у времену транзиције*. Београд: Центар за породицу.

Gao, Y., Raine, A. (2010). Successful and unsuccessful psychopaths: A neurobiological model. *Behavioral Sciences and the Law*, 28, 194-210.

Gao, Y., Raine, A., Schug, R. A. (2011). P3 event-related potentials and childhood victimization in successful and unsuccessful psychopaths. *Brain and Cognition*, 77 (2), 176-182.

Gecas, V. (1989). The social psychology of self-efficacy. *Annual Review of Sociology*, 15, 291-316.

Genc, L. (1988). Dimenzije vaspitanja i razvoj ličnosti: teorija i istraživanja. *Psihologija*, 21(4), 121-132.

Genc, L., Kodžopeljić, J. (1995). Porodično vaspitanje i osobine ličnosti. U: Đurić, Đ. (Ur.). *Ličnost u višekulturnom društvu*, 2. Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za psihologiju, 70-81.

Genc, A., Pekić, J., Matanović, J. (2013). Mehanizmi suočavanja sa stresom, optimizam i generalna samoeфикаsnost kao prediktori psihofizičkog zdravlja. *Primenjena psihologija*, 6 (2), 155-174.

Gist, M. E., Mitchell, T. R. (1992). Self-efficacy: A theoretical analysis of its determinants and malleability. *Academy of Management Review*, 17(2), 183-211.

Goldner-Vukov, M. (1988). *Porodica u krizi*. Beograd, Zagreb: Medicinska knjiga.

Gonzalez-Mena, J. (2009). *Child, Family, and Community, Family-Centered Early Care and Education*. Upper Saddleback River, NJ: Pearson.

Graham, N., Kimonis, E. R., Wasserman, A. L., Kline, S. M. (2012). Associations among childhood abuse and psychopathy facets in male sexual offenders. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 3, 66-75.

Gretton, H. M., Hare, R. D., Catchpole, R. E. H. (2004). Psychopathy and offending from adolescence to adulthood: a 10year follow up. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72, 636-645.

Greenberg, M., T., Domitrovich, C., Bumbarger, B. (2001). The prevention of mental disorders in school-aged children: Current state of the field. *Prevention & Treatment*, 4 (1), 1-34.

Grolnick, W. S., Farkas, M. (2002). Parenting and the Development of Children's Self-Regulation. In: M. H. Bornstein (Ed.). *Handbook of Parenting, Practical Issues in Parenting*, 5. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, publishers, 89-110.

Грубор, С., Михаћ, И., Зотовић, М., Петровић, Ј. (2009). Релације селф концепта адолесцената и процењених васпитних стилова њихових родитеља. *Педагошка стварност*, 55 (5-6), 622-635.

Grusec, J. E. (2002). Parental Socialization and Children's Acquisition of Values. Parenting and the Development of Children's Self-Regulation. In: M. H. Bornstein (Ed.). *Handbook of Parenting, Practical Issues in Parenting*, 5. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, publishers, 143-167.

Hall, J. R., Benning, S. D. (2006). The 'successful' psychopath: Adaptive and subclinical manifestations of psychopathy in the general population. In C. J. Patrick (Ed.). *Handbook of psychopathy*. New York, NY: The Guilford Press. 459-478.

Hancock Hoskins, D. (2014). Consequences of Parenting on Adolescent Outcomes. *Societies*, 4, 506-531.

Hare, R. D. (1980). A research scale for the assessment of psychopathy in criminal populations. *Personality and Individual Differences*, 1, 111-119.

Hare, R. D. (1991). *The Hare Psychopathy Checklist - Revised*. Toronto, ON, Canada: Multi-Health Systems.

Hare, R. D. (1999). *Without Conscience*. New York: Guilford Press.

Hare, R. D. (2003). *The Hare Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R)* 2nd edition. Toronto, ON, Canada: Multi-Health Systems.

Hare, R. D., Neumann, C. S. (2008). Psychopathy as a clinical and empirical construct. *Annual Review of Clinical Psychology*, 4, 217-246.

Hills, P., Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 33, 1073-1082.

Hu, L., Bentler, P.M. (1995). Evaluating model fit. In: Hoyle, R. H. (Ed.). *Structural Equation Modeling: Concepts, Issues and Applications*. Sage Publications, London, 76-99.

Hu, L., Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6 (1), 1-55.

Huebner, A., Howell, L. (2003). Examining the relationship between adolescent sexual risk-taking and perceptions of monitoring, communication, and parenting styles. *Journal of Adolescent Health*, 33 (2), 71-78.

Huppert, F. A. (2005). Positive mental health in individuals and populations. U: F. A. Huppert, N. Baylis i B. Keverne (ur.). *The science of well-being*. New York: Oxford University Press.

Huver, R.M., Otten, R., de Vries, H., Engels, R.C. (2010). Personality and parenting style in parents of adolescents. *Journal of Adolescence*, 33(3), 395-402.

Iraz R. (2010). *Yaraticilik ve Yenilik Baglaminda Girisimcilik ve Kobiler*. Çizgi Publishing.

Iria, C., Barbosa, F. (2009). Perception of facial expressions of fear: Comparative research with criminal and non-criminal psychopaths. *Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, 20, 66-73.

Ishikawa, S. S., Raine, A., Lencz, T., Bihrlle, S., LaCasse, L. (2001). Autonomic stress reactivity and executive functions in successful and unsuccessful criminal psychopaths from the community. *Journal of Abnormal Psychology*, 110 (3), 423-432.

Janković, I., Todorović, J. (2016). Tradicionalno shvatanje rodnih uloga, subjektivno blagostanje i samopoštovanje. *Godišnjak za psihologiju*, 13 (15), 7-20.

Joseph, S., Lewis, C. A. (1998). The Depression-Happiness Scale: Reliability and validity of a bipolar self-report scale. *Journal of Clinical Psychology*, 54, 537-544.

Jovanović, V., Brdarić, D. (2008). *Kratka skala subjektivnog blagostanja*. Neobjavljeni manuskript, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.

Jovanović, V., Novović, Z. (2008). Kratka skala subjektivnog blagostanja - novi instrument za procenu pozitivnog mentalnog zdravlja. *Primenjena psihologija*, 1 (1-2), 77-94.

Jugović, A. (2004). Rizična ponašanja omladine u Srbiji. U: *Mladi zaglavljani u tranziciji*. (Ur.): Nikolić, M., i Mihailović, S. Beograd: Centar za proučavanje alternativa. 177-203.

Justus, A. N., Finn, P. R. (2007). Startle modulation in non-incarcerated men and women with psychopathic traits. *Personality and Individual Differences*, 43, 2057-2071.

Kahneman, D., Krueger, A. B. (2006). Developments in the Measurement of Subjective WellBeing. *Journal of Economic Perspectives*, 20 (1), 3-24.

Karpman, B. (1955). Psychodynamics of child delinquency further contributions. *American Journal of Orthopsychiatry*.

Kim, Ming Jung, Catalano, R., Haggerty, K., Abbott, R. (2011). Bulling at Elementary School and Problem behaviuor in Young Adulthood: A Study of Bullying, Violence, and Substance Use from Age 11 to Age 21. *Crim Behav Ment Health*, 21 (2), 136-144.

Kirk, B.A., Schutte, N.S., Hine, D.W. (2008). Developemt and preliminary validation of an emotional self- efficacy scale. *Personality and Individual Differences*, 45, 432-436.

Keijsers, L., Frijns, T., Branje, S. J., Meus, W. (2009). Developmental links of adolescent disclosure, parental solicitation, and control with delinquency: moderation by parental support. *Developmental Psychology*, 45 (5), 1314-1327.

Keijsers, L., Branje, S. J., VanderValk, I. E., Meeus, W. (2010). Reciprocal effects between parental solicitation, parental control, adolescent disclosure, and adolescent delinquency. *Journal of Research on Adolescence*, 20(1), 88-113.

Keijsers, L., Poulin, F. (2013). Developmental changes in parent–child communication throughout adolescence. *Developmental Psychology*, 49(12), 2301-2308.

Keresteš, G., Brković, I., Kuterovac Jagodić, G. (2011). Doživljaj roditeljstva očeva i majki adolescenata. *Suvremena psihologija*, 14 (2), 153-169.

Kerig, P. K., Bennett, D. C., Thompson, M., Becker, S. P. (2012). "Nothing really matters": Emotional numbing as a link between trauma exposure and callousness in delinquent youth. *Journal of traumatic stress*, 25, 272-279.

Kern, R. M., Jonyniene, J. (2012). Psychometric properties of the Lithuanian version of the parenting styles and dimensions questionnaire (PSDQ): Pilot Study. *The Family Journal*, 20, 205-214.

Kerr, M., Stattin, H. (2000). What parents know, how they know it, and several forms of adolescent adjustment: further support for a reinterpretation of monitoring. *Developmental Psychology*, 36(3), 366-380.

Khaleque, A., Rohner, R.P. (2005). Reliability of measures assessing the pancultural association between perceived parental acceptance/rejection and psychological adjustment: A meta-analysis of cross-cultural and intracultural studies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33, 87-99.

Kiehl, K.A., Smith, A.M., Hare, R.D., Mendrek, A., Forster, B.B., Brink, J., Liddle, P.F. (2001). Limbic abnormalities in affective processing by criminal psychopaths as revealed by functional magnetic resonance imaging. *Biological Psychiatry*, 50, 677-684.

Klassen, K. (2002). Writing in Early Adolescence: A Review of the Role of Self Efficacy Beliefs. *Educational Psychology Review*, 14 (2), 173-203.

Kline, R. B. (2005). Principles and Practice of Structural Equation Modeling. New York: The Guilford Press.

Kliwer, W., Murrelle, L., Prom, E., Ramirez, M., Obando, P., Sandi, L., Karenkeris, M. (2006). Violence exposure and drug use in central american youth: family cohesion and parental monitoring as protective factors. *Journal of Research on Adolescence*, 16 (3), 455-478.

Kochanska, G., Clark, L. A., Goldman, M. S. (1997). Implications of mothers' personality for their parenting and their young children's developmental outcomes. *Journal of Personality*, 65, 387-420.

Kochanska, G., Aksan, N., Joy, M. E. (2007). Children's fearfulness as a moderator of parenting in early socialization: Two longitudinal studies. *Developmental psychology*, 43, 222-237. 378.

Kochanska, G., Kim, S., Boldt, L. J., Yoon, J. E. (2013). Children's callous-unemotional traits moderate links between their positive relationships with parents at preschool age and externalizing behavior problems at early school age. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54, 1251-1260.

Коцопељић, Ј., Пекић, Ј., Генц, А. (2008). Релације између васпитних ставова родитеља и ауторитарности деце. *Педагошка стварност*, 54 (9-10), 1029-1038.

Крстић, М. Јаредић, Б., Станојевић, Д. (2012). Повезаност између васпитних стилова родитељства и самопоштовања, самоефикасности и задовољства животом код студената. У: Крстић, М. (Ур.). *Социјализација у условима друштвене кризе. Међунаодни тематски зборник*. Универзитет у Приштини, Филозофски факултет. 34-51.

Лас, А., Crano, W. (2009). Adolescent marijuana use monitoring matters: meta-analytic review reveals the reliable linkage of parental monitoring with adolescent marijuana use. *Perspectives on Psychological Science*, 4 (6), 578-586.

Langer, S. L., Crain, A. L., Senso, M. M., Levy, R. L., Sherwood, N. E. (2014). Predicting child physical activity and screen time: Parental support for physical activity and general parenting styles. *Journal of Pediatric Psychology*, 1-10.

Law, D. M., Shapka, J., Olson, B. (2010). To control or not to control? Parenting behaviours and adolescent online aggression. *Computers in Human Behavior*, 26 (6), 1651-1656.

Lianos, P.G. (2015). Parenting and social competence in school: The role of preadolescents' personality traits. *Journal of Adolescence*, 41, 109-120.

Liau, A., Khoo, A., Ang, P. (2008). Parental awareness and monitoring of adolescent internet use. *Current psychology*, 27 (4), 217-233.

Lilienfeld, S. O., Andrews, B. (1996). Development and preliminary validation of a self-report measure of psychopathic personality traits in noncriminal populations. *Journal of Personality Assessment*, 66, 488-524.

Lilienfeld, S. O. (1998). Methodological advances and developments in the assessment of psychopathy. *Behaviour Research and Therapy*, 36 (1), 99-125.

Lilienfeld, S. O., Widows, M. R. (2005). *Psychopathic Personality Inventory Revised (PPI-R)*. Professional Manual. Lutz, Florida: Psychological Assessment Resources.

Lima, M. L., Novo, R. (2006). So far so good? Subjective and social well-being Portugal and Europe. *Portuguese Journal of Social Science*, 5 (1), 5-33.

Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., Van Kammen, D. P., Farrington, D. P. (1989). Development of a new measure of self reported antisocial behavior for young children: prevalence and reliability. In M. Klein (ed.). *Cross-National Research in Self-reported Crime and Delinquency*. Boston, MA: Kluwer-Nijhoff.

López Ulloa, B. F., Moller, V., Sousa-Poza, A. (2013). *How Does Subjective Well-Being Evolve with Age? A Literature Review* (IZA Discussion Paper 7328). Preuzeto sa <http://ftp.iza.org/dp7328.pdf>.

Lorens, H.B. (1982). *Proces socijalizacije kod dece*, Izabrani radovi. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Lorenz, A.R., Newman, J.P. (2002). Deficient response modulation and emotion processing in low-anxious Caucasian psychopathic offenders: results from a lexical decision task. *Emotion*, 2(2), 91-104.

Lotfi Azimi, A., Vaziri, Sh., Lotfi Kashani, F. (2012). Relationship between Maternal Parenting Style and Child's Aggressive Behavior. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 69, 1276-1281.

Loudova, I., Lašek, J. (2015). Parenting style and its influence on the personal and moral development of the child. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 174, 1247-1254.

Lucas, R., Clark, A., Georgellis, Y., Diener, E. (2003). Reexamining adaptation and the set point model of happiness: reactions to changes in marriage. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84 (3), 527-539.

Lucas, R.E., Clark, A.E., Georgellis, Y., Diener, E. (2003). Reexamining adaptation and the set point model of happiness: Reactions to changes in marital status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 527-539.

Lucas, R. E. (2007.), Adaptation and the Set-Point Model of Subjective Well-Being. Does Happiness Change After Major Life Events? *Current Directions in Psychological Science*, 16 (2), 75-79.

Lucas, R. E., Diener, E. (2008). Personality and subjective well-being. In O. P. John, R. W. Robins & L. A. Pervin (Eds.). *Handbook of Personality: Theory and Research*, 3, 75-102. New York: Guilford Press.

Lykken, D. T. (1995). *The antisocial personalities*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Lykken, D., Tellegen, A. (1996.). Happiness is a stochastic phenomenon. *Psychological Science*, 7, 186-189.

Lynam, D. R. (2002). Psychopathy from the perspective of the five-factor model. In P. T. Costa, Jr., & T. A. Widiger (Eds.). *Personality disorders from the perspective of the five-factor model of personality*, 2. Washington, DC: American Psychological Association. 325-348.

Lynam, D. R., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M. (2008). The stability of psychopathy from adolescence into adulthood the search for moderators. *Criminal Justice and Behavior*, 35, 228-243.

MacCann, C., Duckworth, A. L., Roberts, R. D. (2009). Empirical identification of the major facets of conscientiousness. *Learning and Individual Differences*, 19, 451-458.

Maccoby, E. E., Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. U: P. H. Mussen (ur.). *Handbook of child psychology: Socialization, personality, and social development*. New York: Wiley, 1-101.

Maccoby, E. E. (1998). *The two sexes: Growing up apart; coming together*. London: Belknap Press.

Maddahi, M. E., Javidi, N., Samadzadeh, M., Manini, M. (2012). The study of relationship between parenting styles and personality dimensions in sample of college students. *Indian Journal of Science and Technology*, 5 (9), 3332-3336.

Maddux, J. E., Gosselin, J. T. (2003). Self-efficacy. In: Leary M.R., Tangney J.P., (Eds.). *Handbook of Self and Identity*. New York, NY, USA: Guilford Press, 218-237.

Maddux, J. E. (2005). Self-Efficacy: The power of believing you can. In C. R. Snyder and S. J. Lopez (Eds.). *Handbook of positive psychology*. New York: Oxford University Press, 277-287.

Mahmut, M. K., Homewood, J., Stevenson, R. J. (2008). The characteristics of non-criminals with high psychopathy traits: Are they similar to criminal psychopaths? *Journal of Research in Personality*, 42 (3), 679-692.

Marinković, L. (2012). *Uloga oca u formiranju identiteta adolescenata*. Novi Sad: Mediterran Publishing.

Matejević, M. (2007). *Vrednosne orijentacije i vaspitni stil roditelja*. Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Matejević, M., Todorović, J. (2012). *Funkcionalnost porodičnih odnosa i kompetentno roditeljstvo*. Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Matejević, M., Jovanović, D., Jovanović, M. (2014). Parenting style, involvement of parents in school activities and adolescents' academic achievement. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 128, 288-293.

McCrae, R., Costa, P. (1988). Recalled Parent-Child Relations and Adult Personality. *Journal of Personality* 56 (2), 417-434.

McCrae, R. R., Costa, P. T. (1990). *Personality in adulthood*. New York, NY, US: Guilford Press.

Mealey, L. (1995). The sociobiology of sociopathy: An integrated evolutionary model. *Behavioral and Brain Sciences*, 18, 523-599.

Meece, J. L., Jones, G. (1996). Gender differences in motivation and strategy use in science: Are girls rote learners? *Journal of Research on Science Teaching*, 33, 407-431.

Međedović, J. (2013). *Psihopatija, ličnost i kriminalni recidiv: multimetodski pristup*. (Doktorska disertacija). Univerzitet u Beograd, Filozofski fakultet.

Međedović, J. (2015). *Nomološka mreža psihopatije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Mesurado, B., Richaud de Minzi, M. C. (2013a). Children's Perception of Parental Relationships and Personality Traits in Argentinean Children. In: E. Crossman & M. Weiler (eds). *Personality Traits*. Nova Science Publishers, 1-26.

Mesurado, B., Richaud de Minzi, M. C. (2013b). The Relations between the Perceived Parenting Styles and the Neuroticism in Children and Adolescent. In: K. Parn. (Eds.). *Psychology of Neuroticism*. New York: Novinka. 43-66.

Metzler, C., Noell, J., Biglan, A., Ary, D., Smolkowski, K. (1994). The social context for risky sexual behavior among adolescents. *Journal of Behavioral Medicine*, 17 (4), 419-438.

Metsäpelto, R. L., Pulkkinen, L. (2003). Personality traits and parenting: neuroticism, extraversion, and openness to experience as discriminative factors. *European journal of personality*, 17 (1), 59-78.

Mihić, I., Petrović, J., Grijak, Đ., Dinić, B. (2004). The correlation of the quality of emotional bonding with family members and dominant child-rearing styles. International Conference Quality of Life and Psychology, (Thessaloniki 3-5 December). *Book of abstracts*, 78.

Михић, И. (2005). Улога авспитног стила родитеља у процени породице. У: Францешко, М., Зотовић, М. (ур). *Психосоцијални аспекти друштвене транзиције у Србији*, Филозофски факулте Нови Сад, Одсек за психологију.

Mihić, I., Zotović, M. (2006). Struktura i sociodemografski korelati porodične klime u Vojvodini. *Psihologija*, 39 (2), 297-31.

Михић, И., Зотовић, М., Петровић, Ј. (2006). Социодемографске карактеристике породице, подела посла у кући и васпитни стилови родитеља у породицама на територији Војводине. *Педагошка стварност*, 52 (1-2), 118-134.

Mihić, J., Bašić, J. (2008). Preventivne strategije – eksternalizirani poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada* 15 (3), 445-471.

Mihić, I., Petrović, J. (2009). Percepcija kvaliteta odnosa unutar porodice - iskustvo adolescenata iz Srbije. *Primenjena psihologija*, 2 (4), 369-384.

Михић, И. (2010). Ефекти регулаторског понашања мајке на укљученост оца у бригу о детету предшколског узраста. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 42 (2), 277-291.

Mihić, I., Damjanović, D., Radovanović, M. (2013). Relacije kvaliteta roditeljskog saveza i funkcionalnog statusa deteta: procena očeva i majki. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 28, 97-110.

Milanović-Dobrota, B., Radić-Šestić, M. (2012). Značaj modela samoeфикаsnosti u vaspitno - obrazovnom radu sa adolescentima. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11 (4), 637-655.

Milenković, A., Hadži-Pešić, M. (2006). Povezanost avspitnih stilova roditelja, ekstarverzije-introverzije i asertivnosti. *Godišnjak za psihologiju*, 4 (4-5), 89-108.

Miller, J. D., Lynam, D. R. (2001). Structural models of personality and their relations to antisocial behavior: A meta-analytic review. *Criminality*, 39, 765-797.

Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674-701.

Московљевић, М. (2000). *Речник савременог српског књижевног језикаса језичким саветником*. Београд: Гутенбергова галаксија.

Mott, A., Crow, A., Richardson, J., Fley, B. (1999). After-school supervision and adolescent cigarette smoking: Contributions of the setting and intensity of after-school self-care. *Journal of Behavioral Medicine*, 22 (1), 35-38.

Muhamad, H., Jaafar, J. L. (2009). The relation of personality to subjective well-being in Malaysian youths. *International Psychology Bulletin*, 13 (1), 10-14.

Mullins-Sweatt, S. N., Glover, N. G., Derefinko, K. J., Miller, J. D., Widiger, T. A. (2010). The search for the successful psychopath. *Journal of Research in Personality*, 44 (4), 554-558.

Multon, K. D., Brown, S. D., Lent, R. W. (1991). Relation of Self-Efficacy Beliefs to Academic Outcomes: A Meta-Analytic Investigation. *Journal of Counseling Psychology*, 38 (1), 30-38.

Muris, P. (2001). A brief questionnaire for measuring self-efficacy in youths. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 23 (3), 145-149.

Murray, J., Menezes, A. M., Hickman, M., Maughan, B., Gallo, E. A. G., Matijasevich, A., Victora, C. G. (2014). Childhood behaviour problems predict crime and violence in late adolescence: Brazilian and British birth cohort studies. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 50(4), 579-589.

Murphy, C., Vess, J. (2003). Subtypes of Psychopathy: proposed differences between narcissistic, borderline, sadistic, and antisocial Psychopaths. *Psychiatric Quarterly*, 74 (1), 11-29.

Myers, D. G., Diener, E. (1995). Who is Happy? *Psychological Science*, 6 (1), 10-19.

Newman, K., Harrison, L., Dashiff, C., Davies, S. (2008). Relationships between parenting styles and risk behaviors in adolescent health: an integrative literature review. *Revista Latino-Americana de Enfermagem*, 16 (1), 142-150.

Nigg, J. T., Hinshaw, S. P. (1998). Parent personality traits and psychopathology associated with antisocial behaviors in childhood attention deficit hyperactivity disorder. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 39, 145-159.

Nomaguchi, K.M., Milkie, M.A. (2003). Costs and rewards of children: The effects of becoming a parent on adults' lives. *Journal of Marriage and Family*, 65, 356-374.

Novak, M., Bašić, J. (2008). Internalizirani problemi kod djece i adolescenata: obilježja i mogućnosti prevencije. *Ljetopis socijalnog rada* 15 (3), 473-498.

Novović, Z., Smederevac, S., Marjanović, Z. (2007). Latentna struktura prostora merenja upitnika za procenu psihopatije. U: M. Biro i S. Smederevac (Ur.). *Psihologija i društvo*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 29-42.

Novović, Z., Smederevac, S., Biro, M. (2009). Procena psihopatske devijacije (PAQ-upitnik). U M. Biro S. Smederevac i Z. Novović, Z. (Ur.). *Procena psiholoških i psihopatoloških fenomena*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju. 73-88.

Okun M.A., Stock W.A., Haring M. J., Witter R.A. (1984). Health and subjective well-being: a meta-analysis. *International Journal of Aging and Human Development*, 19(2), 111-132.

Oliver, N., Holloway, F., Carson, J. (1995). Deconstructing quality of life. *Journal of Mental Health*, 4, 1-4.

Oliver, P., Guerin, D. W., Coffman, J. (2009). Big five parental personality traits, parenting behaviors, and adolescent behavior problems: A mediation model. *Personality and Individual Differences*, 47(6), 631-636.

Ono, Y., Yoshimura, K., Mizushima, H., Manki, H., Yagi, G., Kanba, S. (1999). Environmental and possible genetic contributions to character dimensions of personality. *Psychological Reports*, 84, 689-96.

Opsenica Kostić, J., Stefanović Stanojević, T. (2010). Perceptions of Parental Behavior With to Parents' Gender and Respondents' Age and Gender. *Psihologija*, 43 (4), 427-439.

Opsenica Kostić J. (2012). Percipirano ponašanje očeva i majki: povezanost sa samopoštovanjem i perfekcionizmom adolescenata, U: Stefanović Stanojević T., Todorović J., Dimitrijević B. (ur.). *Psihički razvoj, mentalno zdravlje i rad*. Univerziteta u Nišu, Filozofski fakultet 24-35.

Oshino, S., Suzuki, A., Genki, G., Otani, K. (2007). Influences of parental rearing on the personality traits of healthy Japanese. *Comprehensive Psychiatry*, 48, 465–469.

Padilla-Walker, L. M., Coyne, S. M. (2011). “Turn that thing off!” parent and adolescent predictors of proactive media monitoring. *Journal of adolescence*, 34, 705-715.

Pajares, F., Miller, M. D. (1994). Roles of Self-Efficacy and Self-Concept Beliefs in Mathematical Problem Solving: A Path Analysis. *Journal of Educational Psychology*, 86 (2), 193-203.

Pajares, F., Valiante, G. (1999). Grade level and gender differences in writing self-beliefs of middle school students. *Contemporary Educational Psychology*, 24, 390-405.

Pallant, J. (2009). *SPSS: priručnik za preživljavanje – postupni vodič kroz analizu podataka pomoću SPSS-a za Windows (verzija 15)*. Beograd: Mikro knjiga.

Palmer, E. J., Hollin, C. R. (2001). Sociomoral reasoning, perceptions of parenting and self-reported delinquency in adolescents. *Applied Cognitive Psychology*, 15, 85-100.

Pastuović, N., Kolesarić, V., Krizmanić, M. (1995). Psychological variables as predictors of quality of life. *Review of Psychology*, 2 (1-2), 49-61.

Patterson, G. R. (2002). The early development of coercive family process. In J. B. Reid, G. R. Patterson, & J. Snyder (Eds.). *Antisocial behavior in children and adolescents: Developmental theories and models for intervention*, Washington, DC: American Psychological Association, 25-44.

Patrick, C. J., Fowles D. C., Krueger, R. F. (2009). Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness. *Development and Psychopathology*, 21 (3), 913-938.

Paulhus, D.L., Neumann, C.S., Hare, R. (2012). *Manual for the self-report psychopathy scale (SRP)*. Toronto: Multi-Heath Systems.

Павићевић, М., Минић, Ј. (2014). Васпитни ставови родитеља као предиктори развоја селф-концепта младих. У: Крстић, М., Ранђеловић, Д., и Николић, Г. (Ур.). *Међународни тематски зборник: Млади и друштвене промене- између националног идентитета и евроинтеграција*. Универзитет у Приштини, Филозофски факултет Косовска Митровица, 309- 325.

Павићевић, М., Петровић, Д. (2016). Повезаност васпитних ставова родитеља и етноцентризма адолесцената. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, 66 (1), 375-397.

Pavićević, M., Stojiljković, S. (2016). Percipirani vaspitni stavovi roditelja kao prediktori interpersonalne orijentacije studenata. *Primenjena psihologija*, 9(3), 293-311.

Pavićević, M., Stanojević, D. (2018). Povezanost osobina ličnosti mladih i njihove procene porodičnog funkcionisanja. *Godišnjak za psihologiju* (15), 109-126.

Павићевић, М. (2018). Повезаност родитељског понашања и особина личности деце - метаанализа. *Зборник радова Учитељског факултета у Призрену-Лепосавић*, 12. Универзитет у Приштини, Косовска Митровица. 155-171.

Pelemiš, D. (2017). Vaspitni stil roditelja kao faktor opšteg uspeha učenika. *Pedagoška stvarnost*, 63(1), 27-40.

Pervin, L.A., Cervone, D., John, O.P. (2008). *Psihologija ličnosti: teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.

Петровић, Ј. (2007). Односи у породици у Војводини: подела улога, васпитно понашање родитеља и породична клима. У: Зотовић, М. (ур). *Породицеу Војводини: карактеристике и функционалност*. Нови Сад, Филозофски факултет, 23-46.

Petrović, B., Međedović, J. (2012). Alternativni pogledi na psihopatiju: od patologije do adaptivne životne strategije. *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 31(1), 19-48.

Pincus, A. L., Ruiz, M. A. (1997). Parental representations and dimensions of personality: - Empirical relations and assessment implications. *Journal of Personality Assessment*, 68, 436–454.

Pralica, M. (2010). Tipološki pristup u prostoru merenja konstrukta psihopatije i osobina ličnosti. *Primenjena psihologija*, 2, 121-135.

Pirić, A. (2017). *Kvaliteta porodičnih interakcija kao prediktor samoeфикаsnosti i školskog uspeha djece*. (Magistarski rad). Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet.

Pirkowska-Petrović, K. (1990). *Dete u nepotunoj porodici*. Institut za pedagoška istraživanja. Beograd: Prosveta.

Pirkowska-Petrović, K. (1991). Jedan model za ispitivanje vaspitnih stavova roditelja, *Psihologija*, 24 (1-2), 170-179.

Poythress, N. G., Skeem, J. L., Lilienfeld, S. O. (2006). Associations among early abuse, dissociation, and psychopathy in an offender sample. *Journal of abnormal psychology*, 115, 288.

Prinzle, P., Onghena, P., Hellinckx, W., Grietens, H., Ghesquiere, P., Colpin, H. (2005). Direct and indirect relationships between parental personality and externalising behavior: the role of negative parenting. *Psychologica Belgica*, 45(2), 123-145.

Prinzle, P., Stams, G. J., Deković, M., Reijntjes, A., Belsky, J. (2009). The Relations Between Parents' Big Five Personality Factors and Parenting: A Meta-Analytic Review. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97 (2), 351-362.

Puckett, M., B., Aikins, J., W., Cillessen, A., H. (2008). Moderators of the association between relational aggression and perceived popularity. *Aggressive Behavior*, 34 (6), 563-576.

Punamäki R-L, Qouta S, El-Sarraj E (2001) Resiliency factors predicting psychological adjustment after political violence among Palestinian children. *International Journal of Behavioral Development* 25,256-267.

Raboteg-Šarić, Z., Merkaš, M., Majić, M. (2011). Nada i optimizam adolescenata u odnosu na roditeljski odgojni stil. *Napredak*, 152 (3-4), 373-388.

Racz, S. J., McMahon, R. J. (2011). The relationship between parental knowledge and monitoring and child and adolescent conduct problems: a 10-year update. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 14(4), 377-398.

Raine, A., Ishikawa, S. S., Arce, E., Lencz, T., Knuth, K. H., Bihrlé, S., LaCasse, L., Colletti, P. (2004). Hippocampal structural asymmetry in unsuccessful psychopaths. *Biological Psychiatry*, 55 (2), 185-191.

Radulović, D. (2006). *Psihologija kriminala-psihopatija i prestupništvo*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

Reić-Ercegovac, I., Koludrović, M. (2010). Akademska samoeфикаsnost i školski uspeh adolescenata-kvalitet interakcije s majkom. *Pedagoški istraživanja*, 1, 111-128.

Речник српскохрватског књижевног језика (1976). Нови Сад: Матица српска.

Reti, I., Samuels, J., Eaton, W., Bienvenu III, J., Costa, P., Nestadt, G. (2002). Influences of parenting on normal personality traits. *Psychiatry Research*, 111, 55-64.

Ricijaš, N. (2009). *Pripisivanje uzročnosti vlastitog delinkventnog ponašanja mladih*. (Doktorska disertacija). Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada.

Robinson, C. C., Mandleco, B., Olsen, S. F., Hart, C. (1995). Authoritative, authoritarian and permissive parenting practices: development of a new measure. *Psychological Reports*, 77(3), 819-830.

Robinson C. C. (1996). Psychometric Support for a New Measure of Authoritative, Authoritarian, and Permissive Parenting Practices: Cross-Cultural Connections. Paper Presented in Symposium: New Measures of Parental Child-Rearing Practices Developed in Different Cultural Contexts, XI Vth Biennial International Society For the Study of Behavioral Development Conference, Quebec City, Canada.

Robinson, C. C., Mandleco, B., Olsen, S. F., Hart, C. H. (2001). The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ). In B. F. Perlmutter, J. Touliatos, & G. W. Holden (Eds.). *Handbook of family measurement techniques*, 3. Instruments & index, Thousand Oaks: Sage.319-321.

Rogers, H., Mathews, J. (2004). The parenting sense of competence scale: Investigation of the factor structure, reliability, and validity for an Australian sample. *Australian Psychologist*, 39, 88-96.

Rohner, R. P. (2004). The parental "acceptance-rejection syndrome:" Universal correlates of perceived rejection. *American Psychologist*, 59, 830-840.

Rosli, N. A. (2014). *Effect of parenting styles on children's emotional and behavioral problems among different ethnicities of muslim children in the USA*. A Dissertation submitted to the Faculty of Education Marquette University In Partial Fulfillment of the Requirements for The Degree of Doctor of Philosophy Milwaukee, Wisconsin.

Rubin, K.H., Dwyer, K.M., Booth-LaForce, C., Kim, A H., Burgess, K.B., Rose Krasnor, L. (2004). Attachment, friendship and psychosocial functioning in early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 24, 326-356.

Russell, D. W. (2002). In search of underlying dimensions: The use (and abuse) of factor analysis in Personality and Social Psychology Bulletin. *Personality and social psychology bulletin*, 28 (12), 1629-1646.

Ryan, R. M., Deci, E. L. (2000). Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development and Well-Being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.

Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069-1081.

Ryff, C. D. (1995). Psychological Well-Being in Adult Life. *Current Directions in Psychological Science*, 4 (4), 99-104.

Salekin, R. T., Rogers, R., Sewell, K. W. (1997). Construct validity of psychopathy in a female offender sample: a multitrait-multimethod evaluation. *Journal of Abnormal Psychology*, 106 (4), 576-585.

Sarwar, S. (2016). Influence of Parenting Style on Children's Behaviour. *Journal of Education and Educational Development*, 3 (2), 222-249.

Scales, P.C. (1999). Reducing Risk and Building Developmental Assets: Essential Actions for Promoting Adolescent Health. *Journal of School Health*, 69 (3), 133-120.

Schmeelk, K. M., Sylvers, P., Lilienfeld, S. O. (2008). Trait correlates of relational aggression in a nonclinical sample: DSM-IV personality disorders and psychopathy. *Journal of Personality Disorders*, 22, 269-283.

Schmidt, J. A., Shumov, L. (2012). Change in Self-Efficacy in High School Science Classrooms: An Analysis by Gender. In: Britner, S. P. (eds.). *Self-Efficacy in School and Community Settings*. Northern Illinois University: Nova Science Publishers, INC.

Schunk, D. H., Pajares, F. (2002). Development of Achievement Motivation. In A. Wigfield & J. S. Eccles (Eds.). *Educational Psychology*, 15-31.

Schwarz, N., Clore, G. L. (1983). Mood, misattribution, and judgments of well-being: Informative and directive functions of affective states. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(3), 513-523.

Seibert, L., Miller, J. D., Few, L. R., Zeichner, A., Lynam, D. R. (2011). An examination of the structure of self-report psychopathy measures and their relations with general traits and externalizing behaviors. *Personality Disorders: Theory, Research and Treatment*, 2, 193-208.

Seligman, M. E. P., Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14.

Selimović, A. (2014). *Tipološki pristup dimenzijama ideološke orijentacije*. (Doktorska disertacija). Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za psihologiju.

Sherer, M., Maddux, J.E., Mercandante, B., Prentice-Dunn, S., Jacobs, B., Rogers, R.W. (1982). The self-efficacy scale: Construction and validation. *Psychological Reports*, 51(2), 663-671.

Shim, S.S., Finch, W.H. (2014). Academic and social achievement goals and early adolescents' adjustment: A latent class approach. *Learning and Individual Differences*, 30, 98-105.

Shek, D. T. (2007). A Longitudinal study of perceived differences in parental control and parent-child relational qualities in Chinese adolescents in Hong Kong. *Journal of Adolescent Research*, 22(2), 156-188.

Sheldon, K. M., Lyubomirsky, S. (2012). The Challenge of Staying Happier: Testing the Hedonic Adaptation Prevention (HAP) Model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(5), 670-680.

Simić, I, Stojiljković, S., Todorović, J. (2013). Doživljaj porodičnih odnosa, empatija i novčani prihodi porodice. *Teme*, 38(2), 719-734.

Simon, R. W. (1992). Parental Role Strains, Salience of Parental Identity and Gender Differences in Psychological Distress. *Journal of Health and Social Behavior*, 33, 25-35.

Sičaja, T. (2017). *Psihosocijalni čimbenici subjektivne dobrobiti osoba starije životne dobi*. (Diplomski rad). Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji.

Slicker, E.K., Picklesimer, B.K., Guzak, A. K., Fuller, D.K. (2005). The relationship of parenting style to older adolescent life-skills development in the United States. *Young*, 13, 227-245.

Skaalvik, E. M., Rankin, R. J. (1994). Gender differences in mathematics and verbal achievement, self-perception and motivation. *British Journal of Educational Psychology*, 64, 419-428.

Skinner, E., Johnson, S., Snyder, T. (2005). Six dimensions of parenting: A motivational model. *Parenting: Science and Practice*, 2, 175-235.

Skrulj, D. (2010). Mjesečni prihodi i subjektivna dobrobit hrvatskih građana. (Diplomski rad). Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji.

Smederevac, S. (2000). *Istraživanje faktorske strukture ličnosti na osnovu leksičkih opisa ličnosti u srpskom jeziku*. (Doktorska disertacija). Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.

Smederevac, S. (2004). Uticaj osobina ličnosti i pozitivnog i negativnog feed-backa na procenu samoeфикаsnosti. *Psihologija*, 37 (1), 109-121.

Smederevac, S., Mitrović, D., Čolović, P. (2010). *Velikih pet plus dva, primena i interpretacija*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.

Smederevac, S., Mitrović, D. (2018). *Ličnost - metode i modeli. Treće dopunjeno i izmenjeno izdanje*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju društva psihologa Srbije.

Smetena, J. (2004). *Parenting, Adolescent-Parent Relationships in Different Domains And Adolescent Adjustment*. Paper presented at the Biennial Meetings of the Society for Research on Adolescence, Baltimore, MD.

Smith, H.M., Betz, N.E. (2000). Development and validation of a scale of perceived social self-efficacy. *Journal of Career Assessment*, 8(3), 283-301.

Smojver-Ažić, S., Martinac Dorčić, T. (2010). Povezanost osobina ličnosti i nekih karakteristika obiteljskoga funkcioniranja sa psihičkim simptomima majki i očeva. *Društvena istraživanja*, 19, 1-2 (105-106), 209-231.

Soenens, B., Vansteenkiste, M., Luyckx, K., Goossens, L. (2006). Parenting and adolescent problem behavior: An integrated model with adolescent self-disclosure and perceived parental knowledge as intervening variables. *Developmental Psychology*, 42 (2), 305-318.

Sokić, K., Lukač, M. (2018). Uspješna psihopatija: stvarnost ili mit? *FIP*, 6 (1), 7-28.

Sorić, I., Vulić-Prtorić, A. (2006). Percepcija roditeljskoga ponašanja, školska samoeфикаsnost i kauzalne atribucije u kontekstu samoregulacije učenja. *Društvena istraživanja*, 15 (4-5) (84-85), 773-797.

Stattin, H., Kerr, M. (2000). Parental monitoring: a reinterpretation. *Child Development*, 71(4), 1072-1085.

Steel, P., Schmidt, J., Shultz, J. (2008). Refining the relationship between personality and subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 134 (1), 138-161.

Steinberg, L. (1996). *Adolescence*. New York: McGraw Hill.

Steinberg, L., Monahan, K. C. (2007). Age Differences in Resistance to Peer Influence. *Developmental Psychology*, 43 (6), 1531-1543.

Stice, E., Barrera, M. (1995). A longitudinal examination of the reciprocal relations between perceived parenting and adolescents' substance use and externalizing behaviors. *Developmental Psychology*, 2, 22-334.

Stone, D. N. (1994). Overconfidence in initial self-efficacy judgments: Effects on decision processes and performance. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 59, 452-474.

Suh, E., Diener, E., Oishi, S., Triandis, H. C. (1998). The shifting basis of life satisfaction judgments across cultures: Emotions versus norms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 482-493.

Suh, E. M., Oishi, S. (2002). Subjective well-being across cultures. U: W. J. Lonner, D. L. Dinnel, S. A. Hayes, D. N. Sattler (ur.). *Online Readings in Psychology and Culture* 7 (1). Center for Cross-Cultural Research, Western Washington University, Bellingham, Washington USA.

Sutherland, E.H., Cressey, D.R. (2003). A theory of differential association. U: Cullen, F.T., Agnew, R. (ed.). *Criminological theory: Past to present*. Roxbury Publishing Company. Los Angeles. 131- 134.

Svensson, R. (2003). Gender differences in adolescent drug use: The impact of parental monitoring and peer deviance. *Youth & Society*, 34 (3), 300-329.

Tabachnik, B. G., Fidell, L. S. (2001). *Using Multivariate Statistics*. Seventh edition. Boston: Pearson.

Tadić, M. (2010). Pregled nekih istraživanja u kontekstu subjektivne dobrobiti. *Društvena istraživanja*, 1-2(105-106), 117-136.

Teerikangas O.M., Aronen E.T., Martin R.P., Huttunen A.O. (1998). Effects of infant temperament and early intervention on the psychiatric symptoms of adolescents. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 37 (10), 1070-1076.

Tellegen, A., Lykken, D. T., Bouchard, T. J. Jr., Wilcox, K. J., Segal, N. L., Rich, S. (1988.). Personality Similarity in Twins Reared Apart and Together. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54 (6), 1031-1039.

Todorović, J. (2005). *Vaspitni stilovi roditelja i samopoštovanje adolescenata*. Niš: Prosveta.

Todorović, J., Simić, I. (2013). Dimenzije porodičnog funkcionisanja, subjektivno blagostanje i tip domaćinstva. U Dimitrijević, B. (ur). *Humanizacija univerziteta*. Zbornik radova naučnog skupa sa međunarodnim učešćem Nauka i savremeni univerzitet 2, Niš: Filozofski fakultet. 298-311.

Todosijević, B. (1991). *Percepcija vaspitnih stavova, moralnost i bazične osobine ličnosti Ajzenkovog teorijskog sistema*. (Diplomski rad). Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za psihologiju.

Todosijević, B. (1999). Relacije između porodičnog funkcionisanja i autoritarnosti. *Ličnost u višekulturnom društvu*, 3, 195-213.

Tong, Y., Song, S. (2004). A study on general self-efficacy and subjective well-being of low SES-college students in a Chinese University. *College Student Journal*, 38 (4), 637-643.

Томовић, С. (2004). Родитељство у трансформацији: капитали, проблеми, стратегије, У: Милић, А. (Ур.). *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневница Србије на почетку трећег миленијума*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.

Trebješanin, Ž. (2008). *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*. Beograd: Sofos.

Triandis, H.C., Gelfand M.J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 (1), 118-128.

Tubić, T. (2005). Poverenje u vlastite sposobnosti kao faktor postignuća. *Pedagoška stvarnost*. 51 (9-10), 779-796.

Tumara, A. (2008). *Relacije konstrukta psihopatije i dimenzija obuhvaćenih upitnikom Lexi-7*. (Diplomski rad). Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.

Turner, E. A., Chandler, M., Heffer, R. W. (2009). The Influence of Parenting Styles, Achievement Motivation, and Self-Efficacy on Academic Performance in College Students. *Journal of College Student Development*, 50 (3), 337-346.

Tuvblad, C., Bezdjian, S., Raine, A., Baker, L. A. (2013). Psychopathic personality and negative parent-to-child affect: A longitudinal cross-lag twin study. *Journal of criminal justice*, 41, 331-341.

Vachon, J., Vitaro, F., Wanner, B., Tremblay, R. (2004). Adolescent gambling: relationships with parent gambling and parenting practices. *Psychology of Addictive Behaviors*, 18 (4), 398-401.

Van Aken, C. Junger, M. Verhoven, M., Van Aken, M. A. G., Dekovic, M., Denissen, J. J. A. (2007). Parental Personality, Parenting and Toddlers' Externalising Behaviours. *European Journal of Personality*.

https://www.psychologie.huberlin.de/de/prof/ent/entw_pers/pdf/vanAken_etal_ExternalisingBehaviours.pdf

Van Oort, F. V., van der Ende, J., Wadsworth, M. E., Verhulst, F. C., Achenbach, T. M. (2011). Cross-national comparison of the link between socioeconomic status and emotional and behavioral problems in youths. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 46 (2), 167-172.

Veenhoven, R. (1984). *Conditions of happiness*. Reidel Publishing Company: Dordrecht.

Vieno, A., Nation, M., Pastore, M., Santinello, M. (2009). Parenting and antisocial behavior: a model of the relationship between adolescent self-disclosure, parental closeness, parental control, and adolescent antisocial behavior. *Developmental Psychology*, 45(6), 1509-1519.

Vlajković, J. (2005). *Životne krize: prevencija i prevazilaženje*. Beograd: Žarko Albulj.

Вујанић, М. (2007). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Vukasović, T., Bratko, D., Butković, A. (2012). Genetski doprinos individualnim razlikama u subjektivnoj dobrobiti: metaanaliza. *Društvena istraživanja*, 21, 5 (115), 1-17.

Vulić-Prtorić, A. (2002). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 5 (1), 31-51.

Vulić-Prtorić, A., Sorić, I. (2006). Upitnik samoeфикаsnosti za djecu - SEQ-C. U: Ćubela Adorić, V., Proroković, A., Penezić, Z. i Tucak, I. (ur.). *Zbirka psihologijskih skala i upitnika. Svezak 2*. Sveučilište u Zadru. 87-92

Šo, R., Vud, S (2012). *Epidemija popustljivog vaspitanja: učiti iz tuđeg iskustva*. Novi Sad: Psihopolis institut.

Waller, N. G. (1999). Evaluating the Structure of Personality. In: Cloninger, R. (Ed.). *Personality and Psychopathology*. Washington and London: American Psychiatric Press, 155-200.

Walsh, F. (2006). *Strengthening Family Resilience*. New York: Guilford Press.

Watson, D., Clark, L. A., Tellegan, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063-1070.

Watson, D., Clark, L. A. (1994). *The PANAS-X: Manual for the Positive and Negative Affect Schedule-Expanded Form*. Iowa City: University of Iowa.

Wilkowski, B. M., Robinson, M. D. (2008). Putting the brakes on antisocial behavior: Secondary psychopathy and post-error adjustments in reaction time. *Personality and Individual Differences*, 44, 1807–1818.

Williams, L. R., Degnan, K. A., Perez-Edgar, K. E., Henderson, H. A., Rubin, K. H., Pine, D. S., ... Fox, N. A. (2009). Impact of behavioral inhibition and parenting style on internalizing and externalizing problems from early childhood through adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37, 1063-1075.

Webb, J., Bray, J., Getz, G., Adams, G. (2002). Gender, perceived parental monitoring, and behavioral adjustment: Influences on adolescent alcohol use. *American Journal of Orthopsychiatry*, 72 (3), 392-400.

Weiss, A., Bates, T. C., Luciano, M. (2008). Happiness is a personal(ity) thing - The genetics of personality and well-being in a representative sample. *Psychological Science*, 19 (3), 205-210.

Wood, R. E., Bandura, A. (1989). Impact of conceptions of ability on self-regulatory mechanisms and complex decision making. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(3), 407-415.

World Health Organization, (1992). *ICD-10 classification of mental and behavioural disorders: Clinical Descriptions and diagnostic guidelines*. Geneva: Author.

Wright, B.R. E., Caspi, A., Moffitt, T.E., Miech, R.A., Silva, P. A. (1999). Reconsidering the relationship between SES and delinquency: Causation but not correlation. *Criminology*, 37 (1), 175-194.

Wu, S. Y., Wang, S. T., Liu, F., Hu, D. C., Hwang, W. Y. (2012). The influences of social self-efficacy on social trust and social capital: A case study of Facebook. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 11(2), 246-254.

Yang, Y., Raine, A., Lencz, T., Bihrl, S., LaCasse, L., Colletti, P. (2005). Volume reduction in prefrontal gray matter in unsuccessful criminal psychopaths. *Biological Psychiatry*, 57 (10), 1103-1108

Yang, Y., Raine, A., Narr, K. L., Colletti, P., Toga, A. W. (2009). Localization of deformations within the amygdala in individuals with psychopathy. *Archives of General Psychiatry*, 66 (9), 986-994.

Yap, S. T., Baharudin, R. (2016). The Relationship Between Adolescents' Perceived Parental Involvement, Self-Efficacy Beliefs, and Subjective Well-Being: A Multiple Mediator Model. *Soc. Indic Res* 126, 257-278.

Yong, F. L. (2010). A Study on the Self-Efficacy and Expectancy for Success of Pre-University Students. *European Journal of Social Sciences*, 13(4), 514-524.

Young, J. C., Widom, C. S. (2014). Long-term effects of child abuse and neglect on emotionprocessing in adulthood. *Child Abuse & Neglect*, 38, 1369-1381.

Zdravković, H. (2005). *Politika žrtve na Kosovu: Identitet žrtve kao primarni diskurzivnicilj Srba i Albanaca u upornom sukobu na Kosovu*. Beograd: Srpski genaloški centar.

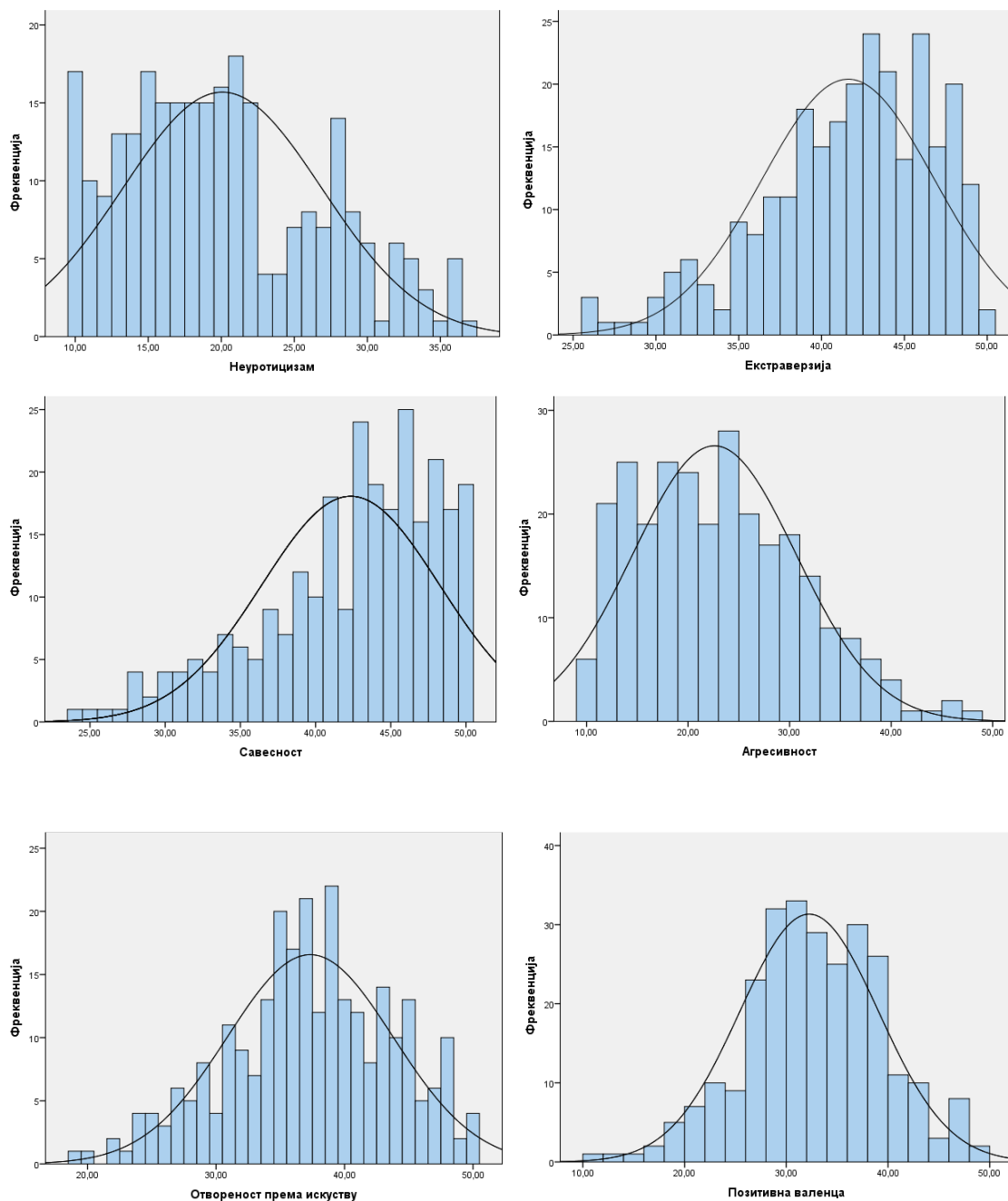
Zlatanović, S. (2012). *Odnos etničkog i drugih oblika kolektivnog identiteta: terenskaistraživanja srpske zajednice na jugoistoku Kosova*. (Doktorska disertacija).Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.

Zotović, M., Mihić, I., Petrović, J. (2007). Socio-demografske i psihološke karakteristike tradicionalnih i egalitarnih porodica sa teritorije Vojvodine. U: M. Biro, S. Smederevac (Ur.). *Psihologija i društvo*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 151-162.

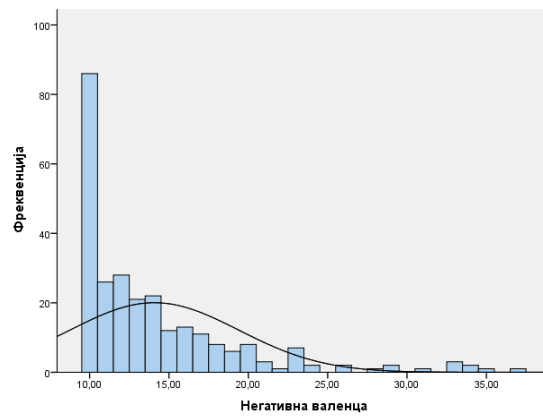
ПРИЛОГ 1

ГРАФИКОНИ РАСПОДЕЛЕ ФРЕКВЕНЦИЈА НА КОРИШЋЕНИМ ИНСТРУМЕНТИМА

На слици 1 приказан је графикон расподеле за све испитане димензије личности оца (неуротизицама, екстраверзија, савесност, отвореност, агресивност, позитивна валенца, негативна валенца).

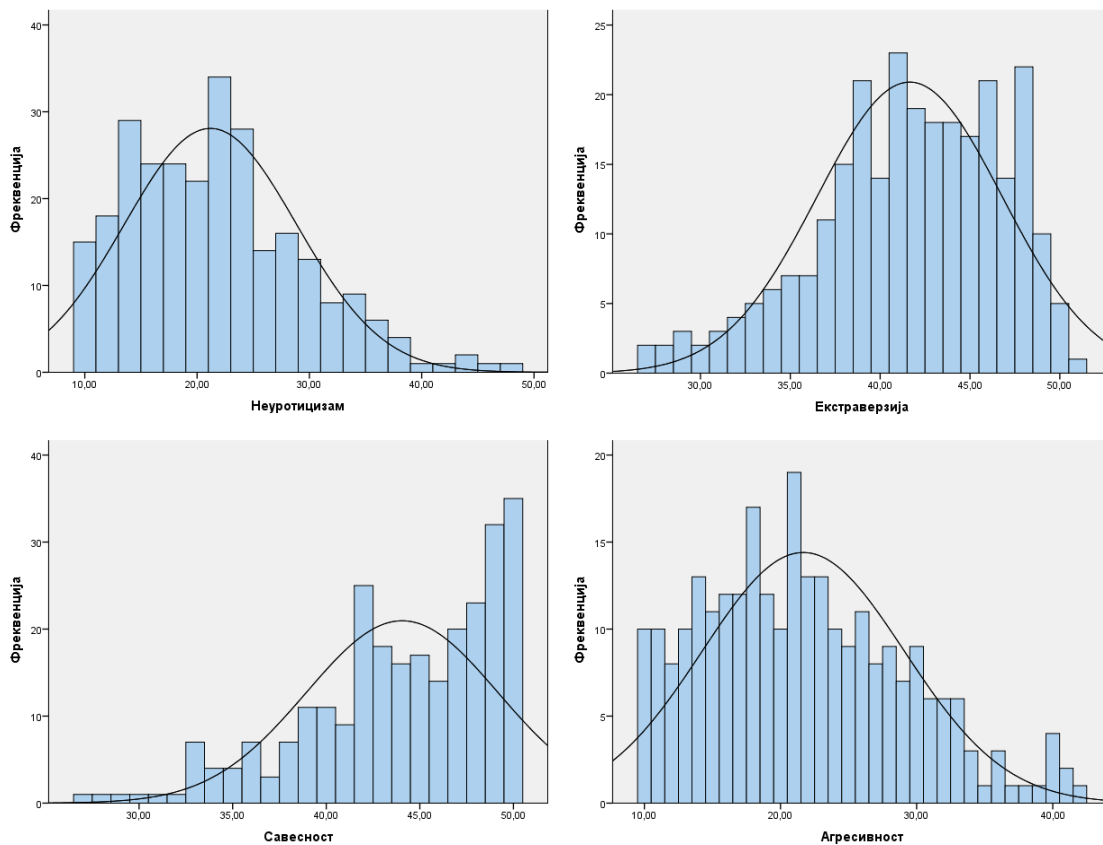

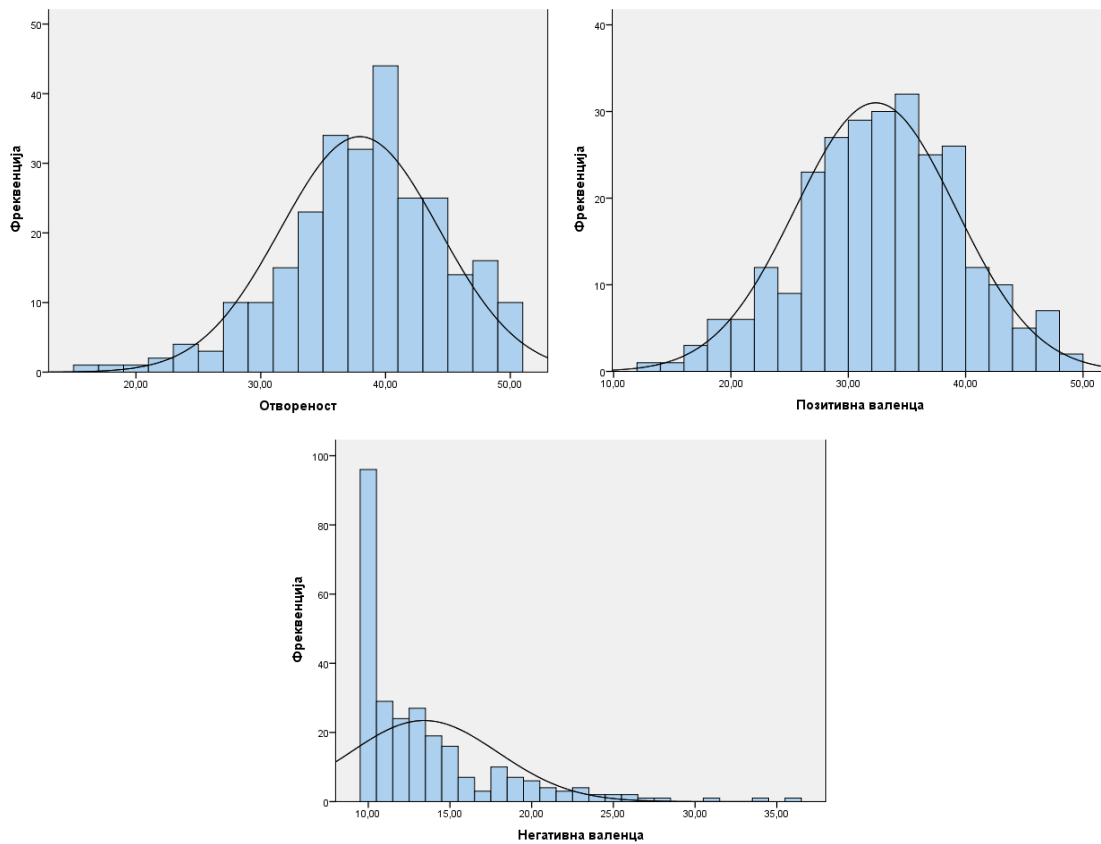

Слика 1. Графициони расподеле за упитник VP+2 на узорку очева

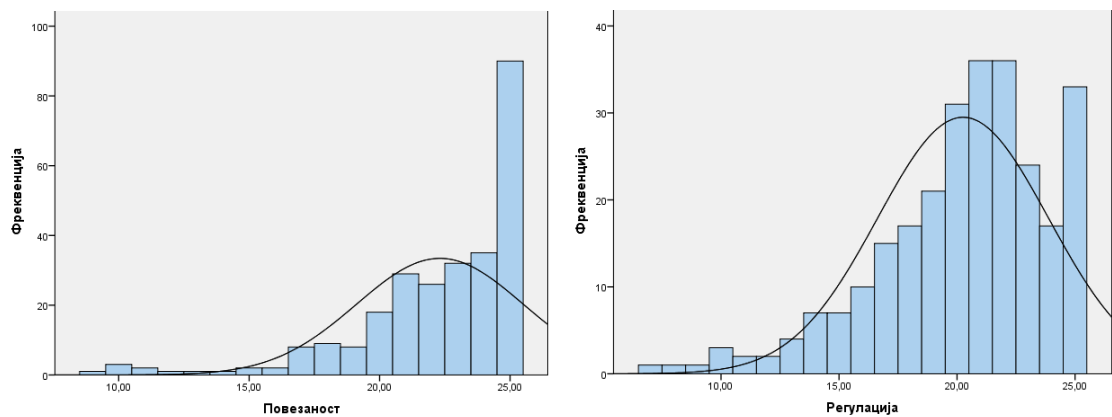
На слици 2 приказан је графикон расподеле за све испитане димензије личности мајке (неуротицизам, екстраверзија, савесност, отвореност, агресивност, позитивна валенца, негативна валенца).

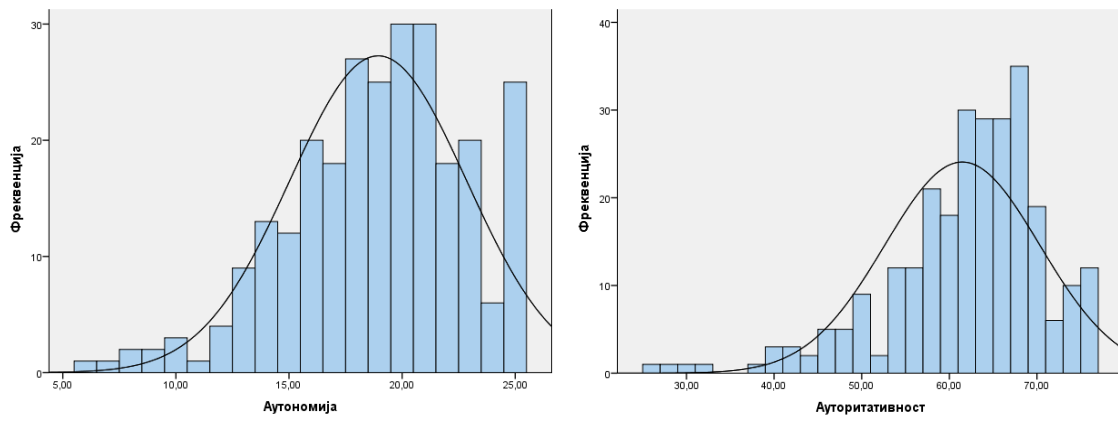

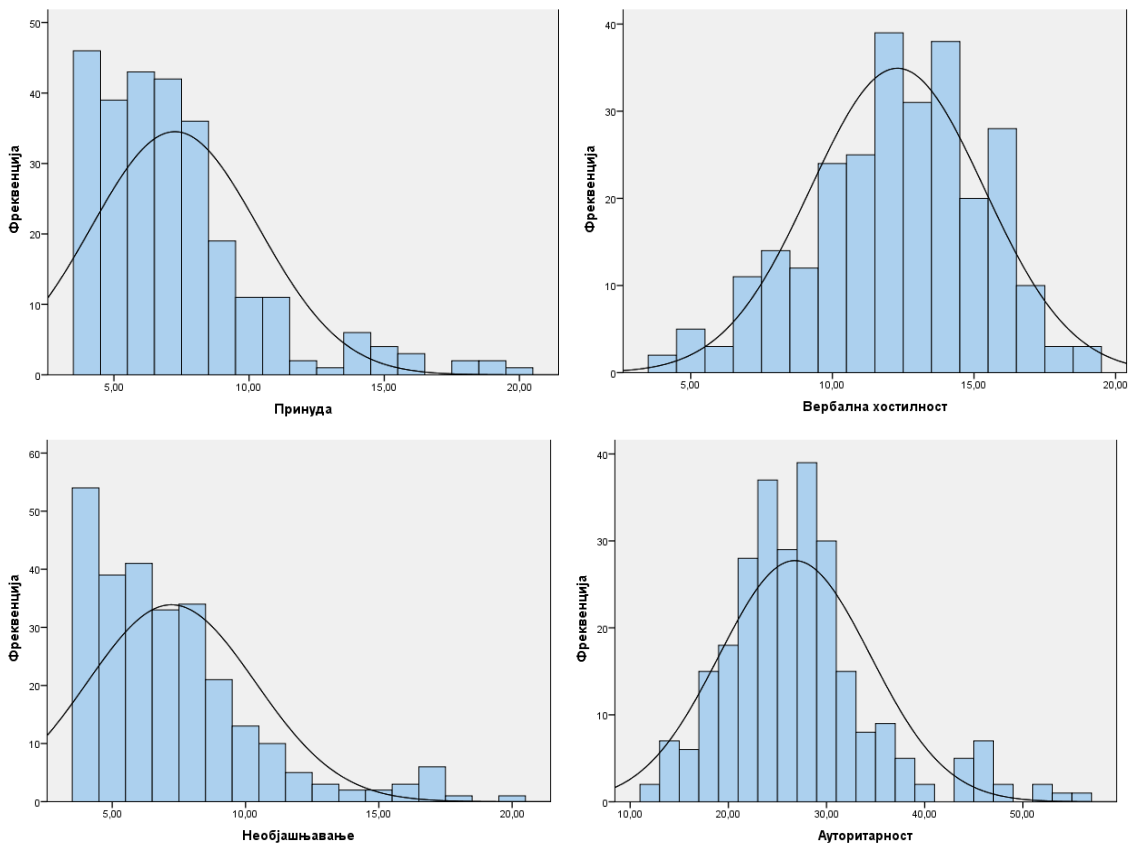
Слика 1. Графиони расподеле за упитник VP+2-на узорку мајки

На слици 3 приказан је графикон расподеле за димензије ауторитативног стила очева. На слици 4 приказан је графикон расподеле за димензије ауторитарног стила очева. На слици 5 приказан је графикон расподеле за димензију пермисивност оца.

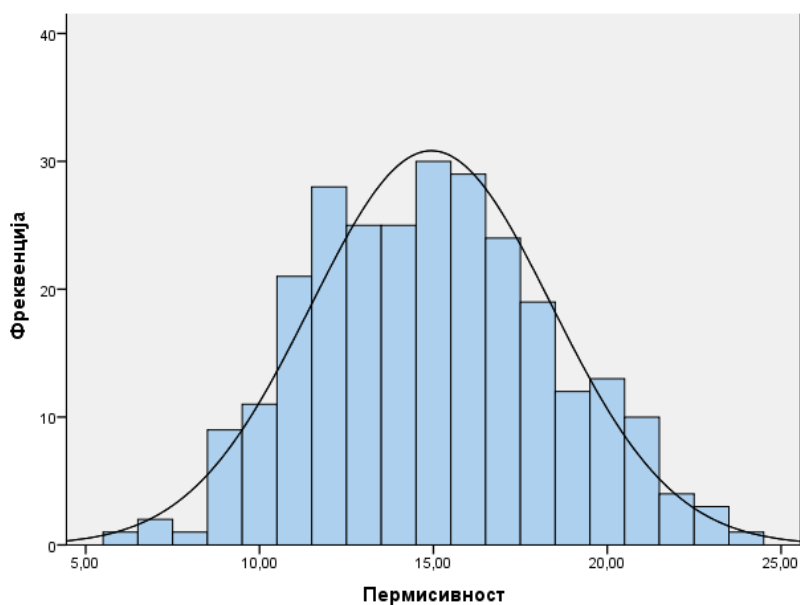

Слика 3. Графикон расподеле за димензије ауторитативног стила очева

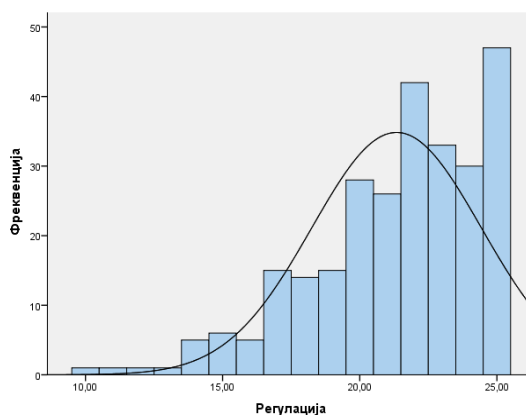
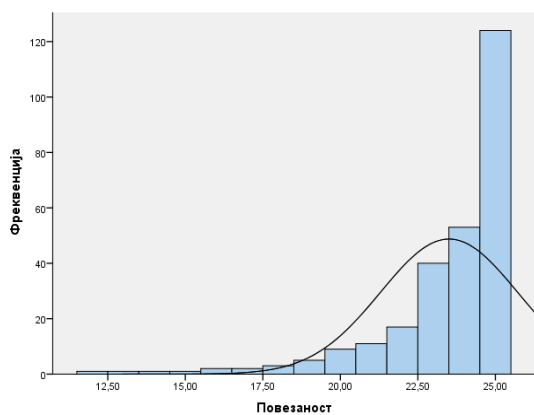

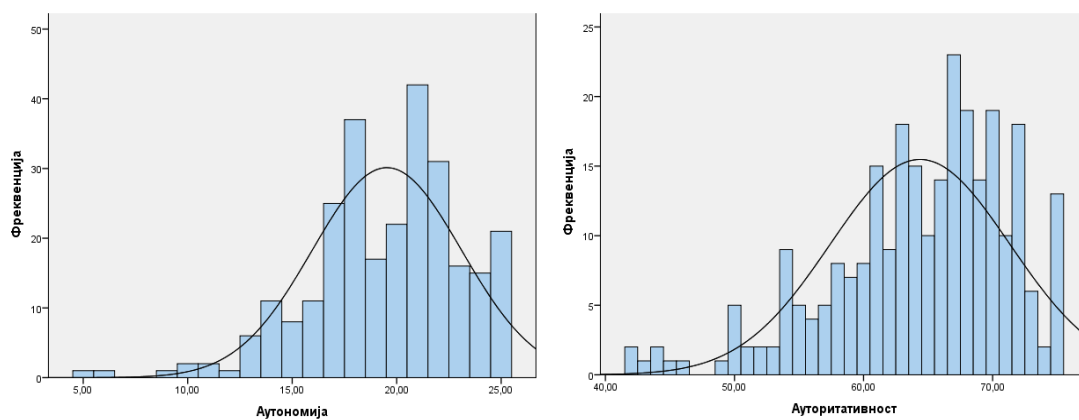
Слика 4. Графикон расподеле за димензије ауторитарног стила очева

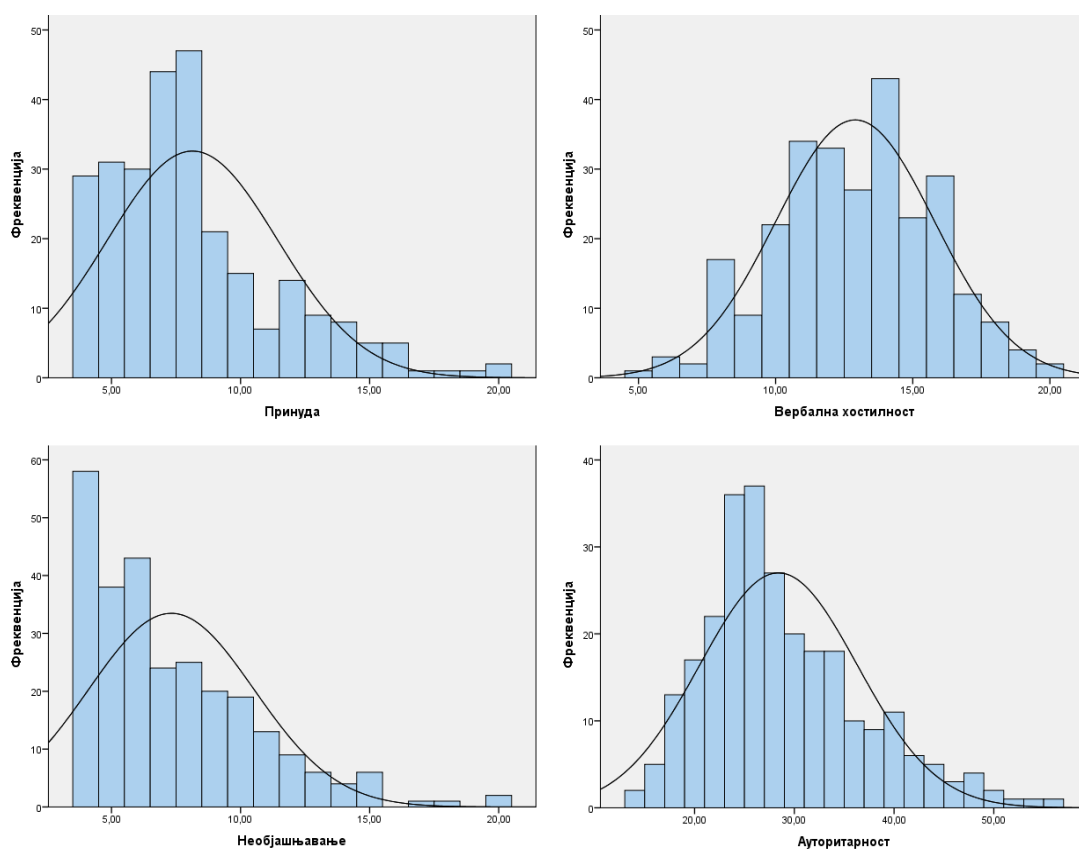
Слика 5. Графикон расподеле за пермисивни стил васпитања очева

На слици 6 приказан је графикон расподеле за димензије ауторитативног стила мајки. На слици 7 приказан је графикон расподеле за димензије ауторитарног стила мајки. На слици 8 приказан је графикон расподеле за димензију пермисивност мајке.

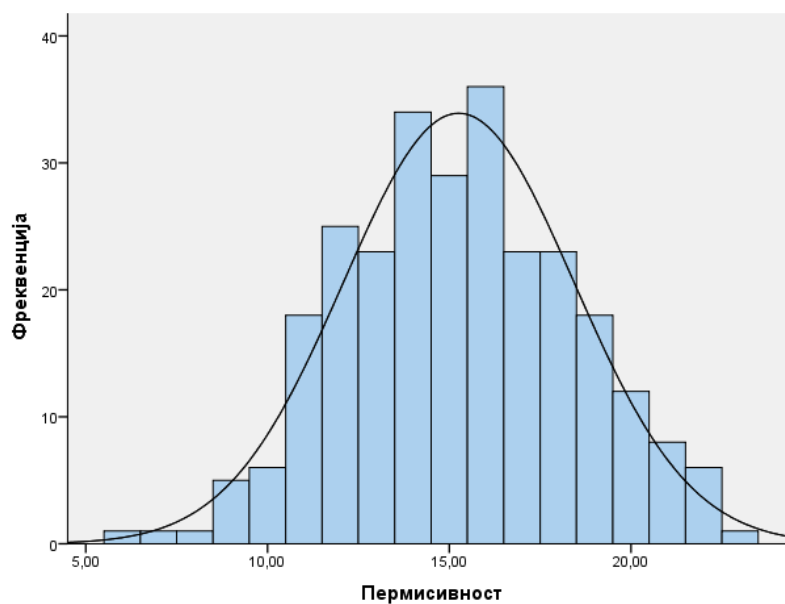

Слика 6. Графикон расподеле за димензије ауторитативног стила мајки

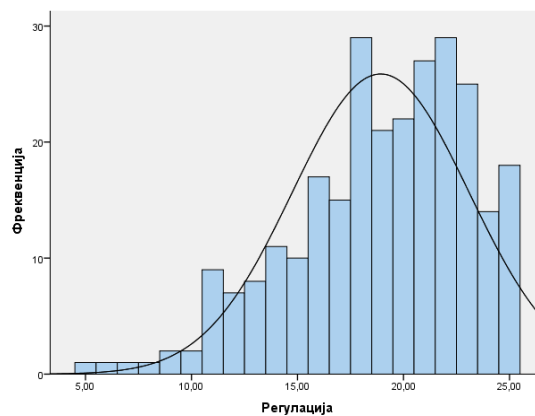
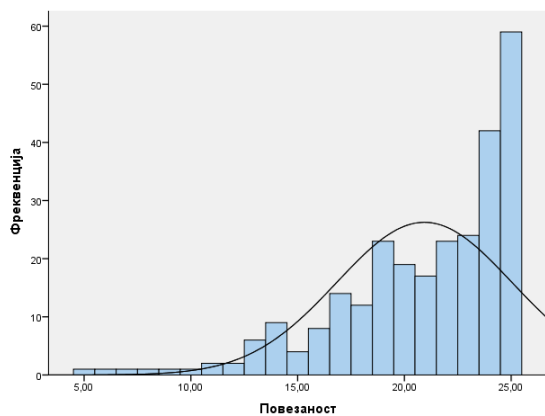

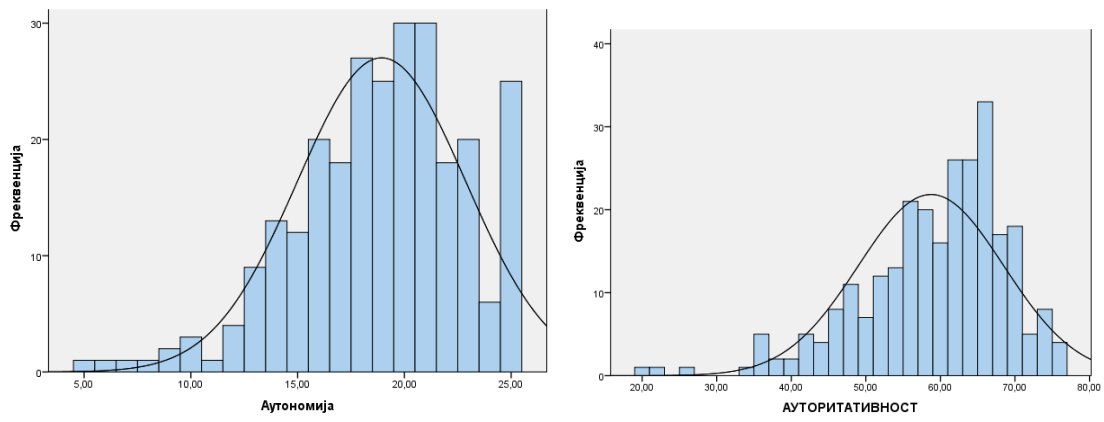
Слика 7. Графикон расподеле за димензије ауторитарног стила мајки

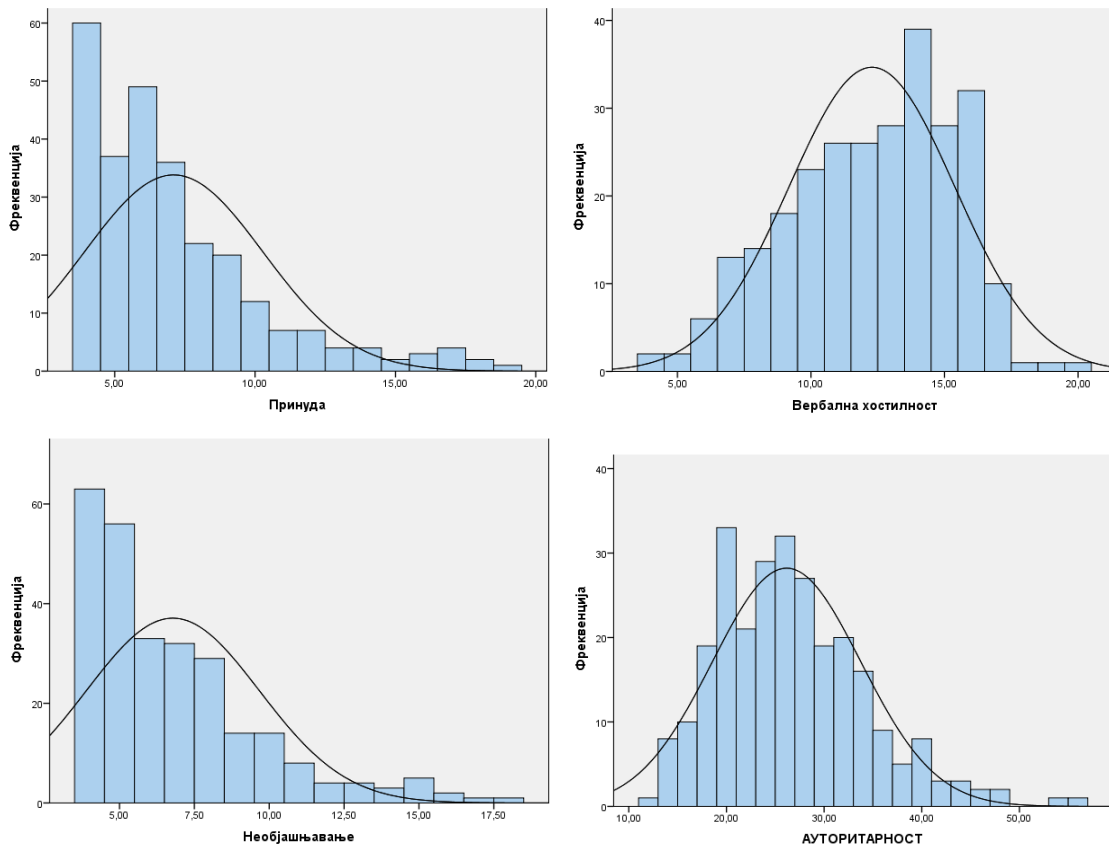
Слика 8. Графикон расподеле за пермисивни стил васпитања мајки

На слици 9 приказан је графикон расподеле за димензије ауторитативног стила очева. На слици 10 приказан је графикон расподеле за димензије ауторитарног стила очева. На слици 11 приказан је графикон расподеле за димензију пермисивност оца.

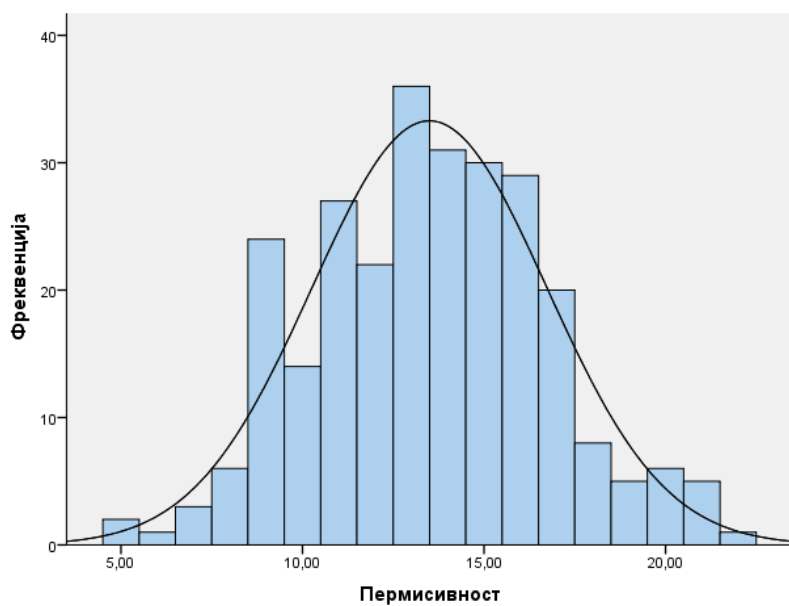

Слика 9. Графикон расподеле за димензије ауторитативног стила очева

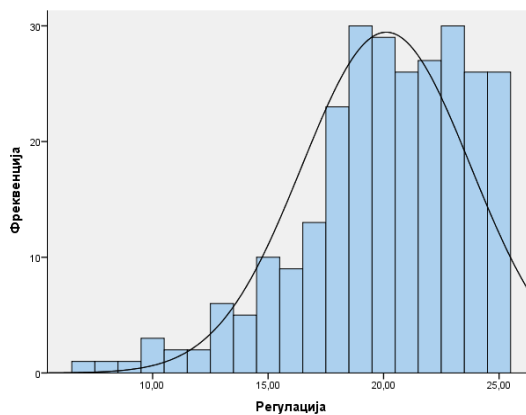
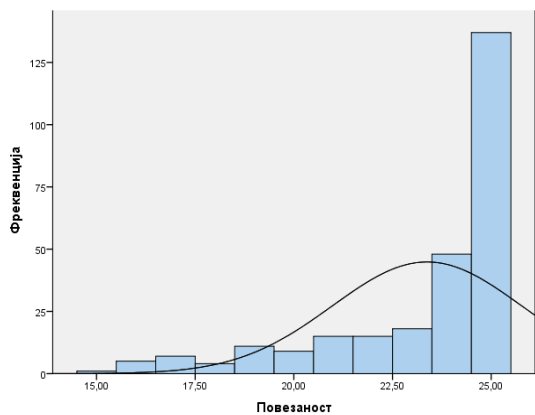

Слика 10. Графикон расподеле за димензије ауторитарног стила очева

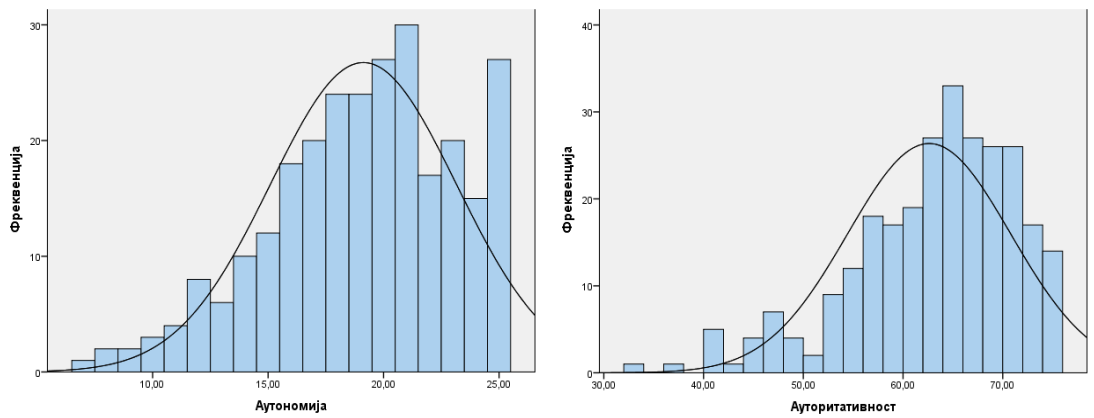

Слика 11. Графикон расподеле за пермисивни стил васпитања очева

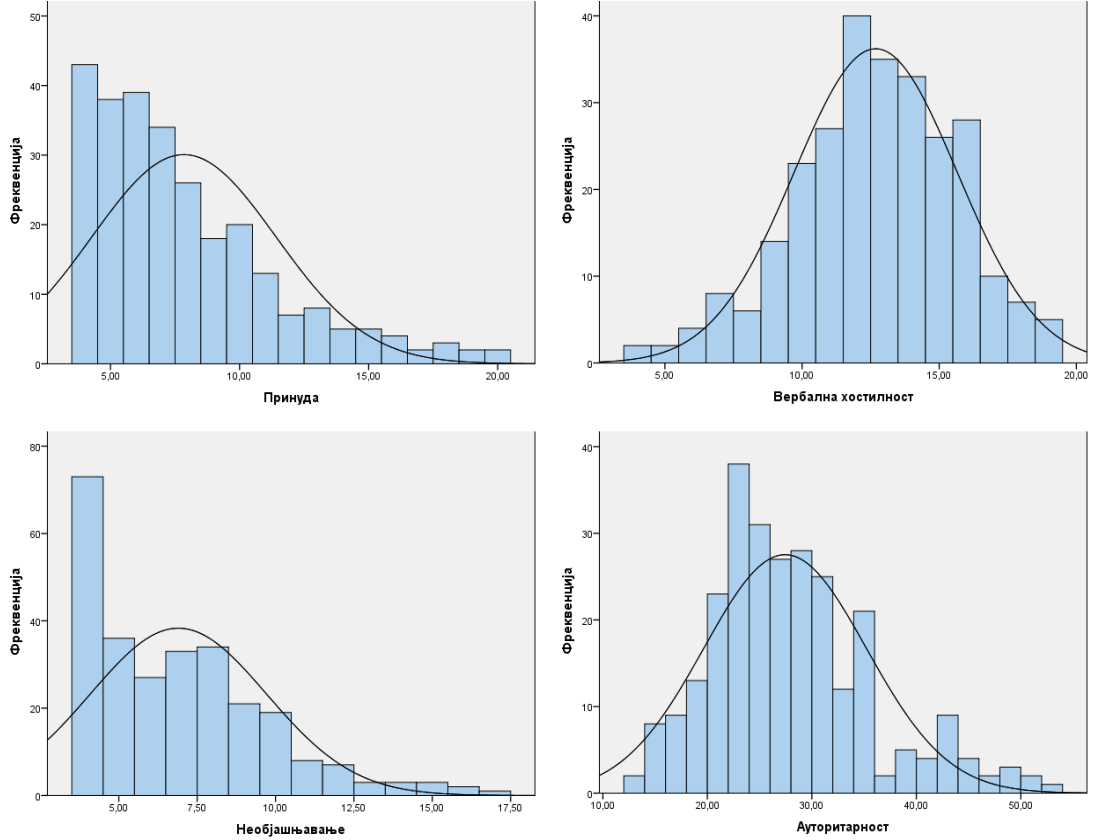
На слици 12 приказан је графикон расподеле за димензије ауторитативног стила мајки. На слици 13 приказан је графикон расподеле за димензије ауторитарног стила мајки. На слици 14 приказан је графикон расподеле за димензију пермисивност мајке

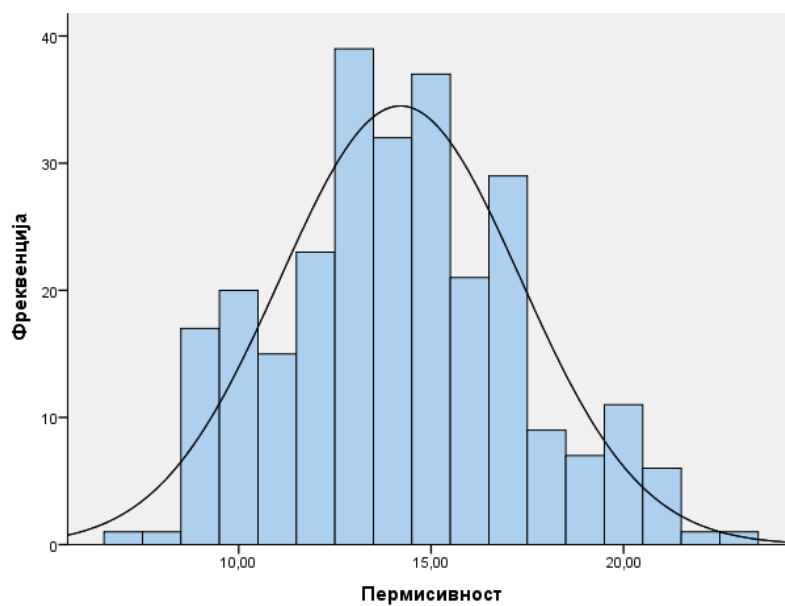

Слика 12. Графикон расподеле за димензије ауторитативног стила мајки

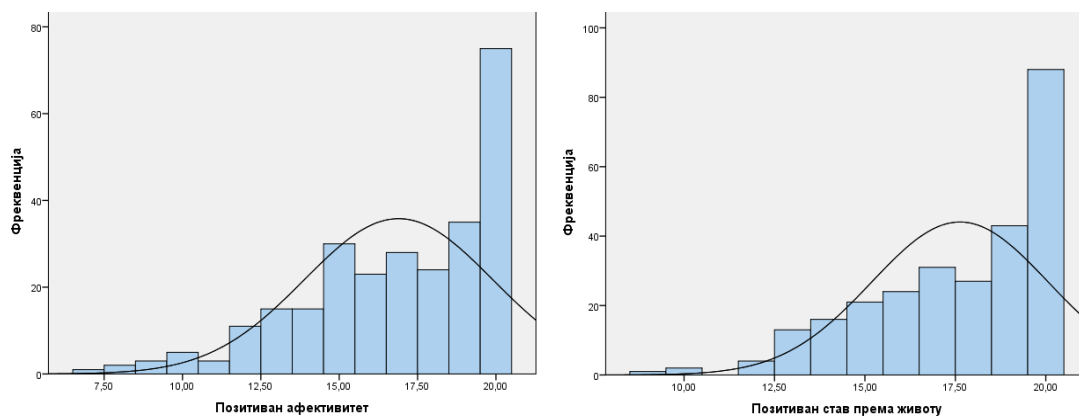

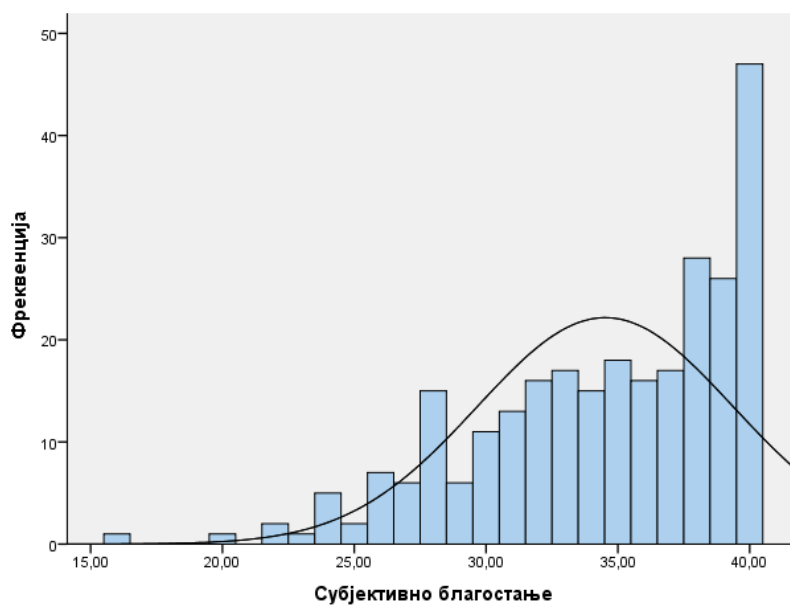
Слика 13. Графикон расподеле за димензије ауторитарног стила мајки

Слика 14. Графикон расподеле за пермисивни стил васпитања мајки

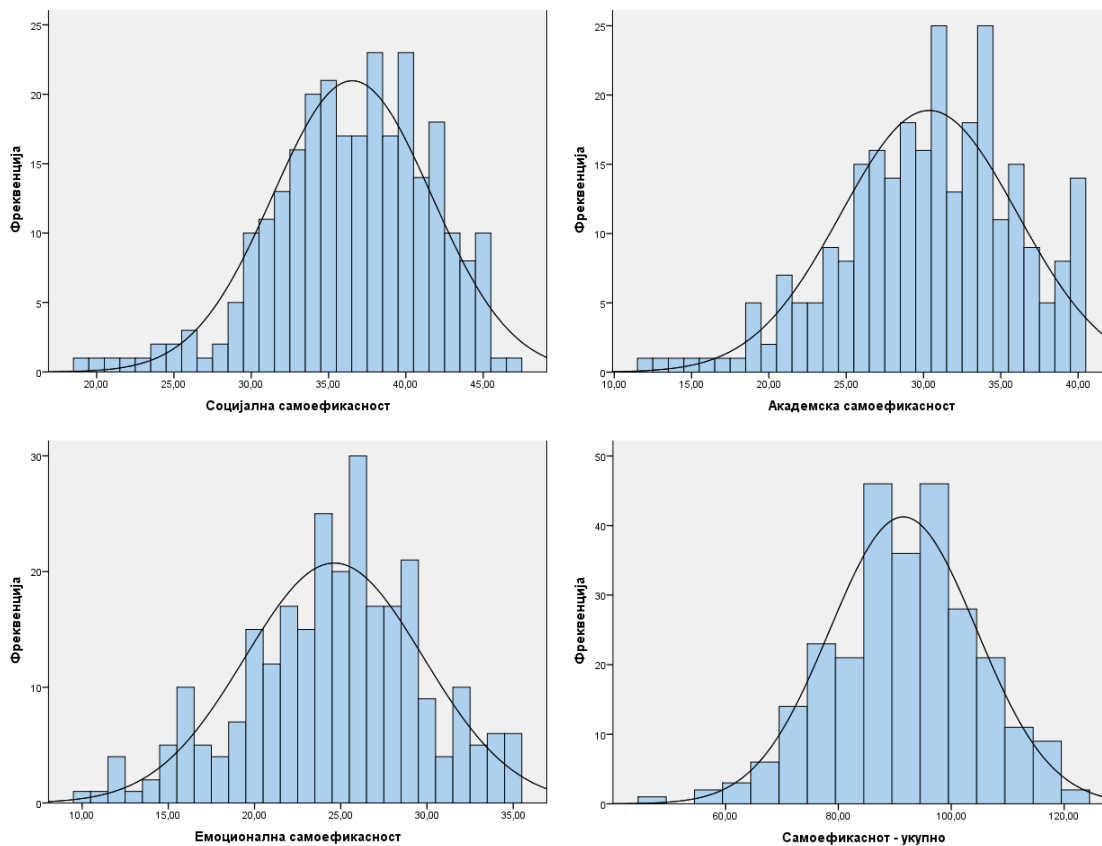
На слици 15 приказан је графикон расподеле за субскеале и целу скалу субјективног благостања адолесцената.

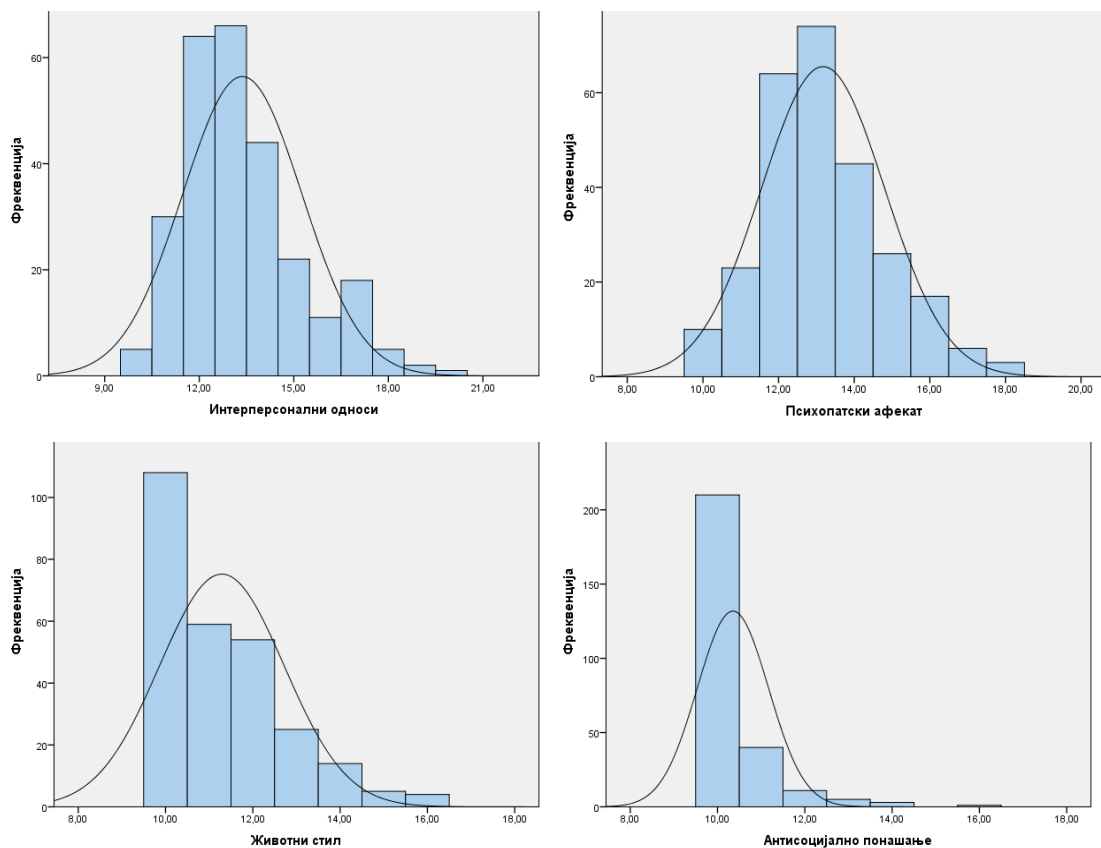
Слика 15. Графикон расподеле за Кратку скалу субјективног благостања

На слици 16 приказан је графикон расподеле за субскале и целу скалу самоефикасности адолесцената.

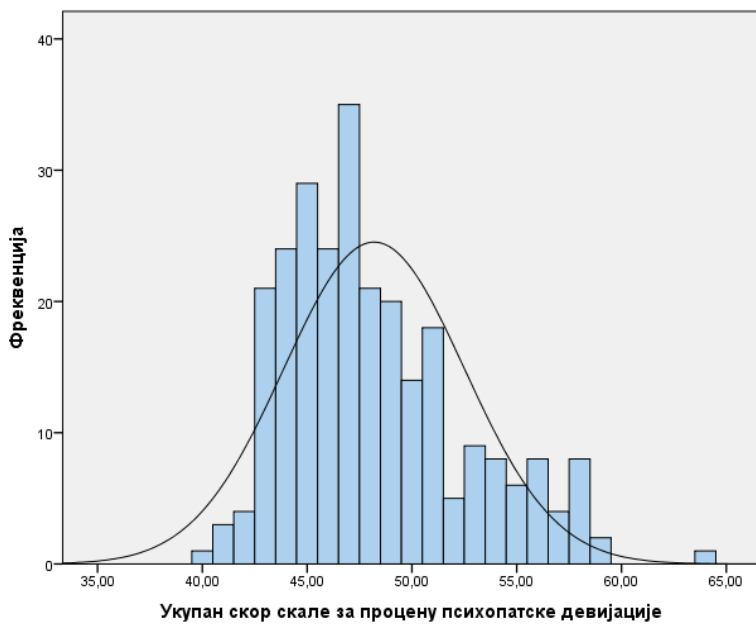

Слика 16. Графикон расподеле за Упитник самоефикасности за децу

На слици 17 приказан је графикон расподеле за субскеале, а на слици 18 за целу скалу за процену психопатске девијације адолесцената.

Слика 17. Графикон расподеле за субскеале Упитника за процену психопатске девијације

Слика 18. Графикон расподеле Упитника за процену психопатске девијације

ПРИЛОГ 2

Инструменти истраживања

Упитници за родитеље

Poštovani,

Učestvujete u istraživanju kojim se ispituje u kojoj meri osobine roditelja i način odgajanja dece doprinose formiranju nekih stavova, mišljenja i ponašanja adolescenata. Dobijeni rezultati treba da doprinesu unapređenju saznanja u ovoj oblasti psihologije. Molimo Vas da iskreno odgovorite na sva pitanja.

I Obrazovanje: 1) osnovna škola; 2) srednja škola; 3) viša ili VKV; 4) fakultet; 5) specijalizacija; 6) magistar nauka; 7) doktor nauka.

II Radni status: 1) zaposlen u državnom sektoru; 2) zaposlen u privatnoj firmi; 3) nezaposlen; 4) penzioner

VP+2. Ovaj upitnik sadrži tvrdnje koje se odnose na osećanja, mišljenja i ponašanja zajednička svim ljudima. Molimo vas da zaokružite broj koji najviše odgovara vašem stepenu slaganja sa navedenim tvrdnjama. Brojevi znače sledeće:

1 = Uopšte se NE SLAŽEM; 2= Uglavnom se NE SLAŽEM; 3= Nisam siguran; 4= Uglavnom se SLAŽEM; 5= Potpuno se SLAŽEM.

5	Ja sam rođeni pobednik.	1	2	3	4	5
6	Lako se obeshrabrim.	1	2	3	4	5
7	Za mene važi: ono što možeš da uradiš danas, ne ostavljaj za sutra.	1	2	3	4	5
8	Često se podsmevam drugima.	1	2	3	4	5
9	Ja sam šarmantna osoba.	1	2	3	4	5
10	Uživam da me se drugi plaše.	1	2	3	4	5
11	Nije mi problem da prevarim nekog.	1	2	3	4	5
12	Imam različita interesovanja.	1	2	3	4	5
13	Ja sam mudra osoba.	1	2	3	4	5
14	Može se reći da sam prgava osoba.	1	2	3	4	5
15	Volim ljude.	1	2	3	4	5
16	Mislim da sam veoma talentovan.	1	2	3	4	5
17	Ja baš nemam sreće.	1	2	3	4	5
18	Ja sam prijatna osoba.	1	2	3	4	5
19	Često iskorišćavam druge.	1	2	3	4	5
20	Bavim se mnogim zanimljivim stvarima u slobodno vreme.	1	2	3	4	5
21	Stvoren sam za velika dela.	1	2	3	4	5
22	Veoma sam marljiv i vredan.	1	2	3	4	5
23	Često lažem.	1	2	3	4	5
24	Uvek ispunjavam sve svoje obaveze.	1	2	3	4	5
25	Ja sam "teška" osoba.	1	2	3	4	5
26	Mislim da imam neke posebne kvalitete.	1	2	3	4	5
27	Često se osećam ogorčeno.	1	2	3	4	5
28	Sve što počnem, to i završim.	1	2	3	4	5
29	Volim da naređujem.	1	2	3	4	5
30	Osećam da je život nepravedan prema meni.	1	2	3	4	5
31	Imam blagu narav.	1	2	3	4	5
32	Ja sam nesrećna osoba.	1	2	3	4	5
33	Veoma sam temeljan u onome što radim.	1	2	3	4	5

Br.	Tvrdnje	Odgovori				
1	Veoma sam uporan.	1	2	3	4	5
2	Često provociram druge.	1	2	3	4	5
3	Pratim nova zbivanja u umetnosti (muzika, film, književnost...)	1	2	3	4	5
4	Družim se sa velikim brojem ljudi.	1	2	3	4	5

34	Često me more tužne misli.	1	2	3	4	5	64	Lako se zbližavam s ljudima.	1	2	3	4	5
35	Često protivrečim drugim ljudima.	1	2	3	4	5	65	Često ogovaram druge.	1	2	3	4	5
36	Sklon sam da odlažem obaveze.	1	2	3	4	5	66	Često smandrljam neki posao.	1	2	3	4	5
37	Volim svuda da zabodem nos.	1	2	3	4	5	67	Često se posvađam sa drugima.	1	2	3	4	5
38	Pričljiv sam.	1	2	3	4	5	68	Imam veoma visoko mišljenje o sebi.	1	2	3	4	5
39	Ja sam važna osoba.	1	2	3	4	5	69	Često osećam teskobu.	1	2	3	4	5
40	Nemaran sam kada su obaveze u pitanju.	1	2	3	4	5	70	Pun sam energije.	1	2	3	4	5
41	Često pobesnim.	1	2	3	4	5	<p>PSDQ-O. Tvrdnje koje su pred Vama opisuju odnose majke i deteta. Nema pogrešnih odgovora, važno je kakvo je Vaše <u>uobičajeno ponašanje prema deci</u>. Čitajte pažljivo i odgovorite iskreno u kojoj meri svaka tvrdnja opisuje Vaš odnos sa detetom. Zaokružite broj koji najbolje opisuje učestalost opisanog ponašanja i/ili osećanja. Brojevi znače sledeće:</p> <p>1= Nikad; 2= Retko; 3= Povremeno; 4= Često; 5= Uvek.</p>						
42	Lako se iznerviram.	1	2	3	4	5							
43	Uglavnom sam dobro raspoložen.	1	2	3	4	5							
44	Voleo bih da isprobam što više stvari u životu.	1	2	3	4	5							
45	Ja sam moćna osoba.	1	2	3	4	5							
46	Često sam zabrinut.	1	2	3	4	5							
47	Često se suprotstavljam mišljenju drugih.	1	2	3	4	5							
48	Pomalo spletkarim.	1	2	3	4	5							
49	Osećam da mi nova saznanja obogaćuju život.	1	2	3	4	5							
50	Lako planem.	1	2	3	4	5							
51	Veoma sam srdačan.	1	2	3	4	5	Br.	Tvrdnje	Odgovori				
52	Neka umetnička dela mogu u meni da pobude snažna osećanja.	1	2	3	4	5	1	Reagujem na detetova osećanja i potrebe.	1	2	3	4	5
53	Stalno se usavršavam i napredujem.	1	2	3	4	5	2	Koristio sam fizičko kažnjavanje, kao način disciplinovanja.	1	2	3	4	5
54	Ja sam uticajna osoba.	1	2	3	4	5	3	Uzimam u obzir detetove želje pre nego što ga pitam da uradi nešto.	1	2	3	4	5
55	Ja sam vedra osoba.	1	2	3	4	5	4	Kada zahtevam da dete nešto uradi, moj stav je: jer sam ja tako rekao, ili ja sam tvoj otac i hoću da to uradiš.	1	2	3	4	5
56	Često me muči osećanje krivice.	1	2	3	4	5	5	Objašnjavam detetu kako reagujem na njegovo dobro ili loše ponašanje.	1	2	3	4	5
57	Veoma sam društven.	1	2	3	4	5	6	Znao sam da udarim dete kada je bio/la neposlušan/a.	1	2	3	4	5
58	Često tragam za informacijama o stvarima koje me zanimaju.	1	2	3	4	5	7	Razgovaram sa detetom o njegovim problemima.	1	2	3	4	5
59	Ja sam lenja osoba.	1	2	3	4	5	8	Bilo mi je teško da disciplinujem dete.	1	2	3	4	5
60	Žudim za uzbuđenjima i novinama.	1	2	3	4	5	9	Ohrabrujem dete da slobodno iskazuje svoje mišljenje, čak i kada se ne slažem sa njegovim mišljenjem.	1	2	3	4	5
61	Često mislim da život nema smisla.	1	2	3	4	5							
62	Ponekad pomislim da sam jeziv čovek.	1	2	3	4	5							
63	Ja sam kreativna osoba.	1	2	3	4	5							

10	Kažnjavao sam dete oduzimajući mu njegove privilegije sa malo ili bez ikakvih objašnjenja.	1	2	3	4	5
11	Naglašavao sam koji su razlozi određenih pravila.	1	2	3	4	5
12	Tešio sam dete i pokazivao razumevanje kada je bio/la uznemiren/a.	1	2	3	4	5
13	Vikao sam na dete kada se loše ponašao/la.	1	2	3	4	5
14	Pohvaljivao sam dete kada je bio/la dobar/a.	1	2	3	4	5
15	Davao sam detetu podršku kada je bio/la uzemiren/a.	1	2	3	4	5
16	Pokazivao sam bes prema detetu.	1	2	3	4	5
17	Više sam pretio kažnjavanjem, nego što sam to zaista primenjivao.	1	2	3	4	5
18	Uzimao sam u obzir detetovo mišljenje kada sam planirao nešto u porodici.	1	2	3	4	5
19	Kažnjavao sam dete kada je bio/la neposlušan/a.	1	2	3	4	5
20	Pretio sam kaznom, ali nikad nisam kažnjavao.	1	2	3	4	5
21	Pokazivao sam poštovanje prema detetovom mišljenju, tako što sam dozvoljavao da slobodno iznosi svoje mišljenje.	1	2	3	4	5
22	Dozvoljavao sam detetu da utiče na pravila u porodici.	1	2	3	4	5
23	Kritikovao sam dete kako bi njegovo ponašanje bilo bolje	1	2	3	4	5
24	Razmazio sam dete.	1	2	3	4	5
25	Objašnjavao sam detetu zašto se pravila moraju poštovati.	1	2	3	4	5
26	Kažnjavao sam dete ne uzimajući u obzir njegovo opravdanje.	1	2	3	4	5
27	Vreme koje sam provodio sa detetom bilo je ispunjeno toplinom i bliskošću.	1	2	3	4	5
28	Kažnjavao sam dete tako što sam ga ostavljao samog/u sa malo ili bez imalo objašnjenja.	1	2	3	4	5
29	Razgovarao sam sa detetom i pomagao mu da razume posledice sopstvenog ponašanja.	1	2	3	4	5
30	Kritikovao sam dete kada njegovo ponašanje nije zadovoljavalo moja očekivanja.	1	2	3	4	5
31	Objašnjavao sam detetu posledice njegovog ponašanja.	1	2	3	4	5
32	Šamarao sam dete kada se loše ponašao/la.	1	2	3	4	5

Упитник за адолесценте

Poštovani ,

Učestvujete u istraživanju kojim se ispituje u kojoj meri osobine roditelja i način odgajanja dece doprinose formiranju nekih stavova, mišljenja i ponašanja adolescenata. Dobijeni rezultati treba da doprinesu unapređenju saznanja u ovoj oblasti psihologije. Ovde nema tačnih i pogrešnih odgovora, važno je vaše mišljenje i zato budite što iskreniji.

I Pol: 1) Muški; 2) Ženski.

II Imam _____ godina i _____ meseci.

III *Koju školu pohađate:* _____

III Procenite materijalno stanje svoje porodice:

1) jedva sastavljamo kraj s krajem; 2) živimo skromno; 3) živimo prosečno; 4) dobro, može nešto i da se uštedi; 5) vrlo dobro, imamo više nego većina u našem okruženju.

PSDQ-O Tvrdnje koje su pred vama odnose se na **vaše odnose sa ocem**. Nema pogrešnih odgovora, važno je kakvo je vaše **uobičajeno ponašanje sa ocem**. Čitajte pažljivo i odgovorite iskreno u kojoj meri svaka tvrdnja opisuje Vaš odnos sa ocem. Zaokružite broj koji najbolje opisuje učestalost opisanog ponašanja i/ili osećanja. Brojevi znače sledeće:

1 = Nikad; 2 = Retko; 3 = Povremeno; 4 = Često; 5 = Uvek.

Br.	Tvrdnje	Odgovori				
1	Moj otac reaguje na moja osećanja i potrebe.	1	2	3	4	5
2	Moj otac je koristio fizičko kažnjavanje, kao način disciplinovanja.	1	2	3	4	5
3	Moj otac uzima u obzir moje želje pre nego što me pita da uradi nešto.	1	2	3	4	5
4	Kada zahteva da nešto uradim, njegov stav je: jer sam ja tako rekao, ili ja sam tvoj otac i hoću da to uradiš.	1	2	3	4	5
5	Moj otac mi objašnjava kako reaguje na moje dobro ili loše ponašanje.	1	2	3	4	5
6	Moj otac je znao da me udari kada sam bio/la neposlušan/a.	1	2	3	4	5
7	Moj otac razgovara sa mnom o mojim problemima.	1	2	3	4	5
8	Mom ocu je bilo teško da me disciplinuje.	1	2	3	4	5
9	Moj otac me ohrabruje da slobodno iskazujem svoje mišljenje, čak i kada se ne slaže sa mojim mišljenjem.	1	2	3	4	5
10	Kažnjavao me je oduzimajući mi moje privilegije sa malo ili bez ikakvih objašnjenja.	1	2	3	4	5
11	Naglašavao je koji su razlozi određenih pravila.	1	2	3	4	5
12	Tešio me je i pokazivao razumevanje kada sam bio/la uznemiren/a.	1	2	3	4	5
13	Vikao je na mene kada sam se loše ponašao/la.	1	2	3	4	5
14	Pohvaljivao me je kada sam bio/la dobar/a.	1	2	3	4	5
15	Davao mi je podršku kada sam bio/la uzuren/a.	1	2	3	4	5
16	Pokazivao je bes prema meni.	1	2	3	4	5
17	Više mi je pretio kažnjavanjem, nego što je to zaista primenjivao.	1	2	3	4	5
18	Moj otac je uzimao u obzir moje mišljenje kada je planirao nešto u porodici.	1	2	3	4	5

19	Kažnjavao me je kada je bio/la neposlušan/a.	1	2	3	4	5
20	Pretio mi je kaznom, ali me nikad nije kažnjavao.	1	2	3	4	5
21	Pokazivao je poštovanje prema mom mišljenju, tako što je dozvoljavao da slobodno iznosim svoje mišljenje.	1	2	3	4	5
22	Dozvoljavao mi je da utičem na pravila u porodici.	1	2	3	4	5
23	Moj otac me je kritikovao kako bi moje ponašanje bilo bolje.	1	2	3	4	5
24	Moj otac me je razmazio.	1	2	3	4	5
25	Objašnjavao mi je zašto se pravila moraju poštovati.	1	2	3	4	5
26	Kažnjavao me je ne uzimajući u obzir moje opravdanje.	1	2	3	4	5
27	Vreme koje je provodio sa mnom bilo je ispunjeno toplinom i bliskošću.	1	2	3	4	5
28	Kažnjavao me je tako što me je ostavljao samog/u sa malo ili bez imalo objašnjenja.	1	2	3	4	5
29	Razgovarao je sa mnom i pomagao mi da razumem posledice sopstvenog ponašanja.	1	2	3	4	5
30	Kritikovao me je kada moje ponašanje nije zadovoljavalo njegova očekivanja.	1	2	3	4	5
31	Objašnjavao mi je posledice mog ponašanja.	1	2	3	4	5
32	Šamarao me je kada sam se loše ponašao/la.	1	2	3	4	5

PSDQ-M Tvrdnje koje su pred vama odnose se na **vaše odnose sa majkom**. Nema pogrešnih odgovora, važno je kakvo je Vaše **uobičajeno ponašanje sa majkom**. Čitajte pažljivo i odgovorite iskreno u kojoj meri svaka tvrdnja opisuje Vaš odnos sa majkom. Zaokružite broj koji najbolje opisuje učestalost opisanog ponašanja i/ili osećanja. Brojevi znače sledeće:

1=Nikad; 2 = Retko; 3 = Povremeno; 4 = Često; 5 = Uvek.

Br.	Tvrdnje	Odgovori				
1	Moja majka reaguje na moja osećanja i potrebe.	1	2	3	4	5

2	Moja majka je koristila fizičko kažnjavanje, kao način disciplinovanja.	1	2	3	4	5
3	Moja majka uzima u obzir moje želje pre nego što me pita da uradi nešto.	1	2	3	4	5
4	Kada zahteva da nešto uradim, njen stav je: jer sam ja tako rekla, ili ja sam tvoja majkai hoću da to uradiš.	1	2	3	4	5
5	Moja majka mi je objašnjavala kako reaguje na moje dobro ili loše ponašanje.	1	2	3	4	5
6	Moja majka je znala da me udari kada sam bio/la neposlušan/a.	1	2	3	4	5
7	Moja majka razgovara sa mnom o mojim problemima.	1	2	3	4	5
8	Mojoj majci je bilo teško da me disciplinuje.	1	2	3	4	5
9	Moja majka me ohrabruje da slobodno iskazujem svoje mišljenje, čak i kada se ne slaže sa njenim mišljenjem.	1	2	3	4	5
10	Kažnjavala me je oduzimajući mi moje privilegije sa malo ili bez ikakvih objašnjenja.	1	2	3	4	5
11	Naglašavala je koji su razlozi određenih pravila.	1	2	3	4	5
12	Tešila me je i pokazivala razumevanje kada sam bio/la uznemiren/a.	1	2	3	4	5
13	Vikala je na mene kada sam se loše ponašao/la.	1	2	3	4	5
14	Pohvaljivala me je kada sam bio/la dobar/a.	1	2	3	4	5
15	Davala mi je podršku kada sam bio/la uzetiren/a.	1	2	3	4	5
16	Pokazivala je bes prema meni.	1	2	3	4	5
17	Više mi je pretila kažnjavanjem, nego što je to zaista primenjivala.	1	2	3	4	5
18	Moja majka je uzimala u obzir moje mišljenje kada je planirala nešto u porodici.	1	2	3	4	5
19	Kažnjavala me je kada sam bio/la neposlušan/a.	1	2	3	4	5
20	Pretila mi je kaznom, ali me nikad nije kažnjavala.	1	2	3	4	5

21	Pokazivala je poštovanje prema mom mišljenju, tako što mi je dozvoljavala da slobodno iznosim svoje mišljenje.	1	2	3	4	5
22	Dozvoljavala mi je da utičem na pravila u porodici.	1	2	3	4	5
23	Moja majka me je kritikovala kako bi moje ponašanje bilo bolje.	1	2	3	4	5
24	Moja majka me je razmazila.	1	2	3	4	5
25	Objašnjavala mi je zašto se pravila moraju poštovati.	1	2	3	4	5
26	Kažnjavala me je ne uzimajući u obzir moje opravdanje.	1	2	3	4	5
27	Vreme koje je provodila sa mnom bilo je ispunjeno toplinom i bliskošću.	1	2	3	4	5
28	Kažnjavala me je tako što me je ostavljala samog/u sa malo ili bez imalo objašnjenja.	1	2	3	4	5
29	Razgovarala je sa mnom i pomagala mi da razumem posledice sopstvenog ponašanja.	1	2	3	4	5
30	Kritikovala me je kada moje ponašanje nije zadovoljavalo njena očekivanja.	1	2	3	4	5
31	Objašnjavala mi je posledice mog ponašanja.	1	2	3	4	5
32	Šamarala me je kada sam se loše ponašao/la.	1	2	3	4	5

KSB - Molimo vas da pažljivo pročitate svaku rečenicu i odgovorite tako što ćete zaokruživanjem broja izraziti u kojoj meri se slažete sa svakom od tvrdnji. Brojevi imaju sledeće značenje:

1= Uopšte se ne slažem; 2 = Uglavnom se ne slažem; 3 = Delimično se slažem; 4 = Uglavnom se slažem; 5 = U potpunosti se slažem.

Br.	Tvrdnje	Odgovori				
1	Osećam da je život pun lepih iznenađenja.	1	2	3	4	5
2	Sve u svemu život je lep.	1	2	3	4	5
3	Mnogo se smejem.	1	2	3	4	5
4	Osećam se živahno.	1	2	3	4	5
5	Osećam da imam puno energije.	1	2	3	4	5
6	Život je pun dobrih prilika i mogućnosti.	1	2	3	4	5

7	Često se osećam radosno i ushićeno.	1	2	3	4	5
8	Divno je živeti.	1	2	3	4	5

SEQ - C Pažljivo pročitaj svaku tvrdnju i označi koliko se ta tvrdnja odnosi na tebe i to tako da zaokružiš broj koji označava tvoj odgovor. Odgovaraj brzo i ne razmišljaj predugo o postavljenim pitanjima. Brojevi znače sledeće:

1 = Uopšte NE; 2 = Uglavnom NE; 3 = Nisam siguran/na; 4 = Uglavnom DA; 5 = U potpunosti DA.

Br.	Tvrdnje	Odgovori				
1	Nije mi teško da zatražim pomoć od nastavnika kad "zapnem" kod pisanja školskih zadataka.	1	2	3	4	5
2	Lako mogu izraziti svoje mišljenje, čak i kada se druga deca ne slažu sa mnom.	1	2	3	4	5
3	Lako mi je da samog sebe razveselim kada mi se desi nešto neprijatno.	1	2	3	4	5
4	Lako se koncentrišem na učenje i kada postoje druge zanimljive stvari oko mene.	1	2	3	4	5
5	Lako mogu sam sebe da smirim kada sam jako uplašen.	1	2	3	4	5
6	Lako mogu da se prijateljim sa decom.	1	2	3	4	5
7	Nije mi teško da naučim zadato gradivo za test.	1	2	3	4	5
8	Nije mi teško da brbljam sa nepoznatim osobama.	1	2	3	4	5
9	Uspevam da se kontrolišem da ne postanem nervozan.	1	2	3	4	5
10	Svaki dan uspešno završim sve svoje domaće zadatke..	1	2	3	4	5
11	Nije mi teško da se uklopim u zajednički rad sa drugim učenicima.	1	2	3	4	5
12	Mogu lako da kontrolišem svoja osećanja.	1	2	3	4	5
13	Mogu lako i pažljivo da pratim svaki školski čas.	1	2	3	4	5
14	Kada mi se ne sviđa nešto što druga deca rade, lako to mogu da kažem.	1	2	3	4	5

15	Mogu sam sebe da ohrabrim kada se osećam tužno.	1	2	3	4	5
16	Uspešan sam u svim školskim predmetima.	1	2	3	4	5
17	Lako mogu drugoj deci da ispričam neki smešan događaj.	1	2	3	4	5
18	Nije mi teško da kažem prijatelju da se osećam loše.	1	2	3	4	5
19	Mojim uspehom u školi mogu biti zadovoljena očekivanja roditelja.	1	2	3	4	5
20	Uspešno održavam prijateljstvo sa drugom decom.	1	2	3	4	5
21	Lako mi je da potisnem neprijatne misli.	1	2	3	4	5
22	Uspešno rešavam testove u školi.	1	2	3	4	5
23	Lako mi je da sprečim svađu sa drugom decom.	1	2	3	4	5
24	Ne brinem o onome što bi moglo da se desi.	1	2	3	4	5

MOLIM VAS PROVERITE DA LI STE ODGOVORILI NA SVA PITANJA.

PREDITE NA NAREDNU STRANU.

PAQ - Ovaj upitnik sadrži niz tvrdnji koje se odnose na različita ponašanja u nekim situacijama. Pročitajte svaku tvrdnju i odgovorite da li se ona odnosi na vas i vaše ponašanje. Pored svake tvrdnje nalaze se slova T i N, zaokružite ono što u većoj meri opisuje vaše ponašanje.

T - označava vaše slaganje sa tvrdnjom (tačno)

N - označava neslaganje sa tvrdnjom (netačno)

Br.	Tvrdnje	Odgovori	
1	Ljudi lako padaju na moj šarm.	T	N
2	Smeta mi kada mi neko naređuje.	T	N
3	Lako planem.	T	N
4	Zabavlja me kada vidim da me se neko plaši.	T	N
5	Imao sam veliki broj seksualnih partnera.	T	N
6	Moje svađe se obično završe tučom.	T	N
7	Lako prekidam ljubavne veze.	T	N
8	Bavim se svojom prošlošću i razmišljam o svemu što sam učinio.	T	N
9	Moja savest je potpuno mirna.	T	N

10	U detinjstvu sam bio zlostavljan od strane odraslih.	T	N
11	Vodim miran i bezbedan život.	T	N
12	Dešavalo mi se da izgubim posao zbog čestih izostanaka.	T	N
13	Učestvovao sam u različitim kriminalnim delatnostima.	T	N
14	Imao sam više puta sukob sa zakonom.	T	N
15	Mnoge rizike u životu sam preuzeo samo radi zabave.	T	N
16	Kada mi pukne film, potpuno izgubim kontrolu.	T	N
17	Za sve loše što mi se dogodilo, krivi su moji roditelji.	T	N
18	Prilično sam hladnokrvan.	T	N
19	Uzimam alkohol još od rane mladosti.	T	N N
20	Ništa me ne može sprečiti da uzmem ono što želim.	T	N
21	Ljude mogu lako da iskoristim.	T	N
22	Sila je najbolji način da se izađe na kraj sa glupacima.	T	N
23	Tuđe patnje me uglavnom ostavljaju ravnodušnim.	T	N
24	Pažljivo planiram trošenje novca.	T	N
25	Opušten sam i kada treba nešto javno da kažem ili uradim.	T	N
26	Izbacivan sam iz škole zbog nediscipline.	T	N
27	Prosto sam srećan kada uspem da nasamarim neku budalu.	T	N
28	Učestvovanje u nekoj opasnoj situaciji stvara mi osećaj da sam živ.	T	N
29	Spreman sam da isprobavam razne droge.	T	N
30	Retko me muči osećanje krivice.	T	N
31	Zabavlja me kada vidim da se neko zbunio u važnom trenutku.	T	N
32	Često se napijem	T	N
33	Volim izazove čak i kada su veoma opasni.	T	N
34	Neki ljudi prosto žele da budu žrtve.	T	N
35	Uvek vratim ono što pozajmim.	T	N
36	Sve moje obaveze izvršavam na vreme.	T	N
37	Probao sam droge još u ranoj mladosti.	T	N
38	Teško se raznežim.	T	N
39	Lažno sam se predstavljao.	T	N

40	Sa članovima porodice sam morao i fizički da se obračunavam.	T	N
----	--	---	---

HVALA NA SARADNJI!!!

БИОГРАФИЈА

Миљана Павићевић рођена је 1982. године у Косовској Митровици. Основне студије завршила је на Филозофском факултету у Косовској Митровици, одбраном завршног рада "Мотивација средњошколских наставника". Мастер студије, образовни модул је завршила на Филозофском факултету у Београду, одбраном завршног рада "Повезаност васпитних ставова родитеља са етноцентризмом адолесцената и њиховим доживљајем националне везаности". Од 2010. године радила је као сарадник у настави, а од 2013. године ради као асистент на Катедри за психологију Филозофског факултета у Косовској Митровици. Аутор је и коаутор бројних радова. Издвојени су радови из области из које је тема докторске дисертације.

1. **Павићевић, М.,** Петровић, Д. (2016). Повезаност васпитних ставова родитеља и етноцентризма адолесцената. *Зборник радова Филозофског факултета Унивеерзитета у Приштини, XLVI (1), 375-397.*
2. **Равићевић, М.,** Stojiljković, S. (2016). Percipirani vaspitni stavovi roditelja kao prediktori interpersonalne orijentacije studenata. *Primenjena psihologija, 9 (3), 293-311.*
3. **Равићевић, М.,** Stojiljković, S. (2018). Osobine ličnosti roditelja kao prediktori subjektivnog blagostanja adolescenata. U: Nikolić, M., Vantić-Tanjić, M. (Ur.). *Unapređenje kvalitete života i mladih. Tematski zbornik I dio,* Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih Tuzla, Univerzitet u Tuzli Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, 419-427.
4. **Павићевић, М.** (2018). Повезаност родитељског понашања и особина личности деце - метаанализа. *Зборник радова Учитељског факултета у Призрену-Лепосавић, 12,* Универзитет у Приштини, Косовска Митровица.155-171.
5. **Равићевић, М.,** Stanojević, D. (2018). Povezanost osobina ličnosti mladih i njihove procene porodičnog funkcionisanja. *Godišnjak za psihologiju (15), 109-126.*

Друге професионалне активности:

- аутор и реализатор акредитованог програма сталног стручног усавршавања у образовању "Вештине конструктивне комуникације" за школску 2014-15/2015-16 годину и 2016-17/2017-18 годину.

Остало:

- практичар Трансакционе анализе;

- асертивни тренер;

- члан стручног тима удружења родитеља деце ометене у развоју "Подржи ме" , Косовска Митровица.

Изјава 1.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

Особине личности и васпитни стилови родитеља као предиктори самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената

која је одбрањена на ... факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 16.09.2019.

Потпис аутора дисертације:

Миљана С. Павитевић
(Име, средње слово и презиме)

Изјава 2.

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ЕЛЕКТРОНСКОГ И ШТАМПАНОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Наслов дисертације: **Особине личности и васпитни стилови
родитеља као предиктори самоефикасности, субјективног
благостања и психопатских тенденција адолесцената**

Изјављујем да је електронски облик моје докторске дисертације, коју сам
предао/ла за уношење у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу**,
истоветан штампаном облику.

у Нишу, 16.09.2019.

Потпис аутора дисертације:

Миљана С. Павтебул
(Име, средње слово и презиме)

Изјава 3:

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

Особине личности и васпитни стилови родитеља као предиктори самоефикасности, субјективног благостања и психопатских тенденција адолесцената

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство **(CC BY)**
2. Ауторство – некомерцијално **(CC BY-NC)**
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде **(CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима **(CC BY-NC-SA)**
5. Ауторство – без прераде **(CC BY-ND)**
6. Ауторство – делити под истим условима **(CC BY-SA)⁴**

у Нишу, 16.09.2019.

Потпис аутора дисертације:

Миљана С. Павитевук
(Име, средње слово и презиме)

⁴ Аутор дисертације обавезан је да изабере и означи (заокружи) само једну од шест понуђених лиценци; опис лиценци дат је у наставку текста.